સાખળયો.

સુચના.

સુચના એટલે આ પુસ્તકમાં જે શબ્દોનો અર્થ કર્યો નથી તેનો ખુલાસો તેના અહીં ત્રણ પ્રકાર કહેલા છે તે એવાકે પેહેલો ઓસડો વગેરેના વજન બાબત, બીજો ઊકાળા વગેરેની ક્રીયાઓ વીશે, ત્રીજો પ્રકાર સ્નેહ પાક બાબત;

ઓસડ વગેરેનું વજન.

જે ઊકાળા વગેરે ઓસડોમાં જણસોનું વજન કહેલું નથી ત્યાં સર્વે ઓસડો તોલમાં બરાબર લેવાં પણ તે બરાબર કેટલાં લેવાં એ સંશય એવી રીતે અટાડવોકે જ્યાં સ્વરસ એટલે જણસનો અગરસ લેવા બાબત કહેલુંછે ત્યાં સ્વરસની માત્રા હમેશા બે તોલા નેમવી.

સ્વરસમાં ખાંડ, સાકર, મધ, ગોળ, ઈત્યાદી નાખવાનું હોયતો તે અરધો તોલો નાંખવું. પુટપાકની માત્રા હમેશાં ચાર તોલા જોઈએ તેમાં મધ નાખવુ હોય તો એક તોલો નાખવુ, તથા કલ્ક ચૂરણાદીક નાખવું પડતો સ્વરસની પેઠે છ, માસા જોઈએ.

ઊકાળાદી પ્રક્રિયા.

ઊકાળો—ઊકાળા માંહેલાં સર્વે ઓસડો મલી હમેશાં ચાર તોલા લઈ ખાંડવાં અને સોલગણું એટલે ૫૪, તોલા પાણી નાંખી ધીમા તાપે હાંડલામાં ઊકાળવો પછી આઠમો ભાગ એટલે ૮ તોલા બાકી રાખી નવશેકો પીવો તેટલો સહન ન થાયતો ૪ તોલા લેવો નહાના છોકરાને ॥- તોલાથી તે ૧ તોલા સુધી આપવો. તે ઊકાળો નરણે કોઠે તથા અનાજનું પાચન સારી પેઠે થયા પછી લેવો ઊકાળામાં ખાંડ, સાકર, નાંખવાની હોય તો વાત પીત્ત, કફ, એ રોગો ઊપર અનુક્રમથી ૪ થો ૮ મો તથા ૧૬ મો ભાગ નાંખવો, અને મધ નાખવાનું હોય તો ઊલટું એટલે કફ ઊપર ૪ થો ભાગ, પીત્ત ઊપર આઠમો ભાગ, અને વાયુથી થયેલા રોગ ઊપર ૧૬ મો ભાગ એ પ્રમાણે નાખવું,—જીરૂ, ગુગળ, ખાર, શીળાજીત, હીંગ વગેરે ઓસડો ૩ ત્રણ માસા સુધી નાંખવાં.—દૂધ, ઘી, ગોળ, તેલ, કલ્ક, ચુર્ણ, વગેરે ઓસડો, ઊકાળામાં તોલો તોલો નાખવાં.

ફાંટ × તથા. હીમ * એવોનુ પણ વજન તથા તેમાં નાખવાની જણસોનું વજન ઊકાળા પ્રમાણેજ જાણવું.

કલ્ક—લીલું અથવા પલાળેલુ કીંવા સૂકું ઓસડ લઇ પથરા ઊપર વાટેછે તેને કલ્ક કેહે છે, તેનુ પ્રમાણ ૧ તોલો જોઇએ. કલ્કમાં મધ, ઘી, તેલ વગેરે કલ્કથી બમણું જોઇએ. ખાંડ, સાકર,' ગોલ, એ બરાબર નાખવાં અને ઓસડ ચોગણુ જોઇએ.

---

† જણસો ખાંડી ઉન્હા પાણીમા નાખી તેજ વખતે ગળીનેજ પાણી લેછે તે

* જણસો રાતે પાણીમા પલાળી સવારે ચાળી ને જ પાણી લે છે તે.

ચુરણ—ખણ સુકેલુ ઓસડ લેઇ સારી રીતે ઝીણુ કરી વસ્ત્ર વડે ગાળવુ, તે ગાળેલા ભુકાને ચુરણ કેહેછે તે મોટી ઉમરના માણસને ॥ તોલાથી એક તોલા સુધી, તથા નહાના છોકરાને ૧ માસાથી ૩ માસા સુધી વીચાર કરી બરાબર પ્રમાણે આપવુ ચુરણમા ગોળ ચુરણ જેટલો નાખવો તથા સાકર બમણી નાખવી હીંગ નાખવી તે શેકીને નાખી હોયતો દાહ અથવા મૂરછા આવતી નથી ધી, વગેરેની સાથે ચુર્ણ ચાટવુ પડેતો ચુર્ણથી બમણુ ધી વગેરે જોઇએ. પાણીમા મેળવી ચુર્ણ લેવુ હોયતો પાણી ચોગણુ જોઇએ. ચુર્ણ, અવલેહ (ચાટણ) ગોળી, કલ્ક, એ ખાધા પછી જે પાણી અથવા દુધ પીવાનુ તે વાત, કફ, એ રોગો ઉપર અનુક્રમે કરી ૧૨–૮–૪ તોલા પીવુ એટલે જેમ પાણી ઉપર તેલનુ ટીપુ પડતા વેતજ ચારે તરફ ફેલાય છે, તેમ અનુપાનના જોરવડે ઓસડ પણ સર્વ અંગમા ફેલાય છે

કોઈ ચુર્ણને લીંબુના રસની વગેરે ભાવના એટલે પુટ દેવો પડેતો જેટલા રસમા સર્વ ચુર્ણ પલળે તેટલુજ ભાવનાનુ પ્રમાણ સમજવુ

જો પણ ઉપર ઉકાળા વગેરેના પ્રમાણો કહેલાછે તોપણ દેશ, વખત, પ્રકૃતી ઉમર, અને શક્તિ વગેરેનો સારી પેઠે વિચાર કરી કહેલા ઓસડોના વજને વગેરે ઉપયોગમા લાવવા

સ્નેહપાક

કલ્ક કરતા ચોગણુ ધી, અથવા તેલ, લઇ તેનાથી ચોગણુ પાણી કિંવા બીજો દ્રવ પદાર્થ નાખી પકવવુ પછી તઇઆર થએલા સ્નેહની માત્રા ૪ તોલા પીવી જે જ્જુસનુ તેલ અથવા ધી કાડવાનુ હોય તેનાથી ચોગણુ પાણી નાખી ચોથા ભાગનુ બાકી રાખવુ અને તેની સાથે તેલ કિંવા ધી તઇઆર કરવુ—યુવાળી જ્જુસ હોયતો પાણી ચોગણુ તથા કઠણ હોયતો સોળ ગણુ પાણી નાખવું જ્યા કેવળ પાણી, ઉકાળો, અને સ્વરસ એ વડે સ્નેહ તઇઆર કરવોછે તો ત્યા કલ્કનો ભાગ અનુક્રમે કરી ૪ થો ૬ ઠો ૮ મો ભાગ નાખવો, દુધ, દહી, સ્વરસ, અને છાશ, એવોની સાથે સ્નેહ તઇઆર કરવો હોયતો આઠમો ભાગ કલ્ક નેમવો, અને કલ્કનો સારો પાક થવા સારૂ તેમા ચોગણુ પાણી નાખવું—જ્યા કેવળ ઉકાળા વડે સ્નેહ તઇઆર કરવાનોછે ત્યાં ઉકાળાના ઓસડોનોજ કલ્ક નાખી સ્નેહ તઇઆર કરવો—જ્યા દુધ વડે સ્નેહ તઇઆર કરવાનો છે ત્યા ઓસડો કરતા આઠ ગણુ દુધ અને દુધથી ચોગણુ પાણી નાંખી પકવવુ સ્નેહનુ ટીપુ અગ્નીની ઉપર નાખી જોઇએ તે તડતડ થવા લાગે એટલે શીદ્ધ થયો એવુ સમજવુ ફેણ આવવા લાગે એટલે સમજવુ કે તેલ તઇઆર થયુ, અને ફેણ આવીને મટી જાય એટલે ઘી તઇઆર થયુ એવુ જાણવુ

આ પરિભાષામાં ચાર પ્રકરણો છે તે એવા કે, ૧ પેહેલું યુક્તાયુક્ત વિચાર, ૨ બીજું વૈદ્ય લક્ષણ, ૩ ત્રીજું ઓસડ લેવાનો વખત, ૪ થું ઓસડ પ્રતિનિધી પ્રકરણ—એવી રીતે ચાર પ્રકરણો જાણવાં.

યુક્તાયુક્તવિચાર—સર્વ કામમાં નવાંજ ઓસડો લેવવાં પણ વાવડીંગ, પીપર, ગોળ, ધાણા, ઘી, મધ, એ ૭ પદાર્થો તો એક વરસના જુના લેવા, ગળો, કુડાની છાલ, અડુરસો, ભુરૂ કોહોળું, શતાવરી, આસંધ, કોરાંટો, વરીઆલી, ચાંદવેલ, એ ઓસડો હમેશાં તાજાજ લેવાં. તાજાં તેથી બમણાં લેવાં નહિ બીજાં ઓસડો લીલાં તથા તાજાં છતાં પણ બમણાં લેવાં—જે ઓસડ લેવા વગેરેનો વખત કહેલો નથી ત્યાં સવાર જાણવી તથા જે ઓસડોનું અંગ કહેલું નથી ત્યાં તેનું મૂલ લેવું-તથા જ્યાં ભાગ કહેલો નથી ત્યાં બરાબરભાગ જાણવો-જ્યાં પાત્ર કહેલું નથી ત્યાં માટીનુ વાસણ લેવું. પ્રયોગમાં એક ઓસડ બે વખત આવ્યું હોય તે બમણું લેવું. ચુર્ણ તથા ઘી તથા તેલ વગેરે સ્નેહ પદાર્થોમાં તથા અવલેહમાં સુખડ કહી હોય તો ધોળીસુખડ લેવી—એક વરસ પછી ઓસડોનું તેજ તથા ગુણ ઓછો થાયછે તેમાં બે મહિના પછી ચુર્ણ નકામું પડેછે તથા ગોળી અને અવલેહ એક વરસ પછી ઉપયોગ વીનાના થાયછે. ઘી અને તેલ વગેરે પણ ચાર મહિના પછી ગુણ વિનાના થાયછે. ઓસડો તથા હલકા પાક એ એક વરસ પછી ગુણ વિનાના થાયછે તથા આસવ અને સોના વગેરે સર્વ ધાતુની ભસ્મો તથા રસાયણો એ જેમ જેમ જુનાં થાય તેમ તેમ તેના ગુણો વધતાં જાયછે. રોગો ઉપર ચુર્ણ ઉકાળો વગેરેની યોજના ગણ ઉપર કરવાની છતાં ગણોમાં એકાદુ ઓસડ રોગને અનકુલ ન પડતું હોય અને તે ઓસડ વ ગણ વગેરે ઉપર અનુકુલ હોય તોજ કાઢી નાંખવું તથા એકાદુ ઓસડ ઘટારત છતાં ગણ પ્રમાણે ન હોય તોજ પોતાની બુદ્ધીયે કરી તેનો ઉપયોગ કરવો.

ઓસડો લાવવાનો પ્રકાર—પ્રાત:કાળમાં ઉઠી સ્વસ્તચીત્તથી પવીત્ર થવું, પછી સારો દિવસ જોઈ દેવને નમસ્કાર તથા તેનું ધ્યાન કરી કોઈની સાથે કાંઈ ન બોલતાં જ્યાંથી તે ઓસડો લાવવાનાં હોય ત્યાં જઇ તે ઓસડની ઊત્તર દિશાનુ મુલ અથવા છાલ કાઢી લાવવી—જે ઓસડ રાફડા ઉપર ઉગેલું તથા નરશી જગ્યા ઉપરના, તથા પાણીના આશ્રયથી હોય છે તે, તથા સ્મશાનભુમી ઉપર થાય છે તે, તથા જે જગ્યા ઉપર ઘાસ થતું નથી તે જગ્યા ઉપરનું ઓસડ, તથા બજાર વગેરે ઠેકાણે ઉગેલું હોય, તથા ઉધે લાગેલી એવા પ્રકારનાં ઓસડો લાવવાં નહિ તેથી કાંઇ પણ કામ થવાનું નહિ આસો તથા કાર્તિક મહિનામાં સર્વ ઓસડો રસથી ભરેલાં થાય છે એ માટે હરેક કામ સારૂ તે બે-

મહિનામા ઓસડો લાવી મુકવા. તથા જુલાબ અને ઉલટી થવા સારૂ જે ઓસડો જોઇએ તે વૈશાખ તથા જેઠમા લાવી મુકવા. જે ઝાડનુ જાડૂ મુળ છે તે મુળની છાલ લેવી તથા જે વનસ્પતીનુ મુળ પાતળુ છે તેનુ મુળજ લેવું, અથવા પાન ફુલ મુલો જુદા પણ લેવા, વડ તથા પીપરના ઝાડ, જાબુ આ બાઉ પીપળો વગેરેની છાલ લેવી, બીયા, ખેર, આશીંદરો, મહુડા, બાવળ વગેરે ઝાડોની અંતર છાલ લેવી તાલીસપત્ર, તમાલપત્ર, કુવાર, નાગવેલ, વગેરેના પાનમ લેવા. ત્રીફલા, સોપારી, બોર વગેરેના ફલો લેવા, ધાવરી, ખાખરો, ગુલાબ, વગેરેના ફૂલો લેવા, થોર, આકડા વગેરેનુ દૂધ લેવુ એ પ્રકારે ઓસડોનુ ગ્રહણ કરવુ.

વખત તથા દેશના વીશે કીઆ કીઆ દોશોનુ પ્રબલ હોય છે તે.

ભાદરવો શ્રાવણ, માહ માગસર, પોશ, આશાડ, એટલા માસોમા વાયુનુ પ્રબલ જાણવુ વૈશાક, આસો, જેઠ, કાર્તક, એ મહિનામા પીત્તનું પ્રબળ જાણવું તથા ફાગણ, ચઇત્ર, એમા કફનું જોર–તથા દક્ષણ તથા પશ્ચિમ સમુદ્રના તીરે પીત્તનો વધારો અને પૂર્વ સમુદ્રના તીરે ગરમી હોય છે–ઉત્તર દેશમા થડ હોય છે–ચીંદા દરીની તલેટીમા પીત્ત વધારે હોય છે અને તેના મધાળે કફનો વધારો હોય છે–કાવેરીના દક્ષિણ તીરે ઉષ્ણ પણ હોય છે– તુગભદ્રાના તીરે પીત્તનો વધારો હોય છે કૃષ્ણાના તીરે વાતનો વધારો હોય છે ગોદાવરીના બેઉ ભાગમા ત્રિદોષનુ મેળ મેળપણુ હોય છે– તાપી તીરે તથા તાપીના દક્ષિણ ભાગમા વાતનો વધારો રેવા તીરે તથા તેના દક્ષિણ ભાગમા પિત્તનો વધારો મહીના કાંઠે તથા તેના દક્ષિણ પડખે પિત્તનો વધારો પાર્વતી તીરે દોશથી મેળમેળ હોય છે; ગંગા તથા જમનાના તીરે શરદી હોય છે–એ પ્રમાણે કાળ, દેશ, એનો વિચાર કરી ઓસડ આપવુ

વૈદ્ય લક્ષણ—ગુરૂ પાસેથી સંપૂર્ણ વૈદક શીખેલો તથા રસાયણ વગેરે ઓસડો બનાવવામા કુશળ તથા જસવાળો, લોભવીનાનો, ધીરજવાન, દયાવત, સારા આચરણવાળો, અભીમાન વીનાનો, ધરમ કરનારો, આળસ વીનાનો, દેવની ભક્તી કરનારો, એવા લક્ષણોથી યુક્ત જોઇએ અને જેને એક એક રોગ ઉપર એકસો ઉપાયોની ખબર છે તેને વૈદ્ય કહે છે. ત્રણસો ઉપાયો જાણે છે તેને ચીકીત્સક કહે છે સાતસો ઉપાયો જાણે છે તેને ધનવંતરી કહે છે એ કરતા વધારે વૈદ્યોના લક્ષણો દોશયતરોના વીશે જોવા

ઓસડ લેવાનો વખત–વૈદે પણ કરી ઓસડ પ્રાતઃકાળે આપવું પણ અંબરસ, કલ્ક, ઉકાળો તથા ફાંટ, તથા હીમ, એ તોવિશેષેકરી સવારમાજ આપવા પિત્ત, કફ, એનો પ્રકોપ થયો છતા પિત્તને જુલાબ અને કફને ઉલટી તેમજ લેખન (અપતર્પણ) એટલે બાસને પાતળો કરવાનુ (એટલે વાયુ વગેરે

દોષોને સ્નેહાદીવડે પાતળા કરવા) જાડા માણસને મધ તથા પાણી આપી પાતળો કરવો એ બાબત પણ ઓસડ પ્રાતઃકાળેજ આપવું. તથા રોગીને સવારે ભોજન આપવું નહિ. ગુદ સંબંધી વાયુ બંદ પડયો હોય તો ભોજન પેહેલાં જરાવાર ઓસડ ભક્ષણ કરવું તથા અરૂચી થઈ હોય તો તરેહ તરેહના અનાજો તથા ઘણા એક પ્રકારના તીખા તમતમા પદાર્થોની સાથે ઓસડો આપવાં. નાભી સંબંધી વાયુ પ્રકોપ થયો હોય તથા જઠરાગ્ની મદ પડયો છતાં અગ્ની પ્રદીપ્ત થાય એવું ઓસડ ભોજનમાં આપવું. તથા સર્વ શરીરમાં વ્યાપી વાયુ કોપ પામ્યો હોય તો ભોજન થયા પછી ઓસડ આપવું તથા હેડકી તથા આક્ષેપક તથા કપવાયનો કોપ થયો છતાં ભોજનના પેહેલાં તથા અંતે ઓસડ આપવું. કંઠ સબધી ઉદાન વાયુનો કોપ થઇ સ્વર ભગાદી રોગ થયા છતાં સાંઝના ભોજન વખતે કોળીયાની સાથે તથા બે કોળીયામાં ઓસડ આપવું છાતી માંહેના વાયુનો કોપ થયો છતાં વળુ કરી સાંઝનુ ભોજન થયા પછી ઓસડ આપવુ. તરસ, ઉલટી, તથા હેડકી, સ્વાસ, તથા ઝેર દોષ એ છતાં વારવાર અનાજ વીના તથા અનાજની સાથે ઓસડો આપતા જવું એટલે ગ્રીવા મુળ તેના ઉર્ધ્વ ભાગે કર્ણ રોગ તથા નેત્ર રોગ તથા મુખ રોગ તથા નાસા રોગ ઈત્યાદી રોગો બાબત તથા વરધવાયુ વગેરે દોષોના વધારા વાસ્તે રાત્રીના વીશે પાચનરૂપ તવા શમનરૂપ ઓસડ અનાજ વીનાનુ આપવુ.

ઓસડ પ્રતીનીધી.

ઓસડ.	પ્રતીનીધી.
અતઃસ મારજની.	અજમો; અજમોદા.
અતીવીખનીકળી.	નાગરમોથ.
અભ્રક સત્વ.	લોઢાનો કાટોડો.
અષ્ટમુત્ર.	ગોમુત્ર.
અમ્લવેતસ.	ચુકો, ચણાની ખાટી
આસવ.	મદ્ય.
ઉત્પલ.	કમલ.
ઋધીવૃધી.	હકરકદ, મહાબલા.
અહંસ્રા	માનકંદ માયાનુમુળ
કોકંમ	ખાટૂ દાડમ.

આમ્ર.	કાજુ
કદ.	સુરણ
કસ્તુરી.	જાવ ત્રી.
મરીચ કંકોલ	ક્ષીરકંકોલી આસધે શતાવરી.
લોઢાનો કાટોરો.	ગજવેલ પોલાદ.
કપુર.	મુખક રાતી મુખક.
કાસમીરી.	શીવણ મહુડાનુ ઝાડ.
કેળ	વગડા ઉકેળ
કેશર	કુસુંભ
ખેરસાલ	કડવા લીંબડાની છાલ
ગજ પીપર	પીપરી મૂળ
ગડુ	બાવરો.
ગોળ.	રાબડી ઓગોળ
મુખક.	વાળો કપુર
ચવક	ગજ પીપર
ચીત્રક	રાતી નેપાળો.
જાવ ત્રી.	લવિંગ
સોરીંજણી	કડવો લીંબડો.
મરીજ કંકોલ	વેલચી જાવ ત્રી.
સોરીંગણી	ભોરીંગણી.
કડવુ જીરૂ	શાહજીરૂ
ધમાસો.	દુરાલભા.
ધાવરીના ફૂલ	મહુડાના ફૂલ
નખલો.	લવીંગ.
નાગકેશર	કમલકેશર.
કમલફુલ.	કમોદ પુષ્પ
પીપર.	મરી.
પુસકર મુળ	કોષ્ઠ.
બકુળ	કલ્હાર કમલ.
બહીસ મારજનો.	અજમોદ અજમો.
બાપચી	કુવાડીયાનુબીજ
બીલામો.	ચીત્રક
સોરીંગણી.	ભોરીંગણી.
બદ્રમોથ	કપુર.

ભાંગરાનુમૂળ.	રીંગણીમુળ.
મધ.	જુનો ગોળ.
મોરની ચોટલી.	હીમજ.
જીરૂ.	ધાણા.
જીવક, રૂશભક.	ભોયકોહોળુ વંશલોચન.
જેસ્ટીમધ.	ધાવરીના ફુલ.
તગર.	કોસ્ટ:
ચોખા.	જુવાર સાઠી ચોખા.
તાલીસપત્ર.	સ્વર્ણ તાલીસપત્ર.
તુવર.	કળથી.
જુનુ ઘી.	તાજું ઘી.
દહી.	છાશ.
દારૂ હળદર.	હળદર.
બકરીનુ દૂધ, તથા ગાડરાનુ દૂધ.	ગાયનુ દૂધ.
દરાખ.	ખજુર શેવનુ ફલ એટલે સફરજન.
મસુર.	અડદ.
માક્ષીક.	સોના ગેરૂ
મરી.	લવીંગ.
મગ.	મઠ.
ખાંડ.	સાકર જુનુ મધ.
સોનુ સુવર્ણ માક્ષીક.	લોઢાનુ ભસ્મ.
હીરો.	વઇક્રાંતમણી.
હરડે.	આમળા
મોથ માહામેદ.	{ જેસ્ટીમધ તથા આસંધ શતાવરી મસારણી.
મોતી	મોતીની છીપ
મોરવેલ	દાલચીની.
રાતી સુખડ.	વાળો.
રતાંજની.	દારૂ હળદર.
આકડાનુ દૂધ	આકડાના પાનનો રસ.
રૂપુ.	રૌપ્યમાક્ષીક લોહભસ્મ.
રીગણી.	મયુરશીખા
વરીના ચોખા.	સાંમો

વરાણુ.	લાક
વારાહીકંદ	ડુકરકંદ.
વાળો.	નાગરમોથ.
એખરો.	નળ
વજ	મોરવેલ કોલીંજન.
શાકા.	દુધીયુ
સઆળ	મીઠુ વાપરવાનુ પલાલવણ.
મુંડ.	આદુ
સોરઠી માટી	ફટકડી.
સ્વોણુંમ	કોસ્ટ, મરોરો.

ક્ષારના ઠેકાણે સપોડીનો રસ આપવો. અને જે પદાર્થો મળતા નથી તે ઓના ગુણ દોશ જોઈ તેવાજ ગુણો જે પદાર્થોના હોય તે પદાર્થો તે ઠેકાણે યોજવા

પરિભાષાપ્રકરણ સમાપ્ત.

પરીક્ષા પ્રકરણ પ્રારંભ.

નાડી પરીક્ષા—તેલ લગાડેલો તથા સ્નાન અને ભોજન કરેલા માણસની તથા ભુખ અને તરસથી પીડાએલા માણસની નાડી જોઈ છતા બરાબર પરીક્ષા થતી નથી. તેથી સવારમા ઉઠી ઘડીવાર નીરાંતે બેઠેલો જે તેની નાડી જોઇએ ઓલે સારી રીતે જાણવામા આવેછે પુરૂષનો જમણો હાથ તથા સ્રીનો ડાબો હાથ લાંબો શીધો કરી અંગુઠના મુળમા તર્જની, મધ્યમા, અનામીકા, એવા ત્રણ આંગળા મુકી વાત, પિત્ત, કફ, એ દોષો અનુક્રમે કરી જાણવા. તેમજ પગના મુળે નાડી જોવી પ્રાતઃકાળે દશ ઘડી સુધી કફ નાડી તથા મધ્યાને દશ ઘડી સુધી પિત્તનાડી, તથા સાંઝે દશ ઘડી સુધી વાયુની નાડી, એ પ્રમાણે રાતની પણ નાડી જાણવી.

હાવે નાડીની ગતીના લક્ષણો—વાંકી તથા સરપ અને જળોની માફક જેવી ચાલે છે તે વાયુની નાડી જાણવી જલદીથી દેડકા, તથા કાગડા, તથા કુલીંગપક્ષી જેવી ચાલે છે, તે પિત્ત નાડી જાણવી હંસ તથા પારેવા તથા મોર તથા કુકડા જેવી મંદ મંદ ચાલે છે તે કફ નાડી જાણવી. સન્નિપાત થવા છતા નાડી લાવક પક્ષી તથા તીતર જેવી ચાલે છે તથા બે દોષનો કોપ

થયો છતાં નાડી હળવે હળવે ચાલી ફરી તરતજ જલદી જલદી ચાલવા લાગે છે, અને જે નાડી પોતાના સ્થાનકથકે છુટીને તથા રહી રહીને ચાલે છે તે, તથા ઘણી નબળી અને ઘણી થંડી થઇ, તે એવી ચાર પ્રકારની નાડીયો રોગીના પ્રાણનો નાશ કરેછે. સામાન્ય તાવનો કોપ થયો છતાં નાડી ગરમ થઇ મોટા વેગથી ચાલે છે. તથા સ્ત્રીયો વગેરે ઊપર ઇછા થઈ તે પ્રાપ્ત ન થતાં, તથા ક્રોધ આવ્યો છતાં નાડી ઘણા વેગથી ચાલે છે. તથા ચીંતા અને ભય એ પ્રાપ્ત થયા છતાં નાડી નબળી પડેછે. તથા મંદાગ્નિ, તથા ધાતુ, ક્ષીણ એવા માણસની નાડી ઘણી મંદ થાયછે, તથા લોહીના કોપવડે નાડી વ્યાપેલી છતાં થોડી થોડી ગરમ થઈ પાષાણ જેવી ભારે થાય છે. તથા આમયુકત છતાં ઘણી ભારે થાયછે. ગર્ભવંતી સ્ત્રીની નાડી ગંભીર તથા પુસ્ટ અને હલકી એવી ચાલે છે. તરસ લાગેલા, તથા સુતેલા, આળસુ, સુખી, તથા સુઇને ઊઠેલા, એવા માણસોની, તથા કોઈ એક કામની યોજના કરનારાની નાડી સ્થીર ચાલે છે, મળમુત્રથી વ્યાપ્ત થયેલી છતાં તાવ પરમાણે ચાલે છે. લોભ, તથા મદ ઉત્પન થયા હોય તો જરા ચંચળ ચાલે છે, ચોરની નાડી થોડી તીવ્ર તથા કાંઈ નમ્ર ચાલે છે. ઉદ્યોગી તથા પંથ કરી થાકેલા માણસની નાડી ગરમ તથા ચંચળ ચાલે છે.

ભુત નાડી—ટચલી આંગલીની નાડી ચાલતી હોય તો ભુતનો ઉપદ્રવ જાણવો, અનામીકાની નાડી ચાલતી હોય તો કુળ દેવતાનો કોપ જાણવો, તથા ધમનીની નાડી ચાલતી હોય તો જળદેવતાનો ઉપદ્રવ જાણવો, વચલી અંગળીની નાડી ચાલતી હોય તો અવગતીઆની પીડા જાણવી.

અજીર્ણની નાડી—કાગડા તથા હંસની ચાલ જેવી આકાશની ગતી જેવી તથા મુતેલા માણસની નાડીની પેઠે તથા થોડી એક કફની નાડી જેવી ચાલે છે.

ઉત્તમ તબીયતવાળાની નાડી—જેનો જઠરાગ્નિ પ્રદીપ્ત છે, તેની નાડી હલકી અને વેગથી ચાલે છે. નીરાંત વાળા માણસની નાડી સ્થીર છતાં પ્રબળ હોય છે, તથા જે ભુખથી વ્યાપેલો હોય તેની નાડી ચંચળ હોય છે, તથા ભોજન વગેરેથી તૃપ્ત થયેલાની નાડી અચળ હોય છે.

અસાધ્ય શંનીપાતની નાડી—તુટતી તુટતી ઘણી જલદીથી લાકડા જેવી કઠણ અને સ્થીર તથા ટાંઢી તથા ક્ષણમાં જલદી તથા ઘણી ગરમ તથા અતી વેગ છતાં તાવથી વ્યાપ્ત અને લાવક, તીતર, પીંગળ પક્ષીની ગતી જેવી અને ગુચાતી ગુચાતી તથા પોતાનુ સ્થાનક છોડી ચાલે છે તથા ક્ષણમાં સ્થાનક

ઊપર આવેછે એ પ્રમાણે શનીપાતની નાડી જાણવી જે નાડી રહી રહી ચાલે છે, તથા અતી તીવ્ર અને થંડી થયેલી તથા એકા એક ફુલી સુધી જાય તે અતની જાણવી તેમજ તરજનીની નાડી ચાલવા લાગેતો તેપણ અતની જાણવી નાડી પોતાના સ્થાનકે ભ્રમતી છતા ચક્રની પેઠે ભમે છે તથા સરપની નાડી પ્રમાણે ચાલે છે તથા ક્ષણમા અતી સુક્ષ્મ થાય છે તે અસાધ્ય જાણવી. જે મધ્યાને તાવની સાથે અને આગી જેવી એવી નાડી ચાલવા લાગી હોવા ગતી મુકી અતી જલદીથી ચાલી તો રોગી એક દિવસે મરશે તથા જેની નાડી ડમરૂ જેવી ચાલવા લાગે તો તે ચોથા દિવસે મરશે તથા જેની નાડીએ સ્થાનક છોડ્યુ તે ત્રણ દિવસમા મરશે, જે નાડી ગરમ તથા શરીર તેજ વિનાનુ છતા ઠીંડુ અથવા ઘણા તાવથી ભરેલુ હોય તથા શરીર નબળુ, તથા નાડીની ગતી મંદ હોય તો રોગી બે દિવસમા મરશે એ પ્રકારે નાડી પરિક્ષા જાણવી

મુત્રપરિક્ષા—કાચ અથવા કાસાના પાત્રમા સવારે રોગીનુ મુત્ર પહેલી ધાર તથા છેવટની ધારનો ત્યાગ કરી વચલું મુત્ર લેવુ તેમા તેલનું ટીંપુ ઘાસની સળી વડે નાખવુ તે ટીંપુ જો તરીને જઈ ઊપર આવે અને તે ટીંપામા છીદ્ર દેખાય તથા મુત્ર કાળું હોવા રાતા ઊપર છે, તો રોગી અસાધ્ય જાણવો. ટીંપુ નાખતા વેત ફેલાય તો અસાધ્ય. ટીંપુ તેમજ રહેતે કસ્ટ સાધ્ય. તળીયે બેસેતો મૃત્યુ જાણવુ વાયુનો વધારો છે તો ટીંપુ નાખતા વેતજ ફેલાય છે અને મુત્ર લોહી જેવુ તથા શીતળ હોય છે પીત્તનો વધારો હોય તો તેલમા પરપોટા થાય છે તથા મુત્ર પીળુ અને ગરમ હોય છે કફનો વધારો હોય તો મુત્ર ચીકણુ તથા ધોળુ તથા બરફ જેવા રંગનુ જણાય છે શનીપાતનુ કાળુ તથા રાતુ તથા પીળુ એવુ ઘોળ ભેળ રંગનુ હોય છે વાત પીત્તનુ ધુમાડાના રંગ જેવુ તથા વાત કફનું ફેણ યુક્ત તથા ધાતુ અને ઇંદ્રીરોગ એનુ તેલ જેવુ હોય છે ત્રિદોષનુ કાળુ તથા પીળુ તથા રાતુ ફેણયુક્ત તથા પરપોટા યુક્ત તથા સોના જેવા રંગ જેવુ જણાયછે

હવે બીંદુના લક્ષણો—ભમર, કમળ, શંખ, પાન, રેશમ ટૂલ, ભમ્રી, એમના જેવા ટીંપાનો આકાર થયો તો રોગી અસાધ્ય છે એવુ જાણવુ શીંહ, કુતરા, હાથી, કુકડો, જળુ, માણસ, શશ, સરપ, વાનર, વીંછી, બિલાડું, ઉંદર એમના જેવો આકાર થયો છતા તે રોગી અસાધ્ય જાણવો. પુર્વ, પશ્ચિમ હોવા ઊત્તર, એ દિશા ઉપર ટીંપુ વધ્યુ હોય તો રોગી બચશે દક્ષિણ દિશાએ ગયુ તો રોગી મરશે. અગ્નિ, નૈરૂત્ય, વાયવ્ય, ઈશાન એ દિશાઓની તરફ વધે, તો

રોગી અસાધ્ય જાણવો. પૂર્વની તરફ છેડા ચાલ્યો હોય તો લગવાડની પીડા જાણવી. દક્ષિણમાં મહાપુરૂષની પીડા, પશ્ચિમમાં ક્ષેત્રપાળની પીડા, ઊત્તરમાં વનદેવની પીડા. અગ્નિ, નઈરૂત, ઈશાન, વાવ્ય એ દિશાયે ગ્રામદેવતા અથવા કુળ દેવતાની પીડા જાણવી. ટીપું ફેલાઇ અંદર ચાલણી જેવાં છીદરો પડે તો ભૂત પ્રેત એવા અનેક દોપ છે એવુ જાણવુ બે માંથા જેવો અથવા પુરૂષ જેવો ટીપાંનો આકાર થાય તો ચાંડાલ ભૂત અથવા ફરનારા પીશાચનો વળગાડ છે એવું જાણવુ. પશ્ચિમ દિશાએ ટીપું વધી સરપનો આકાર થાય તો પેટનો રોગ છે એવું જાણવું. ટીપાંનો આકાર ત્રિકોણ થયો હોય તો શાકીની, તથા કુળ-દેવતાનો ક્ષોભ જાણવો માંથા વગર અથવા ગાત્ર વીનાના, માણસ જેવો આકાર થયો હોય તો રોગ અસાધ્ય જાણવો. મુત્ર ધીની કણીયો જેવુ થાય તો જલો-દર થયું એવું જાણવું. જે તેલનું ટીપું ફેલાઈ મુત્રની સાથે મળી જાય તો અસાધ્ય જાણવું.

મલ પરીક્ષા—વાયુનો કોપ થયો છતાં મલ ફેણ યુકત તથા ભુખરો અને ધુમાડના વર્ણ જેવો અને ચુંથા પાણી જેવો હોય છે. પીત્તનો કોપ થયો હોય તો લીલો, પીળો, દુર્ગંધી યુકત, સીથીલ, ગરમ, એવો હોય છે. કફનો કોપ થયો હોય તો ધોળો તથા કાંઈક સુખાએલ અને કાંઇક લીલો તથા ચીકણો એવો હોય છે, વાત કફનો કાળો તથા ચીકણો છાડાંથી યુકત એવો હોય છે. વાત પીત્તનો પીળો તથા કાળો તથા આર્દ્ર અને માહે ગાંઠયો એવો હોય છે. પીત્ત કફનો પીળાસ ઊપર તથા પાંડરવર્ણ જેવો હોય છે. ત્રિદોષનો ધોળો, પીળો, કાળો, સીથીલ, અને તેમાં ગાંઠા એવો હોય છે. અજીર્ણનો દુર્ગંધ યુકત છતાં સીથીલ હોય છે. જીર્ણજવરનો છીડા યુકત.—જલોદરનો ઘણી દુર્ગંધીનો તથા ધોળો, ક્ષયનો કાળો, રક્ત કોપનો પાતળો, અને લોહી જેવો. મરવા વખ-તનો દુર્ગંધી વાળો તથા રાતો છતાં. જરા સ્વેત વર્ણો તથા માંસ જેવો તથા શામ વર્ણો હોય છે. એવી રીતે મળ પરીક્ષા જાણવી.

જીભની પરીક્ષા—વાયુનો કોપ છતાં જીભ ખરખરી હોય છે તથાં ફુટેલી અને પીળાસ ઊપર હોય છે. પીત્તનો કોપ હોય તો રાતી છતાં તેમાં જરા કાળાસ હોય છે. કફનો કોપ હોય તો શ્વેતવર્ણી, રસયુકત, ચીકણી, એવી હોય છે. બે દોષનો કોપ હોય તો તે દોષના લક્ષણે કરીને યુક્ત હોય છે. ત્રિદોષનો કોપ હોય તો કાળી, કાંટા યુકત સૂકાયલી હોય છે. અરૂચી, તથા અતી-સાર હોય તો જીભ મધના વર્ણ જેવી હોય છે. પ્રમેહ તથા સંગ્રહણીની ધુમાડાના વર્ણ જેવી તથા ગરમ અને મગરી એવી હોય છે. વીસ ફોટક રોગ હોય તો જીભ ખરભરી કાંટા જેવી છતાં તેમાંથી પાણી ચુવે છે, મરણ વખ-

વની જીભ ખરબરી છતા અંદર તણાયલી તથા ફેણ યુક્ત તથા કાળુ તથા હાલવુ બધ થયેલી હોય છે એ પ્રમાણે જીભની પરીક્ષા જાણવી

નેત્ર પરીક્ષા—વાયુનો કોપ હોય તો નેત્ર લુખા, તથા ધુમ્ર વરણા તથા બળતરા યુક્ત તથા ચચળ, તથા છિદ્ર, એવા હોય છે પીત્તનો કોપ હોય તો નેત્રો પીળા હળદર જેવા, તથા રાતા, તથા બળતર યુક્ત અને દીવો જોવાને અશક્ત એવા હોય છે કફનો કોપ હોય તો નેત્રો સ્વેતવરણ તથા તેજ વીનાના તથા પાણી ટપક્તા તથા ચીકણા છતા શીથીલ એવા હોય છે બે દાપનો કોપ હોય તો તે દાપના લક્ષણે કરી યુક્ત હોય છે ત્રિદાપનો કોપ છતા નેત્રો લાલ તથા જરા શામ વર્ણ તથા રોળાયલા અને મીજવા જેવા હોય છે હવે અસાધ્ય લક્ષણો—જેની ૧ આખ મીચેલા જેવી છતા કુટીલી ખુલી હોય છે તથા બીજી આખ મીચેલી છતા તે રોગી ૧ પોહોરમા મરસે અથવા નજર ઊંચી હોય તો પણ રોગી અસાધ્ય જાણવો, તથા નેત્રો કોપ યુક્ત છતા મનફર જેવા ચંચળ તથા બીવરામણા તથા તેજ વીનાના તથા કૃષ્ણવર્ણ તથા કાળાસ ઉપર તથા રાતા તથા લુખરા થાય છે તથા ચેહરો ભયંકર દેખાય છે તો તે રોગી અસાધ્ય નેત્રમાયલી પુતળી ભમીસ્ત થઇ નેત્રો ધીચેલા જેવા દેખાય છે તે રોગી ૧ દીવસમા મરસે, એમ જાણવુ

ભૂત ઉપદ્રવના નેત્રો—ભમેલા જેવા છતા ચકર વકર ફરે છે એ પ્રમાણે નેત્રપરીક્ષા જાણવી

રૂપ પરીક્ષા—પ્રાતઃકાળે રોગીપાસે જઇ તેહવ રૂપ જોઇ તે તેજહીન તથા મીશ્રીત શામવર્ણ હોય તો તે રોગ વાયુથી ઉત્પન્ન થયેલો જાણવો પીળુ મુખ તથા જરાસોજે ભરેલો હોય તો પીત્ત પ્રકોપ જાણવો ક્લાહીન ચેહેરો છતા તે સાળો દેખાય છે તથા આખો વિલક્ષણ એવા લક્ષણે કરી કફ પ્રકોપ જાણવો તથા નેત્રોએ જોયા છતા જેવા રોગની પરીક્ષા થાય, તેવા નામો રાખવા પ્યાહા તથા કાવેળ, તથા આડ, તથા શૂળ, તથા વાયુ, તથા વાયુગોળો તથા વરાહ અથવા કમો તથા કીરમ, તથા કઠોર સુસ્મ, એ રોગો હાથવડે ચાળી જોઇ કુલાણો રોગ છે એવો નીશ્ચય કરવો એ પ્રમાણે રૂપ પરીક્ષા જાણવી

શબ્દ પરીક્ષા—વાયુનો કોપ હોય તો ગળામાથી શબ્દ નીકળે છે તે ધ્રૈસ્મ એટલે હલકો નીસરેછે પીત્તનો પ્રકોપ હોય તો આવાજ સાફ નીકળેછે કફનો કોપ હોય તો આવાજ ભારે તથા મોથરો નીકળેછે બે દાપનો તથા ત્રીદાપનો કોપ હોય તો આવાજ બે દાપો તથા ત્રીદાપોના લક્ષણો યુક્ત હોય છે, એમ જાણવુ

સ્પર્શપરીક્ષા—વાયુનો કોપ હોય તો શરીરનો સ્પર્શ સાગ તથા ખાખરાના પાનડા જેવો ખરભરો છતાં શીતલ હોય છે. પીત્તનો કોપ છતાં સ્પર્શ ગરમ હોય છે. તથા કફનો કોપ છતાં શીતલ અને આરદ્ર એવો હોય છે. બે દોષ તથા ત્રિદોષનો કોપ છતાં બે દોષ તથા ત્રિદોષના લક્ષણે કરી યુક્ત હોય છે. તથા જેના શરીરનો સ્પર્શ ક્ષણમાં થંડા તથા ક્ષણમાં ઘણો ગરમ અને રોગે કરી વ્યાપ્ત એવો છે તો તે રોગી અસાધ્ય જાણવો. એ પ્રમાણે સ્પર્શ પરીક્ષા જાણવી.

કાળજ્ઞાન-સાધ્ય લક્ષણ—ચેહરો રોશનીદાર નાડી બરાબર, કોકીલા જેવો સ્વર, અગ્ની પ્રદીપ્ત, માંથાનેચળ, જીભ અને હોઠ રસ યુકત, હાથ પગના તળીઆં તથા હોઠ, તથા હૃદય એના વીશે દ્રઢતા, તથા મન ચીંતા વીનાનું, નખો અનેરગો રાતાં, સુગંધી પદાર્થો ઊપર ઇછા એવાં લક્ષણો થયાં હોય તો રોગ જલદીથી મટશે એવું જાણવું અસાધ્ય લક્ષણો-અતિ તીક્ષ્ણ જવર, બરળાવું. નેત્રો તથો નખો ઘણાજ રાતા, કીંવા સ્વેત, હાત, પગ, તાડા ,પડેલા સાદ ક્ષીણ, મોં તથા નાક તેજ વિનાનાં, ગળું રોંધાએલું, હેડકી, શરીર ભયકર, મુરછા, ભ્રમ, કંપારો, એવા લક્ષણો થયાં હોય તો તે રોગી અસાધ્ય જાણવો. જેના નાકની જમણી નાકસુરી એક, અથવા બે કીંવા ત્રણ દિવસ એક સરખી વહેછે તો તે માણુસ ત્રણ વરસે તથા એક વરસે તથા છ મહિને ક્રમે કરી મરશે જેની ઢાબી નાક સુરી દિવસે ઘણી જલદીથી ચાલે છે અને રાત્રે બંદ થાય છે તે ચાર દિવસમાં મરશે. જેની બેઊ નાકસુરીઓ દસ દિવસ બરાબર ચાલે છે તે ત્રણ દિવસ જીવશે. જેના ડાબા હાથની નાડી ચાલતાં ચાલતાં તુટે છે તથા ડાબી નાકસુરી છેકજ બંદ થાય છે તે તરત મરશે. જેનું નાક વાંકુ થાય અને નાકસુરીઓ બંદ થઈ મોમાંથી શ્વાસ ચાલવા માંડે તો તે દસ પોહોર જીવસે. જો માણુસનો પડછાંયો દક્ષિણ તરફ દેખાવા લાગે તો તે માણુસ પાંચ દિવસમાં મરશે. જે માણુસની છાયા પુરૂષ બે ભુજ અને માથા વીનાની દેખાય તો તે માણુસ એક મહિનો જીવશે. જે માણુસ કાળુ છતાં એકાએક પીળું હોય તો તે બે વરસ જીવશે. જેનુ મોં દર્પણ અથવા ઘીમાં દેખાય નહિ તો તે છ મહિનાએ મરશે. જેના દાંત, હોઠ, જીભ એ સુકાં પડી આવેછે, તથા નેત્રો નખો નીલવર્ણું થયાં તથાં પીળો રગ તથા લીલો અને રાતો રંગ કાળો, કાળો દેખાવવા લાગ્યો તો તે છ મહિના જીવશે. જેને આકાશમાં ઘણી પ્રકારના રંગના સાપ નજરે આવે તો તે ત્રણ મહિના જીવશે. જેને વીર્ય છુટવા વખતે મુત્ર આવવા લાગે તથા છીંક આવે તો તે એક વરસે મરશે. જેને ઝાડો અને પેશાબ એ બેઊ સાથેજ હોય તો તે એક વરશે મરશે. જેને માંથુ તથા હાથ પગ એ

પાણીમા જોયા છતા ન દેખાય તો તે એક વરસ જીવશે તડકામા ઊભો રહ્યો છતા જેનો પડછાયો કંપ પામે છે તે બાર મહીના જીવશે હાથ પગ છાતી એ નાહ્યા પછી તરતજ પોતાની મેળે સુકા પડે તો તે ત્રણ મહીના જીવશે જેને કડવા તથા ખારા વગેરે પદાર્થો એકાએક ઊલટા દેખાય તો તે ૭ મહિના જીવશે જેને સૂર્ય અથવા ચદ્ર આકાશમા બબે દેખાય છે અને રાતે નક્ષત્રો દેખાતાં નથી ને દિવસે દેખાય છે તે મહિના જીવશે. તથા કાનમા આગળીઓ નાંખી છતા ધ્વની સ ભળાય નહિ તો તે સાત દિવસે મરશે જે દૂબળો છતા એકાએક જાડો થાય તથા જાડો છતા દૂબળો થયો તથા ઝુદીમા ફેર પડવા લાગ્યો તો તે ૭ મહિને મરશે. રાતે બળતરા દિવસે સરદી ગણુ બ દ, છાતી, હાથ, પગ, નાક, એ તાળ્વા મસ્તકમા શુળ એવા લક્ષણો થાય તો તે તરત મરશે જેની જમણી નાકપુરી બદ થૈ ડાબી માત્ર ચાલે છે તથા કોઇ પણ પદાર્થનો વાસ આવતો નથી તો તે એક મહિનો જીવશે મૈથુન વખતે વીર્ય પડવાના પહેલી છીંક આવે તો તે પાચ મહિને મરશે. જેને પોતાની જીભની અણી ન દેખાય તો તે એક દિવસે મરશે. જેને ભમરાનો વચલો ભાગ તથા દીવાની જોત ન દેખાય તો તે સાત દિવસે મરશે. તથા નાકની અણી ન દેખાય તો તે ત્રણ દિવસમા અથવા એક મહિને મરશે જેને નેત્રમાંહેની કીકીઓ દેખાતી નથી તે પાચ દિવસે મરશે. જેને પોતાનુ પ્રતિબીંબ તેલમા દેખાતુ નથી અને નાક વીનાનુ મો દેખાય છે તથા હાથેળી માથાઊપર મુકી બમ્બાઓ વડે પહોચ્યો એયો છતા મોટો દેખાય તથા કાનમાંહેનો સબ્દ ઘણે ઘણેક સાભળાય તથા વીજળી નજરે ન આવે તો તે એક મહિનામ્મે મરશે. જેની ઝુદીએ ભમ થઇ શબ્દ ઊંડા જાય તથા રાતે આકાશમા ધનુષ્ય નજરે પડે તો તે ૭ મહિને મરશે જે લોભ છતા એકાએક ઘણું દાન કરવા લાગે, અને પ્રકૃતી વીપરીત થાય તો તે ૭ મહિને મરશે જમણી હથેળી ઊપર રહેલી આંગળીથી તે ટચલી સુધી અર્ધ ચંદ્રાકાર વાંકી એવી રેખા હોય છે તે ખડીત ન હોય તો તે માણસ ૧૦૦ વરસ જીવશે વચલી આગળી સુધી છે તો તે ૭૦ વરસ જીવશે અનામીકા સુધી છે તો ૫ વરસ જીવશે પછી જેમ જેમ લીટી નહાની હોય તેમ તેમ ૪૦—૩૦—૨૦— વરસો અનુક્રમે કરી જીવશે કોઇકનુ મત એવું હોય છે કે લીટીમા ફાટા અથવા કાતર, ત્રિશુળ, હોય તો તે અપમૃત્યુ થીનુ છે એવુ જાણવું એ પ્રમાણેજ જોસીપોને જ મોટી રેખાથી આયુષ્યનો વિચાર કરવો એ પ્રમાણે કાળજ્ઞાન જાણવું

ઓસડ લાવવાનુ મુહુર્ત—હસ્ત, અસ્વીની, પુશ્ય, પુનર્વસુ, અભીજીત, મૃગશર, રોહીણી, અનુરાધા, શતતારકા, સ્વાતી, એ નક્ષત્રો જાણવા અમૃત સીદ્ધીયોગ તથા ગુરૂવાર, શુક્રવાર, રવીવાર, બુધવાર, અને અજવાળીઆ તથા સારો યોગ અથવા સારૂં કારણ એવા વખતે ઓસડો લાવવા.

રસાયનો વગેરે કરવાનું મુહુર્ત—હસ્ત, અસ્વીની, પુશ્ય, અભીજીત, મૃગસર, રેવતી, ચિત્રા, અનુરાધા, શ્રવણ, ધનેસ્ટા, શતતારકા, પુનર્વસુ, સ્વાતી, મુળ, એ નક્ષત્રો તથા શુક્ર, સોમ, ગુરૂ, બુધ, એ વાર તથા મિથુન કન્યા, મીન, ધન એવાં લગ્નો જોઇએ.

વૈદ્ય રોગીને કેવાં મુહુર્ત ઊપર ઓસડ આપવું તે—ગુરૂ, શુક્ર, રવી એવા ત્રણ વાર જોઇએ. તથા મેશ, તુળ, કર્ક, મકર, એ લગ્નો તથા સારા યોગ અને તેવાજ કારણો જોઇએ.

રોગીને ઓસડ લેવા વીશે—ચોથો તથા આઠમો તથા બારમો એવા ચંદ્ર ન જોઇએ. અને ઘાત ચંદ્ર, ઘાતવાર, ઘાતત્તીથી, તથા જન્મનક્ષત્ર, ન જોઇએ. તથા કાળ રાહુ પુઠ ઉપર જોઇએ તથા નક્ષત્રોની તથા તીથીઓની વીસ ઘડી તથા મંગળ શની અને સોમ એ વાર ન જોઇએ તથા વૈધ્રુત તથા વ્યતીપાત ઇત્યાદી નરસાં જોગ તથા નરસાં કરણો ન જોઇએ.

જુલાબ તથા ઊલટી દેવા વીશે—મંગલવાર, રવીવાર, બ્રેસપતવાર, એવો નિયમ જાણવો.

લોહી કહાડવા વિષે—શ્રવણ, અનુરાધા, મૃગશીર, એ નક્ષત્રો, મંગળ અને રવી એ વાર જોઇએ. તથા સમુદ્રને ભરતીનો વખત જોઇએ.

કફ ઊપર ઓસડ દેવા વિષે—સ્વાતી, કૃતીકા, હસ્ત, પુનર્વસુ, શ્રવણ, જેષ્ઠા, એ નક્ષત્રો શુભ જાણવાં.

સુળ વગેરે ઉપર ઓસડ દેવા વિષે—સારો દિવસ જોઇએ, તથા વારસુળ પુંઠ ઊપર જોઇએ. શુળજોગ માત્ર નરસો છે.

રોગીને નહાવા વિષે—આરદ્રા, જેષ્ઠા, મુળ, પૂર્વા, પૂર્વાષાઢા, પુર્વાભાદ્રપદા ચીત્રા, અનુરાધા, શ્રવણ, ધનીસ્ટા, શતતારકા, અશ્વીની, હસ્ત, અભીજીત, પુશ્ય, એ નક્ષત્રો તથા રવીવાર, બુધવાર, મંગળવાર, બ્રેસપતવાર, તથા રીકતાતીથી એ સર્વ સારાં જાણવાં.

જે નક્ષત્રના વિષે તથા જે વારના વિષે અને જે તિથિએ રોગ ઉત્પન્ન થાય છે તે નક્ષત્ર તથા વાર તથા તિથિની પીડા કેટલા દિવસ છે એ સમજવા સારૂ નક્ષત્રોનું કોષ્ટક તથા તેમાં એકની નીચે એક એવા બેબે આંકડા મત ભેદે કરી લખેલા છે તે ઊપરથી પીડા જાણવી

અશ્વી	ભરણી	કૃતીકા	રોહીણી	મૃગશર.	આરદ્રા	પુનરવ.	પુષ્ય.	અસલે.
૧		૧૦	૩	૫		૭	૭	૯
૯	૧૧	૯	૭	૩		૭	૭	
મઘા	પૂર્વા	ઉત્તરા	હસ્ત	ચીત્રા	સ્વાતી	વીશાખા	અનુરા.	જેષ્ટા
	૩	૨	૧૫		૧૫	૧	સ્પૈર્દ	૧
૨		૭	૧૫	૧૧		૧૫	૨૦	
મુળ.	પુરવાશા.	ઉત. શા	શ્રવણ	ધનિષ્ટા	શતતા.	પુ. ભા	ઊ ભા.	રેવતી
૧	૧૫	૧૫	૭	૩૦	૧૫	૧	૧૫	૮
૯	૦	૩	૧૧	૧૫	૧૧	૦	૭	સ્પૈર્દ

પડવે.	બીજ	ત્રીજ	ચોથ.	પાચમ.	છઠ.	સાતમ.	આઠમ.
૧૫	૩	૩		૫	૫	૩૦	૩
૧					૧		
નોમ.	દશમ.	અગીઆર.	બારસ.	તેરસ.	ચોદસ.	પુનમ	અમાસ.
	૫	૫	૩	૩		૫	
		૧૦					
રવીવાર.	સોમવાર.	મંગળ.	બુધ.	બ્રસ્પત	શુક્રવા.	સનીવા.	०
૩	૯		૮	૫	૭	૩૦	०

મૃત્યુયોગ—અસલેસા, સતતારીકા, આરદ્રા, ધનીષ્ઠા, હસ્ત, પુવા, પુવા શાઢા, પુર્વાભાદ્રપદા, ભરણી મઘા, વીશાખા, એ નખત્રોનો, તથા પડવે, નોમ, ચોથ, બારસ, આઠમ, એ તીથીઓના વિષે રવી, તથા મંગળ, તથા શની એ વારોના વિષે યોગ થયને તે દિવસે રોગ ઉત્પન્ન થાય તો તે રોગ રોગીને મૃત્યુ આપે છે અને કૃતીકા, મૃગશીર, વીશાખા, મઘા, અસલેશા, આરદ્રા એ નક્ષત્રના વિષે સાપ કરડેતો મૃત્યુ પ્રાપ્ત થાય.

ફણીચક્ર.

૮	૯	૧૪	૧૫	૨૦	૨૧	૨૬	૨૭	૫
૭	૧૦	૧૩	૧૬	૧૯	૨૨	૨૫	૧	૪
૬	૧૧	૧૨	૧૭	૧૮	૨૩	૨૪	૨	૩

સૂર્ય નક્ષત્રો તથા ચંદ્ર નક્ષત્રો તથા રોગીનું જન્મનક્ષત્ર એક નાડીમાં આવ્યું છતાં છ થી બાર સુધી મૃત્યુ, તેરથી તેવીસ સુધી જય, ચોવીસ થી પાંચ સુધી, વ્યાધી એ પ્રમાણે જાણવું.

દુત પ્રશ્ન—રોગીના તરફથી વૈધને જે તેડવા આવે છે તે પ્રથમ જેટલા અ રે બોલે તેને ત્રણ ગણા કરી, તેને આઠે ભાગવા, શેષ અ ક રહેશે તે વીશમ રહ્યા તો રોગી બચશે, અને સમાન અંક રહ્યા તો રોગી મરશે એવું જાણવું.

નરસાંસ્વપનાં—સ્વપનમાં નાગા સન્યાસી તથા ગુસાઇ તથા મુંડેલા તથા રાતા, કાળાં કપડાં ઓઢેલાં, તથા નાક, કાન, કાપેલા, તથા પાંગળા, તથા કુબડા, તથા વામનરૂપીયા, તથા કાળા, તથા હાથમાં મુશલા, તથા તરવાર, તથા ભાલા તથા બરછી, વગેરે ધારણ કરેલાં, તથા ચોરોને બાંધી મારનારા તથા દક્ષણ દિશાનો આશ્રય કરી રહેલા, તથા ભેંશ, તથા ઊંટ, તથા ગધેડું એ ઊપર બેઠેલા ઈત્યાદી જોયા છતાં જેની પ્રકૃતી ઠેકાણે છે, તેને રોગ થાયછે. તથા જેને રોગછે તે મરણ પામે છે. સ્વપનામાં આપણને પહાડો, તથા ઝહાડો વગેરે ઊંચા ઠેકાણા ઉપરથી પડયો એવુ જોવે છે, તથા પાણીમાં ડુબ્યો, તથા અગ્નીથી બળયો, એવુ જોવે છે, તથા કૂતરે પગે વરખોડા લીધા, તથા માછલાં વગેરેએ ખાધો તથા એકાએક આંખો ગઇયો. તથા દીવો ઓલાઇ ગયા એવું જોવે છે, તથા તેલ અને દારૂ પીધો, તથા લોઢુ અને તેલનો લાભ થયો, તથા રાંધેલું અનાજ ખાધુ તથા માતાના ઘરમાં પેઠો, અથવા તેના પેઠમાં પેઠો એવું જોવે છે, એ પ્રકારનાં સ્વપનાં જોયા છતાં જેની તબીયત સારી છે તેને રોગ થાય છે, તથા જેને રોગ છે તે મરણ પામે છે.

બીજા નરસા સ્વપના—નાવ, ગાડી, દર્પણ, વિવાહ, તથા સારૂં કામ, પાણીમા પરવત, ધન, અનાજ, એ રોગીએ જેયા છતા મરણ પાસે આવ્યુ એવુ જાણવું સુતો, અને સ્વાપરો તથા પીશાચો, તથા પક્ષીયો, એ આપણુ શરીર ભક્ષણ કરે છે, એવુ જેયુ તો તે આઠ મહિને મરશે, ઘાસ અને લાકડા, માથે લીધા, તથા પર્વત ઊપર તથા એકલી જમીન ઊપર તથા ધુળ ઊપર તથા ઘાસલાની અણી ઊપર તથા શુળ ઊપર બેઠા એવુ જેયુ તો તે ત્રણ મહિને મરશે આપણા પુર્વજ જેયા, તથા હજામત કરાવ્યા પછી તેલ ચોળી ઊઘાડા માથે ગધેડા ઊપર બેશી દક્ષિણ દિશાએ જાય છે, તથા કાળા લુગડા પહેરેલો પુરૂષ, એવુ સ્વપન્ન જેયુ છતા ૭ મહિને મરસે પોતે ગધેડા ઉપર અથવા ઊંટ ઉપર અથવા ગાડા ઉપર અથવા પાડા ઉપર બેશી દક્ષિણ દિશાએ જાય છે, એવુ જેયુ છતા તેજ વખતે કીંવા ૨૦ દિવશની અંદર મરશે. પોતાનુ શરીર રાતી સુખડથી લાલ ફુલ, લાલ અક્ષતા, એવડે શોભેલુ એવુ જેયુ જેનુ તે આઠ મહિનામા મરણ પામશે એવુ જાણવુ

હવે નરસા સ્વપનાનો પરીહાર—પહેલા કહેલો વીવાહ તથા ઉઘાડા માથાના વગેરે નરસા સ્વપના જેઇ કોઇની સાથે ન બોલતા સવારે નાહી સોનુ તથા કાળા તલ તથા લોઢુ, એ ત્રણ આપી. ઇશ્વરની સ્તુતી કરવી અને રાતે દેવળમા રહી જાગરણ કરવુ એ રીતે ત્રણ દિવસ કર્યુ છતા નરસાં સ્વપનાની પીડા થતી નથી.

સારા સ્વપના—જે માણસ સ્વપનામા ઇંદ્ર ઇત્યાદી દેવ, તથા રાજા તથા મીત્ર તથા બ્રાહ્મણો એવોને જીવતા જુવેછે તથા ગાય તથા તેજસ્વી અગ્ની તથા પ્રયાગ ઇત્યાદી તીરથો, તથા કાદવથી ગોળાપણુ, પાણી એવુ તથા શત્રુના જમાવને જીત્યો એવુ તથા સ્વેત રંગથી શોભીલી કરેલી માળ બળધીયો, તથા પર્વત, તથા હાથી, ઘોડા, વગેરે ઊપર બેઠોણ એવુ જુવેછે તથા જળો, મધ ઊપરની કાળીમાખીઓ તથા રાતી માખીઓ તથા મચ્છર વગેરે તથા સાપ વગેરે કરડેછે, એવું જુવેછે અને પોતાને જે સ્ત્રી લાયક નથી તેની પાસે ગયો. અથવા જે ઠેકાણુ લાયક નથી તે ઠેકાણે ગયો, એવુ તથા વીસ્ટાથી અંગ ખરડાયુ પોતાનુ તથા પારકાનુ રડવુ તથા મરણ પામ્યા, તથા કાચુ માસ ભક્ષણ કર્યું, એવુ જુવેછે, તે માણસ રોગી હોય તો રોગ વિનાનો થાય છે, તથા સારો હોય તો તેને દ્રવ્ય પ્રાપ્ત થાય છે લોહી, માસ, એવડે પોતાનુ શરીર ખરડાયલું તથા ધોળુ લુગડુ પહેરયુ તથા દૂધપીધુ તથા પ્રેત તથા જાર સ્ત્રી તથા ગાય તથા નહાની સ્ત્રી, એવોને જેયા તથા મોટી માછી તથા તળાવમા ઘણાં કમળો તથા રાજસભામા હીજનો સમાજ તથા પાણી તથા દૂધ એ જેયા છતાં શુભ ચીન્હો જાણવા.

નરસાં ચીન્હો—જાગ્રત છતાંજ કાળો પુરૂષ, કાળાં કપડા પેહેરી લોઢાનો દંડ હાથમાં લઇ ઉભો છે, એવુ જોયુ તો મૃત્યુ. ધુમકેતુનો તારો તથા વીજળી એ દિવશે જોયાં તથા પર્વતનું શીખર ખશી મોટો શબ્દ થયો અથવા કારણ વીના ઘરો તથા વૃક્ષો તથા દેવની મુરતીઓ તથા દેવળનાં શીખરો ઊભાંજ ફાટી બે ભાગ થાય તથા ભૂમીમાંથી શબ્દ થાય તથા રાતે રણસ્થાનના વીશે ભૂતો નાચે છે, એવું જોયુ તો મૃત્યુ. દિવશે અથવા શ્રાવણ માસમાં આપણી ઘોડીએ ઠાણ દીધુ, તથા બુધવારે અથવા માહા મહિનામાં ભેંશવીઆય, તથા સીંહ સક્રાંતમાં ગાય વીઆય એવા નરસાં ચીન્હો થાય તો ઘરનો માલિક મૃત્યુ પામે. કુંવામાં મોટા શબ્દો તથા અનેક ઉતપાતો અને ગંધર્વચેસ્ટા તથા અકાળે વૃષ્ટિ (એટલે માવઠું) તથા ઘરમાં ભુતોની ચેસ્ટાઓ તથા વાયુની ગર્જના તથા સૂર્ય ચંદ્રને કુંડાળાં પડે તથા નક્ષત્રો અને તારા તુટી પડે અને જમીન કંપવા લાગે તથા દિવશ તેજહીન જોયો તથા જમીન ફાટી મોટો નાદ થયો તથા મન ભય પામી આંખોમાંથી પાણી ટપકવા લાગ્યુ તથા વનવાગળું તથા મધની માંખીઓએ ઘરમાં વાસો કર્યો તથા ચાહે તેટલું ખાય તો ભુખ ન રહે, બુદ્ધી ભ્રંશ, બેભાનપણુ તથા શરીર ભયકર દેખાય તથા ગરોળી અને પીંગળોના શબ્દ વખતવીના સંભળાય તથા રાતે ગાય બરાડા પાડે, કુતરાં બારણે રડવા લાગે તથા શીઆળ તથા ગીધ તથા સસલું ઘરમાં પેઠું એવું જોયું અને વૃદ્ધ પુરૂષ તથા દેવ, બ્રાહ્મણ, ગુરૂ, શ્રેષ્ઠ એવોનો દ્વેશ કરવાનું સુઝે, અને તેઓની નીંદા કરવા લાગે એવી રીતે નરસાં ચીન્હો થાય તો આયુષ્ય ખપી ગયું એવું જાણવુ.

શકુન—રોગીપાશે જનારો જે વૈદ્ય તેનાં શુભ તથા અશુભ શકુન વૈદ્ય મારગે ચાલતો છતાં યોગ્ય જે નોબત તથા મૃદંગ વગેરે સૌમ્ય શકુન તે શુભ દાયક થાયછે, તથા અંગારા, તેલ, કલથી વગેરે જે પ્રદીપ્ત અશુભ શકુન તે શુભ દાયક થાતા નથી.

સૌમ્ય શકુન—નોબત, મૃદંગ, શંખ, તંબુરો, વિવાનાં ગીત, પુત્રવતીસ્ત્રી, ગાય વાછરડા સોત, ગાય, દહી, ફલો, ફુલો, દીવો, અનાજ, છત્ર, મધ, માંસ, ગાડરાં, ઘોડા, બે બ્રાહ્મણ, ભારદ્વાજ પક્ષી, નીલકઠ પક્ષી, હરણ, મોર, નોળીયો, પાણીથી ભરેલી ગાગર, કેળાં, રત્નો, અનાજ, નીશાન, શુદ્ર, ઈત્યાદી સૌમ્ય શકુન જાણવા.

પ્રદીપ્ત અશુભ શકુન—કળથી, તેલ, કપાસ, ફુસકા, પાષાણ, ભસ્મ અંગારા, કાદવ, રાઈ, ખાખરાનાં લાકડાં, ચમાર, ઘેઢ, લાકડાં, અગ્નિ, ભેંશ તથા પાડો,

વિધવા સ્ત્રી, સન્યાસી, દગલબાજ એકલોજ બ્રાહ્મણ, કાગડો, બિલાડુ સમળી, પધારી, બે શુદ્ર, પુવક, કુકર, ભગવુ કપડુ ધારણ કરનારો, રજસ્વલા સ્ત્રી, હથી, ગાભેર ઈત્યાદી

દૂત લક્ષણ—(એટલે વૈધને તેડવા જનાર જે માણસ તેના લક્ષણ) તે દૂત રોગીની જાતનો તેજસ્વી ધોળળા વસ્ત્ર પહેરેલો, ચદન વગેરેથી શોભી તો, હસમુખો, મીઠુ બોલનારો સ્નેહનુ રક્ષણ કરી, પ્રાતઃકાળે વૈધને પ્રસન્ન કરનારો ઘોડા ઉપર અથવા બળધીઆ ઉપર બેઠેલો, ધોળા પુષ્પો તથા પાકેલા ફ્ળોથી યુક્ત,એવા પ્રકારનો એક્એ તથા સારો દિવસ જોઇ નાકનો સુર જે તરફ વહેતો હોય તે બાજુએ આવ્યો છતા રોગીનુ કલ્યાણ થાય છે

દૂતના નરસા લક્ષણો—શ્વાનમુખ, અતીચચળ, કઠણ શબ્દ બોલનારો, દુર્ગંધીયુક્ત, થાકેલો, લાકડા તથા પાષાણ અને ત્રણ એ જેના હાથમા છે એવો તથા નગ્ન, રોગી, નેત્રોમા પાણી આવેલુ, ગભરાયાલો, રાતુ કાળુ ભગવુ વસ્ત્રે ધારણ કરેલુ એવો, તથા જટાવાળો, મુડેલો, શખ ચોળેલો, કાદવથી ખરડાયો, તથા જેના રોમાચ ઉભા થયેલા એવો, વીક્ષીસ સભીસા જે આવેલો દક્ષિણ દિશાએ ઉભો રહી બોલનારો, એવા પ્રકારનો દૂત તેડવા આવ્યો હોય તો રોગીનુ અકલ્યાણ જાણવું

વૈધને તેડવા જનારો જે દૂત તેના શુભાશુભ શકુન—દૂત મારગે થા લતો છતા નોબત મૃદગ વગેરે જે સૌમ્ય શકુન તે રોગીને શુભ દાયક થતા નથી. તથા અગારા, તેલ, કલપી ઇત્યાદી જે પ્રદીસ અશુભ શકુન તે શુભ દાયક થાય છે એ પ્રકારે દૂત લક્ષણો તથા શુભાશુભ લક્ષણો જાણવા.

જ્વરની ઉત્પત્તીનુ કારણ—અજીર્ણ થવાથી વાતાદિ દોપ દુસ્ટ થાય છે, અને તે આશયમા જઈ કોઠામાહેલા અગ્નીને બાહેરની ત્વચા સુધી લાવે છે તેથી શરીર ગરમ થાય છે, એ પ્રમાણે જ્વરની ઉત્પત્તી જાણવી

જ્વરનુ પૂર્વરૂપ —બગાસા ક્ુંપવાની પેઠે શરીર દુખવુ, મનોવિકાર, આ ખોમાં બળતરા, જડપણુ, અરૂચી, શરીરના રોમાચ ઉભા થવા, આખોની આગળ અંધારી, હાથ પગ તહાડા, મનને એમની, તથા શીતવાયુ, અને તડકો એની વારવાર ઈચ્છા અને ક્લેશ ઉત્પન્ન થવો, અનાજ ન પચવું, મોમા પાણી છુટવુ, બળ તથા કાતીને હાની. વાયુનુ પ્રબલ છતા બગાસા ઘણા આવે છે પીત્તનુ પ્રબલ છતા નેત્રો ઘણા બળે છે કફનુ પ્રબળ છતા અનાજ ઊપર અરૂચી બે દોપનો કોપ છતા બે ઊના લક્ષણો, ત્રિદોપનો કોપ છતા સર્વ લક્ષણો થાય છે

જવર આવતા વેતજ—પ્રારંભે શું કરવું તે. પ્રથમ લાંઘણ કરવી, ભુખ લાગે તોજ અનાજ લેવું, પણ વાતજવર, ક્ષયના વિષે, તથા ભુખાળો, ગર્ભવતી સ્ત્રી, દર્બળ, નાહાનું છોકરૂં, તરસ લાગેલું, ઊર્ધ્વ સ્વાશી, એવાં માણસોએ લાંઘણ કરવી નહિ. મગ, મસુર, ચણા, કલથી, મઠ, એવાં પાંચ ધાન્યનું ઓસામણ આપવુ, અથવા ચોખાની રાબ આપવી, કીંવા ચોખાના આટામાં ગહુનો આટો નાંખી તેની રાબ અથવા એકલા ગહુના આટાની રાબ આપવી. કેવળ પીત્તજવર છતાં હલકો રેચ આપવો. તથા વમન આંપવુ. પાચન ઓષડો તથા ઉકાળા તથા તેમાં પાણી કેટલુ નાખવું તથા સ્વરસ વગેરે પાંચ પ્રકારના ઉકાળા પ્રારંભમાં લખેલા છે ત્યાં જોઈ ચોજના કરવી.

જવર પાચન—દેવદાર, ધાણા, ભોરીંગણીનુ મુળ એનો ઉકાળો આપવો, એટલે જવર પકવ થાય છે.

વાતજવરનું કારણ—વાલ, અડદ, તુવર, ચણા વગેરે ભારે અનાજ, ચીકણા પદાર્થો, તરબુચ, કોંઠ, મઠ, કંદ, ચીભડ, શીતલ પદાર્થો, મુળા, લુખા પદાર્થો તથા ઘણું મૈથુન, અને વધારે મહેનત, ઘણો ઉજાગરો, એવાં કારણોથી વાતજવર ઉત્પન્ન થાય છે.

વાતજવરનું લક્ષણ—શરીરને કપારો છુટવો, ગળુને હોઠ સૂકા પડવા, મળનો અવરોધ, છીંક બંદ, માથુ, પેટ, કેડ, આંખો, અંગ એ દુખવા લાગે; નીંદ્રા આવે નહિ, જવર કોઈ વખત થોડો તથા કોઇ વખત ઘણો આવે, મોઢાને સ્વાદન છતાં અરૂચી થાય છે, બગાસાં આવે છે, પેટ ફુલે છે, અજીર્ણ, શ્રમ, મોહ, શુળ થાય છે, અગ ઊપર રૂવાડાં ઉભા થાય છે, આંખો ઉપર ઘેન, પીંડીયો તથા સાથળો કળવા માંડે છે, કાનોમાં નાદ થાય છે, સુકી ઉદરસ આવે છે. દાંત દુખે છે, એવા લક્ષણો થાય છે.

વાતજવર ઊપર પાચન—ગળો, પીપરીમુળ, સુઠ એનો ઉકાળો સાંજ સવાર જવરના સાતમે દિવસે આંપવાથી જવરનુ પાચન થાય છે.

વાતજવર ઉપર ઇલાજ—ગળો, સુઠ, ધમાસો, નાગરમોથ એનો ઉકાળો આપવો. વાળો, સુઠ, પીઠવણ, કરીઆતુ, ડાગસુમુળ, રીંગણી મુળ, ભોરીગણી, ગળો, ગોખરૂ, એનો ઉકાળો પીધો છતાં વાતજવર તરત જાય છે. ગળો સુંઠ, પીપરીમુળ, એનો ઉકાળો મધ નાંખી આપવો શાલપરણી ચીકણાનાં મુળ, કાળી દરાખ, ગળો, ઉપલ સરી, સરગવાની છાલ, એનો ઉકાળો આકરા વાતજવરને પણ નસાડે છે.

પીત્તજ્વરનુ કારણ—ઘણુ ખારૂ ભોજન, તેલ ભક્ષણ, પાકેલુ દીંબડુ, સુરણ, કારેલા, કડવા પદાર્થો તીખુ, રાઈ, એટલા વાના વધારે ખાવામા આવે તો તેથી પીત્તજ્વર થાયે છે

પીત્તજ્વરનુ લક્ષણ—શરીર પીળુ, સવ અંગને બલતરા, તરસ અલ્પ નીંદ્રા, મો કડવુ, મુરછા, ઉલટી, ફેર બડબડવુ, અતીસાર, પશીનો, ફેરીની પેઠે થાવુ, પગ પદાર્થો ઉપર ઇચ્છા, મલ, મુત્ર, નેત્ર, એ પીળા, એવી રીતે પીત્તજ્વરના લક્ષણો થાય છે

પીત્તજ્વર ઉપર ઉપચાર—ગળો, હરડે, પીત્તપાપડા, એનો ઉકાળો સાકર નાખી પીવો ગરમાલાનોમાળ કાળી દરાખ, પીત્તપાપડા, કડુ, હરડે, નાગર મોથ એનો ઉકાળો આપવો. એકલા પીત્તપાપડાનો પણ ઉકાળો આપવો, પીત્ત પાપડા, વાળો, રાતી સુખડ, ધાણા, સુંઠ એનો ઉકાળો આપવો પીત્તજ્વર ઉપર પાચન-ઉદ્રિજવ, પહાડમુળ, કડુ, નાગરમોથ એનો ઉકાળો દસ દિવસ થયા પછી આપવો ત્યાર પછી ઓસડ આપવુ

વાત પીત્તજ્વરનુ લક્ષણ—ગળુ મો સુખા પડે છે બલતરા, મુરછા, તરસ, નીંદ્રાનાશ, ઉલટી, ભ્રમ, આખોની આગળ અંધેરી, શ્વાસ, અરૂચી, જીભ્હાસોષ, બગાસા, રોમાંચ એવા લક્ષણો થાય છે

વાત પીત્તજ્વર ઉપર ઉપચાર—પીતપાપડા, નાગરમોથ, ગળો, સુંઠ કરીઆતુ, એનો ઉકાળો આપવો. રીંગણી, ભોરીંગણી, ગોખરુ, ગળો, સુંઠ નાગરમોથ એનો ઉકાળો આપવો. દરાખ, પીતપાપડા, ગરમાળાનોગોળ, કડુ, નાગરમોથ, હરડેદલ એનો ઉકાળો આપવો, એટલે પીતજ્વર, મુરછા, સોજો, બલ તરા, તલખી, બગાસા ભ્રમ એનો નાશ થાય છે દરાખ, ગરમાલો એનો ઉકાળો લીધાથી પણ પીતજ્વર જાય છે તેમજ પીતપાપડા, નાગરમોથ, ગળો, કડુ નાખી લીધો હોય તો અમૃતની પેઠે ગુણ કરે છે

રક્તપીત્તજ્વર ઉપર ઉપચાર—ધમાસો, અતીવીખની કળી કરીઆતુ, કડુ અરડુસો, પીત્તપાપડા, કાલી દરાખ, એનો ઉકાળો સાકર નાખી લીધો હોય તો તરસ, બળતરા, ઘણ, રક્તપીત્તજ્વર એ નાશ પામે છે ગળો, હરડેદલ, પીત્ત પાપડા એનો ઉકાળો પણ રક્તપીત જ્વરનો નાશ કરે છે વાળો નાગરમોથ, પીતપાપડા, સુંઠ, રતાજળી, ધાણા, લીંબડાની સળીઓ, પદમકાષ્ટ એનો ઉકાળો રક્તપીત્તજ્વરનો નાશ કરેછે તથા બલતરા, દાહ, ઉલટી બંધ કરી જઠરાગ્ની પ્રદીપ્ત કરે છે

કફજ્વરનું કારણ—મીસ્ટાન્ન ઉપર તરતજ પાણી પીવુ. તેલ ઘીમાં તળેલા પદાર્થો તથા દહીં,દૂધ ભક્ષણ, અને વારવાર સ્નાન, તથા દિવસે નીદ્રા તેમજ નીત્ય નવું પાણી પીધામાં આવે ઇત્યાદી વડે કફજ્વર થાય છે.

કફજ્વરનુંલક્ષણ—શરીર ભારે, ખાલી હુબખો, મોઢું ગળ છટું, સલેખમ ઉદ્રસ, આળસ, અંગ તાઢુ, મલ, મુત્ર, નેત્ર, ધોળાં. સ્વાસ, સ્વરભંગ, હેડકી, શબ્દ ભારે અગ ઉપર ક્ષતો, નાકમાંથી પાણી વેહેવું માથુ દુખવુ, નીદ્રાનો વધારો, રસવાહીની નાડીનો રોધ થવો, રોમાંચ, પેટ કઠણ થવુ, પેશાબનો વધારો, આંખોમાં ઘેન, એવાં લક્ષણો કફજ્વરથી થાય છે.

કફજ્વર ઉપર પાચન—બીજોરાનું મુળ, હરડે, સુઠ, પીંપળીમુળ એના ચુરણમાં જવખાર નાંખી કફજ્વર આવેલા દિવસથી બાર દિવસ પછી આપવુ, અને ત્યાર પછી ઉકાળો આપવો. સુંઠ, અડુરસો, નાગરમોથ એનો ઉકાળો આપવો. ભારંગમુળ, દેવદાર, પુશકરમુળ, પીપર, ગળો, અડુરસો, સુંઠ, સાથે એનો ઉકાળો આપવો. પડવળ, ત્રીફલા, કડુ કચોરો, અડુરસો, ગળો એનો ઉકાળો મધ નાંખી આપવો. કાકડસીંગી, કાયફલ, પીપર, કમળનો કંદ એનું ચૂરણ મધમાં આપવુ.

વાતકફજ્વર ઉપર—ગરમાળો, પીપરીમુળ, નાગરમોથ, કડુ,હરડે, એનો ઉકાળો આપવો, એટલે વાતકફજ્વર, આમશુળ દુર થઇ દીપન પાચન થાય છે. રીંગણીમુળ, સુંઠ, એરડાનું મુળ, ગળો એનો ઉકાળો આપવો. એટલે વાત કફ-જ્વર, ત્રિદોષ જ્વર, શ્વાસ, કાસ, અરૂચી, પીઠનુ શૂળ એ રોગ દુર થઇ બુદ્ધી સ્થીર રહે છે.

પીત્તકફજ્વર ઉપર—ગળો, લીંબડાનીસળીઓ, કડુ, નાગરમોથ, ઇંદ્ર-જવ, સુઠ, પડોળ, રતાંજળી, એનો ઉકાળો દેવો. એટલે પીત્ત કફજ્વર ઉલટી, અરૂચી, લાળ પડે છે તે, બલતરા, સોશ એ દુર થાય છે. રતાંજલી, પદ્મકાસ્ટ, ધાણા ગળો, લીંબડાનીસળીઓ એનો ઉકાળો કફ પીત્ત જ્વરનો નાશ કરી. ઉલટી, દાહ, સોશ, એઓને પણ બેસાડે છે. સર્વે જ્વર ઉપર પાચન—દેવદાર, ધાણા, સુઠ, રીંગણી, ભોરીંગણી એનુ ચૂર્ણ આપવું. કચોરો, સુંઠ, પીતપાપડો, દેવદાર ધમાસો, ભોરીંગણી, મોથ, કડુ, કરીયાતુ, એનો ઉકાળો મધ, પીપર નાંખી આપવો.

કામજ્વરનું કારણ—ઇચ્છેલી સ્ત્રીની પ્રાપ્તી ન થાય, તો તેનો સંગ, તથા ગુણ, અને રૂપ, એ સર્વેનુ ધ્યાન લાગવાથી જ્વર થાયછે તે.

તેનુ લક્ષણ મનને પીડા, શ્રમ, મુર્છા, આળસ, વીશએવીના બીજા કામનો, કઠાળો, ગાત્રો સુકા થવા, કપુર, ચદન, સીતલ છાયા, અજવાળીયુ સીતળ પદાર્થોના સેવનની ઇચ્છા, શ્વાસોસ્વાસ નાખવા, કોઇ વખત બેભાન થવુ, મોહવશ થવુ, નીદ્રા, લજ્જા, બુદ્ધિ, ધીરજ એઓનો ક્ષય, બલતરા વિયોગની વેદના, ઇત્યાદી થાયછે

કામજ્વર ઊપર ઉપાય—ખુબસુરત, સણગારેલી સુગધના લેપે કરી યુક્ત, રમીક, કામથી ચકચુર થએલીઓ, તથા વીષયનુ ભાષણ કરનારીયો એવી તરૂણ સ્રીઓનુ આલીગન, તથા સભાષણ, તથા સ્પર્શ વગેરેથી કામજ્વર શાત થાયછે, નીરમળ સ્થળ, કમળનુ વન, ખુશબોદાર ફુલો ઉપરથી આવેલો વાયુ, જળક્રીડા, સારાબાગોમા ફરવુ, સ્વરૂપવાન સ્રીયોનો સમાગમ, એવા ઊપાયોથી વીરહજ્વર, જાયછે

કામજ્વર, ક્રોધજ્વર, શોકજ્વર, ભયજ્વર—એ સર્વે ઊપર, પીત શમાવવાના ઊપાયો કરવા.

વિષજ્વર ઊપર—પીત શમાવવા વાળા ઊપાયો કરવા તથા ઝહેર ઉપર જે ઊપાયો હોય તે કરવા.

શ્રમજ્વર ઊપર—ઘી આપવુ, તેલ વગેરેનુ મર્દન શરીરને કરવુ, તથા માસરસોદન એટલે માસરસ યુક્ત ભાત તથા દુધભાત તથા મદીરા આપવી

બળાતકારથી ઉતપન્ન થયેલા તથા ક્ષતથી ઉત્પન્ન થયેલા જ્વર ઊપર ગરમ ઉપાયો વિના ચીકણા તથા મધુર ઉપાયો કરવા.

પસીનાથી ઊતપન્ન થએલા જ્વર ઊપર—વાત વગેરે દોષોનો વિચાર કરી યથાસ્ત પ્રમાણે ઉપાયો યોજવા, ઉનુ પાણી આપવુ અથવા શરીર રગડવુ નીકડુ, હીગ, કરીઆતુ એનુ ચુરણ આપવુ

ગસીપાત જ્વર—આ શન્નિપાત નથી કેવળ મૃત્યુજછે શન્નિપાતને જે વશ્ય કરેછે, તે મૃત્યુથી જય પામ્યો તેમજ શન્નિપાત રૂપી દરીયામા ડુબેલાને જે કાઢેછે, તના ઉપકારના બદલામા પોતાની સર્વ મીલકત તેને આપે તેપણ થોડીછે

શન્નિપાત જ્વર—(એટલે ત્રિદોષ જ્વર) વાયુ વગેરે દોષ કેટલાએક

નીમિત્તથી પ્રકોપ પામ્યા હોય તો તેથી જે જ્વર થાયછે, તે કષ્ટસાધ્ય જાણવો, કેમકે ત્રણેનો પ્રકોપ છે, હવે એક દોષ મટવાનું ઓસડ કરીયે તો બીજા બે દોષોનો વધારો થાય છે.

શન્નિપાતનું લક્ષણ—જીભ કાળી તથા ખરખરી, આંખો તણાયેલી તથા નજર બીવરામણી તથા આંખો લાલ અને તેમાંથી પાણી ટપકે, તરસ ઘણી, હાડકાં દુખે ગાયન કરવું તથા નાચવા વગેરે બકબકાટ પસીનો ઘણો અથવા સુદલ પણ નથી આવતો. ઘડીમાં બળતરા, ઘડીમાં શરીર તાઢુ, આંખોમાં ઘેન તથા બકવા અથવા અવાચક થાવું મોંમાં, ગળામાં ડામોળીઆ જેવું ખુચવું. માંથુ કપે, ગળામાં તાંતવાગે, કાનોમાં તમરાં બોલે, ઉદ્રસ, શ્વાસ ઉપરડ અરૂચી, ભ્રમ, નિંદ્રાનાશ; મળ, મૂત્ર, ઘણીવારે અલ્પ સ્વલ્પ થાય; નાડીનું તીવ્રપણું, પેટનુ ભારે થવુ ઇત્યાદિ લક્ષણો થાય છે.

શન્નિપાત ઊપર—પીપરીમુળ, દેવદાર, ઇંદ્રજવ વાવડીંગ, બ્રામ્હી, ભાંગરો, ત્રિકુટ, ચીત્રક, કાયફળ, કમળકંદો, એનો ઊકાળો એક માસા ગુગળની સાથે આપવો રાસ્ના, હરડેદળ, ભોરીંગણી, રીંગણીનુ મુળ, નગોડ, પહાડમુળ વજ, ચવક, એનો ઊકાળો એક માસો ગુગળ નાંખી આપવો,—એટલે શન્નિપાત, પશીનો, સરકી, બકબકાટ, શુળ, હાંફ, કફ, સુવાવડો રોગ એઓનો નાશ કરેછે. આકડાનુ મુળ, ધમાસો, દેવદાર, કરીયાતુ, રાસ્ના, નગોડના પાન, વજ, પુવાડીયા સરગવાની છાલ, પીપર, પીંપરી મુળ, મરી, ચવક, સુંઠ, અતી વીખ નીકળી, ભાંગરો, એઓનો ઊકાળો શન્નિપાત, ધનુરવાત, દાંત બેસેલા તે, પરશેવો સ્વાસ, શુવાવડો રોગ, એઓનો નાશ કરેછે.

કર્ણમુળ—શન્નિપાત જ્વરના અંતે કાનના નીચે થડમાં સોજો આવી, ગુમડા જેવુ થાય તેનો ઉગમ માંહેથી હોયછે. તે રોગ અસાધ્ય અથવા કસ્ટસાધ્ય જાણવો એ કર્ણમુળ મૃત્યુનુ બીજું તેડુંછે.

કર્ણમુલ ઊપર—જળો મુકાવવી, લોહી કઢાવવુ, તેથી ગ્લાની આવી ઘણોજ આતુર થાય તો, ઘી પીવા આપવુ, રાસ્ના, સુંઠ, બીજો રાનું મુળ, દારૂહલદર, પુવાડીયા એ ઓસડોનો લેપ કરવો, ઉપર પોટીસ બાંધી પકવવું, અને

---

૧ શન્નિપાતના આશરે ત્રિશથી વધારે ભેદ છે તથા તેઓની ઘણી સુક્ષ્મ પરીક્ષાછે તથા તે સાધારણ વૈદ્યોને પણગજાણુવા ઘણુા કઠણુછે, એટલો સુક્ષ્મ વિચાર લખવાનો પણ, ઊપયોગ નથી, તેથી આ પુસ્તકમા તે ભેદો લખ્યા નથી નીઘટ પ્રકાશમા જોવા.

તેના મુખમા જુના ઘીની અથવા મલમની દીવેટ કરી દરરોજ નવી નાખતા જવી, એટલે પરૂતમામ નીકળી આસ ભરાયછે એવુ ન કરી એતો માહેના માહે પાકી હેઠે છાતીમા ઊતરેછે, કીવા કાનમાથી વેહેવા લાગેછે તે છેકજ અસાધ્ય થઈ પડેછે એમાટે બહારમો પાકી સારૂ થાય તેમ કરવુ

શન્નિપાત ઊપર બીજા ઉપાયો—કડુ કરીયાતુ, પીતપાપડો, ગળો, કથીરો, રાસ્ના, પીપર, કમળ કાકડી, મેથી, સોરીગલી, દેવદાર સુંઠ, હરડેદળ, ધમાસો બ્રાહ્મી એઓનો ઉકાળો, ત્રિદોષ જ્વર, દિવસની નીદ્રા, રાતનો ઊજાગરો, તરસ, ઉદ્વેગ, શોક, બળતરા, ભ્રમ, એ સર્વ મટાડેછે એજ ઊકાળામા, મધ અને પીપર નાખી લીધો હોય તો જીર્ણજ્વરને વીશમજ્વર પણ જાયછે

જીર્ણજ્વર—(એટલે હાડી તાવ) ઘણા દિવસ શરીરમા, રહેલોજે, જીર્ણ તાવ, તેનુ કારણ પેહેલો મોટો તાવ આવ્યો હતો તે તાવના ત્રણ ભાગ તો ઓસડ વગેરે ઉપાયથી જતા, અને ચોથા ભાગનો તાવ તેની પરવા ન રાખતા તે તેમજ શરીરમા રહ્યો હોય તે આગળ ઊપર હાડકામા પ્રવેશ કરેછે, તેની ઊપેક્ષા કરી હોય તો આગળ પાંડુરોગ, ક્ષયનો પરીણામ થાયછે

જીર્ણજ્વરનુ લક્ષણ—દિવસે દિવસ મંદ અતીથી આહાર ઓછો થાયછે, અનાજ પાચન થતુ નથી, ઝાડો સાફ થતો નથી, હાડકા તપેલા રહેછે, મોઢે પાણી છુટેછે, શુક્ર ધાતુ પાતળી થતા ક્ષીણપણુ ઈત્યાદી લક્ષણો જાણવા જીર્ણજ્વર કાંઈ પુરી પીડા એકદમ કરતો નથી, તોપણ દિવસેદિવસ વધારે પીડા કરનારો થઈ આખર નાશ કરનાર રોગ ઉત્પન્ન કરેછે

જીર્ણજ્વર ઊપર—નહાના બીલીના ફળ, હીરમજીઅજમો, પાહાડમુળ, પુવાડીયા, રેઢ, એનો ઊકાળો લીધો હોય તો જીર્ણજ્વર તુર્ત જાયછે, પેટશુળ, માથાનુ શુળ, શ્વાસ, કાસ, એઓનો નાશ થાયછે, પીપર અને જુનોગોળ, બરાબર મેળવી લીધો હોય, તો જીર્ણજ્વર, અજીરણ, અગ્નીમંદ, ઉદ્વેગ, અરૂચી ભ્રમ, શ્વાસ, એ સર્વેનો નાશ થાયછે ગળોનો ઉકાળો પીપર નાખી દેવો, એટલે કફથી ઉત્પન્ન થયેલો જીર્ણજ્વર જાયછે જીરૂ, અને ત્રણ વરસનો જુનો ગોળ એ બેમાં કરી નીત્ય સવાર સાંજ લેવું ગળોનુ સત્વ ઘી સાકરની સાથે અથવા મધ સાકરની સાથે લેવું ગળો, નહાના ગોખરૂ તથા તેના ચોથા ભાગની સુંઠ એનો ઊકાળો સાકરની સાથે આપવો. તેથી સાત દિવસમા જીર્ણજ્વર જાયછે, ક્ષુધા પ્રદીપ્ત થાયછે, ધાતુ જમવા લાગેછે કાળીપરાખ, ગળો, કાકડશીંગી, નાગરમોથ, રતાંજળી, કડુ, પહાડમુળ, મુંડ, કરીયાતુ, ધમાસો, વાળો, ધાણા, પદ્મકાષ્ઠ, કાળો વાળો,

ીંગણીનુ મુળ, કમળ કક્ષ, લીમડાની સળીયો, એ સર્વનો ઊકાળો લીધો હોય તો જીર્ણજ્વર, અરૂચી, શ્વાસકાસ, સોજો, અજીરણ, એ રોગ દુર થાયછે. ગળો, પીપરી મુળ, પીપર, હરડે, લવીંગ, લીમડાની અંતરછાલ, ધોળીસુખડ, સુંઠ, કડુ, કરીયાતુ, એ સર્વનુ ચૂર્ણ, સર્વ જ્વરોનો નાશ કરેછે. આમળા, શીંધાલોણ, ચીત્રક, હરડે, પીપર, એનુ ચુર્ણ કરી, ઊના પાણીમાં આપવુ જેથી સર્વ પ્રકારનાજ્વરો જસે. ગાયનુ દુધ તોલા ૪ પાણી તોલા ૧૫, પીપર નંગ ૩ એક કલઇના વાસણમાં ઊકાળી, પાણી અવટાઇ જાય એટલે તે માંહેની પીપરો પ્રથમ ચાવવી, પછી ઊપર દૂધ પીવું તેઉપર ભાતનુ પથ્થ 'સુવર્ણમાલીની વસંત,' અથવા 'લઘુમાલીની વસંત,' અથવા મંડુર અનુપાનની યોજના કરી આપવો. રોજનો એકાંતરો, તરીયો, ચોથી યોતાવ એઓનાં કારણો.–જેનો તાવ તરતજ ગયેલોછે તેણે કુપથ્ય પદાર્થો એટલે દુધ, માંછલાં, વગેરે ભારે અનાજ, ખાટું, તીખુ, ખાવાથી અલ્પદોષ ઉત્પન્ન થઇ તે સાત ધાતુઓમાંથી કોઇપણ ધાતુમાં વ્યાપી તરેહ તરેહના વીશમ જ્વરોને ઉત્પન્ન કરેછે. ખાટા વગેરે પદાર્થોનુ ભક્ષણ કરવાથી પીત વગેરે દોષ કોપાયમાન થઈ પહેલાથી પણ વીશમાદી જ્વર ઉત્પન્ન થાયછે.

રોજના જ્વર ઉપર—અરડુસો, કડવુ પડવળ, ત્રિફળા, કાળી ધરાખ, ગરમાળાનો ગોળ, લીમડાની સળીયો, એનો ઉકાળો મધ તથા સાકર નાંખી પાંવો. કાળી ધરાખ, કડુ પડવળ, લીમડાની સળીયો, નાગરમોથ, ઇંદ્રજવ, ત્રિફલા, ગળો, એ સરવનો ઉકાળો આપવો.

એકાંતરા તથા તરીયા જ્વરનાં વિશેષ કારણો—અતી ક્રોધથી, કીંવા અતી ભયથી, અથવા ભયંકર જંગલ, મોટા અગ્નીની જ્વાળાયો. તથા બળતુ શરીર જોવાથી, તથા કોઇએક ખરાબ ખાવું ખાયછે તે જોવાથી, દેશાંતરને વિષે મરણ પામેલાં સગાંવહાલાંની મરણની ખબર સાંભળવાથી, તથા ભુત વગેરે માચુ માનનારાઓને તેના વળગાડના વેહમથી પણ જ્વર આવેછે.

તેઉપર ઊપાય—રતાંજળી, પીપર, સુંઠ, વાળો, નાગરમોથ, ધાણા, એ સર્વનો ઉકાળો મધ તથા સાકર નાખી લેવો.

ચોથીયા તાવનાં વિશેષ કારણો—'નર સાંસ્વપનાં, મરણ પામેલા માણસોના વાળ'વી ખાયેલાં' આથાં જોવાથી, મોટી લઢાઈ, શુળી અથવા ફાંશીયે ચઢાવેલાને જોવાથી, તથા ઘણું ભયંકર કર્મ જોવાથી પણ વીશમ જ્વર થાયછે.

ચોથીયા તાવ ઊપર—જુનું ઘી, અને હીંગ એ ભેગાં કરી. જ્વર આવે

એરસે નાકમા નાખવા 'અગસ્તી યાના પાનનો રસ, નાકમા નાખવો. દેવદારૂ, આમળા, સુંઠ, હરડેદળ, અરડુસો, એ સર્વનો ઉકાળો મધ તથા સાકર નાખી આપવો.

તાઢીયો તાવ—શીતાફળો, કેળા વગેરે ઠંડા પદાર્થો ઘણા ખાવાથી, તથા તે ખાધા પછી ઉપર પાણી પીવાથી એ તાઢીયો તાવ ઉત્પન્ન થાય છે તથા ઘણા ભયથી, ઠીંવા અતીશે શોકથી પણ આવે છે

તાઢીયા તાવ ઊપર ઊપાયો—ત્રીકટુનુ ચૂર્ણ ભરામા નાખી પીવુ અ-થવા તાવ આવતા વેતજ ધુમાડા વીનાના અગ્નિથી તાપવુ ઇંદ્રજવ અરડુસો વાવડીંગ, ગળો, નગોડના પાન, ભાંગરો, સુંઠ ભોરીંગણી અજમોદા એ સર્વનો ઊકાળો આપવો

સર્વ વીશમ જ્વર ઊપર—નાગર મોથ રીંગણી, ગળો, સુંઠ, આમળા, એ સર્વનો ઊકાળો મધ, તથા પીપર નાખી આપવો. દારૂ હળદર, દેવદારૂ, ઇંદ્રજવ, મજીઠ, ગરમાળાની શીંગોનો ગોળ, પાહાડ મુળ, પીપર, અર્જુન વૃક્ષની છાલ, અથવા મરી, કરીયાતુ, કોરડાનુ મુળ, પદમકાષ્ઠ, કુડાની છાલ, ધાણા, મોથ, વાળો, રીંગણી, હરડે, પીતપાપડો, કડુ, ધમાસો, ગળો, એરંડાનુ મુળ, એ સર્વનો ઉકાળો આપ્યો હોય તો ધાતુ ગતજ્વર, સર્વ વીસમ જ્વર, ત્રિદોષજ્વર, ભુતજ્વર, દુર થાય છે કડવા પડોળ, જેઠી મધ, ઇંદ્રજવ, કડુ, મોથ, એ સર્વનો ઊકાળો આપવો. અરડુસો, મોથ, ગળો, સુંઠ, એનો ઊકાળો મધ પીપરના સાથે આપવો. મોહા શીત જ્વરાંકુશ—હરતાળ ૮ ભાગ, સંખ ચુર્ણ ૪ ભાગ, મોરથુથ ૧ ભાગ એને કુંવારના રસમા એક દિવસ ખલ કરી. શરાબમા નાખી ગજપુટ દેવો. પક્વ થયા પછી પાછુ ખલ કરી મૂકવુ તે ૧ અથવા ૨ રતી જેટલી ભસ્મ જીરુ તથા સાકરની સાથે આપવી તે ઉપર એક ઘુંટડો પાણી પીવુ પથ્ય દહી ભાત-એઓસડથી સર્વ વીશમ જ્વર જાય છે ગળો, આમળા, ઉપલી રીંગણી, સુંઠ મોથ એ સર્વનો ઊકાળો, પીપર, અને મધનીસાથે આપવો. હરડે દલનુ ચૂર્ણ, મધમા આપવુ વર્ધમાન પીપર આપવી છે તથા તેમાં તેથી બમણો જુનો ગોળ મેળવી આપવો. અથવા ત્રિફલાનુ ચૂર્ણ ગોળનીસાથે આપવુ કડવુ પડવળ, કડુ જેઠી મધ, હરડે દળ, નાગરમોથ, એનો ઉકાળો આપવો. એક લીંડી પીપર મધની સાથે આપવી. મીકણુ, આમળા, સાલવણ. કડુ, પીપર, કાળી દરાખ, નહાનુ બીલુ, ભોરીંગણી, રતાંજલી અતી વીખની કળી, નાગરમોથ, ઇંદ્રજવ, એ સર્વનો સરખા ભાગનો ઊકાળો રાખી તેમા ૧ ભાગ ઘી નાખી ફરી તે ઉકાળો તાપઉપર મુકી એકલુ ઘી બાકી રહે ત્યાંસુધી, ઊકાળવો પછી તે ઘી પીવુ એટલે, વીશમ

જવર, ક્ષય, માંથાનું શુળ પેટશુળ, અરૂચી, મુછા, શોષ, સધિગત ઊબ્ણ વાયુ એ સર્વેનો નાશ થાયછે.

અજીર્ણજ્વર—એટલે વાયડાને જડ પદાર્થો તથા શાક, પાલા, કંદ, ફલો એ ઘણા ખાધાજથી, ભોજન થયા પછી તરત ખાવાથી, અજીર્ણ થઈ તાવ આવે છે. તેનાં લક્ષણો ઓડકાર, ઉલટી, ભ્રમ, માથું દૂખવું, કેડ પાંસળીઓ ગુદ ને પેટનુ દુખનું અરૂચી, શોષ, મોહ, હેડકી એ લક્ષણો થાય છે.

અજીર્ણજ્વર ઊપર—ભોરીંગણી, પીત્તપાપડો, એનો આઠમો ભાગ ઉકાળો આપવો. કરીયાતું, સુંઠ, ગળો, પીપર, નાગરમોથ એ સર્વેનો ઊકાળો આપવો. અજમોદ, હીમજ, કચોરો, સચળ, એનુ ચૂર્ણ ઊના પાણીની સાથે આપવુ.

રક્તજ્વરનું કારણ તથા લક્ષણ—આપણને ભાવ્યા ઘીના લાડવા વગેરે પદાર્થો ખાવા, મુરાપાન, કુસ્તી કરી પવન લેવો, ખરાબ થયેલી જગોનુ પાણી પીવુ, કાચુ પાકુ માંસ ખાવું, હાથી ઘોડા ઉપર બેસી જલદીથી જવુ, એવા કારણોથી લોહીમાં બીગાડ થઇ જવર આવે છે. એનું લક્ષણ; ઊલટી, બડબડ, શરીર તથા નેત્ર રાતાં થવાં, નાકમાંથી લોહી પડવુ, ઘણી અતીશે બલતરા ભ્રમ એ લક્ષણો થાય છે.

રક્તજ્વર ઊપર—નાગરમોથ, પીત્તપાપડો, રતાંજળી, જેસ્ટીમધ, ધરાખ, વાળો, સીવણ, કાકોલી, ધાણા એનો ઉકાળો આપવો. તથા પીત્તજવરના ઉપાયો કરવા. લોઈ કઢાવવુ.

મંથ જવર—(એટલે મધુરો) એનું લક્ષણ અતીસાર, બળતરા, મોહ, ભ્રમ, જવર, ઉલટી, તરસ, નિંદ્રા આવતી નથી, મોં ઉપર રતાસ, તાળવું, જીભ, એ સૂકાં પડેછે ગળા ઉપર રાઇ જેવી ધોળી ચાયર, આંખોમાં ઘેન, એવા લક્ષણો થાયછે.

મધુરા ઉપર ઇલાજ—નાગરમોથ, પીતપાપડો, જેસ્ટી મધ, કાલી ધરાખ, એનો આઠમો ભાગ ઉકાળો કરી તેમાં મધ નાંખી આપવો. રતાંજલી, વાળો, ધાણા, પીત્તપાપડો, સુઠ, નાગરમોથ, એનો ઉકાળો કરી આપવો અથવા માંખી ગોળમાં નાંખી આપવી તથા વડનાં પાન, તથા બાજરીના લોટનો,ઉકાળો કરી આપવો. અથવા ફુદીનો, જંગલી તુળસી, કાળી તુળસી, એ ત્રણેનો રસ કાઢી, તેમાં સાકર ત્રણ માસા નાંખી ત્રણ દિવસ સુધી આપવો, ૧ નાગરમોથ, ૧ કપુર,

૧ મહુરી, ૧ જઅલી તળસી, ૧ પીત્તપાપડા, ૧ સુંઠ, એ સર્વેનો ઉકાળો કરી આપવો. તેથી મધુરોજ્વર સારો થાયછે

જ્વરની અદર બળતરા ઉપર—આમળના દિવસે રાતે ધાણા ખાઈ પાણીમા પલાળી મૂકવા. સવારે તે પાણી ગાળી તેમા સાકર નાખી લેવુ

જ્વર ગયા પછી કાઈ કશર રહી હોય તેઉપર ઉપાય—ગ્રાગ્હીની છાલ, ગળો, દેવદાર, ભોરીંગણી, સુઠ કમલકાકડી, એનો ઉકાળો આપવો. તાવની કસર, દમ એનો નાશ થઈ, અગ્નિ પ્રદીપ્ત થાયછે

જ્વર શાત થયા પછી—મોઢુ કડવુ થાયછે તેઉપર કડુનો ઉકાળો લેવો, અથવા તેનુ ચૂર્ણ પાણીની સાથે લેવુ કાય ફળ, પાસનુ ફૂલ, મોથ, ધાણા, કાકડાશીંગી, હરડે દલ, બ્રાહ્મીની છાલ, પીત્તપાપડા, સુઠ, દેવદાર, એનો ઉકાળો શેકેલી હીગ તથા મધ નાખી લેવો, એટલે, અરૂચી, ઉદ્રધ, ગળામા હેનો રોગ, દમ, એ દૂર થાયછે સીધાલોણ તથા બીજે રાનો ગરભ, એની ચીમા ગોળી કરી લેવી, તેથી મોને સ્વાદ આવી અન્ન ઉપર ઇચ્છા થાયછે બીજે રાનો ગરભ મીઠુ, એ ઘીની સાથે આપવુ, અથવા દાડમનુ ચૂર્ણ, મીઠુ, એ ઘીની સાથે આપવુ આમા, સીધાળાણ, ચીત્રક ઝુગ, હીમજ, પીપર, એનુ ચૂર્ણ કરી ઉના પાણીની સાથે આપવુ, એટલે સ્વાદ, પાચન શક્તી, અગ્નિ પ્રદીપ્ત, તથા ઝાડો સાફ એવી રીતે થાયછે

પાછો ફરેલો તાવ તેઉપર—કડુ, વાળો, અતીવિષની કળી, પીત્તપાપડા, મોથ, એનો ઉકાળો. વાયુ વગેરે દોષનો વિચાર કરી મધ, અથવા સાકર, વગેરે અનુપાનની યોજના કરી આપવો.

જ્વરના દશ ઉપદ્રવો તે એવા કે—અતીસાર અથવા ઝાડો બધ, તરસ ઉદ્રધ, શ્વાસ, અગ દુખવુ, ઊલટી, અરૂચી, હેડકી, મર્છા, છાતીમા દુખવુ, એમાથી એકાદો થાયછે અથવા અનેક થાયછે

જ્વર જ્વાના પૂર્વ સ્વરૂપનુ લક્ષણ—તૃષ્ણા ધર્મઉપર પ્રવૃત્તી, ભ્રમ, તરસ ઝાડો સાફ, બેભાન થય પડવુ, કપકપવુ, આગ્રોને બાળો, ઊલટી, એવા લક્ષણો થાયછે

---

૧ મોટે ભરે આવે છે ને

જ્વર ગયા પછીનાં લક્ષણ—શરીર હળવું, મુખપાક, ધર્મ ઉપર વાસના, સર્વ ઇદ્રીઓને પોત પોતાના હાલચાલ વિષે શક્તી, છીંકો, અનાજ ઉપર ઇછા, માંથામાં ચળ, અને ગ્લાની, તથા મોહ, એનો નાશ એ લક્ષણો થાયછે.

અતીસાર.

અતીસારનુ કારણ—ભારે પદાર્થો, ઘણા ચીકણા પદાર્થો, ઘણા લુખા પદાર્થો, ઘણા ગરમ પદાર્થો, પાતળા પદાર્થો, ઘણા મોટા લાડવા, તથા મોદક, ઘીકેલાં ઇત્યાદી ઘણા શીતલ પદાર્થો, તથા વાયદા પદાર્થો વધારે ખાવાથી, તથા જમતા વેંતજ ફરી જમવુ, પુંરૂ ન પાકેલુ એવુ અન્ન ખાવું, અજીરણ ઉપર ખાવુ, વધારે જમવુ, ચીકણા પદાર્થો પીવા, તથા ઉલટી, જુલાબ, એનો ઘણો ઉપયોગ કરવો, ઘણુ મૈથુન કીંવા ઇછા છતાં સ્ત્રીનો અલાભ, અપથ્ય વગેરે શેવન, ભય, શોક, અતી સુરાપાન, નરશી જગાઓનુ પાણી પીવુ, જે ભાવતુ નથી તે ભક્ષણ કરવુ, જે રૂતુમાં જે ભોગવવુ જોઇએ તેની ખોટ, પાણીમાં ઘણી વખત રહેવુ, મળ, તથા મૂત્ર રોંધી રાખવાં; તથા કરમનો કોપ થયો છતાં, ઇત્યાદી કારણોથી અતીસાર ઉત્પન્ન થાયછે.

અતીસારની સંપ્રાપ્તી—રસ, પાણી, મુત્ર, પરસેવો, કફ, મેદ, પીત્ત, તથા લોહી, એ ઉદકમય ધાતુઓ ઘણો પ્રકોપ પામી અગ્નિને મંદ કરી, મળ યુકત થાયછે અને વાયુ વડે હેઠલા ભાગમાં પ્રેરણા કરી છતાં ગુદા વાટે પડવા માંડેછે.

અતીસારનુ લક્ષણ—ડુંટી, ગુદ, એમાં પીડા, પટ ફુલવુ, અનાજ ન પચવું, ગાત્રો ઢીલાં થવાં થોડીક વાર વાયુ રોંધાવો, ઝાડો બંધ, તથા ઝાડો યાયછે તે વખત ફુચા પાણી, ફીણ યુકત, વગેરે, વીકારો થાયછે.

જ્વર અતીસાર—આમ અતીસાર, પકવ અતીસાર, રકત અતીસાર, શોક અતીસાર તથા ભય અતીસાર, વાયુ વગરે દોષથી, ઉત્પન્ન થએલો અતીસાર, એવા ઘણી પ્રકારના અતી સારોછે.

અતીસારનુ અસાધ્ય લક્ષણ—ઉલટી, દુઃખ, જ્વર, ઉદ્રસ, કફ, શ્વાસ, તરશ, મોહ, સોજો, શૂળ, હેડકી, તથા ધોવણ જેવા જુલાબો, તથા તેમાંથી સડેલા જેવી દુરગંધી આવેછે. એવાં લક્ષણો થાય તે અસાધ્ય જાણવો.

જ્વર અતીસાર—(એટલે તાવમાંથી લાગુ થએલો અતીસારતે.) તેઉપર

ચિકિત્સા જ્વર પ્રકરણમા લાયણનો ભેજ કહેલોછે તે અહીંપણ કરવો. ધણાખ સાળનો ઉકાળો આપવો અથવા ઇસબ ગોળ પલાળી. સાકરની સાથે પાણીમા આપવો. સુઠ, ગળો, રતાંજલી, કુડાની છાલ, નાગરમોથ, કરીઆતુ એ ઓસડો સરખે ભાગે લેઇ ઊકાળો કરી આપવો, એટલે ઉલટી બળતરા, તરસ, સોજે જ્વર યુકત અતીસાર એ રોગ દુર થાયછે અગો અતી વિષનીકળી, દેવદાર, ઇંદ્રજવ, મોથ, કરીયાતુ, સુઠ, એ સર્વનો ઉકાળો જ્વર અતીસારનો નાશ કરેછે રતાંજળી, વાળો, કુડાની છાલ પહાડ મુળ, કમળ કંદ, ધાણા, અગો, કરીયાતુ, નાગરમોથ, કુણુંબીલુ, અતીવિષની કળી, સુઠ, એનો ઉકાળો મધ નાખી આપવો, એટલે અતીસાર, ઉલટી, તરસ, બળતરા, અરૂચી, એનો નાશ થાયછે કુણુ બીલું, કીરમાણી અજમો, પુવાડીઓ, કાળીપાડ, દેદ્દ, પાહાડ મુળ, અતી વિષની કળી, નાગરમોથ, ઇંદ્રજવ, કુડાની છાલ, કડુ, ગળો, સુઠ, એનો ઉકાળો આપવો. તેથી જ્વર અતીસાર, ઉદ્રસ, ઉલટી, શ્વાસ, શુળ, એવા રોગ દુર થાયછે પચ ધાન્ય એટલે વાળો, કુણુ બીલુ, મોથ, સુઠ, ધાણા, એનો ઊકાળો સર્વ પ્રકારના અતીસારોને દુર કરેછે આદાનો રસ, ડુટીએ ચોળયો હોય તો ધણો કઠણ અતીસાર હોય તેપણ મટેછે

સોક અતીસાર ઉપર—દેવદાર, અતી વિષની કળી, પાહાડ મુળ, નાગરમોથ, મરી કુડાની છાલ એનો ઉકાળો શોક અતીસારનો નાશ કરેછે

પીત્ત અતીસાર ઉપર—ધાણા, વાળો લીંડુ, નાગરમોથ એનો ઉકાળો, આપવો ઇંદ્રજવ મોથ સોપારી, ધાવડીના ફૂલ, બીલુ લોધર સુઠ, એના ચૂર્ણથી બમણો ગોળ નાખી છાશમા અરવાળી આપવુ સુઠ, ધાવડીના ફૂલ, કારાવાળા સેમલનો ગુંદ અજમોદ એનુ ચૂર્ણ છાશમા આપવુ નસોતર તમાલપત્ર ચીત્રક બીલુ દાડમની છાલ એનુ ચૂર્ણ છાશમા આપવુ એથી અતીસાર નાશ પામી જઠરઅગ્ની પ્રદીપ્ત થાયછે

રકત અતીસાર ઉપર—કુડાની છાલ નાગરમોથ લીંડુ, અતી વિષની કળી, વાળો એનો ઉકાળો રકત અતીસાર. તથા આમશુળ એનો નાશ કરેછે દાડમની છાલ કુડાની છાલ, લીંડુ, એનો ઉકાળો મધ નાખી આપવો. ચોખાના ધોવણમા ગુંદ ઘસી તેમા મધ તથા સાકર નાખી આપવુ એટલે રકત અતીસાર દુર થઈ બળતરા શાંપ એપણ મટેછે બીલીનુ ચૂર્ણ ગોળની સાથે આપવુ એટલે રકત અતીસાર પેટશુળ આમશુળ એનો નાશ થાયછે જાંબુઆબો, આમલી એના કુણા પાનના રસ કાઢી તેમા બકરીનુ દૂધ નાખી આપવો. આબાની ગોટલી છાશમા અથવા ધોવણમા ઘસીને આપવી.

જીરણુ અતીસાર ઊપર—ધાયટીનાં ફૂલ, મોથ, આમળાં, પહાડમુળ, ધાસનાં ફૂલ, જેષ્ટીમધ, બીલુ, જાણુ તથા આંબાની અંતર છાલ, સુંઠ, અતિ વિષની કળી, લોધર, વાળો, એનું ચૂર્ણ ચોખાના ધોવણમાં અથવા છાશની સાથે આપવુ.

આમ અતીસાર—એટલે અન્નરસનો પાક સારો થતો નથી, તેથ આમાંશ થઈ મળની સાથે આમાંશના જુલાબ થાયછે.

આમાંશ અતીસાર ઊપર—પ્રથમ ઝાડો થવા સારૂ હીમજો (ઘીમા તળેલી હોય તો ઘણીજ ગુણકારી છે.) પીપર, એનુ ચૂર્ણ, ઉના પાણીની સાથે આપવું. પહાડ મુળ, બીલુ, ધાવડીનાં ફૂલ, કુડાની છાલ, વાળો, નાગર મોથ, લોધર, રતાંજલી, દાડમની છાલ, એનો ઉકાળો કરી મધની સાથે આપવો. તેથી શુળયુકત આમ અતીસાર તથા રકત અતીસાર જાયછે. સુંઠનો ભુકો કરી તેને ઘીનો કરમો આપી એરડાના લીલાપાનમાં પડીકું બાંધી ચુલાની ભરહાડમાં સેકી તેની બરાબર સાકર નાંખી તાલો અરધો તોલો બે ટાણે આપતા જવું. એટલે આમ અતીસાર બંધ થઈ જઠરાગ્નિ પ્રદીપ્ત થાયછે. ધાણા સુંઠ, નાગરમોથ, વાળો, બીલુ, એનો ઉકાળો આપવો. વરીયાલી, સુંઠ, ધાણા, વાળો, બીલુ, હરડે, આમળાં, એ ઘીમાં તળી પ્રથમ ઊના પાણીની સાથે આપવાં. પછી છાશની સાથે આપવાં, આમનો ઝાડો થવા સારૂ ઉના પાણીમાં નાંખી આપવું. ઝાડો થયા પછી થડા પાણીમાં ઘી નાંખી આપવુ. સુંઠ, ગોળ, તથા ઘી એની ગોળી કરી આપવી. એટલે આમનું પાણી થઇ, જઠરાગ્નિ પ્રદીપ્ત થાય છે કુણુ ચીભડુ લઇ તેમાં સીધા લોંણુ તથા હીંગ, થોડીકસી ભરી એરડાના પાનમાં વીટવુ અને તે ચુલાની ભરહાડમા સેકી ખવાય તેવી રીતે તે ગરમ ચીભડુ ખાવું, તેથી આમનુ પાણી થઇ આમ અતીસાર પણ બંધ થાય છે. ખસખસ, વરીયાળી સુંઠ એ અડધાં કાચાં સેકી તેનુ ચૂર્ણ સાકરની સાથે અથવા છાશમાં લેવું.

પકવ અતીસાર ઊપર—મોચરસ, સુંઠ, મોથ, પાહાડમુળ, લોધર, ધાવણીનાં ફૂલ, એનુ ચૂર્ણ દહી અથવા છાશમાં આપવુ.

સર્વ અતીસાર ઊપર—ચોખુ અફીણ, તથા કેશર, બરાબર લઇ વાટવાં; અને તેની ચનોઠી જેવડી ગોળીયો કરી રાખવી. એકેક ગોળી સવારે તથા સાંજે આપવી. કડાની છાલનો ઉકાળો સોળમો ભાગ રાખી તેમાં અતી વીખની કળીનુ ચૂર્ણ નાંખી આપવો. પારો, તથા તેથી બમણો ગંધક એ ભેગાં વાટી તે તથા ત્રીકટુ, અને પંચ લવણ (એટલે ટંકણખાર, મીંઠું, સીંધવ, વડાગરૂ મીંઠું, સચળ) ઇંદ્રિજવ, એ સર્વ ઓસડોનુ ચૂર્ણ કરી તે બે અથવા ત્રણ માસા ચુર્ણ ચાર તોલા કાંજીમાં

અથવા છાશમા નાખી આપવુ સ્વાજ્ઞી, વાળો, કુડાની છાલ, ઈદરજવ, પાઢા કસુળ, પીત્તપાપડો, ધાણા, ગળો, કરીયાતુ, શ્રાથ, અતીવિષની કળી વેલદાખરી, સુઠ, એના ઊકાળો મધ નાખી આપવો, એટલે સર્વ અતીસાર જ્વર દુર થાય છે

સંગ્રહણી.

સંગ્રહણીનુ કારણ—અતીસાર મટી જતા જઠરાગ્નીની મંદ થાયછે તેમા વાયડુ અથવા ભારે અનાજ ખાવાથી આમાશય થઈ અગ્નિનુ સ્થાન ભ્રષ્ટ થાયછે એમાટે આમરૂપ મળ પડવા લાગેછે તેને સંગ્રહણી કહે છે અથવા અતીસાર વીના પણ ભારી અનાજ ખાવાથી કીવા કોઇ બીજા કારણથી સંગ્રહણી રોગ થાયછે, તે સંગ્રહણી દિવસેદિવસ આમનો સંગ્રહ કરી વારવાર શૂળયુક્ત આમને છોડેછે કીંવા એક બે દિવસ બંધ પડી એક દિવસે આમયુક્ત મળ વારવાર પડે છે, ફરી એક બે દિવસ તેવુ થઈ વળી પડવા લાગેછે, કીંવા ગડગડાટના સાથે જાડો થાયછે, અથવા સુંધા પાણી પડેછે

સંગ્રહણીનુ સ્વરૂપને લક્ષણ—સંગ્રહણી એટલે અગ્નિનુ સ્થાન તેના આશ્રય વડે વાયુ વગેરે દોષ કોપ પામી ઊપર લખ્યો રોગ થાયછે તે સંગ્રહણી, તેનુ લક્ષણ—જે આમ પડેછે, તે આમમા ઘણી દુરગંધી તથા ભરડો આવેછે

વ યુથી ચડીપ ચડીપ આ ફરી ચડેછે, અને પીત્તથી પડેછે તે કાચો આમ પડેછે કિંવા તે આમ પકવ થઈને પડેછે

સંગ્રહણીનુ પુર્વ રૂપ—તરસ, આળસ, અશક્તપણુ, તથા જઠરાગ્નિ મંદ હોયછે, જેથી અનાજનુ ઉલટુ પાચન, એટલે કરપાઇ જવા જેવું થાયછે, તથા તેનો પાક ઘણીવારે થાયછે, તથા શરીર ભારે થાયછે, અને વાયડુ ખાવા ઉપર ઘણી પ્રીતી હોયછે વાત સંગ્રહણી, પીત સંગ્રહણી, કફ સંગ્રહણી, આમ સંગ્રહણી ગુલ્મ સંગ્રહણી, રક્ત સંગ્રહણી, એવા તેના ભેદ છે તે સંગ્રહણીના ઉપદ્રવ અગ્નિ મંદ, સોજો, નીસ્તેજપણુ, અન્ન ન પચવુ, અન્નનો તીરસ્કાર, ગ્લાની, તરસ, ડુબ ળાપણુ, શ્વાસ, ભારેહીઆ ઓડકાર પેટ ફુલવુ, એવા ઉપદ્રવો થાયછે

સંગ્રહણી ઉપર—ઓસડનો ઊપાય કરવા પેહેલા દીપન, પાચન, અજમોદ, સુંઠ, વાળો, ધાણા, અતીવિષની કળી, નાગરમોથ, જંગલી બાવી એનુ ચુર્ણ આપવુ

વાત પીત્ત કફ એથી ઊતપન્ન થએલી સંગ્રહણી ઉપર ઓસડ—ઝબ્બે,

અતી વિષની કળી, નાગરમોથ, એનો ઊકાળો આપવો. મરી, ગોળ, ગંધક, સાજીખર, વછનાગ, પીપર, ધતુરાનાં બીજ એ ઓસરા એકઠાં કરી ઝીણાં કરવાં. ભાંગનું પાણી નાંખી, ફરી બે પોહોર સુધી ખલ કરી, તેની ગોળીયો ચણોઠી ચ ણોઠી જેવડી કરી રાખવી, તેમાંથી એક અથવા બે ગોળી ઉના પાણીની સાથે અથવા છાશની સાથે આપવી. પારો, ગંધક, અતીવિષની કળી, હીમજ, આ ભ્રક ભસ્મ ત્રણ ખાર, (જવખાર, સાજીખાર, ટંકણ ખાર.) મોચરસ. વજ, એનું ચૂર્ણ કરી ભાંગના પાણીમાં. તથા લીંબુના રસમાં, ખલ કરી ચણો ઠીજેવડી ગોળીઓ કરવી, તેમાંથી સવારમાં એક ગોળી મધમાં નાંખી તેમાં શંખ ભસ્મ, એક ચણોઠી ભાર નાંખી આપવી.

ગુલ્મ સંગ્રહણી ઊપર—ઘેટુળી, મરી, અમૃત વેલ, સુંઠ, ચીત્રક, હર- ડેદલ, કરંજ બીજ, બીલું, એનો ઉકાળો, સર્વ સંગ્રહણીનો નાશ કરેછે સુંઠના ઊકાળામાં સરખા ભાગે ઘી નાંખી ફરી તાપ ઉપર મુકી થોડુક અટવ્યા પછી તેમાં ડાંગરની ધાણી ચોળી, તે પીવુ, એટલે પ્લીહા, આમવાયુ, તપા સંગ્ર- હણીનો નાશ થાયછે.

રક્ત સંગ્રહણી ઊપર—પાહાડ મુળ, અતીવિષની કળી, ઇંદ્રજવ, કુડાની છાલ, મોથ, કડુ, ધાવડીના ફુલ, સુંઠ, લીંબુ, રસાંજન, એનુ ચૂર્ણ; ચોખાનુ ધોવણ, તથા મદ, એની સાથે આપવું, કરીયાતું, કડુ, નાગરમોથ, ઇંદ્રજવ, ત્રિકટુ, એ સરખા ભાગે, તથા એ સર્વથી બમણી કુડાની છાલ, કીંવા ફૂલો, ચીત્રક બે ભાગ, તથા એ સર્વથી બમણો ગોળ, એનુ એકઠું ચુર્ણ કરી ચોગણુ પાણી લેઈ તેમાં આપવુ, એટલે રક્ત સંગ્રહણી પાંડુરોગ, અતીસાર, કમલો, અરૂચી, મેહ, એનો નાસ થાયછે. સાજીખાર, જવખાર, સીંધાલોણ, સંચળ, વડાગરૂ ત્રિકટુ, ચવક, અજમોદ, ચીત્રક, પીપરી મુળ, જીરૂ, વરીયાળી, એ સર્વનુ ચુર્ણ ઊના પાણીમાં અથવા બોરડીની છાલના ઊકાળામાં, કીંવા છાશમાં અથવા દેશ, કાળ વગેરે જોઈ બીજા અનુપાનની સાથે આપવુ, એટલે સંગ્રહણી, ઊદર ગુલ્મવાયુ, હરસ, એ સર્વનો નાશ થાયછે. સાજીખાર, પીપર, પીપરી મુળ, ચવક, ચીત્રક, મરી, સુંઠ, મીઠુ, ટંકણ ખાર, સીંધાલોણ, વડાગરૂ, સંચળ, ગોળ, સેકેલી હીંગ, અજમોદ, એનુ ચુર્ણ, દાડમના રસમાં, અથવા બીજોરાના રસમાં, તથા બોરડીના ઉકાળામાં આપવું, એટલે સંગ્રહણી, હરસ, એનો નાશ થઈ મુખને રૂચી આવેછે, તથા જઠરાગ્નિ પ્રદીપ્ત થાયછે. સંચળ, ચીત્રક, મરી,

---

૧ દારૂ હલદરનો આઠમો ભાગ ઊકાળો રાખી તેમાં બકરીનુ દુધ ચોથા ભાગનુ નાખી તાપ ઊપર મુકી સુકુ કરેછે તે રસાજન

એનુ ચુર્ણ છાશની સાથે લેવું, એટલે સંગ્રહણી, ઉદર, ગુલ્મ, હરસ, અગ્નીમંદ, પ્લીહા, એ સર્વનો નાશ થાયછે ચીત્રક, ચવક, સુંઠ, બીલુ, એનુ ચુર્ણ છાશની સાથે આપવુ મોથ, ઇંદ્રજવ, બીલુ, વાળો, સોપારીનુ ફુલ, એનો ઊકાળો, બકરીનુ દુધ ગરમ કર્યાવીના શરખા ભાગે નાખી આપવો, એટલે આમ સંગ્રહણી, રૂધીર સંગ્રહણી, એનો નાશ થાયછે મરી, હીંગળો, સાજીખાર શોધેલો ગંધક પીપર, વછનાગ, એ સર્વ ઓશડો એક એક તોલો તથા ધતુરાના બીજ પા તોલો, એ પ્રમાણે એકઠા કરી ખલમા ઝીણા કરવા, પછી ભાંગના રસમા ફરી બેપાહોર સુધી ખલ કરી ચણોઠી જેવડી ગોળીયો કરી સુકવી અને એક અથવા બે ગોળીયો છાશમા આપવી, કુટજપાક, તથા પંચામૃત પરપટી આદી ઓસડોપણ સંગ્રહણી ઉપર ઊપયોગીછે

હરસનુ કારણ—નબળાઈથી તથા મરચા વગેરે તીખા પદાર્થો અતી ભક્ષણ કરવાથી તથા ઝેરી પદાર્થો ભક્ષણ કરવાથી ઝાડો કબજ થાયછે, તેથી તથા ઘણુ કણખાવુ, ઘણુ રોકવું, ઘણુ મઈથુન, મદ્ય વગેરેનુ ઘણુ સેવન, રાતનો ઊજાગરો, શોક, ઇત્યાદી કારણોથી હરસ થાયછે તે હરસના છ પ્રકારછે

હરસ ઉપર ઊપાય—સુકેલા સુરણનું ચુર્ણ ૮ ભાગ, ચીત્રકમુળ ૪ ભાગ, હીમજ ૧ ભાગ, સુંઠ ૧ ભાગ, પીપર ના ભાગ એ સર્વ ઓસડોનુ ભેગુ ચુર્ણ કરી પછી ૧૪ ભાગ મોળ લેઇ તેનો પાક કરવો. અને તેમા તે ચુર્ણ નાખી તેના ચોસલા કરવા, તેમાથી રોજ ૧ અથવા ૨ ખાવા એટલે અગ્નીમંદ હરસ, ઝાડો બંધ, એ રોગ દુર થાય છે પીલુડીના ઝાડના લીલા ફળો ખાધા હોય તો ક્રીરમ, ગુલ્મ, હરસ, સંગ્રહણી, એ રોગ દુર થાય છે લાજાળુનો રસ, તથા પીસરખે ભાગે કરી આપવું, લોહી પડતુ હોય તો માખણ અને તલખાવા અથવા માખણ, નાગકેશર, સાકર, એ એકઠા કરી ખાવા સુંઠનુ ચુર્ણ છાશમા આપવુ તલબીલામુ, હીમજ એની ગોળી ગોળમા કરી આપવી, એટલે સ્વાસ, કાસ, પાંડુજ્વર, હરસ એ રોગ દુર થાય છે ઈન્દ્રાણીના મુળ, દહીમા આપવા શાળનો ભુકો, તથા સરસીયુ તેલ, એ એકઠુ કરી તેનો ધુમાડો આપવો, ખારેકનો ઠળીયા ઝીણા કરી ધુમાડો આપવો, કડવી લીંબોળીઓનુ બી, તેલમા તળી તેલમાજ ખલ કરવુ, અને તેમા થોડુંક મોરથુથુ ફુલાવેલુ નાખવુ તે મલમ રશના કોટાને લગાડવુ, એટલે તે ખરી પડે છે લીંબોલીયુ, સાકર કોળાનુ બી, કાંજીમા વાટી કોટાને લેપ કરવો, પીપરનુ ચુર્ણ છાશમા આપવુ, સાકર કોળાના ઉકાળા વર ગુડ પાવી, એરંડીઉ સાકરની સાથે પીવુ કડવા સુરણ નાકકડા ઘીમા તળી માખણ તથા સાકરની સાથે આપવા. મુળાના પાન ઘીમા તળી સાકરની સાથે ખાવા સંખજીરૂ, કાથ, સફેતો, સોનાગેરૂ, ફટકડી ફુલાવેલ, મુરદાસીંગી, મીણ દસાર, એવાથી માખણમા ખલ કરી, અથવા એરંડીઆમા ખલ કરી ચોપડવુ

ધોળી જાસુંદીની કળીઓ, તાજા ઘીમાં તળી ખાવી, માણસના કેશ, સાપની કાંચલી, વાવડીંગ, આકડાનુ મુળ, ખીજડાનાં પાન સીગડાની છોલ, હીંગ, એ સર્વનો ધુમાડો આપવો.

કાસસ્વાસ.

કાસ એટલે ઊદ્રસ તેનું સ્વરૂપ—વાયુ વગેરે દોષ કોપ પામવાથી પ્રાણ વાયુનું ઉદાન વાયુના સાથે અથડાવું થઇને મોંનો રાહે કફ પડે છે. અથવા અમસ્તી ઉદ્રસની ઢાંસ આવે છે.

કાસ થવાનું કારણ—મોં તથા નાકમાં ઘણો ધુમાડો જવાથી, તથા વાયુ દોષ પામવાથી અપકવ અન્ન રસ ઊંચો ચઢે છે તેથી અથવા ઘણુ ચાલવાથી, તથા મળ, મુત્ર, વાયુ, છીંકો એ રૂંધાવવાથી પ્રાણવાયુ દુષ્ટ થઇ ઉદાનવાયુની સાથે તેનુ પછડાવુ થાય છે તેથી કાસરોગ ઉત્પન્ન થાય છે.

કાસરોગ, વાતકાસ, પીત્તકાસ, કફકાસ, ઊરક્ષતકાસ, ધાતુક્ષયકાસ ઇત્યાદી ૭ પ્રકારના છે.

સ્વાસ એટલે દમ—તેહેડકી તથા કાસ ઉત્પન્ન થવાનાં જે કારણો તે થકીજ ઉત્પન્ન થાય છે.

કાસ તથા સ્વાસ એ ઊપર—કફ હોય તો બીલું, કીરમાણી અજમો, પુંવાડીઓ, પાહાડમુળ, કાળી પાટ એનો ઉકાળો પીપર તથા મધ નાંખી આપવો. નાગરમોથ, સુઠ, હરડેદલ, એ સરખા ભાગે તથા એથી બમણો ગોળ નાંખી ગોળીયો કરવી, તે ગોળી ત્રણ દીવસ લીધી હોય તો કાસ, સ્વાસ, જાય છે. અકરીનું મૂતર, તથા તેટલુજ બેહડાનુ દલ, એની ગોલી કરવી તે મધની સાથે લીધી હોય તો ઉદ્રસ, દમ, એ રોગ દુર થાય છે. ધાણા અજમોદ, લોહભસ્મ, જીરૂ, એલચી, તજ જાવંત્રી એ સર્વ ઓસડો સરખા ભાગે તથા તેથી બમણુ આદુ તથા ગોળ લેઇ એ સર્વનો પાક કરવો તે પાક ખાધો હોય તો ઊદ્રસ, હરસ, જવર, પીનસ, કફ, ગુલ્મ ક્ષય રોગ એ સર્વનો નાશ થાય છે આદાનો રસ મધ નાંખી લેવો એટલે ઉદ્રસ, દમ, એ સમુળાં જાય છે.અરડુસાના રસમાં મધ તથા સીંધાલૂણ નાંખી લેવો. લવીંગ, મરી બહેડાનુ દળ, એ સરખે ભાગે તથા એ ત્રણેની બરાબર ખેરસાલ અથવા ધોળો કાથો નાંખી બાવળની અંતરછાલના ઉકાળામાં ગોળીયો કરવી. તે ગોળી મોંમાં રાખવાથી એક પોહોરમાં ઉદ્રશ મટે છે. અરડુસો, ધાણા,

હળદર, ગળો, ભારંગી, પીપર, સુંઠ, રીંગણી સર્વનો ઉકાળો બે માસા મરીની ભુકી તથા સાકર નાખી લેવો. વાત, કફ એઓનું કમી જાસ્તીપણું એટલે પીત્ત વધારે હોય તો ૩ ભાગ સાકર, તથા ૧ ભાગ સુંઠ, કફનો વધારો, કીંવા વાયુનો વધારો હોય તો બેઊ સરખા ભાગે લઈ, તેનો ઉકાળો આપવો. એટલે ઉદરમ દમ, વાયુ, પીનસ, કફ એ સર્વનો નાશ થાય છે તથા નજર સાફ થાય છે, તેજની વૃદ્ધી થાય છે, છાતીના રોગનો નાશ થાય છે, જઠરાગ્નિ પ્રદીપ્ત થાય છે, સોરીંગણીનો ઉકાળો, પીપર તથા સાકર નાખી આપવો, પીપર, પીપરીમુળ, બેહડા, સુંઠ એનો ઉકાળો મધ તથા સાકર નાખી આપવો. સુંઠ ભારંગી એનો ઉકાળો મધ સાકર નાખી આપવો, અરડુસાનો ઉકાળો સાકર મધ નાખી આપવો. રાસ્ના, અતીવીખની કળી, દેવદાર, પદ્મકાસ્ટ, ત્રિફલા, ત્રિકટુ, વાવડીંગ એ સરખા ભાગે લેઈ એનું ચુર્ણ કરી મધ, તથા તાજા ઘીની સાથે બોરના પ્રમાણે લેતા જવુ એ ચુર્ણને.

ચીતામણી ચૂર્ણ કહે છે—સુંઠ, પીપરીમુળના ગંઠોડા, બેહેડા, એનુ ચુર્ણ મધની સાથે લેવુ એટલે કફનુ પાણી થઈ ઉદરમ હેઠે બેસે છે સુંઠ, મરી, પીપર, એનુ ચુર્ણ મધ તથા તાજા ઘીની સાથે આપવુ સરસીયુ તથા ગોળ, એ બેઊ સરખા ભાગે કરી આપવા

કાસરવાસ ઉપર વળી ઉપાય—ભાગરાનુ મુળ, કાયફળ, દેવદાર, રોહીસનુ ઘાસ, નાગરમોથ, સુંઠ, ધાણા, કાકડાશીંગી, વજ, પીત્તપાપડો, હીમજ એ સર્વનો ઉકાળો કરી તેમા બાજરી જેટલી હીંગ તથા મધ, નાખી આપવો, એટલે જ્વર, કાસ શ્વાસ, કફ, મુખરોગ, ગળાનો રોગ, વાયુ એ રોગ દુર થાય છે આકડાના ફુલોમા હેની રવઇઓ લેઇ તેમા સરખે ભાગે મરીનો ભુકો નાખી ચાર ચાર વાલની ગોળીઓ કરી તેમાથી એક એક ગોળી આપવી. લીલી સોરીંગણીનો રસ કાઢી તેમા મધ નાખી આપવો, ભાગરાનુ મુળ, કાકડાશીંગી, કાયફળ, ત્રિકટુ કોસ્ટ, કાળીજીરુ, ધોળુ જીરુ, મોથ, ધમાસો, છડ, શાહજીરૂ, જવખાર, સાજીખાર, ચીત્રકમુળ, અજમોદ, એ સર્વનાથી બમણો ગોળ નાખી તેનુ ચાટણ કરી મધની સાથે આપતા જવું કાસ, શ્વાસ, કફ, અરૂચી મદ, પાંડુરોગ, ગુલ્મ, હેડકી રાજ્યક્ષમા રોગ, જ્વર, હરસ, કપીહા, ઊર્ધ્વવાયુ, આનાહવાયુ, એ સર્વ રોગ દુર થાય છે પીપર, પદ્મકાષ્ટ, લાખ, રીંગણીફળ એનુ ચુર્ણ મધ તથા ઘીમા આપવુ એટલે ક્ષયકાસ દુર થાય છે હળદર, દારૂ હળદર, મનશીલ, એ ઓસરડા ચાલાક ભાષ ક્રમશ કરી ચીલમમા નાખી તમાખુની પેઠે તાણવા, એટલે કફ પડછે કળથી, સુંઠ, સોરીંગણી, અરડુસો, પુસ્કર મુળ, વરીયાળી એનો ઉકાળો સાકર નાખી આ, પવો ભાગરાનુ મુળ, સુંઠ એનુ ચુર્ણ આદાના રસમા નાખી તેમા સાકર મેળવી

આપવુ. પીપર, બિંઢળ, સીંધાલોંણ,એનુ ચુર્ણ ઉના પાણીમાં ત્રણ માસા, અથવા પાંચ માસા આપવું, એટલે કફ પડી સ્વાસ બેસેછે. મોરના પીછાની ભસ્મ, તથા પીપરનુ ચુર્ણ મધમાં મેળવી તે વારવાર ચટાડવું થુવરના દૂધને, માખણમાં શકિત પ્રમાણે એક, બે, કીંવા ત્રણ માસા સુધી આપવું, તેથી વમન થસે, તથા જુલાબ પણ થસે, ઉપર દહીં ભાત ખાવો, એ પ્રમાણે ત્રણ પાંચ કીંવા સાત દિવસના છેટાથી ઓસડ આપવું. આકડાના પાનનો રસ એક કીંવા બે તોલા સુધી આપવો તેથી વમન થઈ કફ તથા પીત્ત પડસે, તેનો ઊતાર, ઘી અને ભાત; અથવા એકલું ઘી પાવુ. અધોળ, કીંવા નવટાંક ઉનું પાણી લઈ. તેમાં ઝીણુ કરેલુ નીમક નાંખી પીવું, તેથી વમન થઈ, કફ તથા પીત્ત પડી, છાતીનો ખુલાશો થસે, તે ઉપર ઘી ભાત ખાવો. ગરમીથી છાતીમાં કફ, સુકાઇ ગયો હોય તો જેસ્ટી મધનો ઊકાળો કરી તેમાં સાકર નાંખો પીવો. બે બે પૈસા ભાર ઉના પાણીમાં તાજુ ઘી, તથા મધ, અને સાકર, તથા થોડુ સીંધાલુણ નાંખી પીવુ. એવુ બે ચાર વખત કરવાથી કફનો દ્રવ થઇ પડે છે, તથા કાસ, સ્વાસ, બેસી ગળુ તથા છાતીનો ખુલાસો થાય છે. ધાણા, વરીયાળી, સુઠ, મરી, પીંપર. જેસ્ટીમધ, એ સર્વનો ઊકાળો કરી તેમાં સાકર તથા થોડુ સીંધાલુણ નાંખી આપવાથી. કફ છુટી છાતીનો ખુલાસો થાય છે. ઘણો કફ ભરાયો હોય તો ઉના ચહામાં અરડુસાનો રસ, તથા સાકર તથા મધ તથા બે ચણોઠી ભાર સંચળ નાંખી આપવો એલચીદાણા, અને સીંધાલુણ, તાજા ઘીમાં મેળવી ચાટવુ.

શ્વાસ કુઠાર માત્રા—પારો ૧ ભાગ ગંધક ૨ ભાગ મનસીળ ૧ ભાગ વચ્છનાગ ૧ ભાગ ટંકણખાર ૧ ભાગતથા મરી ૮ ભાગ એનો સારો ખલ કરી ત્રીકટુનું ચુર્ણ તેમાં ૬ ભાગ નાંખી બે અથવા ત્રણ દિવસ ખલ કરી સીસીમાં ભરી મૂકવું, તે બે ચણોઠી જેટલું ચુર્ણ, નાગરવેલના પાનનીસાથે આપવુ એટલે સ્વાસ દુર થાયછે, અને નાકમાં તાણ્યું હોય તો શન્નિપાત મૂર્છા અપસ્માર, અતીમોહ, એ રોગ દુર થાયછે.

ઊરક્ષત કાસનુ કારણ, તથા લક્ષણ—ઘણુ મઇથુન, સરીર ઉપર ઘણો ભાર લેવો, ઘણો પંથ કરવો. મલયુદ્ધ કરવુ, ઘણો ગાંજો તાણવો અતી સુરા પાન કરવું, અતી રૂક્ષ પદાર્થ ભક્ષણ કરવા. ઈત્યાદી કારણોથી વાતાદી દોષ કુપીત્ત થઇ. તેણે કરી શુક્ર ધાતુનો મારગ રૂંધાવાથી ધાતુનો કકાંશ થાયછે, અને શુક્ર ધાતુનો ક્ષય થવાથી બીજી ધાતુ પણ સુકાવા લાગેછે, તથા સરીર વીર્ય વિનાનુ થાયછે. તેથી છાતીમાં વાયુનો વધારે પછાડો થવા માંડછે. તેથી છાતીમાં ક્ષત થાયછે. પ્રથમ સુકી ઊદ્રસ આવેછે, પછી મોંની રાહે રક્ત મિશ્રીત કફ પડવા લાગેછે; છાતીમાં તથા કંઠને પીડા, જ્વર, સુકી ઉદ્રસ, સ્વાસ, તરસ, એ થાયછે. પારેવું ઘોરેછે, તેવુંગળું બોલવા લાગેછે, પાંસળીયો વગેરેનો

ઠેકાણે પીડા, તથા સર્વ શાખા દુખવા લાગે છે અને છાતીમા ધા થવાની પેઠે લાગે છે એને ક્ષતકાસ કહે છે, એ નવો હોય તો કસ્ટસાધ્ય છે ।

ક્ષતકાસ ઉપર—બેદાણા, ઊસવા, મુગલાઇ બેદાણા, જેસ્ટીમધ, ધાણા એ ઓસડો રાતે જુદા જુદા પલાળી મુકવા, અને સવારે દાતણ કરવા પછી તે ચોળી તેનુ પાણી લેવુ ને તેમા સાકર નાખી પીવુ એ પ્રમાણે દિવસમા બે વખત અથવા ત્રણ વખત લેતા જવુ ધાણાને લાખનુ ચૂર્ણ મધ, તથા ઘીમા આપવુ શંખ જીરાની ફાકી ઘી સાખરમા આપવી ધાણાખાડી તેના પાણીમા ગુલકંદ ચોળવો, તે પાણીમા દરાખ, બેદાણા, તથા મોગલાઇ બે દાણા, રાતે પલાળી મુકી સવારે તેમા તાજુ ઘી તથા મધ નાખી લેતા જવુ મોતીની ભસ્મ, અથવા પરવાળાની ભસ્મ, કીંવા એ બેઊ ભસ્મો, તથા મધ તાજા ઘીમા લેવુ ગળોનુ સત્વ તથા ગુલકંદ, એમા મોતીની ભસ્મ અથવા પરવાળાની ભસ્મ કીંવા બેઊ નાખી તાજુ ઘી તથા મધની સાથે લેવુ આમલીના કચુકા જરા સેકી તેની છાલ કાઢી નાખવી પછી તેમાથી બે કચુકાનુ ચૂર્ણ મધ તથા તાજા ઘીમા લેવુ વિગેરે બીજની દરાખ ૧ ભાગ, તાજુ ઘી ૧ ભાગ તથા મધ ૧ ભાગ એ એક બરણીમા ભરી તેનુ મો બાધ કરવુ અને તે બરણી સાગરમા દાટવી, ૫ દર દીવસ અથવા મહિના પછી કાઢી તેહેથીમા રોજ સાજ સવાર ત્રણી તોલો, અથવા શેર તોલો ખાતા જવુ તે ઉપર પછી ગહુ, ચોખા, ઘી, માખણ, મધ, સાકર, મીઠુ, શાક ભાજી શાક વગેરે ખાવુ તીખુ, તેલવાળુ, ખાટુ મુદલ ખાવુ નહી

આમવાત.

આમવાતનુ કારણ—વીરૂદ્ધ આહાર, વીરૂદ્ધ ચેસ્ટા, અગ્નિ મંદ, પગપર બેસવુ, ચીકણુ અનાજ ભક્ષણ કરી તરતજ ઘણો વ્યાયામ કરવો. કીંવા તરતજ સુવું, તથા ઘણી નીંદ્રા, અગ્નિ મંદ છતા ભારે પદાર્થ ખાવા, એ સર્વ પ્રકારે કરી આમવાત થાય છે, પેટમા આમા સનો ભરાવો થવાથી તેમા જે વાયુ પેદાસો હોય છે તેની સેહજગતી રોધાવાથી તે સાધામા પેસે છે તેથી સાધા જકડાય છે અને દુખવા લાગે છે તે આમવાયુ, વાત, કફ, સન્નિપાત, એવા ભેદ કરી ચાર પ્રકારનો છે

આમવાતનુસ્વરૂપતથા સામાન્યલક્ષણો—વાયુ વગેરે દોષ કોપ પામવાથી જઠરાગ્નિ મંદ થાય છે, તેથી અનાજનો રસ પકવા થતો નથી, અપકવ રહે છે, તને આમ કહે છે, તેરગોને રસ્તે સર્વ શરીરમા વ્યાપી સર્વ શરીરને પીડા કરે

છે, તથા કફવાયુ એકદમ કેડના સાંધામા પેશી, સર્વ ગાત્રો મંદ કરે છે. તે આમવાયુથી અંગ દુખવુ, જ્વર, અરોચક, તરસ, આળસ, શરીર ભારે થવું, અપચો, સર્વ અંગને સોજા જેવી થોથર આવે છે; તે ઈત્યાદી લક્ષણો થાય છે. જેમાં શુળ વધારે હોય છે તે વાયુથી ઉત્પન્ન થયેલો, તથા જેમા બળતરા વધારે હોય છે તે પીત્તથી ઉત્પન્ન થયેલો અને જેમાં સુસ્તીપણુ તથા અંગ ભારે હોય છે તે કફથી ઉત્પન્ન થયેલો. તથા ત્રણે લક્ષણો યુક્ત હોય તો તે શન્નિપાતથી ઉત્પન્ન થયો એવુ જાણવું, તે ઘણુ કરી કસ્ટ સાધ્ય હોયછે.

આમવાત ઊપર—લઘુ×પંચ મુળ, બ્રુ*હત પંચમુળ, એના ઊકાળામાં સરખા ભાગે એરંડીયુતેલ નાંખી આપવો. સુંઠનો ઉકાળો એરંડીઆના તેલ સાથે આપવો એટલે કેડનુ શુળ, પીઠનું શુળ, પેટનું શુળ, તથા પેડુનું શુળ બંધ થાયછે. રાસ્ના, ગળો, સુંઠ, દેવદાર, ઈંદ્રજવ, વાવડીંગ એ સર્વેના ઊકાળામાં ઊકાળા જેટલું એરંડીયુતેલ નાંખી આપવો. ગળો, સુંઠ, એરંડમુળ, આસંધ એનો ઊકાળો આપવો. રાસ્ના, ગરમાળાનો ગોળ, દેવદાર, સુંઠ, ગળો, સાટોડી, ગોખરૂ, એરંડમુળ એના ઊકાળામાં એરંડીયુતેલ નાંખી આપવો. ગળોનો ઊકાળો એરંડીયુતેલ નાખી આપવો. ગળો તથા સુંઠ, એના ઊકાળામા સાજીખાર નાખી આપવો. ચીત્રક, કડુ, પાહાડમુળ, ઇંદ્રજવ, અતીવીષની કળી, ગળો, દેવદાર, મોથ, સુંઠ, હીમજ, એનુ ચુર્ણ ઊના પાણીમાં આપવું. પાશેર ખજુર પાણીમાં ચોળી પાવી એટલે એક દિવસમાં આમવાયુ મટી જાયછે.

ઊરૂ-સ્તંભ.

ઊરૂસ્તંભ ઊપર—ભીલામાં, પીપર, પીપરીમુળ એનુ ચુર્ણ મધમાં મેળવી આપવું. ગોમુત્રમાં સીંધાલોંણ નાંખી ઊકાળવું અને તેની બાફ આપવી. કરંજીનું, આસંધ, આકડાનાં મુળ, દેવદાર, દારૂહળદર એ પાણીમાં વાટી ઊનું કરી લેપ કરવો. ભેંસોગુગળ, ગોમુત્રમાં ખલ કરી લેપ કરવો. અથવા ગોમુત્રમાં ગુગળ નાંખી તે પીવું. અથવા ઘીમાં ગુગળ ખાવો. નખ તેલ લગાડવું. નારાયણ તેલ લગાડવું.

× રીંગણી, ભોરીંગણી, સાલવણ, પીઠવણ તથા ગોખરૂ.

* બેલમુળ, સીવણીમુળ, પુવાડીઓ, પાહાડમુળ, ટેંડુ.

— ઊરૂસ્તંભ એટલેસાથલો ઝલાય છે અથવા સુની પડે છે.

વાયુ રોગ.

વાયુના રોગ ઊપર—અજમો, સુંઠ, પીપુડીના બી, એ સરખા ભાગે લઈ તથા તેથી બમણો જુનો ગોળ એ એકઠું ખાંડી અરધા તોલા પ્રમાણે ગોળીઓ કરવી, તે રોજ ઘીની સાથે એક એક ગોળી આપવી, એટલે સર્વ પ્રકારના વાયુ રોગ દુર થાય છે

સર્વ વાયુ તથા સંધી વાયુ ઊપર—હીરાબોળ, હીંગળો, તથા ગુગળ, એ સરખા ભાગે ઓચરા ગાયના દુધમા ખલ કરી, આશરે ચાર ચાર ચણોઠી ભારની એક એક ગોળી કરી અનુપાનપોઠે આપવી. પક્ષ*ઘાત, કર્ણ+નાદ, અરદીતવાયુ, મન્યા=સ્તંભ, એ ઉપર ચીકણાનુ મુળ, અરડુ, કૌવચનુ મુળ, રોહીસઘાસ, રાસ્ના, આસંધ, એરંડમુળ, એનો ઊકાળો કરી તેમા હીંગ તથા સીંધાલોણ નાખી આપવો. બે અથવા ચાર તોલા લસણ ફોલેલુ લઈ કુટવુ, તેમા હીંગ, જીરૂ, સીંધાલોણ, સંચળ, ત્રીકટુ, એ સર્વનુ ચુર્ણ એક એક માસો નાખી ગોળીઓ કરવી, તે શક્તી જોઇ સેવીયે, જેથી પક્ષાઘાતવાયુ, ઊરૂસ્તંભ, કીરમ, શુળ, કેડનુ શુળ, પીઠનુ શુળ, પેટ સંબંધી વાયુ, ઇત્યાદી સર્વ વાયુનો નાશ થાયછે

ધનુર વાયુ ઊપર—કાળી તળસી, કાંદો, આદુ, તથા લસણ એઓનો રસ ભેગો કરી ત્રણ માસા પીવા આપવો, અને બાકી રહેલો અંગે ચોળવો.

અરદીત વાયુ ઊપર—અડદનાવડા, ઘીમા તળી માખણ સાથે ખાવા.

કોસ્ટુશીરસ વાયુ ઊપર—ગળો, અને ત્રીફળા, એના ઊકાળામા ગુગળ નાખી આપવો. કેડનુ શુળ, તથા સંચારી વાયુ, ગૃધસી વાયુ ઉપર એરંડીઆ માંહેની ધોળી મીંજ કાઢી દુધમા નાખવી, અને તેને તાપ ઊપર ચડાવી માવો કરી ખાવો. દુધમા અસેળીઆની ખીર કરી ગોળ અથવા સાકર નાખી આપવી કેડ, સાથળ, પીઠ, ત્રીક એ સંબંધી વાયુ તથા ગુલ્મ, શુળ, ખપસી ઊદાવત, હૃદસ્તંભ એ

---

* અરધાંગવાયુ. + કાનમાં કરી તથા નગારા વગેરે શબ્દ થવો. † મોઢુ વાંકુ થઈ = ગરદન ઝલાએ છે + ઓકમે ઓઆઓ રક્તરોગ વડે ટેમ્પને રહી તેથી સીઆળના બાવળી પેટે ભાગ છે તેને ભણવો કહે છે

ઊપર આદાના અથવા બીજોરાના રસમા તેલ અથવા ઘી નાંખી આપવો, અથવા ચંદનબટવાના રસમાં ગોળ નાંખી આપવો.

ગૃધ્રસી તથા ઊરૂસ્તંભ વાયુ ઊપર—હાથની નસ ખોલાવવી. એકલુ એરંડીયુ આપવું. અથવા ગોમુત્રમા એરંડીયું આપવું.

સર્વે પ્રકારના વાયુ ઉપર—રાસ્ના, કાંટાસળીયો, મોથ, અડૂરસો, ગળો, ગોખરૂ, વજ, દેવદાર, હરડે, ગરમાળો, કચુરો, સુઠ, પીપર, મરી, ભોરીંગણી, ધાણા, અતીવિષની કળી, શતાવરી, ચીકણામુળ, એરંડમુળ, સુવા, સાટોડી, રીંગણી, એ સરવનો ઊકાળો કરી તેમાં સુઠની ભુકી નાખી આપવો. યોગરાજ ગુગળ, ઘીમાં આપવો. સમીર દાવાનળ—ભીલામાનો ચોથા ભાગનો ઊકાળો રાખી તેમાં સાકર, ઘી, દુધ, મરીનો ભુકો નાખી આપવો.

જીભસતંભ, જડબુદ્દી મુગાપણુ, એ ત્રણ ઉપર. હલદર, વજ, કોલીજન, પીપર, સુઠ, સાહાજીરૂ, અજમોદ, જેઠીમધ એ સર્વેનું ચુર્ણ મધ તથા ઘીમાં આપવુ.

કમળો.

એ રોગ—પાંડુ રોગની ઉપેક્ષા કરવાથી તથા પીત કરનારા પદાર્થો ભક્ષણ કરવાથી થાયછે. તથા સ્વતંત્ર કારણોથી પણ થાય છે, તે કમળો કુંભકમળો તથા હલીમક એવા ભેદ કરી બે પ્રકારનો છે.

કમળા રોગનુ કારણ તથા લક્ષણ—જ્વરાંશ કીંવા જીરણજ્વર છતાં તેલનો પદાર્થ ખાવાથી તથા શરીરમાં જ્વરાંશ છતાં મઈથુન કરવાથી ધાતુક્ષીણ થઇ તેથી, અથવા સ્ત્રીનુ ધ્યાન લાગવાથી સ્વપનાઅવસ્થા ઘણી થાયછે. તેથ પણ ધાતુ અતીક્ષીણ થયા છતાં, તેલાળો પદાર્થ ખાવાંમા આવવાથી. તથા અતીશે પીત્ત કરનારા પદાર્થો સેવન કરવાથી. તથા વાજી કરણના ઓસડો ખાધા પછી ઘણુ મઈથુન કરવાથી. તથા લોહી અને માંસદુષિત થઇ માણસની આંખો, તથા ત્વચા તથા નખો પીળા થાયછે તથા મળ, મુત્ર, પીળા તથા લોહીવર્ણા થાયછે, પીળા દેડકાની પેઠ સરીરનો વર્ણ થાયછે. ઇંદ્રિયો વિકળ થાયછે, બળતરા, અગ્નિસંદ, દુબળાપણું, અરૂચી, ઇત્યાદી લક્ષણો થાયછે.

કુંભ કમળો તથા હલીમકનાં લક્ષણો—કમળો ઘણા દીવસ રહયો હોય

તો કોઠામાં વાયુ વગર કોપકોપ પામી તેમાથી કુંભ કમળો થાય છે, તેના લક્ષણો મળ, મુત્ર, કાળા, કીંવા પીતવર્ણા થાયછે, અંગને સોજો, આખો રાતી, ઉલટી, એ રોગ કસ્ટસાધ્ય. પાંડુરોગનીજ પાછીક અવસ્થા વધારે થઈ હલીમક રોગ થાયછે તેમાં ઉલ્ટસ, શ્રમ, ભ્રમ, અને સ્રીવિષે છેકજ અભાવ, ઇત્યાદી લક્ષણો થાયછે. એપણ કસ્ટ સાધ્યછે

કમળા ઉપર ઉપાય—દેવકપાસનાં ગીંડવાંનો રસ, અથવા નાગર મોથનો રસ, અથવા દેવડાગરનો રસ નાકમા નાખવો. ત્રીફળા, અડુરસો, કરીયાતુ, લીંબ ડાની છાલીયા, કડુ, ગળો, એ સર્વનો ઉકાળો આપવો. એટલે કમળો તથા પંડુ રોગ જાયછે ગેરુ, ફટકડી, હળદર, આમળા, એ સર્વ તાજા પાણીમા ઘસી અંજન કરવું. ગાયના દુધમા સુંઠની ભુકી નાખી પીવુ.

કમળો, કુંભ કમળો, હલીમક, એ ઉપર—કડવુ ચુર્ણ સાકરની સાથે આપવુ. આમળા, ત્રીકટુ, હળદર, એનુ ચુર્ણ મધ, ઘી, સાકર, એમા આપવુ લોહભસ્મ મધ તથા ઘીમા આપવુ દ્રોણપુસ્પીના રસમા હીંગ ઘસી અંજન કરવું દેવડાગરના ફળનુ ચુર્ણ મોખાભાર નાકમા તાણવું તેથી નાકમાથી પીળુ પાણી પડી બે પહોરમાં કમળો ઉતરેછે. કડવાતુરીઆનુ ચુર્ણ નાકમા તાણવુ ભણુાની કાલને બાળી તેમાં તેની બરાબર ગોળ નાંખી વાટકુને તે પુરણ ત્રણ રોજ ખાવુ તરસ લાગે તો તેજ પુરણનુ ઓસામણ કાઢી ઠંડુ હોય તે પીવુ, બીજુ કંઈ ખાવુ નહી. દરરોજ સવારમા એક રાતી સોપારી ખાવી પીળીકુમળી ને ગોળ તેમાં થોડીક હળદર નાખી રાતે સુતી વખતે અથવા સવારમાં ખાવુ એ પ્રમાણે રાખી લઈ થોપા ભાજની અરધી અથવા આખી ખાવી

પાંડુ રોગ.

પાંડુરોગનુ કારણુ—ઘણો વિષય, ઘણા લોકોપે ભોગવેલી સ્રીનો સંગ કરવો, ભારી, રૂતુવતી, સુવાવડી એવી સ્રીઓની સાથે સંગ કરવો, શરીરમા મૈથુન કરવાની બરાબર શકતી ન છતા વિષય વૃદ્ધીના ઓસડો ખાઇ ઘણુ મૈથુન કરવાથી એકાએક શુક્ર ધાતુને બળ થઇ તેમાથી પાંડુરોગ લાગુ થાયછે. તથા ન મળનારી પર સ્રી ઉપર ઘણી વાસના રાખવી, તથા સ્રી પાસે ન હવાથી તેનાવિષે સંયોગની તરફ મન લગાડી, કરમૈથુન વગેરે વડે વીર્ય પાડવું, તથા સ્વપન અવસ્થામા વીર્ય પડવુ, તથા ઘણુ સુરાપાન કરવુ, ખાટા પદાર્થ ઘણા ખાવા મરચાં ખાવી, મીઠુ, દુધ, અડદ, લોઢ, તલ, તથા માછલા, એ સર્વનુ ઘણુ ભ-

ક્ષણ કરવાથી, દિવસે નીંદ્રા, અતી તીખા પદાર્થાનું ભક્ષણ, અતી તેલાળ, પદાર્થો ખાવા, ઘણો ગાંજો પીવો ઇત્યાદી કારણોથી તથા શોકથી પણ પંડુરોગ થાયછે. તમાકુ વધારે ખાવી એપણ એક કારણછે.

પાંડુ રોગનુ પુર્વ રૂપ—ચામડીનું કીંચીત વીંખાવવુ, મોંઢામાં થુંક આવવું, માટોડી ખાવા ઉપર ઇચ્છા. હાથ, પગ, ગળીજવા. આંખોને થોથર થવી, મળ, મુત્રને પીળાપણુ, અગ્નિ મંદ, વખત વીના ભુખ લાગવી. કામ કરવાનો કંટાળો, મન ઉદાસ થવું, થોડાક જ્વર, ઊલટી, કોઇ વખત સ્વાસ, કોઈ વખત ઉદ્રસ, એવાં લક્ષણો થાયછે. તથા કમળાની ઉપેક્ષા કરી હોય તોપણ પાંડુરોગ થાયછે.

પાંડુ રોગનુ અસાધ્ય લક્ષણ—ખાવડાં, પીંડીઓ, માંથુ, એના સોજો. શરીરને દુર્બળપણું. ગુદ, લીંગ, વૃશણ, એ સર્વને સોજો. જ્વર, દમ, સુકી ઉદ્રસ, અતીસાર, મોહ, ઇત્યાદી, અસાધ્ય લક્ષણો જાણવાં.

પંડુ રોગ ઉપર —સાટોડી, લીંબડાની છાલ, કડવું પંડાળ, કડુ, સુંઠ, હીમજ, દારૂહળદર, ગળો, એ સર્વનો ઉકાળો આપવો, એટલે પંડુરોગ દમ, ઉદ્રસ, ઉદરશુળ, સોજો એ સર્વ રોગ મટે છે. હરડાંનુ ચુર્ણ ઘી તથા મધમાં મેળવી આપવું. મંડુર છાશમાં આપવું પથ્ય છાશ ભાત. ત્રીકટુ, ત્રીફલા, વાવડીંગ, નાગરમોથ, ચીત્રકમુળ, એ સર્વનુ ચુર્ણ ઘી તથા મધમાં મેળવી તેમાં મંડુર નાંખી આપવુ. ગોખરૂ, ધાણા, ગળો, એના ઉકાળામાં મધ તથા સાકર નાંખી આપવો. ગળોનુ સત્વ ઘી તથા મધમાં આપવું. ભોજનમાં પહેલ વહેલું એક માસો હીંગાસ્ટક ચુર્ણ તેથી ચોગણા ઘીની સાથે પહેલા કોળીઆમાં દરરોજ ખાવું. જઠરાગ્ની પ્રદીપ્ત થઈ અહાર વધે છે. પ્રકૃતી પ્રમાણે વીચાર કરી, અભ્રક ભસ્મ, અનુપાનની ચોજના કરી આપવી. ગંધક, પારો, એ ભેળા ઘુંટી તેમાંથી ચણોઠીભાર ઘી તથા મધની સાથે આપવુ ઉપર પથ્ય કરવુ. અથવા બંગભસ્મ સેવન કરવી. પીત્તથી ઉત્પન્ન થએલો પાંડુરોગ હોય તો પરવાળાની ભસ્મ અનુપાનના સાથે આપવું. શોધેલો ગંધક એક માસો અથવા બે કીંવા વધારે તેમાં સુઠ, ઘી સાકર એ સરખા ભાગે મેળવી બે રાત આપવો. ખાટુ ખાવું નહીં.

ક્ષયરોગ.

ક્ષયરોગનું કારણ—ઘણું મઇથુન, ઘણો પથ કરવો, મણ, શોક, વીશ+માષન,

+ વખત થયા વીના થોડુ અથવા વધારે ખાવું તેવીશમાશન

મળમુત્રનો અવરોધ, ધાસ્તી રાખવી, ચીંતા કરવી, કોઇએક મોટી આફ-તપડવાથી મનને ઘણો ખેદ કરવો. ઇત્યાદી કારણોથી વાતાદી દોષ કુપીત થઇ તે રસાદી ધાતુનો નાશ કરી ક્ષયને ઊત્પન્ન કરે છે. તથા કમળો અને પંડુરોગની ઊપેક્ષા કરી હોય તો ક્ષયરોગ થાય છે

ક્ષયનુ પૂર્વરૂપ—સ્વાસ, અંગ શીથળ પડવુ, કફયુક્ત થુંક, તાળુ શોષ, ઉલટી, અગ્નીમાંદ્ય, સળેખમ, મોહ, ઊધરસ, નેત્રધોળા†, હાથ, પગ, આંખો એની તપતા ઇત્યાદી લક્ષણો થાય છે

ક્ષયનુ અસાધ્ય લક્ષણ—ઉધરસ, અતીસાર, પાસામાનુ શુળ, સ્વરભેદ, અરૂચી, જ્વર એવા લક્ષણો હોવા લોહી પડવુ, ઊધરસ, જ્વર અથવા બળ અને માસનો ક્ષય થયો હોય તો તે પણ અસાધ્ય જાણવો.

ક્ષયઉપર ઊપાય—અરડુસાના પાનનો રસ હીંગ ઉકાળો, મધ નાખી આપવો, એટલે ક્ષય, દમ એનો નાશ થાય છે સાકર ૧૬ ભાગ વંશલોચન ૮ ભાગ, પીપર ૪ ભાગ, એલચીદાણા ૨ ભાગ, તજ ૧ ભાગ, એ સર્વનો એક ઠેકાણે ખલ કરી લોટની પેઠે ચૂર્ણ કરવુ એનુ નામ સીતોપલા ચૂર્ણ એ ચૂર્ણ મધ તથા ઘીમા બે માસા સાંજ સવાર આપવુ, એટલે ક્ષય, ઉધરસ, દમ અગ્નીમંદ, અરૂચી, પાસામાનુ શુળ, જ્વર, સળેખમ રક્તપીત, હાથપગે બળતરા, એ રોગ દુર થાય છે પારો ૧ ભાગ, ગંધક ૧ ભાગ, શંખભસ્મ ૪ ભાગ, કોડીની ભસ્મ ૬ ભાગ, મરી ૧૨ ભાગ, ટંકણખાર પારાનો ચોથો ભાગ લેવો એ સર્વનુ ઝીણુ ચૂર્ણ કરી ઘીમા આપવુ સોનાનો વરખ ૧ તથા માખણ, મધ તથા સાકર એકઠા કરી ખાવુ

ધરાખનો આસવ—ધરાખ ૧૦૦ તોલા, તેથી બમણુ પાણી નાખી, તેનો ચોથો ભાગ ઉતારવો તેમા ગોળ ૮ તોલા, ધાવડીના ફૂલ ૫ તોલા, વાવડીંગ ૪ તોલા, ગોવલકાકડી ૪ તોલા, પીપર ૪ તોલા, તજ ૪ તોલા એલચીદાણા તોલા, તમાલપત્ર ૪ તોલા, નાગકેશર ૪ તોલા, મરી ૪ તોલા એ સર્વનુ ચૂર્ણ તેમા નાખી કુલાની થોડાક દીવસ રાખી પછી ખાવુ હોય તો કાસ, શ્વાસ, ઉરક્ષત, રાજ્યક્ષમા એ રોગ દુર થાય છે બકરાનુ માંસ ૪૦ તોલા, પાણી ૧૦૨૪ તોલા, એનો ચોથો ભાગ ઉકાળો ઉતારી તેમા ઘી ૬૪ તોલા નાખી ફરી ઉકાળવુ પછી તેમા સાલકોલુ ૪ તોલા, શતાવરી ૪ તોલા, આસંધ ૪ તોલા, કકરાક ૪ તોલા, જેઠીમધ ૪ તોલા, ગળોનુ સત્વ ૪ તોલા, ખારેક ૪ તોલા, ચીમણાદ

† પંડુરોગ.

મુળ ૪ તોલા, એ સર્વેનુ ચૂર્ણ નાંખી હેઠે ઉતારવું. પછી સાકર ૩૨ તોલા મધ ૧૬ તોલા નાંખી હલાવી મુકવું, તેમાંથી રોજ બે અથવા ૪ તોલા આપવું. સુવર્ણમાલીની વસંત આપવું.

ઊરક્ષત ક્ષયનું કારણ—બલવાનની સાથે મલજુધ કરવું, ઘણી મેહનત કરવી, અંગ ઊપર ઘણો ભાર ઉપાડવો, ઘોડા વગેરેની આગળ દોડવુ, મોટા મોટા પથરા ઉપાડવા, એકાએક છેટેથી દોડતા આવી ઠેકડો મારવો, મોટી નદીમાં તરવું, અતી મઈથુન, ઘણું સુરાપાન, ગાંજો ઘણો તાણવો, ઈત્યાદી કારણોથી વાયુ વગેરે દોષ કોપ પામી તેમાંથી છાતીમાં ક્ષત થાય છે. તેથી છાતીમાં ઘણી વેદનાઓ ઊત્પન્ન થાય છે. બલ, કાંતી, જઠરાગ્નિ મંદ પડે છે; જ્વર, દઈન્ય તથા મોંમાંથી કાળા તથા પીળા દુર્ગંધયુક્ત અને પરૂ તથા લોહીથી ભેલભેલ એવા કફના ગળફા હમેસાં પડે છે. એ રોગ ઘણું કરી અસાધ્ય જાણવો.

છાતીના ક્ષત ઊપર—લાખનું ચૂર્ણ મધ તથા ઘીની સાથે આપવું. જેઠીમધ તથા ચીકણાનુ મુળ એનો ઊકાળો કરી તેમાં દુધેલી તથા પીપર, વંશલોચત એનુ ચૂર્ણ નાખી આપવો. મોતીની ભસ્મ અથવા પરવાળાની ભસ્મ અથવા એ બંને ભસ્મો ઘી તથા મધની સાથે આપવી. પ્રકૃતી જોઇ કાસ, સ્વાસ, સંબંધી છાતીના ક્ષતકાસ ઊપર જે ઉપાયો કહેલા છે તેમાંથી પણ યોજના કરવી.

નાડીવ્રણ.

નાડીવ્રણનાં કારણ—જે અણસમજુ માણસો તે વ્રણ ઊપર જે સોજો આવે છે તે પાકયો હોય અથવા અપકવ હોય છતાં તેની ગણુતી ન રાખતા કુપથ્ય કરે છે. તેથી તે વ્રણપર, ત્વચા, માંસ, રગો, નાડી વગેરેનું વીદારણ કરી મારગ પાડે છે તથા અંદર લાંબુ ઘર કરે છે. અને પરૂ નાડી જેવું વહે છે, તેથી તેને નાડીવ્રણ કહે છે.

નાડીવ્રણ ઊપર—શસ્ત્રક્રીયા તથા ડામ, ખાર વગેરે ઊપાયો કરવા. ગરમાલાની સીંગોનો ગોળ, હળદર, કપાસના મુળની છાલ, એનુ એકઠું ચૂર્ણ કરી મધ તથા ઘીમાં ખલ કરી સુતરની દીવેટ તેમાં પલાળી તે વ્રણમાં નાખવી બોરડીની અંતરછાલ, અથવા જંગલી બોરડીની છાલ, તથા મીંઢળ, ધતુરાનુ ફળ ચીકણી સોપારી, તથા ધોળું લસણ, એ સર્વે વાટી તેમાં થોરનુ દૂધ

નાખી લેપ કરવો તેની ટીકા કરી મધમાં નાખવી, શેરનારોજ નવી નાખવી. સર્વ પ્રકારના વ્રણ ઉપર આદમી તોલો ગંધક પા શેર દુધમાં આપવો.

સદ્યોવ્રણ, તથા આગંતુક વ્રણ—શસ્ત્ર વગેરેના પ્રહારથી જે વ્રણ થાય છે તથા ઝેરી શસ્ત્રપથી જે વ્રણ થાય છે તે ઊપર તરત ઉપાય ન થવાથી તે જખમ હાડકા સુધી પહોચે છે એજ પ્રમાણે કાંટા વગેરે ખુંચી તેનું શલ્ય ની કળી ગયું એવું લાગવાથી, તેની અનુતી ન રાખતા તે શલ્ય લોહી તથા માસનો ભેદ કરી અંદર ઘર કરે છે, પછી પરૂ વેહવા લાગી ઘણી વેદના થાય છે તે શલ્ય જો બાહેર ન કાઢી એવો વધારે વ્યાપવાથી તે શલ્ય નીકળ્યા પછી પણ તે ઘા ઊપર ઊપાય કરવો જોઇએ.

તરતના વ્રણ ઊપર ઊપાય—ધરોનો અંગરસ, તલનું તેલ, કપીલો દારૂહળદરની છાલનો કલ્ક, એ એકઠા કરી ધીમા તાપ ઊપર પકવવા, તે તેલ સીધ થયું એટલે લગાડવું

વ્રણરોગ—વાયુ વગેરે રોગ ઘણા દુઃખ થયા છતા પીત્તવાયુના વેગથી રક્તદુષિત થઈ ઘણો ઊંડો વ્રણ થાય છે, પછી એકનો ઉપાય થાય છે ત્યાં બીજે ઠેકાણું એવા એવા ઠેકાણે ઠેકાણે વ્રણ થાય છે તેને નાડીવ્રણ કહે છે. એની અનુતી ન રાખી હોય તો તેના છીદ્રો માંસમા ફાટ કરી હાડકા સુધી પોહોચે છે, તથા મુત્રાઘાતથી રોગ કરી તે મુત્રનો બાહેર પડવાનો જે વેગ તેના ચીરૂડ થઈ સ્નાયુમા પેસે છે, તેથી રક્તમાસાદી દુષિત થઇ સર્વ મજ્જા વગેરેનો પરૂ થવા લાગે છે પછી તે ઠેકાણે ફાટ કરી બાહાર પડે છે હવે જે વ્રણનું મોહો બારક છે. તેનું એકનું ગુમડું હોય છે દીવા કાળું ફોલ્લા જેવું હોય છે તથા ભરેલું હોય છે તેની વેદના ઘણી તથા તે ઘણા દીવસે પાકનારૂ હોય છે, એ વ્રણ કોણી ઢીંચણ પ્રત્યાદી સાંધા ઊપર હોય તો ઘણોજ કઠણ જાણવો.

વ્રણ ઉપર ઉપાય—તે વ્રણ પ્રથમ તેલ લગાડી સેકવો, પછી ઊંના પાણી એ સેકવો, ત્યાર પછી લુગડાના પાટા એ સેકવો, જોવી વખતે લોહી કાઢવું, પછી રૂઝે એવો ઊપાય કરવો, અને શોધન કરવું, ત્યાર પછી વ્રણ ભરાઈઆવે એવો લેપ દીવા મલમ પટી કરવી. ત્રીફળાના ઉકાળામા ગુગળ આપવો, કડવા લીંબડાના પાન તથા કડવુ પરવલ એના ઉકાળાથી વ્રણ ધોવુ, લીંબડાના પાનવાળી મધમાં મેળવી આપ્યા હોય તો તે વ્રણનુ ગોધ ન થાય છે

અત્યાદી ઘૃત—આંબ, કડવો લીંબડો, કડવુ પડવળ એનો રસ તથા કડુ દારૂ હળદર, ઉપલસરીનું મુળ, મજીઠ, વાળો, મીણ, મોરથુથ, કેસરીમધ, કર

જતું બીજ, એ સરખા ભાગે લઈ વાટી કલ્ક કરવો, તેકલ્કમાં તેના બરાબર ઘી નાંખી હલાવી ધીમા તાપે તે ઘી સીદ્ધ કરવું, તે ઘી લગાડયુ હોય તો ખરાબ ઓ નીકળી ધાભરાઈ આવેછે.

પારદાદી મલમ—પારો ૧ ભાગ, ગંધક ૧ ભાગ, મુરદાડ સીંગ ૨ ભાગ, સખજીરૂ ૨ભાગ, કપીલાચુર્ણ ૬ ભાગ, મોરથુતુ સેકેલું ના ભાગ, ઘી ૪૮ભાગ એ એકઠાં સારી પેઠે ઝીણાં કરી લગાડવાં શોધન થઇ વ્રણ ભરાઈ આવે છે.

અનુભવી મલમ—શીંદુર ૧ તોલો, ગેરૂ ૧ તોલો, મુરદાડ સીંગી ૧ તોલો મોરથુતુ ૧ તોલો, અને મીણ ૧ તોલો, પ્રથમ તલનુ તેલ લઇ તેમાં મીણ નાંખવું, અગ્નિ ઉપર મુકી પાતળું થાય એટલે શીંદુર નાંખવું, અને ધીમા તાપથી ઉભરો આવવા દેવો, ને તાર આવી ચીકણું થાય એટલે બાકીનાં ઓસડો તેમાં નાંખી, એક વાસણમાં કાઢી મુકવુ. તેહેની પટી આપી હોય તો ચાહે તેવુ વ્રણ, નાડી વ્રણ, બદ, ગુમડું, હોય તો એ મટેછે.

અગ્નિ દગ્ધ વ્રણ—અંગમાં બળવાથી રકત પ્રવાહી નાડીમાંથી નીરંતર લોહિ વહેવાનો જે વેગ તે બંધ થયો હોય તો અગ્નિ, દાહ, ક્ષત થાય છે તેહેની ઊપેક્ષા થઈ હોય તો તે ક્ષત જલદીથી સારૂં ન થતાં માંસમાં ભેદ કરી હાડકાને વળગે છે.

અગ્નિ દગ્ધ વ્રણ ઊપર—પડાળનો કલ્ક તથા સરસીયું એખઠું કરી ધીમા તાપ ઊપર ઊનુ કરી મુકવું. તે તેલ લગાડવાથી વ્રણ મટે છે. ધોળો પથરો સેકી ઝીણો ખલ કરવો, પછી તેમાં તેલ નાંખી ખલવુ, તે મલમ બળેલી જગ્યા ઉપર લગાડવું. એ પ્રમાણે રાળનું મલમ પાણીમાં ધોઈ લગાડવું. અથવા કેશ બાળી તેલમાં ખલ કરી તે મલમ લગાડવું.

અસ્થીભંગ.

અસ્થીભંગ ઊપર—કોઈ કારણથી હાડકું ભાગે કીંવા છુટાય, તો પેહેલાંથી થડુ પાણી તે ઊપર છાંટવું, ધાર કરી રેડવુ, થડા પાણી વડે થાપડવું, આં ખોને થડુ પાણી લગાડી સાવધ કરવો, પછી રાતે મટોડીનો લેપ કરવો, અને તે જગ્યા સારી રીતે બાંધવી. મજીઠ, મહુડાની છાલ, આમલીનાં પાન એ ભેળાં વાટી ઊનું કરી લેપ કરવો. સો પાણી એ ધોયેલુ ઘી, તથા ચોખાનો લોટ એખઠો કરી તેપર બાંધવુ. પંચવ*લકલની છાલનો ઉકાળો કરી તેથી સેકવું, સાધરૂ×ખની

* વડ, ઊંબરો, પારસપીંપળો નાંદરૂખ, જાંબુ × મરેઠીમા સાંદરૂખકહે છે.

બાંધ મુકી ભાગેલા હાડકા ઊપર ત્રણ દિવસ બાંધવી, એટલે હાડકુ સાજુ થઇ દરદ મટે છે બાવળની છાલ ૧ તોલો, ત્રીફલા ૩ તોલા અને ગુગળ ૭ તોલા એ એઓખધ ખાંડી ગોળીઓ કરી આપવી બાવળની છાલનુ ચુર્ણ મધમા આપવુ

ભગંદર

ભગંદરનુ કારણ—હરસનો પરીણામ તથા ગરમીનુ દરદ થયુ છતા તે મટવા સારૂ ઘણા કાળ ઓસડો સેવન કરવાથી, તથા તીખા પદાર્થો ઘણા ખાવાથી, તથા લુખા પદાર્થો ઘણા ભક્ષણ કરવાથી, તથા ઘણો ઊજાગરો થવાથી ભગંદર રોગ ઊત્પન્ન થાયછે, તથા ગરમીની ઉપેક્ષા કરવાથી પણ ભગંદર રોગ ઊત્પન્ન થાયછે

ભગંદરની સમાપ્તી—ગુદના પડખે બે આંગળમા ઘણો વસમો ફોડો થઈ ફુટી, ગુદ, પેડુ, તથા ભગ એનુ વીદારણ કરેછે, એ માટે એ રોગને ભગંદર કહેછે

ભગંદરનુ પુર્વરૂપ એવુ છે કે—કેડ, તથા પાખાના હાડમા દુખેછે, તથા ગુદના વીષે બળતરા, અને ખજ, તથા વેદના, ઇત્યાદી ઉપદ્રવથી ભગંદરનુ પુર્વ રૂપ જાણવુ

ભગંદરનો ઉપાય—પ્રથમ લોહી કાઢવુ, સોનાની જાડી તાર તપાવી તેવડુ છીદ્ર કરવુ, પછી ઓખદ ઊપાય કરવો. ખાર, તથા આકડાનુ દુધ એ બેઉ કરી દારૂ હળદરની દીવેટ કરી તેમા પલાળી વ્રણમા નાખવી એટલે ભગંદર સારૂ થય નાડીવ્રણ પણ મટેછે ત્રિફળાના રસમા બલાડાનુ હાડકુ ઘસી લેપ કરવો. પારો, ગંધક, એ સેળા મુકી કુંવારના રસમા મેળવી ગોળો કરવો તે તાંબાના વાસણમા મુકી તે ઉપર ભસ્મ નાખવી પછી તે વાસણ ચુલા ઉપર મુકી એક દિવસ સુધી ધીમા તાપ આપવો. થંડુ પડવા પછી કાઢવુ, પછી લીંબુના રસમા સાત પુટ દેવા તેમાથી તે માત્રા એક ચણોઠી ભાર મધ તથા ઘીની સાથે આપવી પ્રથમ શસ્ત્રથી ફાડીને પછી રૂઝવવુ એ ઉત્તમ છે

ઊપદંશ

ઊપદંશનુ કારણ—જે સ્ત્રીઓ ઘણા પુરુષોથી સંગ કરે છે એવી સ્ત્રીઓનો સંગ થવાથી અથવા દરદ થયેલી સ્ત્રીથી, અથવા જેહેની યોનીમા કોઇ કારણથી હમેશા ગરમી હોયછે, એવી સ્ત્રીથી સંગ થાય કીંવા હાથના ઘણા કઠોર સ્પર્શ વડે કીંવા કામાતુર થયેલી સ્ત્રીના દાંત તથા નખના ઘસારાથી તથા મઈથુન થયા

---

* ઉપદંશ એટલે ગરમીનો આજાર.

પછી સારી રીતે ધોયું નથી તો, કીંવા દીધે તથા ખરછટ એવા કેશ વડે દુસ્ટ અથવા રોગના ઉપદ્રવથી ખરાબ જે યોની તેના દોષે કરી તથા રજસ્વલા તેમજ શુવાવડી એવી સ્ત્રીઓનો સંગ કરવાથી તથા તીખા પદાર્થોનુ ઘણુ ભક્ષણ કરવાથી લીંગના વિષે જે રોગ થાયછે તેહેને ગરમીનો આજાર એવું કેહેછે. એ રોગ સ્ત્રીઓને પણ થાયછે.

ઊપદંશ ઊપર ઊપાયો—પટોલ, લીંબડાની છાલ, ત્રિફળા, ગળો, ખેરસાલ, એનો ઊકાળો કરી તેમાં ગુગળ નાંખી આપવો, આકડાનું મુળ, હીંગળો ભીલામાં, અથવા હરતાળ, એ એખઠાં કરી ચલમમાં નાંખી તમાકુની પેઠે તાણવાં. તેથી મોઢું આવસે, પછી રોગ સારો થાય ત્યારે ફટકડી, ખેરસાલ તથા બાવળની છાલ એનો ઊકાળો કરી કોગળા કરવા. સીમલાનો ગુંદ, ચીકણી સોપારીની રાખ, બોરડીની છાલનો ભુકો, શંખજીરૂ એ એકઠાં કુટી કપડછાણ કરી રાખવું તે ચુર્ણ ક્ષત ઉપર ભર ભરાવી દાબીને બેશાડવુ. ત્રિફલાના ઊકાળા વડે પણ ધોવું; લવીંગ ૧ તોલો, પારો ૧ તોલો, મરી ૧ તોલો, અકલકરો ૧ તોલો, વાવડીંગ ૧ તોલો, અજમો ૪ તોલા, જુનો ગોળ ૪ તોલા, ભીલામાં નંગ ૩૫, પારો તથા ભીલામાં એખઠાં કુટી મસળવાં તેમાં પારો મળી ગયો એટલે ગોળ નાંખી ફરી મસળવું, પછી રહેલા ઓસડોનુ ચુર્ણ ઘાલી કુટી તેની ગોળીઓ આસરે પાંચ પાંચ માસાની કરી મુકવી. તેમાંથી એક ગોળી સવારમાં ખાવી, ઉપર બીજુ ખાવું પથ્ય ફક્ત દુધભાત ખાવો તેવીના બીજુ કાંઈ ખાવું નહી, એ ઓસડ સાત દિવસ આપવું. મોટો ઊપદંશ, સંધીશોફ, અસ્તીશોફ, સંધીસુળ, અને કોડ એટલા રોગ મટેછે. મોરથુતુ ૧ તોલો, લવીંગ ૧ તોલો, ધોલોકાથો ૧ તોલો, હીમજ ૪ તોલા, એ સર્વેનો એક ઠેકાણે ખલ કરી લોઢાની કઢઈમાં નાંખી ૪૦ લીંબુનો રસ તેમાં નાંખી તે રસ સુકાય ત્યાં સુધી ખલ કરવો, પછી તેની ગોળીઓ ૨૦૦ કરવી. તેમાંથી બે વખત એક એક ગોળી ઘીમાં આપવી; ચોખા, ઘી તથા ગહુ ખાવા બીજું કાંઇ ખાવું નહિ. રસકપુર ૧ તોલો, મોરથુતુ ૨ તોલો, હીમજ ૪ તોલો, એને ૫૦ લીંબુના રસની ભાવના આપવી. અને સારી પેઠે ખલ કરવો તેની ગોળીયો તુવર પ્રમાણે કરવી. દરરોજ સાંજ સવાર સાદી બરફીના કકડામાં ગોળી આપવી. દાંતને લાગવા દેવી નહી, પથ્ય ગહુની રોટલી તથા ઘી સાકર તેવીના કાંઈ ખાવું નહિ. એ પ્રમાણે સાત દિવસ કરવુ. વૃધ્ધદારૂ, સુંઠ, ભીલામાં, હીમજ, આસંદ, ગોખરૂ, એનુ ચુર્ણ કરી તે એક તોલો ચુર્ણ છાશમાં નાંખી તેમાં એક તોલો ગોળ ઘાલી આપવો.

ગરમીનાં ચાઠાંને મલમ—રસકપુર, ધોલોકાથો, મુરદાડ સીંગ, સંખજીરૂ, માયફળ, અને સોપારીનો કોયલો એ ઓસડો કપડછાણ કરી ઘીમાં મેળવી લ-

ગાળવુ. ઇંદ્રીના અંદર ચાંદા થાય છે તેને ત્રીફળાના ઊકાળાની પીચકારી આપવી અથવા ફુટકડીને ફુલાવી પાણીમા ઓગાળી તેની પીચકારી આપવી તે પાણીમા થોડાસો કાથો પણ કોઇ વખત નાખવો દહીના પાણીમાં થોડાસો મોરથુથુ નાખી તેની પણ પીચકારી આપેછે એ ઉપાયથી શાંતી ન થાય તો ઇંદ્રી જુલાબ પણ આપવો.તેના ઓસડ સોરોખાર ન તોલો,કબાબચીની ૧ તોલો, એલચીદાણા ન તોલો, રેવાચીની ૧ તોલો, એનુ ચુર્ણ કરી પાણી તથા દુધ સરખા ભાગે લઈ સવારમા ૬ માસા ચુર્ણ આપવુ, મુત્ર સાફ થઈ રોગ તણાઇ જાય છે

ગરમી—અંદર થઈ ઇંદ્રીના ઊપરના ભાગમાં (એટલે વર્ષણ ઊપર) લાંબી અને મોટી ગાઠો આવેછે, તેહુને બદ કહે છે, તેની ઊપેક્ષા થઈ હોય તો તે ઘણુ, કસરથી તથા ઘણી મુદતે પાકેછે, તે ફુટવાને પણ વીલબ લાગેછે, અને તે વેદના સહન કરવી કઠણ થઈપડેછે તેના લીધે ઇંદ્રીને પણ વેદના થાય છે, ફુટયા પછી પરૂ વહેવા લાગેછે તેમા કુપથ્ય થયુ હોય તો તે પરૂ ઇંદ્રીની રાહે પણ વહેવા લાગેછે, એવુ પણ એટલે તે રોગ જલદીથી સારો થતો નથી, એમાટે તે બદની ગાંઠ બંધાય એટલે તરતજ તેને ઘણી જળો લગાડી લોહી કાઢવુ તથા લીંબડાના પાન થોડુ પાણી નાખી કુટવા તેમાં હળદર તથા ઘી નાખી ઊનુ કરી તેનો પાટો બાધવો તેથી આરામ ન થાય તો ફરી જળો લગાડવી એટલે હળવુ પછી થોડુ ક રહેલા લોહીનુ પરૂ થાયછે તો પણ તેનો નીવેડો થઇ લેપ વગેરે સાધારણ ઉપાયોથી જલદી મટે છે એ રોગ સ્ત્રીઓને પણ થાયછે બીજો ઊપાય સુનો, તથા ચીલાનુ એકઠુ કરી તેની ઊપર પટી બેસાડવી કુકડાના ઇંડામાનુ પાણી કાઢી તેમા સીંદુર તથા રેવાચીનીનો સીરો ઝીણો કરી કપડાને લગાડી પટી મારવી, તે ખેંચી કહાડે છે લસણ,તથા ચીલાના અને સરગવાની છાલ એકઠા વાટી બદ ઉપર તે થપલી બાંધવી, એટલે મોહે તેવુ બદ કઠણ હોય તો પણ બસેછે

શુક્રરોગ.

શુક્રરોગ એટલે—ઇંદ્રીના વિષે જે રોગ થાય છે તે જે સમાય સુરખ માલુમેછે, તે આ વિષયમા ઉપર થઇ એકાએક ઇંદ્રી ઘણી મોટી થાય તો વિષય સારી રીતે થસે, એવી આશાથી વાત્સ્યાયનાદિ શાસ્ત્રમા કહેલા ભીલામાં વગેરે લેપના ઊપાયો કરેછે, તે ઊપાયોમા કમી જાસ્તી થવાથી ઇંદ્રી ઊપર ફોલ્લાને બાંઝ થાયછે, તેમાટે તેનો ઊપાય ઘણી તજવીજથી કરવો

શુક્રરોગ ઊપર—જળો લગાડી લોહી કાઢવુ ઘી પીવુ જુલાબ તથા ઇંદ્રીય જુલાબ આપવો, ત્રિફલા તથા ગુગળ એકઠા કરી તેની ગોળીઓ બ

નાવી આપવી. બીજા બાહેરના ઉપાય મલમની પટીઓ વગેરે ઉપાય તજવીજથી કરવા.

મેદોરોગ.

મેદોરોગનુ કારણ તથા લક્ષણ—કફ કરનારો અહાર તથા મીઠું અનાજ તથા મધુર રસ, તથા ચીકણું અનાજ એટલે ગહુ તથા મેંદો વગેરેના ઘીમાં તળેલા પદાર્થોનુ ભક્ષણ. તથા ખાધા પછી તરતજ સુઈ રહેવું, દિવસે નીંદ્રા, તથા હાલચાલ વીનાનું રહેવું; ઈત્યાદી કારણોથી મેદ વધેછે. તેથી બીજી ધાતુ જે અસ્તી મજ્જા ઇત્યાદીનું પોષણ થતુ નથી, તેથી તે માણસ હરેક કામ કરવામાં અશક્ત હોય છે. અને અલ્પશ્વાસ, તરસ, નીંદ્રા, મોહ, સ્વાસનો અવરોધ, ઊંઘમા ઘોરવું, શરીરમાં ગ્લાની, છીંકો, પરસેવાની દૂરગંધી, અલ્પશક્તિ, અલ્પ મઇથુન ઇત્યાદી ઊપદ્રવ થાયછે, તે મેદનુ મુખ્ય ઠેકાણુ પેટ છે એમાટે જહેને રોગ થાયછે. તેહેનુ પહેલાંથી પેટ મોટું થાયછે. તથા મેદથી વાયુ રોકાણો છતાં જઠરાગ્નિના વિષે વધારે પ્રવેશ કરવા લાગેછે. તેથી અગ્નિ પ્રદીપ્ત થઇ અહારને શોષી લેછે, એથી માણસે ખાધેલું અનાજ જલદીથી પાચન થઇ ભુખ લાગેછે. કદાચ જમવાનો વખત ચુકે તો મોટો વીકાર થાયછે, અથવા જઠરાગ્નિ મંદ પડી તેથી અનેક વ્યાધી ઉત્પન્ન થાયછે. પ્રમેહ પીટીકા, જ્વર, ભગંદર, વીદ્રધી, વાયુરોગ, એમાંથી, એકાદો કીંવા અનેક વ્યાધી થાય છે, તથા વિશેષે કરી અગ્નિ તથા વાયુ એવિશેષ ઉપદ્રવ કરી શુક્ર ઇત્યાદી ધાતુને બાળી નાંખેછે તે મેદકોપ પામ્યો હોય તો એકાએક વાયુ વગેરે દોષકોપ પામી મોટો ઘોર ઉપદ્રવ કરી માણસને મરવા તોલપણ કરે છે. મેદના યોગથી શરીર ઘણુ મોટુ થયુ છતાં પેટ, સ્તન કુલો, એ ચાલવા વખતે લટપટ હાલે છે. તથા વીસર્પ, ભગંદર, જ્વર, અતીસાર, મેહ, હરસ, શ્લી*પદ, ઈત્યાદી વ્યાધીયો થાય છે.

મેદોરોગ ઉપર ઉપાય—સવારે થંડુ અને નીરમળ પાણી તથા તેટલુંજ મધ નાંખી લેતા જવું. હાલચાલ કરવી, સુરજને નમસ્કાર કરવા, કીંવા દંડ કાઢવા. ત્રિકટુ, એરંડનું મુળ, ત્રિફળા, વાવડીંગ એનુ ચુર્ણ કરી તેમાં પાશેર ગુગુલ નાંખી કુટીને ગોળીઓ કરવી. સુકાય તો ત્રીફળાનો ઊકાળો નાંખી ફરી ગોળીઓ કરવી. એ ઓસડ ૧૪ દીવસ લીધુ હોય તો સર્વ વાયુરોગ તથા મેદોરોગ

---

* શ્લીપદ એટલે એક હાથ કીંવા પગ સોજેચડી જાડો થાયછે

દુર થાય છે ૧ વાલ પારાની ભસ્મ મધમા લેવા જેવી પીઠત લેવુ એટલે મોરાગ, પરમો એ રોગ જઈ શરીર દૂબલુ થાય છે પોત વહે છે ત્યા સુધી હમાર નબળાઈ આવે છે પણ મેદ તથા પરમો છેક જ નાશ પામે છે

કૃમિરોગનુ સાધારણ કારણ તથા લક્ષણ—ખાધેલુ અનાજ પાચન થયુ નથી ત્યા ફરી ખાવુ, હમેશાં મધુર ખાટુ ખાવું અડદને વાલનુ ભક્ષણ, શાક ભાજી ઘણી ખાવી, વાયલ પદાર્થોનો આહાર, દૂધ વગેરે તથા મીસ્રાન્ન અને ગોળ એનુ ભક્ષણ, વ્યાયામ ન કરવો, દિવસે નીદ્રા ઇત્યાદી કારણોથી કૃમિ રોગ થાય છે એ રોગ થકી જ્વર, નીસ્તેજપણુ, શુળ છાતીની પીડા, વમન, ભ્રમ, ખાધાનો તીરસ્કાર, અતીસાર, ચળ, મોના પાણી છુટવું, સ્વાસ, ઓડકાર, અગ્નિ મંદ, અન્નનુ અપાચન, મળનો ભરાવ, પાંડુતા, ઇત્યાદી ઉપદ્રવ થાય છે

કૃમિરોગ ઉપર—ખેરની છાલ, કુડાની છાલ અથવા ઇંદ્રજવ, લીંબડાની છાલ, વજ, નસોત્તર, ત્રિકટુ, ત્રિફળા એ સર્વના ઉકાળામાં ગોમુત્ર નાખી આપવો. ખાખરાના બી કાઢી પાણીમા પલાળી, તે પાણી ગાળી તેમા મધ નાખી આપવું નાગરમોથ, ઉંદરકની, ત્રિફળા, દેવદાર, સરગવાની છાલ એનો ઉકાળો કરી તેમા પીપર તથા વાવડીંગનુ ચુર્ણ નાખી આપવો. દાડમની છાલનો ઉકાળો કરી તેમાં તેલ નાખી ત્રણ દિવસ આપવો. પારો, ગંધક, અજમોદ, જેઠેર કોયલા, પીત્ત પાપડા એનુ ચુર્ણ મધમાં આપવુ સુંઠ વાવડીંગ, ભીલામા એનુ ચુર્ણ મધમા આપવુ ત્રિકટુ ત્રિફલા, ઇંદ્રજવ, કરીઆતુ, નસોત્તર, વજ, વાવડીંગ એનો ઉકાળો કરી ગોમુત્ર નાખી આપવો. એકલા વાવડીંગનો ઉકાળો ગોળ નાખી આપવો. ભીલામાના ફુલ પાડી તે દહીંમા આપવા કોવચની સીંગની ઉપરની બાજુ પાડી તે દહીંમા આપવી કપુર તથા કેસર ગોળમા આપવુ (તેમા પારસ બી તથા કોવચ, પારો તથા ભીલામા એનુ ઓસડ બાર વરસની અંદરનુ જે છોકરુ હોય તેને આપવુ નહીં) ફુદીનાના રસમા ઈંદ્રજવનું ચુર્ણ પાડી હીંગ નાખી આપવું સબજાનો રસ તથા ફુદીનાનો રસ ભેળો કરી આપવો. બીજોરાની છાલનો ઉકાળો કરી આપવો.

પરમાનુ કારણ—અમસ્તુ બેસવુ, ઘણી નીદ્રા લેવી, દહીં, ગાદર, મચ્છ, કાચબો તથા પાણીપાસે રેહેનારા પ્રાણી ઓનુ માસ, દૂધ તથા ગોળના પદાર્થો તથા રાતી ખાંડ અને કફ કરનારા સર્વ પદાર્થો ઘણા ખાવા તથા ઘણુ પાણી પીવું એ સર્વ પરમો થવાના કારણો છે

* દતરતનો જોગો દીવા ઉપર સેકી વાલ કરી ગાંનડુ નાખીએ તે ભરવાં નીછેઓ સેબી દીસા એવી છે કે પોત લેવાના કેમકે પ્રાસ્તવની પરી આપની ટેપો આવે ઓડસ વે રાદી તેમા મલાની થવાથી ઓસાણ બાપ્તી એટલે હવ પસ છે પછી ભીખની ગોળી તેમા બેસારવી.

† મેરીમાં પગમનાન્ન કહે છે

પરમાનું પુર્વરૂપ—દાંત, જીભ, ગળુ, તાળવું એના વિષે મળની ઊત્પત્તી, હાથ પગોને બળતરા, અંગને ચીકણાપણું, તરસ, સ્વાસ એવાં લક્ષણે કરી પ્રમેહનું પુર્વરૂપ જાણવું.

પ્રમેહનીસંપ્રાપ્તી.

કફ એ પેડુમાં થયેલો મેદ અને માંસ તથા શરીરજ કલેદ એને દુષિત કરી દશ પ્રકારનો પ્રમેહ ઉત્પન્ન કરે છે. તેમજ પીત્ત ઘણા ઊન્હા પદાર્થો શેવન કરવાથી કોપ પામી મેદ વગેરેને દુષિત કરી છ પ્રકારના પ્રમેહને ઊત્પન્ન કરે છે. તેમજ વાયુ પણ પોતાને ઉત્પન્ન કરનાર કારણેથી દુષિત થઇને રસાદી સપ્તધાતુને આકર્ષણ કરી ચાર પ્રકારના પ્રમેહને ઊત્પન્ન કરે છે. ઘણુ તથા ડોળાએલુ મુતર થવું એ પ્રમેહનું સામાન્ય લક્ષણ છે.

પ્રમેહનું અસાધ્ય લક્ષણ—જ્વર, તરસ, અતીસાર, બળતરા શરીરે દુબલાપણું એટલાં લક્ષણો હોય તો તે અસાધ્ય જાણવાં. માબાપના લગવાડનો હોય તો તે પણ ઓસડથી મટવાનો નહીં.

પ્રમેહ ઊપર તથા ધાત પડેછે તે ઉપર—આમળાંના ઉકાળામાં બે માસા હળદર તથા મધ નાંખી આપવો. ગળોનો રસ કાઢી તેમાં મધ નાંખી આપવો. પાષાણ ભેદનું ચુર્ણ મધમાં આપવું. તાંબુ, કલઇ, મીઠુ લેઇ તેમાંની કલઇનું પત્ર કરી તેમાં તાંબાનું પત્રુ વીટવું તેહેના હેઠ ઊપર મીઠું નાંખી તે એક શરાવમાં નાંખી કપડમાટી કરી ગજપુટ આપવો થંડુ થયા પછી કાઢવું તે ભસ્મ અનુપાન યોજી આપી હોય તો પ્રમેહ, અગ્નિ મંદ, કાસ સ્વાસ, એ રોગ દુર થઈ ધાતુની વૃદ્ધિ થાય છે.

રક્તપ્રમેહ ઊપર—ખજુર, પુસ્કરમુળ, ટીંબરૂ,ગળો એનો ઉકાળો કરી થડો થયા પછી મધ નાંખી આપવો. ત્રિફળાનું ચુર્ણ, હળદર તથા સાકર સાથે મધમાં આપવું. જુનો ગોળ ૧ ભાગ, શોધેલો ગંધક ન।। ભાગ એની ગોળી કરી આપવી. તે ઉપર દૂધ પીવું ચદ્રપ્રભાવટી આપવી. તાજું ઘી તોલા ૪, ભીલામાં નંગ ૪ લેઇ ઘીમાં સેકવાં ભીલાંમાનો અર્ક નીકળ્યા પછી ભીલામાના કકડા કરી નાંખવા તે પછી તેમા ૬ માસા રેવાચીનીનુ ચુર્ણ નાંખી પીવુ.

વાતરક્ત.

વાતરકત એટલે રકતપીત્તા તેહેનું સામાન્ય કારણ તથા લક્ષણ.

ખારૂં, ખાટું, તાજું અને ગરમ એનુ ઘણુ સેવન; અજીર્ણ ખરાબ તથા સુકા

અપેલા એવા માછલા વગેરેનુ ભક્ષણ; ખોળ, મુળા, કળથી, વાલ એનુ અતીભક્ષણ, સેકેલા તલના પદાર્થો, શેરડીનો રસ, દહી કાંજી ખાટાં અનાજ, દારૂ, તાડી, દારૂ એનુ પણ સેવન, ઇત્યાદી કારણોથી પણ કરી સકુમાર તથા જાડા એવા માણસના શરીર માહેલુ લોહી વાયુના સાથે કોપ પામી પગમા જામે છે પછી તે ખરાબ વાયુના સાથે મલે છે, એ રોગમા વાયુનુ પ્રબળ છે તેથી એને વાતરક્ત કહે છે, એ રોગમા પિત્ત તથા કફ દૂષિત થઈ દૂષિત થયેલા વાયુની સાથે મળી તે લોહીનો બીગાડ કરેછે પગોને સ્પર્શ કરી એ તો દુખે છે બેહેરા પડે છે, પીત્તરક્તથી પગ બળતરા યુક્ત હોય છે, પગોને રતાશપર સોજો ચડે છે, કફના દોષે કરી ખણ આવેછે, પગ ભારે થાયછે, જડ તથા બેહેરા પડે છે, એ પ્રમાણે ત્રિદોષનુ બ્યાસ પણ થવાથી સર્વ લક્ષણો થાયછે

રક્તપિત્તીનુ અસાધ્ય લક્ષણ—જે રક્તપિત્તી ઢીંચણ સુધીવ્યાપી,તરડો પડી ફુટીને ફેલાય છે, તથા જ્વર વગેરે ઉપદ્રવ થાય છે તથા રક્તપિત્ત થયાને એક વરસ ગુજરી જાય તે તથા બલ અને માસ નષ્ટ પડે તે રક્તપિત્તી અસાધ્ય જાણવી

રક્તપિત્તી ઊપર ઊપાયો—પેહેલાથી સ્નેહ વગેરે ઉપાય કરવો તથા લોહી કઢાવવુ, પછી રેચન તથા વમન આપવુ ગળોના ઊકાળામા એરંડીયુ નાખી આપવું અથવા એકલોજ ઉકાળો આપવો ગોળમા હીમજનુ ચુર્ણ નાંખી તેની ગોળી રોજ ખાવી વર્ધમાન પીપર પણ આપવી હરતાલ ૨ તોલા, પારો ૧ તોલો, ફુટકડી ૫ તોલા, એનો એકઠો ખલ કરી પછી સારડીના રસમા આખો દિવસ ખલ કરી ચાનકી કરવી, પછી શરાવમા નાખી કપડ લેપ કરી આ ઠાઇ આછાણામા અગ્નિપુટ આપવો, પછી ખલ કરી મુકવી તે ભસ્મ એક બે અથવા ત્રણ ચોખા બરાબર અનુપાનની સાથે આપવી મજીઠ, ત્રિફલા, કડુ, વજ, હળ દર, લીંબડાની છાલ, ગળો, દેવદાર, નસોત્તર, ખેર સાર એ સર્વનો ઊકાળો લીધો હોય તો સર્વ કોઢ તથા રક્તપિત્તી દૂર થાયછે મરી ૧ તોલો, હરતાળ ૧ તોલો, મનસીલ ૧ તોલો, આકડાનુ દૂધ ૧ તોલો, કણસાવી ૧ તોલો, જેહેરકોચલા ૧ તોલા અતી વીખની કળી ૧ તોલો, લીંબડાની છાલ ૧ તોલો, ઇંદ્રજવ ૧ તોલો,ગામુત્ર ૪ તોલા એનો ચોથો ભાગ ઊકાળો ઊતારી તેમા તેલ પાશ તોલા નાખી ઊકા ળવુ, અને તે લગાડવુ કરવા લીંબડાના પાનડાંનો અગરસ કીંવા તે માયના ફુ મા વાટી રસ કાઢવો તે લેતા જવુ ખજુર પાણીમા ચોળી તેમા એરંડીયુ નાખી આપતાજવુ એટલે રક્તપિત્તી, ધવરવાત, એ રોગ નાશ પામે છે આમળા એ રડીયામા તળી, સાંજ સવાર ફાકી લેવી ઉપર ઊનુ પાણી એક પુટો પીવુ ગળો, નહાના ગોખરૂ,આમળા એનો ઊકાળો કરી,તેમા એરંડીયુ અથવા મધ નાખી લેતા જવો. મીઠુ, મજીઠ, રાળ, ગાવળી એનુ તેલ કરી અંગને લગાડવુ એટલે,

અરડુસો, ગળો, એનો ઉકાળો, એરંડીઉ નાંખી આપવો. શોધેલો એકલો ગંધક દુધમાં આપવો. ગંધક રષાયણ પણ રકતપિત્તી ઉપર લાગુ પડે છે.

વિષુ*ચિકા.

વીશુચીકા એટલે મુરછી તથા અગ્નિમંદ મુરછીનુ સાધારણકારણ તથા તેનુ લક્ષણ—મુરછી અજીરણથી થાય છે તથા ગાત્રોને સોઇઓ ભોકવાપ્રમાણે વેદન થાયછે. મુરછા, અતીસાર, ઉલટી, તરસ, શુળ, ભ્રમ, અજપો, ધ્રુજવું, ઇત્યાદી લક્ષણો થાયછે.

અસાધ્ય લક્ષણ—મુત્રનો અવરોધ, નિંદ્રાનાશ, અન્ન ઊપર અભાવ, મોહ અતિશોષ, દાંત, હોઠ, નખો કાળા થવા, ઊલટીથી બેજાર થઈ આંખો તથા શબ્દ ઊંડાજવા, શરીરના સાંધા છુટવા એ લક્ષણો થાય છે.

મોડસી, તથા અગ્નિ મંદ તથા અજીર્ણ ઊપર—લસણ, સંચળ, જીરૂ, સીંધાલોણ ત્રિકટુ, હીંગ એના ચૂર્ણની લીંબુના રસમાં બોરબોર જેવડી ગોળીઓ કરવી. તેમાંથી એક ગોળી આપવી. તેથી અજીર્ણ, મોડસી, અગ્નિ મંદ એ રોગ દૂર થાય છે. પારો ૧ ભાગ, ગંધક ૨ ભાગ, લોહભસ્મ ॥ ભાગ, પીપરીમુળ ૧। ભાગ, ચીત્રકમુળ ૧। ભાગ, સુઠ ૧। ભાગ, લવીંગ ॥ ભાગ, સંચળ ૧

---

* વીશુચીકા, કોગળયુ, પટકી, એમુરછીથીજ થાયછે. કેમકે મુરછીનાં અને કોગળીઆનાં લક્ષણો તથા નીદાન ઘણુ કરી એકજ રીતના હોયછે તથા જે ઓસડો મુરછી ઊપર કહેલા છે તેમાંથી કેટલાએક ઓસડો કોગળીઆ ઉપર આપેલા અને તેથી તે માણુસો તે રોગમાંથી બચેલાછે પણ પ્રાણ વાયુ તથા અપાનવાયુ એઓની સાકળ છુટયા ના પેહેલાં ઉપાય કરવો જોઇએ એ રોગ ઘણુ કરી ધાસ્તીથી ઘણો વધેછે, તથા મુસ્કલથી બચેછે બદબોથી જે હવા તથા પાણી ખરાબ થાયછે તેથી તાપ વગેરે ઘણા રોગ ઉત્પન્ન થાયછે. એવું ઘણા લોકનુ મત છેજ. તોપણ જ્વર અને કોગળીઉ આ રોગના ખરાબ થયેલા હવા પાણી એ તો મુખ્ય કારણોછે, કોગળીઆનો રોગ જેટલો શેહેરમા વ્યાપક થાયછે. તેટલો ગામડામાં થતો તથી, તથા જ્યાં મેળા, જાત્રા વગેરે ભરાય છે ત્યાં માણુસોના અતી જમાવથી, મળ, મુત્ર, પસીનો, બફારો એ વધારે ગંદકીના સાથે ફેલાય છે. એક વીદ્વાને એવો સુમાર કાઢેલો છે કે કાળા મોઢાના એટલે ન્હેરી મોકી રમતે દુર્ગંધીથી તથા ખરાબ થયેલી હવાના બફારાથી પેટમા જલદીથી પાક વધેછે, એ રોગ એકનો બીજાને વળગે છે, બીજુ એવુ કે એ રોગ થયો છતાં બચવાની આશા નથીજ, તેથીજ એકની અવસ્તા જોઇ ધાસ્તીથી બીજાને થાયછે.

ભાગ, સાજીખાર ૧ ભાગ, મરી ૨ ભાગ, એકઠું એ સર્વનું ચૂર્ણ કરી ચણાની ભા બમા સાત દિવસ ખલ કરી ત્રણ અથવા ચાર વાલ પ્રમાણે એક એક ગોળી કરવી તે ઉના પાણીની સાથે આપવી, શોષ પડ્યો હોય તો લવીંગનો ઉકાળો આઠમો ભાગ રાખી આપવો. બીજોરાનુ મુળ, ત્રિકટુ, હુલકર, કરજબીજ એનુ ચુર્ણ કરી સુકવું તે કાંજીમા મેળવી અંજન કરવુ હીંગ, વજ, વડાગરૂ મીઠુ, સુંઠ, અજમો હીમજ એનુ ચુર્ણ છાશ અથવા ઉના પાણીમા લીધુ હોય તો વાયુ, શુળ, અરુચ, અગ્નિ મંદ, મળાવરોધ, ઉદર, મોડસી એનો નાશ થાય છે ત્રિકટુ, લવણ, વડાગડુ, સીંધાલોણ, કફખાર, સંચળ, નીસોત્તર, ચીત્રક, જીરૂ, શાહાજીરૂ, જવખાર, સાજીખાર, હરડે, વાવડીંગ, પીપરીમુળ, ચવક એ સર્વનું કપડછાણ ચુર્ણ કરી તે ના તોલો ચુર્ણ છાશ અથવા ઉના પાણીમા આપવુ એટલે ઉદરશુળ, ગુલ્મ, વાયુવીકાર, આનાહવાયુ, પ્લીહા એ રોગ દુર થઈ જઠરાગ્નિ પ્રદીપ્ત થાય છે લસણ બેભ, જીરૂ, સીંધાલોણ, ત્રિકટુ, હીંગ એનુ ચુર્ણ લીંબુના રસમા આપવુ લીંબુ તથા આદાના સરખા રસમો સીંધાલોણ, સાકર, તથા થોડીક હીંગ નાખી આપવુ

હીંગાસ્ટક ચુર્ણ—ત્રિકટુ, ચીત્રક, સીંધાલોણ, અજમો, જીરૂ, શાહાજીરૂ સંચળ એ સરખા ભાગે તથા તેનો આઠમો ભાગ હીંગ એનુ ચુર્ણ કરી બરાબા અથવા જમવા વખતે પેહેલા કોળીઆમા ધી ભાતના સાથે આપવું એટલે ગુલ્મ, આમ, અગ્નિ મંદ, મોડસી, એનો નાશ થઈ જઠરાગ્નિ પ્રદીપ્ત થાય છે આમલીના પાન, હરડેદલ, ત્રિકટુ, સીંધાલોણ, વડાગરુ, વાવડીંગ, જીરૂ, શાહાજીરૂ, અજમો, સંચળ એનુ ચુર્ણ છાશ અથવા ઘીમા લેવુ સુંઠ ૫ ભાગ, પીપર ૭ ભાગ, સંચળ ૨ ભાગ અજમો ૨ ભાગ, મીઠુ ૨ ભાગ, આમળા ૨ ભાગ, એ સર્વનુ ચુર્ણ ભાતની ઉપરના પાણીમા આપવુ ત્રિકટુ, ચીત્રક, જઅથી થાર, વાવડીંગ કરંજબીજ, હરડેદળ, એનુ ચુર્ણ, તથા તેહેની બરાબર સાકર તેમા નાખી સવારમા શક્તિ જોઈ લેવુ મીઠુ, અજમોદ, અજમો, પીપર, સુંઠ, હીંગ, તથા તે સર્વની બરાબર હરડેદલ એ સર્વનુ ચુર્ણ ઊના પાણીની સાથે અથવા ઘીની સાથે આપવુ એ ચુર્ણને વૈશ્વાનર ચુર્ણ કહે છે

મરકી ઉપર ઉપાયો—આમલી ૯ તોલા, ચીલામા ૮ તોલા, એકઠા કરી પોળીઉઅળીના રસમા મેળવી કપડવતી ગાળવો, અને તે રસ પીવો. એટલે ઉલટી, ઝાડા બંધ થાયછે, જે ઝેરી કીરમ હોય છે તે પણ બાહેર નીકળી મરે છે, એ ઓસડ સાધારણ કીરમ ઉપર પણ ચાલે છે

જાતી ફલાદી ગુટીકા—જાયફળ ૧ ભાગ, સીંધાલોણ ૧ ભાગ, હીંગળો ૧ ભાગ, કોડીની ભસ્મ ૧ ભાગ, સુંઠ ૧ ભાગ, અફિણ ૧ ભાગ, ધતુરાના બીજ ૧ ભાગ, પીપર ૧ ભાગ, એ ઓસડો સરખા ભાગે લઈ લીંબુના રસમા અથવા

ધંતુરાનાં બીજના ઊકાળામાં અથવા લીલાગરના ઊકાળામાં ભાવના આપી ચણોઠી પ્રમાણે ગોળીયો કરવી, તે મરકી ઉપર આપવી હોય તો એક પૈસા ભાર છાશ, ચણા જેટલી હીંગ સેકેલી અને સીંધાલોણ ૧ માસો એકઠું કરી તેમા એક ગોળી આપવી, એટલે તેજ વખત ઝાડો તથા ઊલટી બંધ થાયછે, એ ગોળી નાગરવેલના પાનમાં આપી હોય તો વીર્ય વૃદ્ધી થાયછે, મુત્રકૃછ, પ્રમેહ મટેછે. ખપોરી આના કાટમાં ગોળ આપવો એટલે ઝાડો, ઊલટી અને શોષ બંધ થાયછે.

એ રોગમાં શોષ ઊપર ઉકાળો—કોસ્ટ ૨ ભાગ, નાગરમોથ ૨ ભાગ, વડવાઈ ૨ ભાગ, આપવો. જેઠીમધ ૨ ભાગ, ચોખાની ધાણી એક મૂંઠી, એનો ઊકાળો કરી સીંધાલોણ ૧ માસો, અફિણ ૧ માસો, સેકેલી હીંગ ૧ માસો, એનુ ચુર્ણ કરીજાડીછાશમાં આપવું. મોગલાઇ એરંડાનાં મુળ છાશમાં ઘસી હીંગ તથા સીંધાલોણ લગાડી પાવાં એ અનુભવી ઓસડ છે.

અરોચક.

અરૂચી થવાનું કારણ—વાત, પીત્ત, કફ, એઓને કોપ પમાડનારા પદાર્થોનું ભક્ષણ, શોક, ભય, ક્રોધ, અતીલોભ, મનને ઊદ્વેગ કરનારા તથા કંટાલો ઊપજાવનારા પદાર્થોનું ભક્ષણ તથા તેવુ અનાજ તથા રૂપનુ દર્શન તથા દુર્ગંધ એવા કારણોથી અરૂચી રોગ થાયછે.

અરૂચી ઊપર—સંચળ, ધરાખ, મરી, જીરૂ, શાહાજીરૂ, વરીઆળી, કોકમ દાડમના દાણા, એ સર્વની ચટની કરી તેમાં મધ તથા ગોળ નાંખી ખાવી. આમલી તથા ગોળ એમાં પાણી નાંખી ચોળવુ ને તેમાંતજ, એલચીદાણા, મરી એનો ભુકો કરી નાંખવો તેનો કોગળો મોમા રાખવો. આદાનો રસ તથા લીંબુના રસમાં ધરાખ નાખી ચોળવી, અને જીરૂ, મરીનો ભુકો, સાકર તથા સીંધાલોણ નાખી સ્વાદીલુ કરી આપવુ. કોકમ તથા ગોળ કીંવા સાકર, તથા એલચીદાણા એની ચટની કરી ખાવી. આમળાં, હીંગ, મરચાં, મીઠુ, જીરૂં, દાડમની છાલ, બીજોરા નાંખીજ. એનુ ચુર્ણ કરી આપવું. બીજોરાનું મગજ તથા સીંધાલોણ ઘીમાં તળી આપવુ એટલે અરૂચી જાય છે.

છર્દી*નું કારણ

ઘણું અજીર્ણ તથા ઘણા ખારા, અતી ચીકણા, નભાવે એવા પદાર્થોનુ ભક્ષણ

* છર્દી એટલે ઊલટી

તથા ઘણુ વેહેલુ જમવુ, ઘણો પાતળો પદાર્થ ખાવો તથા વેખત વીનાનુ ભોજન કરવુ, મેહેનત, ઉદ્વેગ તથા ઘણો કડવો આવે એવા પદાર્થોનુ ધ્યાન કીંવા ભક્ષણ તથા તેવા પદાર્થો દુર્ગંધી એવા કારણોથી ઊલટી થાય છે તથા સ્ત્રીઆને ગર્ભ રહ્યો હોય તો ઊલટી થાય છે, કીરમથી પણ ઓકારી લાગે છે

ઓકારીથી ઉપદ્રવ—તરસ, હેડકી, સ્વાસ, જ્વર, ઉદ્વેગ, મોહ, છાતીની વેદના, તમકસ્વાસ, એ ઉપદ્રવ થાય છે અને તરસ, સ્વાસ, ઉદ્વેગ તથા ઊલટીમ મળમુત્ર જેવી દુર્ગંધી આવે છે તે અસાધ્ય જાણવી

ઓકારી ઉપર ઉપાય—હીમજ, આમળા, મધ, ધાણી એ સરખા ભાગે લઈ તેમા ૧૬ તોલા ઊનુ પાણી નાખી હાથથી ચોળી તે પાણી ગાળી લઈ આપવુ તજ તમાલપત્ર, એલચી, ત્રિકટુ, લવીંગ, જીરૂ, વછનાગ, પીપરીમુળ એનુ ચુર્ણ કરી મધમા આપવુ સીંધાલોણ ઘીમાં આપવુ ધાણી, મસુર, જવ મગ, એનુ ઓસામણ કાઢી તેમા સીંધાલોણ નાખી મધમા આપવુ ગુંદા ઘસી તેમા આમળાનુ ચુર્ણ તથા મધ નાખી આપવુ પીત્તપાપડાનો ઉકાળો મધ નાખી આપવો. વાવડીંગ, ત્રિફલા, મુઠ એનુ ચુર્ણ મધમા આપવુ પીપળાના ઝાડ ઊપરના છીલ્કા બાળી પાણીમા મેલવી તે પાણી ગાળીને આપવુ

ત્રિદોષની ઓકારી ઉપર—ધાણા, કુલાવેલી ફટકડી, ચોખાની ધાણી, લવીંગ, નાગકેસર, પીપર, બોરનાઠળીઆ, નાગરમોથ, ચંદન એનુ ચુર્ણ મધ તથા સાકર નાખી આપવુ બોરનાઠળીઆ માંહેનો મગજ ૧ ભાગ, પીપર ૧ ભાગ, મોરના પીછાની ભસ્મ ૧ ભાગ, એ ઓસડોનુ ત્રણ માસા ચુર્ણ સાકર તથા મધમા આપવુ એટલે ઓકારી બંધ થાય છે જુના જુણ ધાનની રાખ કરી પાણીમા કીંવા મધમા આપવી ટંકણખાર કુલાવેલો દુધમા કીંવા મધમાં આપવો. ચકલીની રાખ કરી મધમા આપવી અમરવેલના રસમા રાખ ભસ્મને ભાવના આપી તે ચણોઠીભાર મધમા આપવું જાયફલ દુધમા ઘસી પાવુ એ ઓસડો ઉલટી ઊપર યોગ્ય તથા અનુભવેલા છે

હીકવા એટલે હેડકી

હેડકી ઉપર—રેણુકબીજ તથા પીપર, એનો ઉકાળો હીંગ નાખી આપવો. અગતામા સ્ત્રીનુ દુધ નાંખી નાકમા રેડવુ પીપરનું ચુર્ણ સાકરની સાથે આપવુ મોરના પીછાનુ ભસ્મ તથા પીપરનુ ચુર્ણ મધમા મેળવી વારવાર ચાટવુ બીજોરાના રસમા મધ તથા સંચળ નાખી આપવો. ધમાસાના ઉકાળામા મધ નાખી આપવો. માખીની વીસ્ટ દુધમા મેળવી નાશ લેવો. ભાગરાનુ મુળ

સાકરના પાકમાં ચુર્ણ કરી આપવું. સુવર્ણ માક્ષીક ભસ્મ મધ તથા ઘીમાં આપવી. સોનાનો વરખ માંખણના આપવો.

સ્વરભેદ.

સ્વરભંગ ઉપર—ગાયના દૂધમાં આમળાંનુ ચુર્ણ આપવું. ભોજન થયા પછી ઘીમાં મરીની ભુકી આપવી. પીપર, પીપરીમુળ, મરી, સુંઠ, એનુ ચુર્ણ ગોમુત્રમાં આપવું. ત્રિકટુ, ત્રિફળા જવખાર, એનું ચુર્ણ મધમાં આપવું. કોલીજન, બોરડીનું મુળ મોંમા રાખી તે નો ઓગાળ ઊતારવો. જેઠીમધનો ઉકાળો સીધાલોણ તથા મધ નાંખી આપવો. બોરડીનાં પાન ઘીમા સેકી ચુર્ણ કરવું તેમાં થોડું કાસીંધા લોણ નાંખી તો હમેશાં મહોમાં નાંખતા જવુ. નવટાંક ચરબી તથા દહી લેઇ તેમાં સાકર ૪ તોલા નાંખી ભક્ષણ કરવું રાતે ઉન્હુ દૂધ પીવુ.

તૃષ્ણા.

તૃષ્ણા [એટલે શોષ] તે ઉપર—મીઠું દહીં ૧૨૮ ભાગ, સાકર ૬૪ ભાગ, ઘી ૪ ભાગ, મધ ૪ ભાગ, મરીનો ભુકો ૨ ભાગ, સુઠનો ભુકો ૨ ભાગ, તથા એલચીદાણા ૨ ભાગ એ સર્વ એકત્ર કરી, કલ્હઈના વાસણમાં મુકવાં, તેમાંથી થોડું થોડું ખાવુ. સોનુ, રૂપું, લોઢું વગેરેને તપાવી પાણીમાં ઝામવું અને તે પાણી પીવા આપવુ. પાણીમાં સાકર અથવા મધ નાંખી આપવું. કાળી ધરાખ તથા જેઠીમધ એનો ઉકાળો આપવો. ચોખાના ધોવણમાં મધ નાંખી આપવું. થંડુ પાણી તથા મધ એકત્ર કરી સેરભર પાવુ, તેથી ઉલટી થઇ બળતરા તથા તરસ શાંત થસે બકરાના માંસનો ઉકાળો કરી તેમાં મધ તથા સાકર નાંખી આપવો. ઘી તથા દૂધ એ ખાટાં કરી પીવું. હજરત બોર ચોખાના ધોવણમાં આપવું. હીરાદખણ મધમાં ઘસી જીભને ચટાડવું. નહાના પ્રકારનાં સરબત આપવાં.

મૂર્છા.

મૂર્છાનું કારણ.—શરીરની નબળાઈ, ઘણી દોષ વ્યાપ્તિ વાયડો આહાર, મળમુત્રનો અવરોધ, સત્વગુણનું છોડવું એવા કારણોથી વાયુ વગેરે દોષ કોપ પામી નેત્રાદિ ઇંદ્રીઓ તથા મનવાહીની નાડીના વિષે જઇ મુર્છાને ઊત્પન્ન કરે છે.

મૂર્છાનુ સ્વરૂપ—સંજ્ઞા (એટલે ચેસ્ટા) એને ચલાવનારી નાડી તથા નઓ તથા મોટો વાહિની નાડી એ સર્વ વાયુ વગેરે દોષથી આચ્છાદ્દીત થઇ જરી રમા એકાએક તમોગુણવૃથી પામી સુખદુખનુ ઉત્પન્ન કરનારૂ જ્ઞાન નાશ થાય છે અને માણસ લાકડાની પેઠે પડે છે એવી વ્યાધીનુ નામ મુર્છા એને સન્યાસપણ કહે છે

મૂર્છા ઉપર—ધરાખ, ગળો, સુઠ, પુસ્કરમુળ, પીપરીમુળ એનો ઊકાળો કરી તેમા પીપરી તથા મધ નાખી આપવો. ધમાસાનો ઊકાળો ઘી નાંખી આપવો. હીમજનો ઉકાળો ઘી નાખી આપવો. પારાની ભસ્મ અથવા રસ સીંદુર પીપર તથા મધમા આપવુ હળદર તથા સાકર થડા પાણીમા આપવી ત્રિદોષથી ઉત્પન્ન થએલી મૂર્છા હોય તો આખોમા સુરેલુ અથવા લવીંગને સુંઠ એ બેનુ અંજન કરવુ પગે બળતા લીલામા આપવા નવસાગર તથા ચુનો એક સીસીમા ભરી તેનુ મો બંધ કરી મુકવુ, તે) સીસીનુ મહો ઊઘાડી સુગવી

દાહ એ૦ બળતરા તે ઉપર.

ઘી ૧૦૦ પાણીએ ધોઈ અંગને લગાડવુ ધાણા અધ કચરા કરી રાતે પલાળી મુકવા, સવારે તે પાણી ગાળી લેઈ તેમા સાકર નાખી પીવુ વાળો તથા ચંદનનો પાંડ લેપ કરવો. કમળના તથા કેળના પાન ઊપર સુઇ રેહેવુ રક્તવિકારથી દાહ હોય તો લોહી કઢાવવુ વાસની છાલનો ઉકાળો થડો કરી મધની સાથે આપવો એટલે રક્તથી થએલો દાહ દૂર થાય છે પારો, ગંધક, કપુર, જટામાસી, નાગર મોથ એ સર્વે એક ઠેકાણે ખલ કરી તેની ગોળી મોમા રાખવી

ચંદનાદિ ચુર્ણ—અમરઉંબુ ૧ તોલો, તગર ૧ તોલો, વંશલોચન ૧ તોલો ધોળીમુસળ ૧ તોલો, વાળો ૧ તોલો, સાકર ૧ તોલો એનુ ચુર્ણ કરી દૂધમા આપવું રતાંજળી પૈસાભાર ચોખાના ધોવણમા સાકરના સાથે ખાવી કથીરો, વાળો, ગુલાબના ફુલ, સાકર એનુ ચુરણ ચોખાના ધોવણમા કવા દુધમા મેળવી આપવું ગળોનુ સત્વ, જીરૂ તથા સાકરમા આપવું

અપસ્માર.

અપસ્માર [વાઇ અથા ફેફરૂ]—એ ઉપર આકાસગરાનુ અથવા વજનુ ચુરણ મધમા આપવુ તે ઉપર પથ્ય દુધભાત, નાગરમોથનુ ચુરણ એકવર્ણી

ગાયના દૂધમાં આપવુ કોહોળાના ગરભમાં જેઠીમધ ઘસી ત્રણ દિવસ આપવું. તથા ઉન્માદરોગઉપર પેહેલું જે ઓસડ કહેલું છે તે પણ આપવું. ધોળા કાંદાનો રસ નાકમાં નીચો પવો. અડાથા છાણાની રાખ આકડાના દૂધમાં પલાળી સુકવવી, તેનો નાસ લેવો. એપર રીંગણીનાં ઓપડો યોગ્ય કહેલાં છે.

ઉન્માદ.

*ઊન્માદરોગની સંપ્રાપ્તી—ભય, ભ્રમ, શોક, કામ, ઘણો અભિમાન, દ્રવ્યમદ, વિદ્યામદ,વધારે રૂપનો મદ, વાયડું ભોજન, દેવ, ગુરૂ, તપસી એઓની બે અદબી તથાછલ કરવો તથા વાયુ વગેરે દોષોને કોપ પમાડનારા એવા પદાર્થોનું ઘણું ભક્ષણ એ કારણોથી વાયુ વગેરે દોષનો વધારો થઈ પોતાનો હમેશાનો માર્ગ છોડી બીજામાર્ગે એટલે મનોવાહીની નાડીમાં પેસી ચીત્તને ભ્રમ કરી તબીયતને ફેરવી નાંખે છે.

ઊન્માદ રોગનું સામાન્ય સ્વરૂપ તથા લક્ષણ—કારણ વીના હસવું, ગાવુ, નાચવું, પ્રીતિ કરવી, નીર્લજપણું, બુદ્ધિને ભ્રમ, રોવું, એકાંતમાં છાની વાતકહી છતાં બાહેર પ્રગટ કરવી, ભ્રમ ઇત્યાદી લક્ષણો ઊન્માદ રોગનાં જાણવાં એ રોગના ઘણા ભેદ કહેલા પ્રમાણે સર્વ ઊપર ઓપડોના ઉપાયો નીચે કહેલા પ્રમાણે સર્વ ઉપર એક સરખાજ છે.

ઉન્માદ રોગ ઉપર—ત્રિકટુ, હીંગ, સીંધાલોણ, વજ, કડુ, સરશવ નાંખી, કરંજબીજ, ધોળી રાઈ એ સર્વ ઓષડો ગોમુત્રમાં વાટી તેની થેપલીઓ કરવી તે થેપલી ઘસી અંજન કર્યું હોય તો ચોથી ઓતાવ, ઊન્માદ, વાઈ એ રોગ દુર થાય છે. ધંતુરાનાં ચાર અથવા પાંચ બીજ ઘીમાં આપવાં. નવસાગરને કળી ચુને, એ ખઠો કરી સીસીમાં ભરી તે સુંઘવા આપવું. જુની ઘરાખનો આસવ પીવા આપવો. આંખોની આગળનું ગળી ચીરવી તેના છાંટા આંખોમાં સારી રીતે પેશી ઝણઝણાટી આવે એવુ કરવું.

છાતીનો રોગ.

છાતીરોગં [ઉરોગ્રહને હૃદરોગ] કારણ—ઘણું ઉનુ, ઘણું ભારે,

---

* ઘેલછા.

ખાટું, લૂખું, કડવું એનું અતિસેવન, મેહેનત, લાકડી વગેરેના જખમો, જખમ ઉપર જખમ પડવાથી તથા, ઇત્યાદી કારણોથી છાતીના રોગો ઉત્પન્ન થાય છે છાતી તાણી લીધા જેવી લાગે છે, તે છાતીરોગ (ઉરોગ્રહ), હૃદરોગ પણ તે વોજછેને ઉરોગ્રહનો ભેદ છે વાયુ વગેરે કોપ પામી રસ ધાતુને દૂષિત કરી છાતીમા જઇ છાતીને પીડા કરે છે એ રોગ થતા ખાજ ખારોડીસા રક્ત, શ્વાસ, મૂત્રાશયની ગાઠ તથા કાસ જા ઉપર જખમ પડખે રોગ થાય છે તે, એવા રોગોની ખરાબ બુદ્ધિ થવા લાગે છે, તથા છાતીમા સોપોથી ભોકવા જેવી વેદના થાય છે, તરસ તથા કરાણો, શોષ, આમોદકાર, અંગ ભારે, મોઢામાથી લાળ છૂટવી ઇત્યાદી લક્ષણો થાય છે

છાતીના રોગ ઉપર—જવખાર, અજમો, સીંધાલોણ, અમલવેતસ, હરડે, વજ, હીંગ એનું ચુરણ ઉના પાણીમા આપવું એટલે છાતીનો રોગ, ગાઠ, શુળ અગ્નિ મંદ એ રોગ દૂર થાય છે કપીલો ૧ ભાગ, નસોત ૨૧ ભાગ, પારનું દૂધ ૨ ભાગ, આમળાનો રસ ૪ ભાગ, તથા ઘી ૪ ભાગ, મધ ૪ ભાગ, દધ ૧ ભાગ સીંધાલોણ ૧ ભાગ, એ ભેગા કરી અગ્નિ ઉપર પકાવવા અને ઘી રેહેતે આપવું એટલે છાતીનો રોગ ગાઠ, શુળ, પ્લીહા, જલોદર, ગોળો એ રોગ દૂર થાય છે બીજોરાનો રસ પીપરનું ચુરણ તથામા ખણ નાખી આપવો, એટલે શુળ, ક્ષય છાતીનો રોગ એ દૂર થાય છે બોરસલીના ફૂલનો હાર નાખવો. ફૂલો સુગવા અને અતરબાલનો ઉકાળો આપવો.

પાણુવી અથવા પથરી.

પથરીનું કારણ તથા લક્ષણ—વાયડુ ખાધાથી તથા મુત્રને રોકવાથી ઇત્યાદિ કારણથી વાયુ કુપીત થઇ પેડુમાં પેસી મુત્ર, શુક્ર, કફ, પીત્ત, એઓને શોષી પેડુના શોક મુખના વિષે ક્રમે કરી પથરાની માળીઓ જેવી ગાઠ કરે છે તેના વિષે પેડુને આફરો તથા ઊંચા નીચા ભાગના વિષે પીડા તથા મુત્ર તારાપર અને તુરત પે. ઇંદ્રિ, વૃષણ એમા શુળ, તથા મુતરવા વખતે પીડા અને કસરથી મુત્ર પડે છે

શુક્રાશ્મરીનું લક્ષણ—શુક્રધાતુના વેગને મૈથુન ન મળવાથી, અથવા મૈથુનના વખતે વીર્ય પડવાની ગતીનો રોધ કરવાથી, તે શુક્રધાતુ પોતાની કોથળીમાથી બાહાર થઇ, ઇંદ્રિ તથા વૃષણના વચે આવી જતા ત્યાંનો વાયુ કુપિત થઇ શુક્ર ધાતુને શોષણ કરી ગાઠ કરે છે, તે રોગનું નામ શુક્રાશ્મરી એ રોગ મોટાને પણ થાય છે

પથરાનું અસાધ્ય લક્ષણ—દુંટી તથા વૃષણને સોજો તથા પીડા અને મુત્ર રોકાય બંદ એ ચીન્હો થયા હોય તો અસાધ્ય રોગ જાણવો.

પથરી ઊપર ઊપાય—અકોલીનુ મુળ, ગોખરૂ, તળસીનું મુળ, પાષાણ ભેદ, એરંડમુળ, પીપર, જઠીમધ, કડવા ઇંદ્રાવણાનું મુળ, નગોડનું મુળ, સુંઠ, એનો ઉકાળો સાત દીવસ આપવો એટલે પથરી ઝરીને પડે છે. ગાડરના દૂધમાં મધ તથા ગોખરૂનું ચુર્ણ નાંખી આપવું. વાયવર્ણાની, છાલ ત્રિફળા, ગોખરૂ, સુંઠ એનો ઊકાળો કરી તેમાં જવખાર તથા ગોળ નાંખી આપવો. પાષાણભેદના ઉકાળામાં સીલાજીત અથવા સુરેખાર તથા સાકર નાંખી આપવો.ડાંગરના છાલાં પલાળી તે પાણીમાં હળદર તથા ગોળ નાંખી આપવો. ચંદ્રપ્રભાવટી આપવી. દાભડો, કાશડો, ગોખરૂ, હરડેદલ, આમળાં, પાષાણભેદ, ધમાસો એનું ચુર્ણ મધ ધાલી આપવુ. એલચી પાષાણભેદ, શીલાજીત, પીપર, ગોખરૂ એનુ ચુર્ણ ગોળની સાથે અથવા ચોખાના ધોવણની સાથે આપવું. વેદના તથા બલતરા યુક્ત પથરી ઉપર પાષાણભેદ, હરડેદળ, ધમાસો, ગરમાળાનો ગોળ ગોખરૂ એનો ઉકાળો મધ તથા તાજુ ઘી નાંખી આપવો. અરડુસો, એલચી, જેઠીમધ, પાષાણભેદ, દારૂહળદર, કાવળી, નહાના ગોખરૂ એરંડાનુ મુળ એનો ઉકાળો પથરી, મુત્રકૃચ્છ, મુત્રાઘાત એનો નાશ કરે છે. લોહચુંબકનો કકડો ચોખાના ધોવણમાં ઘસીને ત્રણ માસા આપવો એટલે પથરી ઓગળી પડશે.

મુત્રકૃચ્છ.

મુત્રકૃચ્છનું કારણ—અતીશે ચાલવાની મહેનત, તીખા પદાર્થોનું ભક્ષણ, રૂખા પદાર્થો, દારૂ તથા ઘણી નિંદ્રા એનું શેવન, ઊતાવળું ચાલનારા વાહન ઉપર બેશી જવું તથા અજીર્ણ ઇત્યાદી કારણોથી મુત્ર કૃચ્છ થાય છે. વાયુ વગેરે દોષ કોપ પામી મુત્ર રહેવાના ઠેકાણે પેદા હોય તો મોટા કસ્ટથી મુત્ર પડે છે.

મુત્રકૃચ્છ ઊપર—લકડીઓ પાષાણભેદ, ગરમાળાનો ગોળ, ધમાસો, હીમજ, ગોખરૂ, એનુ ચુર્ણ મધમાં આપવુ. ગોમુત્રમાં પીવાનો દારૂ અથવા કેળના ગાભાનો રસ નાંખી આપવો ગાયના દૂધના ગોળ નાખી જરા ગરમ કરી આપવુ અથવા ખાંડ નાંખી આપવું.

શુક્રાશ્મરી ઊપર—પાષાણભેદનો ઉકાળો આપવો. મુળાના પાનના રસમાં સોરો નાંખી આપવો તથા ચંદ્રપ્રભાવટી આપવી. તલસરાની રાખ પાણીમાં આપવી. કાકડીનાં બીજ, હજરત બોર એનો ભુકો ચોખાના ધોવણમાં આપવો. સાગનુ બીજ પાણીમાં ઘસી આપવું.

મુત્રાઘાત.

મુત્રાવાતનુ સ્વરૂપ—પીડા થાતી છતાજ મુત્ર થતુ રોકાયે છે તે મુત્રાઘાત અને મુત્રકૃછમા પીડા ઘણી અને મુત્રનો અવરોધ થોડો બીજા સર્વ પ્રકાર એકસરખાજ છે

મુત્રાવાત ઉપર—ગાયનુ દુધ ૫ સેર, મધ ૧ તોલો, તજ નાળીએરની રાખ ૧ તોલો, એ એકઠા કરી આપ્યા હોય તો મુત્રાઘાત, ઇત્યાદી રોગ દુર થાય છે ગોખરૂનો ઉકાળો સીલાજીત તથા ગુગળ નાખી આપવો. ધાણા, ગોખરૂ એનો ઉકાળો ઘી નાખી આપવો યથાપ્રમાણથી આપવી

ભસ્મક રોગ.

ભસ્મક રોગ—રાઈ, હીંગ, લસણ, ગંધક ઇત્યાદી અતી તીક્ષણ પદાર્થોનુ તથા તામ્રભસ્મનુ અતીશે સેવન તથા કાગડાનુ માસ, બકરાનુ માસ ભક્ષણ કરવાથી પિત્ત ઘણુ કોપ પામે છે તેથી તીક્ષણાગ્નિ* થાય છે તે થાકી તેરણુ ખાધુ હોય તો એ તેહેની શાતી ન થતા હંમેશા પ્રદીપ્ત હોય છે તેજ ભસ્મકરોગ વાયુ, પિત્ત, કફ એકમેકથી વૃદ્ધ અતીવૃદ્ધ તથા તીક્ષણ થયા છતા એ રોગ થાય છે એને તીક્ષ્ણાગ્નિ પણ કહે છે

ભસ્મક રોગનુ લક્ષણ—તરસ, બળતરા, મુર્છા, દુબળાપણુ, ભોજન ખાધાથી જરા શાતી તથા ફરીથી ભુખ એ સર્વ લક્ષણો થયા હોય તો મરણ કષ્ટ જાણવુ.

ભસ્મકરોગ ઉપર—વારવાર ખીર ખાવી, ભેસના દુધમા કેળા તથા સાકર નાખી તે વારવાર ખાવુ બોરડીની અંતરછાલ ઘસી પાણીમા વાટીને આપવી સાવકોળાનો રસ દુધ તથા ઘી નાખી આપવો ભારે તથા ચીકણુ તથા તાડુ એવુ અન્ન ભક્ષણ કરવુ પીત્તને નાશ કરનારો એવો રેચ આપવો દુધમા એરંડીયુ આપવુ ઘીમા એરંડીયુ આપવુ ભેસનુ દુધ, દહીં તથા ઘી ખાવુ પીના પદાર્થો ભક્ષણ કરવા. ઘી કેળા ખાવા, દિવસે નીદ્રા કરવી ચોખા, પોળા કમળો અથવા કમળકાકડી બકરીના અથવા ભેસના દુધમા રાધી ખાવુ કેળાના વચલા ગાભાનુ પાણી કાઢી પીતા જવુ ઊંબરાના મુળોનુ પાણી એમ તાડી

---

* મદાગ્નિ વીષમાગ્નિ, તીક્ષ્ણાગ્નિ, અને સમાગ્નિ, એવા જઠરાગ્નિના પ્રકાર ચારને કહેલા છે તેમાં સમાગ્નિ વીના બીજા અગ્નિ પછી અનેક રોગ થાય છે તે ત્યાંનો વિસ્તાર ત્યાં લખેલો છે તેમાં અતીતીક્ષણ અગ્નિ ભસ્મક રોગને ઉત્પન્ન કરનારો છે

કાઢે છે તે પ્રમાણે કાઢી તે પીતા જવું. તે ઉપર બીજું પાણી આપવું નહીં એ પ્રમાણે સાત દિવસ કર્યું હોય તો ભસ્મકરોગ નાશ થાય છે.

કંઠમાળ.

કંઠમાળ ઉપર ઉપાય—કાંચનની છાલનો ઉકાળો કરી તેમાં સુંઠનો ભુકો નાંખીને આપવો. ધોળી ગોકરણીનું મુળ, ઇંદ્રિપારૂણીનું મુળ, વજ, દેવદાર, સરગવાનું મુળ, એ ગોમુત્રમાં ધસી લેપ કરવો. કડવી તુબડીનો રસ તથા સરશીંગું એખઠું કરી અગ્નિ ઊપર પકાવી તેનો રસ બળી જાય એટલે તે તેલ લગાડવું. વાએ વર્ણના ઉકાળામાં મધ નાંખીં આપવો. ચુનો, ગોળ, બાંવા એખટા કરી લેપ કરવો એટલે ગાલ ઉપરનો સોજો ઉતરે છે. હરતાળ, ગોમુત્રમા ધસી લેપ કરવો. છછુંદરીનું તેલ કરી લગાડવું.

અપચો, અરબુદ, તથા ગાઠ એ ઊપર—વ્રણની ચીકીત્સા કરવી, એટલે વ્રણ ઊપર જે ઉપાય કહેલા છે તે કરવા.

અંતરગળ.

અંતરગળનું કારણ તથા લક્ષણ—વાયુને કોપ કરનારો આહાર તથા ચાલવાની ઘણી મેહનત, પાણીમાં ઘણી વાર રહેવું મુત્ર વગેરેના વેગનો રોધ કરવો, તથા ન પ્રાપ્ત થનારો વેગ ઓસડાથી ચાલુ કરવો તથા અંગ ઉપર ઘણો ભાર લેવો. લાંબો પ થ કરવો, તથા ચડ ઉતર કરવી. વશમી જગ્યા નીરગને પીડા કરવી, જોરવાળા માણસની સાથે કુસ્તી કરવી. ખાડામા ઊંચો નીચો પગ પડવો, ઇત્યાદી કારણોથી વાયુ કોપ પામી આંતરડાંમા પેસે છે. પછી ઉપેક્ષા કરી હોય તો હેઠે વેહેનારો થઇ વૃપણના સાંધાની રાહે વૃષણમાં પ્રવેશ કરે છે. તથા વૃપણ વાહી ધમનીને દુપિત કરી વૃષણમાંહેની ઝોળીઓ તથા કોપની વૃદ્ધી કરે છે. તેહને વૃદ્ધી અંડવૃદ્ધી, અંતરવૃદ્ધી, અ તરગળ, કેહે છે. બ દરકાંઠા ઉપરનાં ઘણી સાકડી વસ્તીનાં શેહેરો જેમાં દુર્ગંધી ઘણી તથા માંમમાંછલાંની દુર્ગંધીથી પાણી તથા હવા છેક ખરાબ થએલાં, તેવા શેહેરમાં વધારેવાસો થવાથી તે પાણીથી પણ આ રોગ લાગુ થાય છે. ઘણું કરી એવા શેહેરોમાં આ રોગ ઘણા એક લોકોને હોય છે.

અંતરગળ ઉપર—દુધમાં અરડીયુ નાંખી આપવું, રાસ્ના ૨ ભાગ જેઠીમધ ૨ ભાગ, ગળો ૨ ભાગ, એરંડાનુ મુળ લીલુ ૪ ભાગ, ચીકણાનુ મુળ ૨ ભાગ, ગોખરૂ ૨ ભાગ એનો ઉકાળો એરંડીયુ નાંખી આપવો. અથવા એકલોજ

ઉકાળો આપવો. વૃષણ ઉપર એરંડીનું નીત્ય લગાડવું નારાયણ તેલ ચોળવું જવ, તલ, સારોડીનું મુળ એ ઓસડો ઝીણા વાટી એરંડાના પાનને લગાડી તે પાન વૃષણ ઉપર બાંધવું એરંડી આમાં હરડેનું ચુર્ણ આપવું તીલવણીનો રસ પાણીના ઉકાળામા આપવો. હરડે, સંચળ તથા એરંડીયું એકઠું કરી આપવું તમાખુના પાને સીસા રસ લગાડી બાંધવું નવોજ રોગ થયો હોય તો હોડે માથું ઉપર પગ કરી ઉંધું રેહેવું પગના અંગુઠા દુખવા લાગે ત્યાંહાં સુધી બાંધવા એ રોગ ઉત્પન્ન થતા વેતજ બે બાજુનીરગ ફુલાઈ હોય તે ઉપર જુલાબ નાખવું તે ઉપર તાજા કળી ચુનાનું ટીપું આપવું એટલે સઠોથાઈ વૃષણ ઓસરસે કાંગથાના ડળીઆ ઝીણા કરી એરંડીઆમા મેળવી તમાખુના પાન ઉપર લગાડી તે પાન રાતે બાંધવું ચુનો અને ઊંથી ઠીકણી એક ઠેકાણે પાડી ને તમાખુના પાનને ચોપડી વૃષણ ઉપર બાંધવું, એટલે સવ અંગમા વ્યાપી ઉતરી જાય છે પણીજ ઉલટીઓ થવા લાગે તો છોડી નાખવું એટલે એક બે દીવસમા વૃષણ બેસે છે બીજોરાનો ગરભ કાઢી પાણીમા ઉકાળાવો, તે પાણીની બાફ વૃષણને આપવી, પછી તે ગરભ વડે સેહેતુ સેહેતુ સેકવું, પછી ઊંચી ફાસફી લઈ ફલાલીનના કપડા ઊપર થોડીસી છાંટી, તે વૃષણ ઊપર થોડીસી છાંટી, તે વૃષણ ઊપર બાંધવું ટરપેન્ટાઇન તેલમા કપુરપલાળી ઊપર બાંધવું ગરમ પાણીની ધાર વૃષણ ઉપર કરવી તથા હમેશા સેકતાં જાવું એવા અનેક ઓસડો તથા ઊપાયો છે, પણ તેમાથી અનુભવવાળા ઉપાયો અહીં લખેલા છે

વીદ્રધી.

વીદ્રધીના લક્ષણો—વાયુ વગેરે દોષ કોપ પામી ત્વચા, માંસ, લોહી મેદ એઓને દુષિત કરી હાડ સુધી જઈ પુગેછ, તથા જેનું મુળ ઘણું અંદર હોય છે તથા જે ઉત્પન્ન થયો ત્યાથી વેદના યુક્ત હોઈ ગોળ અથવા લાંબી એવી જે ગાઠ રૂપે કરી સોજાને ઉત્પન્ન કરે છે, તેને વીદ્રધી કેહે છે એમાં સંનિપાત વીદ્રધી ઘણું કરી અસાધ્ય જે અંતરમુખ તે પણ અસાધ્ય

વીદ્રધી ઊપર—પ્રથમ રેચ આપવો તથા લોહી કઢાવવું વડ, ઊંબરો, પીપળો, પીપર, વેતસ એઓની છાલ, સરગવાની છાલના ઉકાળામા મસી ગરમ કરી લેપ કરવો એરંડીઆનું મુળ વાટી તેલમા અથવા ઘીમા મેળવી ઊનુ કરી લેપ કરવો જવ, ગહુ, મગ એનો લોટ પાણીમા મસાળી ગરમ કરી બાંધવો ત્રિફળાના ઉકાળામા નસોત્તર આપવું ગહુના આટાની અથવા મગના આટાની પોટીસ બાંધવી

અંતરમુખ વીદ્રધી ઉપર—સારોગીનું મુળ, તથા વાવડીંગની છાલ એને

ઊકાળો આપવો. સરગવાના લીલા ગુંદમા સીંધાલુણ તથા હીંગ નાંખી આપવો વીદ્રધી પકવવાને ચીકણાંના પાન વાટી તેમાં મીઠુ નાંખી તેપર બાંધવું. આટો હળદર, મીઠું એ દુધમાં પકાવી સહન થાય એવુ બાંધવું. લીલુ, અંજીર છુદી ઊપર બાંધવુ. મોરથુતુ તથા સાબુ ઘસી લેપ કરવો. ગુલબાસના પાંનને ઘી લગાડી ગરમ કરી એક ઉપર એક એવા થર આપવા. ગુમડુ પાકવાને પણ એજ ઊપાયો કરવા.

શ્લીપદ.

શ્લીપદનું કારણ—જે દેશમાં હમેશાં જામેલુ પાણી હોય છે, તેજ સર્વે પીએ છે તથા સર્વ રૂતુમાં સરદી વાળી હવા હોય છે તે દેશમાં એ રોગ ઘણો હોય છે એ રોગને હાથીઓપગ પણ કહે છે.

શ્લીપદ ઉપર—પ્રથમ લોહી કાઢવું. ગોમુત્રમાં હળદર તથા ગોળ નાંખી આપવું. હરડે, એરંડીઆમાંતળી ચુર્ણ કરી ગોમુત્રમાં આપવી. પીપર, ત્રિફળા દેવદાર, સુંઠ, સાટોડી, વરધારો એનુ ચુર્ણ ૧ તોલા કાંજીમાં નાંખી આપવુ. ધંતુરો, એરંડમુળ, સાટોડી, નગોડ, સરગવાની છાલ. એ સર્વ ભેગાં વાટી લેપ કરવો. આકડાનુ મુળ, કાંજીમાં ઘસી લેપ કરલો.

ગાંઠનો રોગ—વાયુ વગેરે દોષ વડે માંશ તથા લોહી એ દુષિત થઈ. મેદ નીરગોને દુષિત કરી ગોળ તથા ઊંચો, અને ગાંઠ જેવે, એવા સોજાને ઊત્પન્ન કરે છે, તેને ગ્રંથીરોગ કહે છે. તે અનેક પ્રકારનો છે, એ ઉપર અરબુદમાં કહ્યા પ્રમાણે ઉપાયો કરવા.

અરબુદનું કારણ તથા લક્ષણ—શરીરના વિષે વાયુ વગેરે દોષ કોપ પામી લોહી તથા માંસને દુષિત કરી ગોળ તથા સ્થીર અને હળવે હળવે વેદના કરનારી તથા જેના મોંઢાં ઊંડાં ગયેલાં, તથા ઘણી મુદતથી પાકનારી તથા વૃદ્ધિગત થનારી એવી માંસની ગાંઠ ઉપડે છે, તેનુ નામ અરબુદ અરબુદ તથા રક્ત અરબુદ રોગ એમાં વધારે ભેદ નથી, એટલોજ તફાવત છે કે માંસ અરબુદ તથા રકત અરબુદ એ પ્રકાર ગ્રંથીરોગ માંનથી તથા એ બેઉ રોગ અને વીદ્રધી એમાં પણ ઘણો ભેદ નથી, તે માટે વીદ્રધી ઊપર જે ઉપાયો કહેલા છે તે યોજવા. તથા વૃણ ચિકિત્સા એટલે વૃણ ઉપર જે ચિકિત્સા કહેલી છે તે યોજવી.

ઊદર.

ઉદરનુ કારણુ તથા લક્ષણુ—અગ્નિ મંદ તથા અજીર્ણ છતા ખાવુ, વાયડ ભક્ષણ, જમવા ઉપર જમવુ હાલચાલ ન કરવી, પાણી ઘણુ પીવુ, ઈત્યાદી કારણોથી વાયુ કોપ પામી પસીનાની તથા પાણીની ગતી કરનારી જે રગો છે, તે બંધ પાડી પેટના વાયુ તથા અગ્નિ તથા અપાન વાયુ એ દુષિત થયા છતા પેટમા જે રોગને ઉત્પન્ન કરે છે, તેહને ઉદર કહે છે

ઉદરનુ કારણુ તથા લક્ષણુ—પેટ ફુલવુ, ચાલવાની શક્તિ નહીં, દુબળાપણુ, અગ્નિ મંદ, સોજો, ગ્લાની, વાયુની સાથે ઝાડો થવો, બળતરા, તમર, પેટઉપરની રગો દેખાવી, પગો ઉપર સોજો, ઝાડો કબજ, ક્ષુધા નાશ ઈત્યાદી લક્ષણો જાણવા એ રોગ વાતોદર, કફોદર, પિત્તોદર, શનીપાતોદર, જલોદર, પ્લીહોદર, નાશોદર, કચ્છપોદર ઈત્યાદી અનેક પ્રકારના છે ઊદરનુ અસાધ્ય લક્ષણુ. પેટ કઠણ છતા તેલ લગાડવાની પેઠે ચકચકાટ તથા ઉપર લીલી રગો તરી રહેલીઓ, પગો તથા આંખો ઉપર સોજો, અનાજનો તીરસ્કાર, શીશ્ન ઈંદ્રીને વાંકાપણુ એવુ પણુ હોય તો અસાધ્ય જાણવો અને રેચ આપ્યો છતા વારવાર પેટ ભરાઈ આવે છે તે પણ અસાધ્ય

ઉદર ઊપર ઉપાયો—પ્રથમ વમનને રેચન આપવુ, ખાદ તથા મીઠું સરખે ભાગે લેઈ બારીક ઝીણુ વાટી ઝાસુત્રમા નાખી સવાર તથા સાંજે પીતા જવું નસોતર ૪ ભાગ, થોરનુ દુધ ૪ ભાગ તથા ઘી ૪ ભાગ, પાણી ૮ ભાગ એને એકત્ર કરી ઉકાળવા દુધ તથા પાણી બળી જાય એટલે ઊતારી મુકવુ અને શક્તિપ્રમાણે આપવુ

પ્લીહોદર ઊપર—સરગવાની છાલનો ઉકાળો કરી તેમા પીપર તથા મરીનો ભુકો નાખી આપવો ભીલામા ૩ ભાર, હરડે ૩ ભાર, શાહજીરૂ ૧ ભાર, વાવડીંગ ૩ ભાર એ ગોળમા પાડી તેની સાત ગોળીઓ કરી સાત દીવસ આપવી.

ઉદરારી રસ—પારો ૧ ભાગ, ગંધક ૧ ભાગ ને વાળાવુ બી ૧ ભાગ, એ આપડા અરમાળાના ઝાળમા તથા થોરના દુધમા એક એક દિવસ ખલ કરી તેની માસા ભારની એક એક ગોળી કરવી તે રોજ એક ગોળી આપવી તે ઉપર પથ્ય જુની આમલીની મઠ્ઠર કરીને ભાત, અથવા ગાયના દુધનુ મઠ્ઠર કરીને ભાત

જલોદરારી રસ—પીપર ૧ ભાગ, મરી૧ ભાગ, તામ્રભસ્મ ૧ ભાગ કાચળા ૫ તુરાના મુજબ ગુગળ ૧ ભાગ નેપાળાના બીજ ૪ ભાગ એનો થોરના દુધમા એક દિવસ ખલ કરી પાણીની સાથે ૪ વાલ પ્રમાણે આપવુ

ઇછાભેદી રસ —સુઠ ૧ ભાગ, મરી ૧ ભાગ, પીપર ૧ ભાગ, પારો ૧ ભાગ, ગંધક ૧ ભાગ, ટંકણખાર ૧ ભાગ નેપાળાનાં બી ૩ ભાગ એ એકઠાં કુંટી થંડા પાણીની સાથે એક વાલ અથવા બે વાલ આપવું. ઉપર જેટલા પાણીના ઘુટડા લેસે તેટલા જુલાબ થસે, પછી છાશને ભાત ખાવો. વાવડીંગ સાજીખાર, હરડે એ સરખા ભાગ તથા એ માંહેના એક ઓષડના ચોથા ભાગ જેટલુ થોરનુ દૂધ એ એકઠાં ખલ કરી ગરમ પાણીની સાથે આપવું. વાવડીગ તથા હરડેના ઊકાળામાં બે માસા ગુગળ નાંખી આપવો. કડવું ઈંદ્રિવણુ ભેંપના મુત્રમાં પકાવી તે આપવું, તથા તે મુત્ર તેના ઉપર પાવું. કુમારીઆસવમાં વજરક ક્ષાર તથા થોડા ચોળીની માત્રા નાંખી આપવુ. અજમો, અજમોદ, દીવેચી અજમો, ખુરાસની અજમો, સુઠ, મરી, પીપર, એનુ ચુર્ણ કરી કડવા ઇંદ્રાવણાના રસમા ગોળ નાંખી ચાટણ કરવું. અને તે દરરોજ એક એક તોલો ખાવું.

ગુલ્મરોગ.

ગુલ્મનું કારણ તથા લક્ષણ—વાયડં ભોજન, અગ્નિ પ્રદીપ્ત ન છતાં ભારે પદાર્થોનું ભક્ષણ, હાલચાલ ન કરવી, વરસમાં એક બે વખત પણ જુલાબ ન લેવો, ઇત્યાદી કારણોથી વાયુ વગેરે દોષ કોપ પામી પેટમાં બે પડખે, છાતીમાં ડુંટીના ઠેકાણે પેડુમાં ગાઠ ઉત્પન્ન કરે છે. તે ગાઠો આંબાની ગોટલી જેવડી અથવા નહાની તથા હાલનારી અથવા ન હાલનારી એવી થાય છે. કોઇ કોઇ વખત મોટી હોય તે નહાની થઇ ફરી વધારે મોટી થાય છે. એ ગુલ્મરોગ વાતગુલ્મ પીત્તગુલ્મ, કફગુલ્મ ઈત્યાદી ભેદ કરી અનેક પ્રકારના છે

ગુલ્મનુ પુર્વરૂપ—ઘણા ઓડકાર, ઝાડો કબજ, અનાજ ઉપર રૂચી નહીં, આતરડાં કરકર બોલવાં, કળતર, પેટ ફુલવું, અગ્નિ મંદ એ ગુલ્મરોગનુ પુર્વરૂપ જાણવુ.

રક્તગુલ્મનું લક્ષણ—સ્ત્રી તરતની સુવાવડી છતાં અથવા કસવાવડ થઈ હોય તો તથા રૂતુ વખતે વાયડા પદાર્થો ખાવાથી વાયુ કોપ પામી તેમાં ગર્ભ રેહેવાના ઠેકાણે લોહીનો જમાવ કરી શુળયુક્ત તથા બળતરાયુક્ત એવો ગુલ્મ તે ઉત્પન્ન કરે છે, તે ગુલ્મનાં વિષેસ લક્ષણો. એ ગુલ્મ ઘણા દિવસથી થયો છતાં તેને અવયવો ન છતાં, ગર્ભની પેઠે થડકા મારે છે. તથા શુળ કરે છે. અને રૂતુ બંદ, સ્તનની અણીઓ કાળીયો થાય છે, તથા એ રોગ ગર્ભના ઠેકાણે થાય છે, તેથી બીજાં પણ ગર્ભની પેઠે ચીન્હો થાય છે, એ રોગ સ્ત્રીઓનેજ થાય છે, એ રોગની ચિકિત્સા દશ મહિના પછી કરવી.

ગુલ્મનુ અસાધ્ય લક્ષણ—જે ગુલ્મ ઘણા દિવસ રહેવાથી ઉદર તથા

રગોને વ્યાપી કાચબાની પેઠે ઊંચારો થાય છે તે અસાધ્ય તથા અરૂચી અશક્તપણું છાતી દુખવી ઉદ્રસ તાવ, સ્વાસ, ઉલટી, તરસ, મેન, અતીસાર, સળેખમ, તથા દુંટી, હાથ, પગ એ ઉપર સોજો આવે છે તે ગુલ્મ અસાધ્ય જાણવો.

ગુલ્મ તથા વાત ગુલ્મ ઉપર—સાજીખાર, કોલીંજન, કેતકીનો ક્ષાર એ એકત્રકરી તેલમા આપવા

પીત્તગુલ્મ ઉપર—નસોત્તર તથા ત્રિફળાનો ઉકાળો આપવો. રેચક બીજ મધમા આપવુ. ધરાખ તથા હરડેનો ઊકાળો ગોળ નાખી આપવો. ત્રિફળાનુ ચુર્ણ સાકરમા આપવુ, તે ઊપર ઊનુ પાણી પાવુ.

કફગુલ્મ ઉપર—પંચમુળનો ઉકાળો આપવો. જુની વારૂણી દારૂ આપવી.

ત્રિદોષ ગુલ્મ ઉપર—વાયવર્ણાનો ઉકાળો આપવો. પારો ૧ ભાગ, પીપર ૪ ભાગ, ગંધક ૪ ભાગ, હરડે ૪ ભાગ, એનો ખલ કરી સરમાળાના ગોળમા તથા થોરના દુધમા ફરી ખલ કરી અડદ પ્રમાણે ગોળીયો કરી મુકવી

એને ગુલ્મારી રસ કહે છે—તે એક ગોળી મધમા આપવી પથ્ય દહીં ભાત. શંખદ્રાવ એક અથવા બે વાલ સુંઠના ચુર્ણમા અથવા હરડેના ચુર્ણ તથા દાડીમાસીણ એ એકત્ર કરી તેમા આપવો

રક્તગુલ્મ ઉપર—તલના ઉકાળામા ત્રિકટુ, હીંગ, ભાગરાનુ મુળ એનું ચુર્ણ નાખી આપવો. એથી રક્તગુલ્મ રોગ નાશ પામે છે તથા રૂતુ આવવો બંધ થયો હોય તો તે પણ આવે છે ત્રિફળાના ઉકાળામા એક માસો ગુગળ નાખી આપવો. અરીઠાના પાણીમા કડવા ઇંદ્રવર્ણાનુ મુળ ઘસીને આપવુ કીંવા ઉંદર વારૂણીનુ લીલુ મુળ યોનીમા મુકવુ એ ઓપરો કર્યો હોય તો રક્તગુલ્મ ગળીને પડીજાય છે દુંટીપાસે જળો લગાડવી એટલે ગુલ્મ ગળી પડે છે, પછી ઘણા ઉપાયો કરવા.

શુળ.

શુળરોગનુ કારણ તથા સ્વરૂપ—વાતશુળ વાયુને ક્ષોભ પમાડનારા જે લુખા વગેરે પદાર્થો વઈ, કડવુ કોહાઈ ગયેલું અનાજ, લુખુ માંસ, લુખા શાક તથા મગુર, વાલ, ઇત્યાદી પદાર્થોનુ ભક્ષણ તથા ઘણુ થડુ પાણી પીવુ, જમ્યા પછી તરતજ જમવુ ઘણી હાસથાસ, અતી મૈથુન, ઘણો ઉજાગરો, મલમુત્ર, વાયુ એના વેગ રોકવા, અતીશોક, ઘણુ દ્રવણ ઇત્યાદી કારણોથી વાયુ કોપ પામી તે છાતી, પીઠ, કેડ, પેડુ એમા પેસી શુળને ઉત્પન્ન કરે છે, એ સાજની વખતે તથા શીઆળામા અને વરસાદમા તથા પવનના સપાટાથી વધારે ઉપદ્રવ

કરે છે. પીત્તશુળ, પીત્તને ક્ષોભ કરનારા તીખા તથા ઉના વગેરે પદાર્થોનું અતિષ સેવન કરવાથી પીત્તનો ક્ષોભ થઇ તેથકી દુંટીના વિષે તથા સાંધામાં શુળ ઉત્પન્ન થાય છે. તથા તે મોહ, શોષ, બળતરા, પરસેવો, ભ્રમ એને ઉત્પન્ન કરે છે. તથા એ અર્ધ રાત્રે, બપોરે તથા શરદરૂતુમાં વધારે પીડા કરે છે, તથા પીત્તને શમવાના પદાર્થો સેવન કરવાથી તે નાશ પામે છે.

કફશુળ—કફનો પ્રકોપ કરનારા એવા મધુર પદાર્થોનું ઘણું સેવન કરવાથી કફનો ક્ષોભ થઈ તેથકી આમાંશ શુળ થાય છે. તેશુળથી લાળ, ઊદ્રસ, અરૂચી, ઝાડો કબજ ઇત્યાદી ઊપદ્રવ થાય છે, તથા એ શુળ સવારમાં તથા શિશિર રૂતુમાં ઘણી પીડા આપે છે, એજ પ્રમાણે બે દોષથી ઉત્પન્ન થયેલા શુળમાં ત્રણેના લક્ષણો થાય છે.

આમશુળ—એ શુળ આમાંશથકી થાય છે, તથા આમાંશ અગ્નિ મંદથી થાય છે, તેને અગ્નિ પ્રદીપક તથા આમાંશ નાશક ઓષડો આપવાં.

શુળઊપર—ઘોડાની લાદ પાણીમાં ચોળી ગાળી તેમાં હીંગ નાંખી આપવી. કળથીનો ઉકાળો સુંઠ, હીંગ, વડાગરૂં મીઠુ એનું ચુર્ણ નાંખી આપવો સુઠ, વજ, હીંગ, મરી, શાહાજીરૂ, વચ્છનાગ, ચીત્રકમુળ એનુ ચુર્ણ કરી ભાંગરાના રસમાં ચણા જેવડી ગોળીઓ કરી એક એક ગોળી આપવી.

શંખવટી—આંમલીના ફોતરાની રાખ ૪ ભાગ, પંચલવણ ૫ ભાગ, શખભસ્મ ૮ ભાગ, હીંગ ૧ ભાગ. મરી ૧ ભાગ, સુંઠ ૧ ભાગ, પીપર ૧ ભાગ, પારો ાા ભાગ, ગધક ાા ભાગ, એ સર્વ ઓષડોનુ ચુર્ણ લીંબુના રસમાં ખલ કરી બોરના ઠળઆ જેવડી ગોળીઓ કરી એક એક ગોળી આપવી. એટલે શુળ, સગ્રહણી, અજીર્ણ, અરૂચી, પકતીશુળ, ક્ષય એ રોગ દૂર થાય છે. મીઢળ કાંજીમાં ઘસી દુટી ઉપર લેપ કરવો.સુઠ તથા એરડમુળ એનો ઊકાળો સંચળ, નાંખી આપવો. આમળાનું ચુર્ણ મધમાં આપવુ. હરડેનું ચુર્ણ ગોળ તથા ઘીમાં આપવુ. મઙુર ગોમુત્રમાં પકાવી તેમાં ત્રિફલાનું ચુર્ણ નાંખી મધ તથા ઘીમાં આપવુ. ધરાખ તથા અરડુસાનો ઊકાળો આપવો. ઘોડાની લાદ તથા હીંગ એનો અર્ક કાઢી આપવો. પારો ૧ ભાગ, ગંધક, ૧ ભાગ, વચ્છનાગ ૧ ભાગ, કોડીની ભસ્મ ૧ ભાગ, સીંધાલોણ ૧ ભાગ, પીપર ૧ ભાગ, સુઠ ૧ ભાગ એ સર્વનો નાગરવેલના રસમાં ખલ કરી બે ચણોઠી જેવડી ગોળીઓ કરવી તે એક એક ગોળી આપવી. લોકના થરસનીમાત્રા અનુપાનના સાથે આપવી. હરણનું સીંગડુ બાળી તે ભસ્મ ઘીમાં આપવું.

પરિણામ શુળ—અનાજનો પાક થતો છતાં જે શુળ થાય છે તે અન્નથી

ઊત્પન્ન થયેલુ શુળ હમેશા એટલે અનાજ પાચન થયા પેહેલા તથા પછી તથા પથ્ય લીધા પછી પણ શાંતી પામતુ નથી નિદ્રા આવે એટલે રેહે છે

જ્વરપીત્ત શુળ—તે અમ્લપીત્તથકી થાય છે અમ્લપીત્તનો નાશ થાય તો તે શુળ પણ બેસે છે, તેથી અમ્લપીત્ત મટવાના ઓખડો લેવા

*પરીણામ શુળ ઊપર—સુઠ, તલ, ગોળ એકઠા ખાંડી ગાયના દુધમા પકાવી આપવા શંખભસ્મ ગરમ પાણીમા આપવી. ઇંદ્રજવની ફાંકી ગરમ પાણીમા આપવી અથવા આમલીની છાલની ભસ્મ ગરમ પાણીમા આપવી હીંગ, સીંધાલોણ એનુ ચુર્ણ મધ તથા ઘીમા આપવુ. ટંકણખાર હરણના સીંગડાનુ ચુર્ણ સોના તથા તાંબાની ભસ્મ એ આદાના રસમા ખલી પછી શરાવમા નાખી કપડમટી કરી ગજપુટ આપવો. પછી કાઢી ખલ કરવો તેમાથી એક અથવા બે ચણોઠીભાર ભસ્મ ઘી તથા મધમા આપવુ

ઊદાવર્તનુ કારણ તથા લક્ષણ—ભુખ, તરસ, નિદ્રા, સ્વાસ, ઉલટી, છીંક, બગાસુ, ઓડકાર, શુક્રધાતુ, મળ, મુત્ર, અધોવાયુ એ દરેકને પ્રાપ્ત થયેલો જે વેગ તેનો રોધ કર્યો હોય તો વાયુ ઊર્ધ્વગતી થઈ ઘણી પ્રકારની પીડા કરે છે, તે ઉદાવર્ત વાયુ તેમા મળ, મુત્ર તથા અધોવાયુ રોકયો હોય તો ઘોર પ્રાણનાશક ઉપદ્રવ થાય છે, તથા તે ઊર્ધ્વવાયુના જોરથી મોઢાની રાહે મળ પણ પડે છે.

ઊદાવર્તનુ અસાધ્ય લક્ષણ—અતીશોષ, ગ્લાની, નબલાપણુ, શુળ, પીડા સાથે ઊલટી એવુ હોય તો તે અસાધ્ય જાણવો.

ઊદાવર્ત ઉપર—જવખાર, સાજીખાર, પંચલવણ, (ટંકણખાર, લવણ, વડાગરુ, સીંધાલોણ, સંચલ) ચીત્રક, અજમો ત્રિકટુ, હીમજ, વાવડીંગ, નસોત્તર, વજ એ સર્વના ચુર્ણને થોરના દુધની સાત ભાવના આપી તેની ઓળીયા શકોરા જેવડી કરવી તે ઝાળી આપવાથી ઉદાવર્ત, ગુલ્મ, ઉદર એ રોગ નાશ પામે છે જવખાર તથા સાકર એકઠુ કરી આપવુ નેપાલા લાની બી, પારો, ગંધક, ત્રિકટુ, ટંકણખાર એનું ચુર્ણ ખલમાં ત્રણ દિવસ ઘુંટવુ અને તે એક માશાભાર ચુર્ણ ઘી સાકરમા આપવુ

કુસ્ટરોગ.

કુસ્ટરોગ—વમન, જુલાબ ઈત્યાદી પાચ કરમોમા કમી જાસ્તી, વીપરીત

---

* કોઈ એને પગતી (પક્તી) શુળ પણ કહે છે

ઘણું સેવન, મધ્ય, માંસ, ખરાબ પાણી એનું અતી સેવન, ભારે પદાર્થોનું ઘણું ભક્ષણ, ચાલવાની ઘણી મહેનત, ઘણો સંતાપ, અતી અજીર્ણ, ઘણી મહેનત, દહીં, મીઠું, અડદ, મુળા, મીસ્ટાન્ન એનું ઘણું ભક્ષણ, દિવસે ઘણી નિંદ્રા, પાપકર્મ, મલમુત્ર, ઉલટી એનો વેગ રોધવો ઇત્યાદી કારણોથી વાયુ વગેરે દોષ દુસ્ટ થઇ ત્વચા, માંસ, લોહી અને રસ એને દુષિત કરી અઢાર પ્રકારના કુસ્ટો એટલે કોઢોને ઊત્પન્ન કરે છે.

સર્વકોસ્ટ ઉપર—ગાયનું દૂધ ૫ શેર, ગંધક ૧ કીંવા ૧ા તોલો નાંખી પીવું. ધોળી ગોકર્ણીનું મુળ તાઢા પાણીમાં ઘસી લેપ કરવો. પારો, ગંધક, મનશીલ, હરતાળ, મરી, હળદર, આંબાહળદર. સીંદુર, મોરથુત. પુંવાડીયાનાં બીજ, બાવચો, જીરૂ, કડવુંજીરૂ એ સર્વનું ચુર્ણ કરી તેમાં લીંબુનો રસ તથા ઘી નાંખી લોઢાની કઢઇમાં લોઢાના દસ્તાવડે ૪ પોહોર ખલવું પછી લગાડવું, એટલે કોઢ, ચળ, પામા, વીસર્પ ઇત્યાદી રોગો દુર થાય છે. ૭ મહિનાએ નસ ખોલવી. દર મહિને જુલાબ તથા દર પખવાડીઆમાં ઉલટી આપવી. ઓષડોના ઊપાયો પણ ચાલુ રાખવા. પુંવાડીઆનાં બીજ, આકડાનું દૂધ, નેપાળો, વાવડીંગ, સીંધાલોણ, બાવાં, હળદર, દારૂહળદર, રીંગણીમુળ, વછનાગ એ સર્વ ઓષડો વાટી લેપ કરવો એટલે સર્વ તરેહના કોઢ વગેરે દૂર થાય છે. ખેરનાં પાંચ અંગનો ઊકાળો કરી તે ઊકાળાથી નહાવું, તથા તે પીવો. ભોજન, લેપ પણ કરવો, એટલે સર્વ કોઢ જાય છે. ખેરસાલ, ત્રિફલા, કડવા લીંબડાની છાલ, કડવું પડોળ, ગળો, અરડુસો, એનો ઊકાળો આપવો એટલે સર્વ કોઢ, વીસ્ફોટક, મસુરીકા, એ રોગ દુર થાય છે. ખેરની છાલ અથવા કાથો પાણીમાં ઘસી લેપ કરવો. બાવચો વાટી ૭ મહિના સુધી લેપ કરવો.

ખશ.

ખશ ઉપર—પ્રથમ જુલાબ આપવો. પારો, ગંધક, જીરૂ, ઉમતું જીરૂ, આંબાહળદર, હળદર, મનસીલ, સીંદુર, મરી એ ઘીમાં ઘુંટી લેપ કરવો. પારો ગંધક, ધતુરાનાં બીજનો તેલમાં ખલ કરી લેપ કરવો. ગંધક કેળામાં ખાવો. એટલે સર્વ ખશ બાહેર પડે છે. પછી સાંજે ભેંસનું. છાણ અંગે લગાડી નહાવું. એટલે સાફ થાય છે. સુખડનું અતર ચોળવું. આંબળાં બાળી તે તેલમાં ઘુટી લગાડવાં. જે ઓષડો કોઢ ઉપર કહેલાં છે, તે પણ કરવાં. શોધેલો ગંધક એકલો ઘીમાં અથવા છાશમાં આપવો.

વીશર્પ.

વીશર્પ, તથા ધાધર ઉપર—પ્રથમ લોહી કાડવુ. એરંડીયુ ધીમા આપવુ હળદર, આંબાહળદર, કોસ્ટકોર્ષીજન, જટામાસી, જેઠીમધ તગર, એલચીદાણા, વાળો, પાળીસુખડ એનુ ચુર્ણ ધીમા ખલ કરી લગાડવું અથો અરડુસો, ત્રિફળા, ખેરસાલ, ગરમાળાનો ગોળ એના ઉકાળામા એક ટાંક ગુગળ નાખી આપવો. વાસી પાણીમા ચીકણી સોપારીનું ચુર્ણ કરી નાખવું અને તે પાણી નીત્ય લગાડવુ વચ્છનાગ, ગેરુકાથો, અને મોરથુથુ દહીંમા ઘસી ૧૪ દિવસ લેપ કરવો સો પાણીએ ધોએલા ધીમા રસ કપુરનો ખલ કરી લગાડવુ ખસ ઉપર અને કોડ ઉપર કહેલા ઓપરા પણ કરવા

વીસ્ફોટક

વોસ્ફોટક ઉપર—પ્રથમ રેચ આપવો એરંડીયુ ધીમા આપવુ કરી આદુ, કડુ, જેઠીમધ, વાળો, પીત્તપાપડો, અરડુસો, મોથ, ત્રિફલા, કુમાની છાલ એનો ઉકાળો આપવો. સુખડ, નાગકેસર, તાલમ્બે, સીરસની છાલ, જાઈના પાન એ ઓષરા વાટી લેપ કરવો

---

*વાળો

વાળા ઉપર—આવળનુ બીજ ગોમુત્રમા વાટી લેપકરવો. નગોડના પાનનો રસ બે તોલા તથા ગાયનુ ઘી ૨ તોલા એખઠું કરી સાત દિવસ આપવુ સરગવાના મુળની છાલ કાંજીમા વાટી તેમા સીંધાલોણ નાખી ફરી વાટી લેપ કરવો સરગવાની છાલ થોરના ફુલમા અને લસણ બેમા વાટી તેની ટીપલી વાળા ઉપર બાંધવી, તેથી એક દિવસમા વાળો બળી જાય છે રકણભારની પાણીનો રસ ટીંપા અરધો તોલો દહીં અને લુવારની પાણીનો લોટ તેમા મેળવી આપવો સાંજ સુધી અપવાસ કરી પછી પથ્થ રહવું કોઈ ફરફરી કુલાવેલી આપે છે એ ઉપાયો વીના વાળાનુ ટોકણ જોઈ શસ્ત્રથી ફાડ કરવી, પછી ઝીણી આકરી વડે તે વાળો તાણી કાડવો. ધતુરાના પાન બી ભા ખાવા, ટીંપા ધતુરાના પાનનો રસ એક અથવા બે તોલા તથા તેરણજ ઘી તેમાં નાખી

---

* જેમાં ઘણુ છાનુ પાણી નથી હતુ તથા તેનો સ્વાદ નથી અને તેમાં ચુનાઈ વગેરે પીવાય છે એવાજ નદાના વધારમાં તેનુ પાણી તથા ભરાય ઘરે છું પાણી પીવાથી વાળો થાય છે

આપવું. એટલે કેફ ચઠસે તેનો ઉતાર બીજે દિવસે દહીંભાત ખાવો આકડાના દુધનો લેપ કરવો.

નેત્રરોગ.

નેત્રરોગનું કારણ—તડકાથી અંગ તપેલું છતાં થંડા પાણી એ નહાવું, છેટ નજર કરી હમેશાં જોવું, સુવાના વખતે નસુઈ રહેવું. પરશેવો, ધુળ અને ધુમાડો એનો નેત્રોને સ્પર્શ થવો, ઊલટીનો અવરોધ, તથા ઘણી ઊલટી આપવી, પાતળું અનાજ તથા પાણીનું ઘણું સેવન, વાયુ, મળ, મુત્ર એનો અતી અવરોધ કરવો, નીરંતર ક્રોધ, રૂદન, શોક કરવો, અતી સુરાપાન કરવુ, જે રૂતુમાં જે કરવાનુ તે ન કરવું, નેત્રનુ પાણી રૂંધવું, તથા ઘણા ઝીણા પદાર્થોનું નીરતર અવલોકન કરવુ. જોડાવીના હંમેશાં ચાલવું, તાપ કરનારા પદાર્થો નીરંતર જોવા, ગરમ તેજની તરફ જોવુ, ગાંજો તમાકુ એનું અતી સેવન, તીખા પદાર્થોનુ અતી ભક્ષણ કરવું, હાથ, પગ, કઠણ પદાર્થોની સાથે અતીશે બઝાડવા, કફ, પીત્ત, વાયુ એનો અતી ક્ષોભ, એવા કારણોથી નેત્રોને રોગ થાય છે.

નેત્રરોગ ઉપર—શોધેલો એળીઓ સીંધાલોણ એ કપડછાણ કરી પાણીમાં મેળવી રાતે સુઈ રહેવા વખતે આંખો ઊપર બાંધવું, એવું ત્રણ દિવસ કરવાથી રાતડ, વેદના, ચુવવું, ખીલ એનો નાશ થઈ આંખો સાફ થાય છે. સરગવાના પાંનનો રસ તથા મધ એખઠુ કરી અંજન કરવું, એટલે વાયુ વગેરે દોષ જઇ નજર નીરમળ થાય છે. કાલપીની સાકર કપડછાણ કરી નાંખવી. ગાયના છાણનુ કપડછાણ પાણી લેઇ તેમાં પીપર ઘસી અંજન કરવું એટલે રતાંધળાપણું મટે છે. પીપર, મધમાં ઘસી અંજન કરવું તેથી આંખોમાંહેનાં ફુલાં જાય છે. સોનાગેરૂ, સુરમો, હીમજ, દારૂહળદર, સીંધાલોણ, એનો લેપ આંખો ઉપર કરવો. પ્રથય લોહી કાઢવું તથા જુલાબ આપવો. ત્રિફલાના પાણીથી અથવા ઉકાળાથી નેત્રધોતા રહેવુ. તથા અંદર પણ અંજન કરવું. જેઠીમધ, ગળો, ત્રિફળા એનો ઉકાળો સવારમાં આપવો, તથા નેત્રો ઉપર છાંટવો. ત્રિફળાનું ચુર્ણ રાતે મધ તથા ઘીમાં આપવું.

નયનામૃત અજન—પારો, શીસું સરખે ભાગ તથા બરાસ કપુર ચોથો ભાગ એ એકઠાં ખલ કરી શીશીમાં ભરી મુકવું પછી *શીશા નીશળી વડે આંખમાં અંજન કરવું.

---

* શીસાનો રસ કરી, ત્રિફળાના પાણીમા અથવા ઉકાળામા રેડવો એ પ્રમાણે પચીસ વખત અથવા પચાસ વખત કરી, તે શીસાની સળી કરવી તે સળી એકલી પણ આખોમા ફેરવી હોય તો ગુણ કારી થાય છે

આખો દુખવા આવે છે તે ઉપર લેપ—કપુર, હળદર, લોધર, ફટકડી, લીંબુના બીજ, અફીણ, હીરાબોળ એ સર્વેને લીંબુના રસમા ખલ કરી લેપ કરવો. લીંબુના રસમા દાંતે લગાડવાની મસી, અફીણ એનો તવા ઉપર ખલ કરી તે લેપ કરવો. લોઢાનો ભુકો અને મસી એકઠા કરી લીંબુની ચીર ઉપર નાખવા, અને પીળા ભુંગડામા પોટલી બાંધી તે આખોમા ફેરવતા જવી એટલે જે આખોમા કચુ ફેરે છે તે અને ચળ તથા રાતડ વગેરે સર્વ વિકાર દૂર થાય છે સલ્ફેટઆફઝીંક એટલે જશતનો ખાર પાણીમા ઓગાળી તેની વટીશ મુકવી એટલે ખીલ તથા રાતડ કમતી થાયછે થીંકૂર ૧ ભાગ, જસતના ફુલ ૧ ભાગ, કપુર ન ભાગ મોરથુથુ ફુલાવેલુ ૧ માસો, ધોળો કાથો ૧ ભાગ એ ઓષડો ગાયના માખણમા ખલી તે ઉપર લીલાભાના રસના આશરે ૧ અથવા ચાર દીપા પાડવા તાંબાની કાંસેડામા તાંબાના વાસણે કરી ક્રુરવુ, એને વીશ તથા પચીશ પાણીએ ધોવુ પછી ડબીમા ભરી મુકવુ તે નીત્ય રાતે આખમા નાખવુ એટલે ખીલ તથા રાતડ, ચળ, અટકવુ, વગેરે સર્વ વીકાર દૂર થાય છે પરવાળાં ઉપર થતા પથરની જેહેને અહીરાઓની અગાઠી કહે છે તે ફેરવી હળદરનો ગાંગડો દાળમા પકાવી તેના પાણીમા અંજન કરવુ એટલે રતાશ, પરવાળાં, ધોળુ ફુલુ જાય છે કાચ પથરાના પહાણા ઉપર લોઢ ઘસી તે ભુકો કપડછાણ કરવો અને તે ખીલો ઉપર મેળવો છોકરાની આખોના ખીલ એથીજ સારા થાય છે

ધુમાડાથી આખોને વીકાર થાય છે તેને—ગોળ અથવા સતી ખાંડ આખોમા નાખવી તેથી પાણી ટપકી આખો સારી થાય છે

આખો મચમચી થઇ પાણી ટપકે તથા બળેછે તેઉપર—હરડે, આમળા તથા સાકર ઘસીને અંજન કરવુ કીંવા ત્રિફલાનુ અથવા ત્રિફલા ઘસી અંજન મહિનામા ચાર પાંચ વખત હમેશા કરવા જવું એટલે આખોને કદી પણ વીકાર થતો નથી તથા નજરની દ્રષ્ટી સાફ રહે છે

એકલી બળતરા થાય છે અથવા તેજ ઓછુંથયુ હોય તો—સવારે કાળી ગાયનુ માખણ, સાકર, એલચીદાણા, જાવત્રી, બદામના બીજ એખા કરી ખાવા, એટલે આખોની બળતરા શાંત થઈ તેજ આવે છે, ગુલાબ જળ, આખોમા નાખતા જવુ શીશાની ભસ્મ, તથા સાકર, સ્ત્રીના દુધમા મેળવી અંજન કરવું આખો ઉપર સારા એટલે મોતીઓ ઉતરે છે, તથા ફુલો પડે છે તથા ખીલ થાય છે, તે ઉપર જસતના ફુલ તથા સાકર સરખા ભાગે એકઠા કરી તે પાડા પડતા સુધી ખલી તે ઝીણું ચુર્ણ રાખે સુઇ રહેવા વખતે આખોમા નાખવુ એટલે સર્વ વીકાર દૂર થાય છે નેત્રામાહેના ખીલ ઉપર મોરથુથુની

સળી ફેરવવી તેથી ખીલ ખરી જાય છે. કાઢીખાર પાણીમાં ઓગાળી તેનું ટીપું આંખોમાં પાડવુ.

જસતનાં ફૂલની ક્રીયા—સારૂ જસત લેઇ તેનો રસ કરી કીંવા જાડુ પત્રુ લાલ થાય એટલે ગાયની છાશમાં થડુ કરવું એ પ્રમાણે સાત ભાવનાઓ આપવી પછી ત્રિફળાના પાણીમાં કીંવા ઉકાળામાં તેવીજ રીતે સાત ભાવનાઓ આપવી, આગળ તેજ પ્રમાણે ગોમુત્ર તથા લીંબુના રસમાં સાત સાત ભાવનાઓ આપી ફેરી ત્રિફળાના રસમાં સાત ભાવનાઓ આપવી, પછી કુંવારના ઝીણા કકડા કરી ચોળવા તેમાં તે પત્રાનો ભુકો નાંખી તડકામાં સુખવવો પછી તેણી ભસ્મ કરવી અથવા જસતની ભસ્મને ઉપર કહ્યા પ્રમાણે ભાવનાઓ આપવી, અને જાડા કપડામાં ગાળી મુકવુ.

ધોળું ફૂલું પડે છે તે ઉપર—કણઝીનાં બીજના ચુર્ણને ખાખરાના ફૂલોના રસની અથવા સુકેલા ફલો હોય તો ફૂલોના ઉકાળાની અથવા છાલન રસની સાત ભાવનાઓ આપી ગોળી કરવી તે પાણીમાં ઘસી અંજન કરવુ. ગાયના દહીંમાં સુંઠ ઘસી અંજન કરવું. સાટોડીનું મુળ ઘીમાં ઘસી અંજન કરવુ.

રાતાં ફૂલો પડે છે તે ઉપર—સમુદ્રફેણ તથા સાકર, એનું કપડછાણ ઝીણું ચુર્ણ કરી નાખવું ભોંયપાથરીના પાનના રસનું અંજન કરવું.

રતાંધળાને—પીપર ગોમુત્રમાં ઘસી અંજન કરવું.

મુખરોગનું કારણ—એ રોગ ચુંવોતેર પ્રકારનો છે તે માંછલાં, પાડા, ડુક્કર એનુ માંસ ઘણું ભક્ષણ કરવાથી, આમળાં, મુળા, અડદની દાળ, દહીં, દુધ, મીઠું રાબડીઓ ગોળ એનું વધારે ભક્ષણ, ઊંધા મોઢે સુઇ રહેવું, દાતણ, ધુમ્રપાન વમન, કોગળા, રગોનો વેધ એ વખતેને વખતે નં કરવાથી મુખરોગ ઉત્પન્ન થાય છે. એ રોગોમાં ત્રિદોષનો લગવાડ હોય છે પણ કફ વધારે હોય છે.

મુખરોગ ઉપર—જાઇનાં પાન, ત્રિફલા, ધમાસો, દારૂહળદર, ગળો, ધરાખ એનો ઉકાળો મધ નાંખી આપવો. અરજુનસાદડો, વાળો, કડવાં પડોળ, નાગરમોથ, હરડેદળ, કડુ, જેઠીમધ, ગરમાળાનો ગોળ, ચંદન એનો ઉકાળો આપવો. કડવાપિંડોળાં, સુંઠ, ત્રિફળા, મેંદી, કડુ, મોથ, ગળો એનો ઉકાળો મધ નાંખી આપવો. વડ, ઊંબરો, પીંપર, જાંબુડી, નાંદરૂખી એના પાનનો ઉકાળો કરી તેથી કોગળા કરવા. જીરૂ ખાંડી તેના પાણીમાં રતાંજળી ઘસી તેમાં એલચીનો ભુકો તથા ફટકડી ફુલાવેલી નાંખી કોગળા કરવા. બાવળ તથા જાંબુડીની

અંતરછાલનો ઉકાળો કરી તેમા ફુલાવેલી ફટકડી નાખી કોગળા કરવા. જાંબુ, બાવળ, બોરડી, બોરસલી એની અંતરછાલનું થડુ પાણી લેઇ તેના કોગળા કરવા. તથા તેના લાકડાનું હમેશા દાતણ કરવું એટલે મુખરોગ થતો નથી, તથા દાત મજબૂતત થાય છે.

ગળાનો રોગ

ગળાના રોગ ઉપર—પાઢાયમુળ, અતીવિષનીકળી, દેવદાર, ઇંદ્રજવ કડુ, નાગરમોથ એનો ઉકાળો મધ અથવા ગોમુત્ર નાખી આપવો.

દંતરોગ.

દંતરોગ ઉપર—પ્રથમ લોહી કાડવું તુવરની દાળ, ચીંચામા, અરડુસાનું મુળ એ હાંડલામા નાખી રાખ કરી દાતને લગાડવી. લોધર, સોપારી, ફટકડી ફુલાવેલી એનું પાણી કરી કોગળા કરવા તેલ ગરમ કરી મોમા રાખવું મસી દાંતે લગાડવી બોરડી, બાવળ, બકુળ, જાંબુ એ સર્વની અંતરછાલનો ઉકાળો કરી કોગળા કરવા એટલે દાત મજબૂત થાય છે

દાંતોને કીડ એટલે ખેરી લાગે છે તેને—કપુર મોમા રાખવુ તમાકુ ખાવી અરડુસાના પાન ચાવવા

દાત મજબુત થવાને—પતંગ, લોધર, મજીઠ, હીરાકસી, ફટકડી, માયફળ, સોના મુખી એનુ ચુર્ણ કરી દાંતોને લગાડતા જવુ

કાનનો રોગ.

કાનનો રોગ—મરી ગયેલો વિંછી તેલમા નાખી ગરમ કરી તે તેલ કાનમા નાખવુ

કાનના શુળ ઉપર—આકડાના પાકેલા પાનને ઘી લગાડી અગ્નિ ઉપર સેકવા અને તેના રસ કાડી તે કાનમા નાખવો અરડુસાનીનો પાકેલી ટીરીઓ આગીમા મુકી તેનો રસ કાડી તે કાનમા નાખવા સુંઠ, સીંધાલુ, દેવદાર, હીંગ, વજ એના

ઉકાળામાં તેલ નાંખી ઊકાળવું એકલું તેલ રહે એટલે ઉતારી ગાળવું, અને તે કાનમાં નાંખવું, એટલે ચસકો બંધ થસે. તથા પરૂ પડતુ હોય તો તેપણ બંધ થસે. બકરીના મુત્રમાં સીંધાલોણ નાંખી નવસેકુ કરી કાનમાં નાંખવું ટંકણખાર ફુલાવી તેનુ ચુર્ણ કાનમાં નાંખવું. બદામનુ તેલ નાંખવું, કોડીની ભસ્મ કાનમાં નાંખી ઉપર લીંબડાના રશનુ ટીંપુ પાડવું એટલે પરૂ બંધ થાય છે. શીંદુર મધમાં મેળવી કાનમાં નાંખવાથી પરૂ બંધ થાય છે. ફુલાવેલ ફટકડીના પાણીની પીચકારી મારવી.

નાસારોગ.

નાસારોગ ઉપર—વાવડીંગ, જેઠીમધ, સીંધાલોણ, દેવદાર, ત્રિકટુ એ સર્વનો ઉકાળો કરી તેમાં તેલ નાંખી ફરી ઊકાળવો, ઉકાળો અવટાઇ તેલ રહે એટલે તે તેલ ગાળી તેનો નાશ આપવો. માયફલનું ચુર્ણનાકમાં નાંખવુ. છાલેલી સુંઠ બે તોલા લઈ તેમાં ૦ાા શેર પાણી નાંખી ઉકાળવી, નવટાંક પાણી રહે તે બે વખત આપવું.

શલેખમ ઉપર—ગરમ કપડુંમાંથે બાંધવું. આમળાં તથા ત્રિકટુનું ચુર્ણ ઘી તથા ગોળની સાથે આપવું. આદુ અથવા સુઠ અને તજ તથા સાકરનો ઉકાળો આપવો. દૂધ ગરમ કરી તેમાં સાકર તથા મરીનો ભુકો નાંખી આપવું. ચણાના દાળીઆ સુતી વખતે ખાવા ઉપર પાણી પીવું નહીં. જાયફળ દૂધમાં ઘસી જરા ગરમ કરી માંથે ચોપડવું. ગાયના દૂધમાં અફીણ નાંખી જરા ગરમા કરી માંથે ચોપડવું. કોલીન વાટરમાં કપડુ પલાળી સુંગવું.

માથાનો રોગ.

માંથાના રોગ ઉપર—પહાડમુળ, કડુ પડવળ, સુઠ, એરડમુળ, સરગવાની છાલ, વાવડીંગ, કોલીંજન એ ઓષડો ગરમ પાણીમાં વાટી ગરમ કરી માંથે લેપ કરવો. કોલીંજનનો ભુકો નાકમાં તાણવો તેથી માથા શુળ બંધ થાયછે. ગળો, કરીઆતું, ત્રિફલા, હળદર દારૂહળદર, આંબાહળદર, કડુ એનો ઉકાળો કરી તેમાં ગોળ નાંખી આપવો, એટલે આધાસીસી, કાનને ભ્રકુટીનું શુળ, ચસકો, શંખશુળ એ રોગ દૂર થાય છે. ચણોઠીનું મુળ ઘસી જે પડખાની ભમર દુખે છે તે આંખના ફરતો લેપકરવો, એટલે સુર્યાવર્ત (આંખોની અગળ ચકર આવે છે તે) રતાંધળાપણું, નેત્રોને પડળ આવે છે તે, તથા માથાશુળ એ રોગ દૂર થાય છે. એરડમુળ, સુંઠ, સરગવાનુ મુળ, પડવળ, પહાડમુળ, કોલીંજન, પુવાડીઆનાં

બીજ એ ઓપરો ઢધાન્યામ્લમા વાટી માથાને લેપ કરવો એટલે સર્વ પ્રકારના માથાના રોગ જાય છે આમળાનું ચુર્ણ સાકર તથા ઘીમા મેળવી સવારમા લેવું માથુ દુખતુ રહેસે બદામ તથા કેશર ગાયના ઘીમા ઘશી નાશ લેવો બદામની ખીર દૂધમા ત્રણ રોજ સવારમા ખાવી સારી બરફી ત્રણ દિવસ સવારમા ખાવી

રક્તપીત્ત,

રક્તપીત્તનુ કારણ તથા સ્વરૂપ—તડકો, અગ્નિનો તાપ, મહેનત, શોક, પંથ, મૈથુન, ઇત્યાદીનુ વધારે સેવન કરવાથી, તીખુ, ઉનુ, ખારૂ, ખાટુ એ પદાર્થોનું અતી સેવન કરવાથી પીત્તકોપ પામી, લોહીને દુષિત કરે છે, પછી ઉર્ધ્વ (મો વગેરેના) માર્ગે તથા અધો ગુદના વગેરેના માર્ગે લોહી પડવા લાગે છે, તે રક્તપીત્ત છે

રક્તપીત્તના ઉપદ્રવ—અનાજ ન પચવુ, ઉલટી, તરસ, સ્વાસ, ઉધ્રસ, નબળાઇ, પાંડુરોગ, સોજા, કર્યું છતા પણ બળતરા, ભ્રમ, માથુ તપવુ અતી સાર, સુધાનાશ ઇત્યાદી ઉપદ્રવ થાય છે મોઢે લોહી પડે છે, તે સાધ્ય ગુદે પડે તે તે કસ્ટસાધ્ય તથા બેઉ મારગે પડે તો તે અસાધ્ય.

રક્તપીત્ત ઉપર—અરડુસાનો રસ તથા મધ સરખા ભાગે એકઠા કરી લેવુ અરડુસો, ધરાખ, હીમજ એનો ઉકાળો આપવો બકરીના દૂધમા મધ તથા સાકર નાખી આપવું ગાયના દૂધમા પાશ ભાગ પાણી નાખી ઉકાળવુ, ત પાણી બળે એટલે દૂધ પીવુ આમળાનો અથવા દરાખનો ગુલ્ઞો આપવો આમળાનો ચુર્ણ સાકર તથા ઘીની સાથે આપવુ જેઠીમધ, ધાણા, રતાજળી, અરડુસો એનો ઉકાળો મધ સાકર નાખી આપવો.એટલે મોહ, બળતરા, રક્તપીત્તજ્વર એનો નાશ કરે છે શંખજીરૂ ઘી તથા સાકરમા આપવુ દૂધની મલાઇ આપવી ધરાખ, ભોરાલા, ધાણા એનો ઉકાળો સાકર નાખી આપવો

શીતપિત્ત

શીતપિત્ત—શીતળ વાયુના સંજોગથી કફ, તથા વાયુ એ દુસ્ટ થઇ પીત્તને મળી અંતરમા રક્ત વગેરે ધાતુના વિષે તથા બહાર ત્વચામાં પ્રવેશ કરી ચાઠા ઉત્પન્ન કરે છે, તેમા ચળ તથા પીડા તથા બળતરા એ ઉપદ્રવ હોય છે શીતપીત્ત તથા ઉદર્દ એમા ઘણો ભેદ નથી તેથી જુદુ કહ્યું નથી

ઢ ચાખા વગેરે અનાજેનુ ખોસાખણુ કાંજી બનાવે છે તે કાંજી

શીતપીત્તનું પુર્વરૂપ—તરસ, અરૂચી, છાતીની પીડા, બળતરા, હાથ પગ ગળી જવા, અંગ ભારે, નેત્ર રાતાં એવાં લક્ષણે કરી પુર્વરૂપ જાણવું.

શીતપીત્ત ઉપર—સાંધાલોણ ઘીમાં ઘસી લગાડવું, ત્રિફલાનું ચુર્ણ મધમાં આપવું. રાઇ, હળદર, કોસ્ટ કોલીંજન, પુવાડીઆનાં બીજ એનું ચુર્ણ સરશીયા તેલમાં કાલવી લેપ કરવો. મરીનો ભુકો ઘીમાં નાંખી ચોળવો. નગોડના પાનના રસમાં ગાયનું ઘી નાંખી ત્રણ દીવસ આપવું.

અમ્લપિત્ત.

અમ્લપિત્તનું કારણ—વાયડું, ખરાબ અથવા અંબાએલું કીંવા ઝહેર તથા પિત્તનો પ્રકોપ કરનારૂ એવા અન્નપાનનું ઘણું શેવન કરવાથી પિત્ત દુસ્ટ થઇ, વર્ષાતના દિવસોમાં, જળવીનાનાં ઓષડાથી બળતરા વગેરે પિત્તોના કારણોનો જમાવ થઈ અમ્લપિત્તનો રોગ થાય છે. તે અમ્લપિત્ત વડે આહારને દુસ્ટ પાક થાય છે. મહેનત કર્યા વીના મેહનત જણાય . ઉલટીની મોળ આવે છે, અંગ ઉપર ચળની સાથે કુંડાળા, ફોલ્લા આવે છે, ઓડકાર તથા છાતી અને ગળામાં જળજળાટ, તરસ, બળતરા, મુર્છા એ સર્વને ઊત્પન્ન કરે છે, અને લીલું, પીળુ, રાતુ એવુ દુર્ગંધીયુક્ત પાણી મોંની રાહે પડે છે અથવા ગુદદ્વારે પડે છે. અંગને ઢીમણાં પડેછે તથા પીળાપણું આવે છે અને દરરોજ વાસી ઉલટીમાં અનાજ પડે છે.

અમ્લપિત્ત ઉપર—પ્રથમ વમન આપવું. કડવુ પડવળ, કડવો લીંબડો, અરડુસો એનો ઉકાળો આપવો. મીંઢળ ફળના મગજનું ચુર્ણ મધમાં આપવું. તેથી ઉલટી થાય છે પછી નસોત્તરનો જુલાબ આપી પછી ઓષડ આપવુ. કરીઆતું, લીંબડાની છાલ, ત્રિફલા, પંડાળ, અરડુસો, ગરમાળાનો ગોળ, પીત્તપાપડા, ભાંગરો એનો ઉકાળો મધ નાંખી આપવો. ચીત્રકમુળ, ધમાસો, એરડમુળ, જવ એનો ઉકાળો આપવો. ધરાખ, હરડે, સાકર એની ગોળીયો કરી આપવી. આંબળાં વાટી તેમાં સાકર નાંખી આપવાં. કોકમ, એલચીદાણા, સાકર એની ચટની કરી આપવી. કુશમાંડપાક તથા બીજોરાનો પાક આપવો. હાથીના છાણનો સ્વરસ કાઢી તેમાં સેકેલી હીંગ નાંખી તે રસ ગરમ કરી પાવો. સુંઠનું ચુર્ણ ૬ માસા, ગેરૂ ૧ તોલો એનો નાગરવેલના પાનના રસમાં ખલ કરી વટાણા જેવડી ગોળીયો કરવી તે દરરોજ સાંજ સવાર દૂધ અને પતાસાના અનુપાનમાં આપવી. સુત્તસેખરની માત્રા અનુપાન યોજી આપવી. ગોરખઆમલીનો મગજ ૯ તોલા, સરગવાનો રસ ૪ તોલા, ભાંગરાનો રસ ૪ તોલા, કોઠાનો

મમજ ૮ તોલા, આદાનો રસ ૧૮ તોલા એ સર્વ એકઠા કરી ખલ કરવો અને તેની બોરના કેવી આ જેવડી ગોળીઓ કરવી તેમાથી નીત્ય એક એક ગોળી આદાનો રસ તથા સાકરમા આપવી. અથવા નારીએળના પાણીમા આપવી પથ્ય બહુ, જવ, ચોખા તથા બાપનુ દૂધ તથા ઘી મગની દાળ, દુરાટ શાક વગેરે ખાવુ, ચીકુ, તીખુ તથા તેલાણુ ખાટુ એ ખાવુ નહીં

તારૂણ્યપીટીકા

વ્યગ એટલે *વાંઅ તથાતારૂણ્ય પીટીકા ઉપર—કેસ ઓસાવવી, લોધર, ધાણા, વજ એનો ભ ડા પાણીમા ઘસી લેપ કરવો ગોરોચન, મરી, એનો લેપ કરવો. અરજુન સાદડાની છાલ, મજીઠ, અરડુસો એ વાટી લેપ કરવો. ગાયના દૂધમાં ગોકરણીનુ મુળ તથા મીઠી બાવળ એ વાટી લેપ કરવો. વડવાઇના કુણમા, કોલીંજન, લોધર, મજીઠ, ×સેવરીના પાન, મસુરનો લોટ અતીવિષની કળી, સુખડ એ ઓષડા દૂધમા વાટી મોટે લેપ કરવો. એટલે પુનમના ચંદ્રમાની પેઠે મોઢસે જુનો ખોળ, કુકડાની વીસ્ટા એ ગોમુત્રમા ખસી લેપ કરવો. ગોખરૂ, વાળો એને ભ ડા પાણીમા વાટી લેપ કરવો. કાટાળી સાવરીના કાટા પાણીમા ઘસી લેપ કરવો.

ઇંદ્રલુપ્ત

ઇંદ્રિ લુપ્ત એટલે ચાઇ—તે ઉપર ધારોળી, જેઠીમધ, કોલીંજન, ધીમા સોપ, જાયનાં પાન, ક્વેર, મીંઢક, જરમાળો એ ઓષધ તેલમા પકવ કરી તે તેલ લગાડવુ પારેવાની વીસ્ટા પાણીમા લગાડવી

કેશખરી પડે છે તે ઉપર—સુખડ, જેઠીમધ, ત્રિફળા, કાળુ કમળ, નવઘી વાયવર્ણના ફળમા, જટામાસી એનું ચુર્ણ કરી તેમા ગળોનો રસ તથા તેલ નાંખી તડકામા તપાવવુ અને તે તેલ લગાડવુ કેશ નવા આવે છે હાથી દાતની મસી કારેલાકરના રસમા ભાવના આપેલી લગાડવી, તેથી વાળ વધે છે તથા કાળાપણ થાય છે મહુના ફુલ ફળગા વાટી લગાડવા

વાળકાળા થવાને—કાળુ કમળ તથા દૂધ એખડુ કરી અને તે જમીનમાં દાટી પછી કાઢી લગાડવું ચંદનાદી તેલ, ચંદન, જેઠીમધ, મોરવેલ, ત્રિફળા કાળુ કમળ, નેવરી, વાવાઈ, ગળો, લોહચુર્ણ, જટામાસી ક્ષીપત્રસરી, ભાગ

* જ્યાની નાભીથ તથા લોહી ભ થા નાહાના મોં ઉપર રોગ થાય છે તે.
× સમેરો ફુલ કહે છે કમેટીમા નેવાળી કહે છે

રાનો રસ, તેલ એ એખદાં કરી મંદાગ્નિ ઊપર પકવી તે લગાડવું. કેશ સારા કાળા આવે છે. લોહચુર્ણ, ભાંગરાનું ચુર્ણ, ત્રિફલા, કાળી મટોડી એનો કલ્ક આપવો.

સ્તન તથા કાન મોટા થવાને—વજ, વાળો, લોધર, ઘી, રાળ, ગેરૂ, જેઠીમધ, મીણ એ સર્વ ઓષડો બકરીના દૂધમાં ઘુંટી લગાડતા જવું તથા એજ ઓષડ પગે તથા મોંને લગાડ્યું હોય તો તે સુવાળા થાય છે.

વાલ્મીક.

વાલ્મીક એટલે—રાફડો કીંવા કીડયારૂં, ઢંચણ ઊપર રોગ થાય છે તે. તે ઉપર લોહી કાઢવુ, પછી ડામ આપવા. મનસીલ, હરતાળ, ભીલામાં, ઝીણી એલચી, અગર ચંદન, લીંબડાની છાલ, જાઈનાં પાન, સુરદાસીંગી એ ઓષડો કુટી તેલમાં ખદખદાવી તે તેલ લગાડવુ. ઘણું જુનું ઘી લેઈ તેની દીવેટો તે કીડયારાનાં છીદ્રોમાં મુકવી.

ગુદભ્રંશ.

ગુદ ભ્રંશ એટલે—જે આમળ આવે છે તે ઉપર ગાયનું છાણ ગરમ કરી તેથી સેકવું. પોસરનાં કુણાં પાન સાકરની સાથે ખાવાં. કોબી, ચીત્રક, ચુકો, સુઠ, પાહાડમુળ, જવખાર એ ઓષડો છાશમાં વાટી આપવાં. છછુંદરનુ માંસ પકાવી તેથી સેકવુ. કાંટાળા સીંમળાનો ગુંદ અને ચીકણી સોપારીનું ચુર્ણ કરી તેની અંદર દાબવુ. *રૂખાળુ પાણીમાં ઘસી લેપ કરવો.

શોથ.

સોજા ઊપર—સાટોડી, દેવદાર, સુંઠ, વાળો એનો ઉકાળો ગોમુત્ર નાંખી આપવો. પીપર, સુઠ એનું ચુર્ણ ગોળમાં આપવું. એટલે, સોજો, આમશુળ, અજીર્ણ એ રોગ દૂર થાય છે. ત્રિફળાનુ ચુર્ણ ગાયના દૂધમાં અથવા ગોમુત્રમાં આપવુ, એટલે શોફોદર નાશ પામે છે. ભાંગરાના રસમાં મરીનો ભુકો નાખી આપવો, તથા અંગે પણ લગાડવો. વછનાગ, સુઠ, સાટોડીનાં મુળ ગોમુત્રમાં ઘસી લેપ કરવો. ધોળી ઘેટુળી, રાસ્ના, સુંઠ, દેવદાર, લાજાળુ એ ઓષડો

* મરેઠીમા રૂખાડુ કહે છે

પાણીમા વાટી રસ કાઢી તેમા રીંગણના પાનને રસ મેળવી નાખી તે સર્વ તલના તેલમા નાખી એકલુ તેલ બાકી રહે ત્યા સુધી ઉકાળવુ તે તેલ અંગે લગાડવુ સુંઠ, કડુ, કરીઆતુ એનું ચુર્ણ ગરમ પાણીની સાથે આપવુ પાહાડમુળ, હળદર, ધાવડી, કડવુ જીરૂ, પીપરીમુળ, ચવક, ચીત્રક, સુંઠ એ સાપડાનું ચુર્ણ ગરમ પાણીની સાથે આપવુ દીવા કાવી તુબડીના રસમા આપવુ એટલે સાહે તેવો સોજો હોય તો પણ મટે છે ધતુરાના પાનના રસમા ગુગળ નાખી ગરમ કરી લગાડવો ગલકાના પાનના રસમા ગોમુત્ર નાખી ગરમ કરી લગાડવું ધતુરાના પાનને રસ માલકાગણીને રસ, ગલકાના પાનને રસ, ભાંગરાને રસ એ એકત્ર કરી તેમા અફીણ નાખી ગરમ કરી લગાડવો.

વાયુરોગ—તળસીને અંગરસ, મરીનો ભુકો અને ઘી એકઠા કરી ખાધા હોય તો વાયુનો વીકાર દુર થાય છે વાયુરોગ બાબત જે ઓષડા કહેલા છે તેમા ના કેટલાએકનો અહી ઉપયોગ કરવો ગંધક રસાયન અનુપાન યોજી આપવુ હેમગર્ભની માત્રા બે વાલભર આદાના રસ માતળસીના રસ નાખી તેમા ઘસી આપવી. રસસીંદુરની માત્રા આપવી પેટ માહેના વાયુને સાજીખાર, સંચળ તથા મધ એકઠા કરી તેમા મધુ જેટલી હીંગ નાખી આપવુ એરંડીયુ, સુંઠના ઉકાળામા આપવુ યોગરાજ ગુગળ અનુપાન યોજી આપવો.

પીત્તરોગ ઉપર—ગાયના દુધમા એરંડીયુ આપવુ અળોનો રસ તથા સાકર ભેગા કરી આપવા ઘીમા સાકર નાખી આપવુ કોકમ એલચીદાણા તથા સાકર એની ચટની ખાવી આમળાનો ભુકો તેથી બમણી સાકર તથા તેથી બમણું વાસ્તુ ઘી એ એકઠુ કરી આપવુ ગાયના દુધમા ઘી સાકર નાખી આપવુ પાકેલા દાડમનો રસ કાઢી તેમા સાકર નાખી આપવો. પાકેલુ કેળું ઘીની સાથે ખાવુ માખણ માહેની છાશનો અંશ કાઢી નાખી તેમા સાકર નાખી ખાવુ આમળાનો મુરબો ખાવો, પરવાળાની ભસ્મ આમળાના મુરબ્બામા તથા ઘી સાકરમા આપવી, સુતસેખર રસ આપવો, મૌક્તિકભસ્મ આપવી

કફ ઉપર—અળોનો ઉકાળો મધ નાખી આપવો. જેઠીમધનો ઉકાળો મધ અથવા સાકર દીવા મેળી નાખી આપવો. પીપરનુ ચુર્ણ મધ તથા ઘીમા આપવુ બહેડાનુ ફળ તથા તેથી બમણી સાકર એનો કાવો કરી આપવો. એલચીદાણા, સીંધાલોણ ઘી તથા મધ એકઠુ કરી આપવુ સુંઠ તથા તેથી બમણી સાકર એનો ઉકાળો કરી આપવો. આદાના રસમા તેનાથી બમણી સાકર અથવા ગોળ નાખી અવલેહ કરી આપવું આદાનો રસ તથા મધ તથા પોકેલ વાસ્તુ ઘી તથા ખાંડ તે મેળવી આપવું ગોમુત્રમા જેઠીમધ તથા બહેડું ઘસી ચાટવા આપવુ, એકલું ગોમુત્ર પણ આપવુ, કુવારનો મગજ કાઢી તેમા સીંધાલોણ

તથા હળદર અને મધ નાંખી આપવું. ક્ષયરોગમાં સીતોપલાદિ ચુર્ણ કહેલું છે તે આપવું.

ત્રિદોષ ઉપર—વાત, પીત્ત, કફ એ કોપ પામ્યા છતાં ગળાના નીચે છે ત્યાં સુધી ઉપાયો કરવા. આદાનો રસ તથા તુળસીનો રસ એમાં જે ઠીમધ ઘસી તથા ઉપર મધ નાંખી આપવો. ઘણી ગરમીથી ગળું તથા તેનો નીચેનો ભાગ સુકે, થયો હોય તો ગાળ કાઢેલો આદાનો રસ તથા તુળસીનો રસ તથા તેમાં ગાયનું તાજું ઘી તથા મધ નાંખી હેમગર્ભની માત્રાના એક બે લસરકા ઘસીને નાંખવા અને તે થોડુ થોડુ આપવું. પાકેલા દાડમનો રસ આદાનો રસ, સાકરની ચાસણી તેની સાથે રસ સીંદુરની માત્રા આપવી. અરડુસાનાં પાકેલાં પાન ગરમ કરી તેનો રસ કાઢી તે રસ આદાનો રસ, થોડો તુળસીનો રસ તથા મધમાં જેઠીમધ ઘસીને આપવુ.

સ્ત્રીરોગ.

પ્રદર.

પ્રદરનું કારણ તથા લક્ષણ—અણઘટતો આહાર તથા વીહાર કરવો. તે લાળુ, તીખું, ખાટું ખાવું. ઘણુ, મદ્યપાન, અજીર્ણ, ગર્ભપાત, અતીમઇથુન, અતી વ્યાયામ, ઘણો ભાર ઉપાડવો દિવસે નિદ્રા, રાત્રે ઉજાગરો, સભોગવિષે આતુર છતાં તે ન મળવો, ગરમી, ઘણા અપવાસ કરવા, ઘણી માયાથી તેનો છંદ લાગવો. વાંકુ તેઢુ અંગ કરી સુવુ ઈત્યાદી કારણોથી સ્રીયોનો રૂતુ તથા ધાતુ દુષિત થઈ ટપકવા લાગે છે તેને પ્રદર અથવા પેદર કહે છે. એક રકતપ્રદર અને બીજો સ્વેતપ્રદર જેને સોમરોગ એમ કહે છે.

પ્રદર ઉપર—અરડુસો, દારૂહળદર, કરીઆતું, ભીલામાં, નાગરમોથ, રસાંજન, બાળબીલુ એનો ઉકાળો મધ નાંખી આપવો. ઊંદરની લીંડીયોનું ત્રણ માસા ચુર્ણ ગાયના દૂધમાં આપવું. હોસના પાનનુ ચુર્ણ ઘીમાં આપવુ એટલે શુળયુકત પ્રદર બધ થાય છે સાકર તથા જીરાનું ચુર્ણ કરી તે ચોખાના ધોવણમાં આપવુ. ધોળી કણેરની કળીયો ઘીમાં તળી આપવી. દાભડાનાં મુળ ચોખાના ધોવણમાં વાટી આપવાં. લાલ ઘટનુ ચુર્ણ મેણમાં ખલ કરી આપવું. કાંટાળા સીમલાની છાલનું ચુર્ણ દૂધમાં આપવું. કથલીયો ગુંદર રાતે પાણીમા પેલાળી બીજે દિવસે સવારમાં ખાંડ નાંખી આપવો. તે ઉપર પથ્ય દહીંભાત. એ પ્રમાણે ત્રણ દિવસ ઓષડ લીધુ હોય તો ચાહે તેવુ પડતું લોહી બધ થાય. છે. બાવળની સીંગો, ખાકઠી કાંટાળા સીમલાની છાલ અને ગોઘણીના બીજનું ચુર્ણ કરી દૂધમાં ૧૪ રોજ આપવું. પથ્ય મીઠાવીનાનું એ ઓષડ મોઠુ અનુભવીછે.

સોમરોગ એટલે ધોળુ પેદર તે ઉપર—પાકેલુ કેળુ, આમળાનો રસ તથા ખાંડ એકઠુ કરી આપવુ અરડુસાનો લેહ, જેઠીમધનુ ચુર્ણ, સાવકોહોળાનુ ચુર્ણ એ મધ, ખાંડ અને ગાયનુ દુધ એકઠુ કરી તેમા આપવુ તાળબીજનુ મુળ તથા રસાંજન ચોખાનું ધોવણ તથા મધમા આપવુ પેપળાના બી તથા હરણનુ સીંગ છાશમા ઘસી મધની સાથે આપવુ બાવપાન જેને ધોળી હરતાળ કહે છે, તેની ભસ્મ કરી ત્રણ માસા પાણીમા નાખવી, પાણીનો રંગ દુધ જેવો થાય એટલે લેવુ અને તેજ પાણી વડેપાની પીવી (એ ઓષધ મુત્રકૃછ ઉપર પણ આપવુ) ગોપીચંદન ૧ તોલો, ફટકડી ૩ માસા એનો ભુકો ખલ કરી તેને ગજપુટ આપવો, તેમાથી એક ચણોઠીભાર ખાંડની સાથે આપવુ, સાત દિવસ તે ઉપર અલોણુ પથ્ય કરવુ કાકાળા સીમલાના મગજનુ ચુર્ણ ખાંડમા આપવુ

યોનીરોગ.

યોનીરોગના સાધારણ લક્ષણો—યોનીમા સોયો ભોકવા જેવી પીડા કીડીઓ લાગવા જેવી થાય છે કાણુપણું ફેણની સાથે રાતું, કાળુ એવુ થોડુ પાણી વહે છે, અને તેના *કહો તથા પડખા વિષે પીડા એવા લક્ષણો થાય છે તેને વાતકી કહે છે, ઉપરના લક્ષણો છતા ઘણો મઇથુને કરી યોની સુજેલી હોય તેને અતીચરણાકહે છે પણી નહાની સ્ત્રીની સાથે મઇથુન કર્યું હોય તો તેની પીઠ, સાથળો તથા પીંડીઓ અને યોની, ગુદવચેના ભાગમા પીડા થઈ જે યોની દુસ્ટ થાય છે, તેને પ્રાક્ચરણા કહે છે મળમુત્ર વગેરેની બાજથી પ્રવૃત્તી કરી છતા વાયુ દુસ્ટ થઈ યોનીને પીડા કરી ફેણયુક્ત રૂત કસ્ટથી છોડે છે, તે આધીને ઉદાવ્રુતા એવુ કહે છે જ્યારે વાયુ પણો દુસ્ટ થઇ મહોટુ નુકસાન કરે છે તેને વાતઘ્ની કહે છે ઘણું ભોજન કરી ×સુરત વખતે વાંકા સુકા અવયવ કરીસુનારી સ્ત્રીનો વાયુ અન્નથી ઊર્ધ્વ પીડીત થઇ યોની દ્વારમા રહે છે અને વાકી સુકી પીડાયુક્ત કરે છે તેને અતરમુખી કહે છે વાયડો આહાર સેવન કરનારી માતાને વાયુ કોપ પામે છે તેથી તેને જે કન્યા થાય છે તેની યોનીનુ દ્વાર પણ નહાનુ થાય છે તેને સુચી મુખી કહે છે રૂતુ વખતે વેગ રોધવાથી વાયુ દુષ્ટ થઇ મળ મુત્રનો ભરાવો કરી યોનીનો શોષ કરે છે, તેને ઘણો વેદના થાય છે, તેને શુશ્કા કહે છે જે સ્ત્રીના ગર્ભની કોથળીમાથી ૭ દીવસ સાત દિવસે વાયુ શુક્ર છોડે છે તથા પીડા કરે છે, તેને વામીની કહે છે સ્ત્રી ગર્ભના વિષે બીજ રાખે કરી યોની વાત પીડીત થઇ છતાં સ્ત્રી પુરૂષ સંગનો દ્વેષ કરે છે તથા તેને સ્તન નથી હતા તે ષંઢા કહેવી વાયુ દુષ્ટ થઈ યોનીમુખ અને ગર્ભાશયનુ સ્તંભન કરી વાંકી સ્થાન પડાડી માસ ઉપર આવેલી તથા અતીપીડાયુક્ત યોની કરે છે

---

* સાથળના જે સંધી છે ત સંધીમાં. × મૈથુન વખતે.

તેને મહાયોની કહે છે. પોતાના દુષણે કરી પિત્ત દુષ્ટ થઇ યોનીમાં જઇ બળતરા, દાહ, રાઇ લગાડયા જેવી પીડા, દુર્ગંધ અને જવર એવડે યોનીયુક્ત થાય છે. ઘણી વખત દુર્ગંધયુક્ત તથા લીલું, પીળું, કાળું એવું ખરાબ રક્ત વહે છે તે પૈતીકી પીડા જાણવી. લોહી ટપકવું ઘણું થાય એટલે રક્તયોની કહેવી. અભીસ્યંદી પદાર્થોથી કફ કોપ પામી યોની તાઢી, ચળયુક્ત, ચીકણી અને શ્રાવયુક્ત કરે છે તેને શ્લેશ્મીકી પીડા કહેવી. વાતપીત્ત દુષ્ટ થવાથી આર્તવ ક્ષીણ થાય છે અને યોનીમાં બળતરા તથા રંગનુ બદલાવું. દુબળાપણું એથીયુકત થાય છે, તેને લોહી તક્ષયા કહે છે. પીત્તયુક્ત યોનીને પુરૂષસંગ થયો છતાં પીત્તવાયુથી યોની દુષ્ટ થાય છે, સોજો ચઢે છે, હાથ લગાડે તો ખમાતો નથી, લીલું, પીળું, લોહી વહે છે, કેડ તથા આડાસાંધા દુખે છે અને જવર આવે છે, તેને પરીપ્લુતા કહે છે. વાત કફ રોગથી વ્યાપ્ત તથા ધોળુ અને ચીકણુ લોહી વહેવરાવનારી તેને પરીપ્લુતા કહે છે. મૈથુન થયા પછી યોની ન ધોવે તો તેમાં કીડા પડી ચળ થાય છે, અને ચળ થવાથી મૈથુનની ઇછા ઘણી થાય છે, તેને વીપ્લુતા કહે છે. અકાલે રક્ત વહેવાથી કફ, રકત દુષ્ટ થઈ વાયુ કુપીત થાય છે, ને યોનીમાં કરણીકા ઉત્પન્ન કરે છે, તેથી રકતનો માર્ગ બંધ થાય છે, તેને કરણીની કહે છે. વાત, પિત્ત, કફ, એ ત્રણે યોની તથા ગર્ભાશયમાં રહી પોતે પોતાના ઉપદ્રવો કરે છે તેને સન્નીપાતકી કહે છે. એ પ્રમાણે જે યોનીરોગ થાય છે તેથી યોનીમાં વીર્ય ઠરતું નથી, અને વીર્ય ન ઠરવાથી ગર્ભ ધારણ ન થતાં પ્રદર યોનીકંદ, ગુલ્મ ઈત્યાદી ભયકર રોગ ઉત્પન્ન થાય છે.

યોનીરોગ ઉપર—યોનીરોગ ઘણુ કરી વાયુથકી થાય છે, તેથી તે ઉપર ચીકણા તથા પરસેવો આવે એવા ઉપાયો કરવા એટલે સેકવું, સ્થાન ભ્રસ્ટ થઇ હોય તો ઠેકાણે બેસારવી. સીવણમુળ, ત્રિફલા, ધરાખ, કાસદાનું મુળ, આંબાહળદર, હળદર, ગળો, કોરાંટાનું મુળ, શતાવરીનું મુળ, સાટોડી, ફાલસાં એ ઓષડો તોલો તોલો લઈ તે સર્વ ઓષડાથી સોળઘણું પાણી નાખવું, આઠમો ભાગ બાંકી રાખી તેમાં એક શેર ઘી નાંખી, ઘી સિદ્ધ કરવું. તે નીત્ય સેવન કર્યું હોય તો યોનીસબંધી સર્વ વાયુ વીકાર દૂર થાય છે, અને ગર્ભ રહે છે. શતાવરીનું લીલું મુળ ૪૦૦ તોલા કુટી રસ કાઢવો, તેના બારોબાર દૂધ નાખવુ. ઘી ૪ શેર, જીવનીયગણ, ધરાખ, ચારોળી, ચીકણા, સહદેવી, જેઠીમધ એ એક એક તોલો કુટીને તેમાં નાંખવુ અને ઘી સીદ્ધ કરવું, થંડુ થયા પછી મધ અને પીપર ૩૨–૩૨ તોલા નાખવાં ખાંડ ૪૦ તોલા નાંખવી. નીત્ય ૧ તોલો તે ઘી ખાવું એટલે રક્તદોષ યોનીરોગ અને શુક્રદોષ એ દૂર થાય છે. ધાતુ વૃદ્ધી તથા ગર્ભ ધારણ થાય છે.

ફલઘૃત સર્વયોની રોગોઉપર—મજીઠ, કોસ્ટ, તગર, ત્રિફલા, સાકર, વજ, આંબાહળદર, હળદર, જેઠીમધ, મેદાલકડી, અજમો, કડુ, શતાવરી, હીંગ.

કાવળી, આસન, સોપકોહોળુ એ ઓપરા એક એક તોલા લેઈ ખાડવા, ૮ શેર પાણીમા ઉકાળો કરી એક શેર રાખવો. તેમા ૪ શેર દૂધ તથા ૧ શેર ગાયનું ઘી નાખી ઘી સીદ્ધ કરવુ. એ ઘી સર્વ યોની રોગો ઉપર લાયક છે. આયુષ્ય વધારનાર, પૌસ્ટીક, બુદ્ધી આપનાર અને ગર્ભાધાનને ઘણુ ઊત્તમ છે, એ ઋતુ કાળે ખાધે હોય તો ગર્ભ રહે છે મૃતવધ્યા અને ગર્ભણી એઓને પણ ઘણુ ઉપયોગી છે

ચોનીચળ ઉપર—ઊંદરનુ માસ તેલમા તળી તેમા કપડું પલાળી તેકુચો યોનીમા રાખવો તથા અરશ ઉપર કહેલા ઉપાયો કરવા.

છોકરૂ થવાનો ઉપાય.

કોઇએક મહાપુરૂષે લોકોના ઉપકાર સારૂ એવો ઉપાય કહેલો છે કે છોકરૂ નથી થતુ તે બાબત સાત કારણો છે તે નીચે પ્રમાણે.

૧ ફુલ ફરે છે તેથી તેમા બીંદુ પડતુ નથી એટલે ગર્ભ રહેતો નથી
૨ ફુલમા વાયુ હોય છે તે ગર્ભને ઠરવા દેતો નથી.
૩ ફુલ ઉપર માસ વધે છે તેથી બીંદુ પેસતુ નથી.
૪ ફુલ ઉપર જીવ પડે છે તે બીંદુ ખાય છે
૫ ફુલ ઉપર જાળુ બઝે તેથી બીંદુનુ લોહી થાય છે
૬ ફુલ ઉપર ધડક હોય તો બીંદુનુ પાણી થાય છે
૭ પીસા ચીકાદિની પીડા વડે બીંદુ નાસ થાય છે

ઉપરના નુકસાનો મટવાના ઇલાજે.

ઋતુ વખતે સંગ કર્યા પછી સ્ત્રીના શરીરમા કેવી ભાવના થાય છે તે સ્ત્રીને પુછવી તથા તે ઉપરથી કયુ નુકસાન છે તે જેવુ

૧ સ્ત્રીના સર્વ સાધા દુખતા હોય તો ફુલ ફરેલુ છે
૨ શરીર ફરતુ હોય તો ફુલમા વાયુ છે એવુ જાણવુ
૩ ગળુ દુખતુ હોય તો ફુલમા માસ મરેલુ છે
૪ પીંડીયો દુખતી હોય તો ફુલ ઉપર જીવ પડેલા છે
૫ સાથળો દુખતી હોય તો ફુલ ઉપર જાળું છે
૬ છાતી દુખતી હોય તો ફુલમા ધડક છે એવુ સમજવુ
૭ કાળજ દુખતુ ન હોય તો પીસાચીકાદિની પીડા જાણવી

એવા દરએક નુકસાન ઉપર ઉપાયો.

૧ ફૂલ ફરેલુ હોય તો કપાશીઆનો મગજ કુકડાના પીત્તમાં ઘુંટી તેમાં રૂ પલાળી તે યોનીમાં રાખ્યા પછી પુરૂશે સંગ કરવો એ પ્રમાણે ત્રણ રૂતુસુધી ત્રણ ત્રણ દિવસ કરવું એટલે પુત્ર થસે.

૨ ફૂલમાં વાયુ હોય તો દ્દીપધરાખ તોલા ૨ લઈ તલના તેલમાં ઘુંટી રૂ પલાળી યોનીમાં રાખવુ પછી ઉપરની પેઠે કરવું.

૩ જીવડા હોય તો સાબુના પાણીમાં સાજીખાર હરડે અને બહેડાં કુટી કપડછાણ કરી નાંખવાં અને ઝીણો છેક ખલ કરી તેમાં લુગડું પલાળવું તે કુચો યોનીમાં રાખવા આપવો. પછી સગ કરવો.

૪ ફૂલ ઉપર માંસ વધેલો હોય તો જીરૂ તથા હાથીના પાછલા પગના નખ ખાંડી ઘીમાં તળવા અને તેમાં રૂ પલાળી યોનીમાં મુકવું પછી ઉપરની પેઠે કરવું.

૫ ફૂલ ઉપર જાળુ બંધાણુ હોય તો ગોળ, કેરીની ખાખઠી, અને આદુ એ ત્રણે સરખે ભાગ લઈ કુટવાં અને કપડા એ લગાડી તે કપડુ યોનીમાં મુકવું અથવા ધાવડીનાં ફૂલ તેલમાં ઘુંટી તેમાં રૂ પલાળી તે યોનીમાં મુકવું પછી સગ કરવો.

૬ ફૂલ ઉપર થડક હોય તો કોસ્ટકોલીંજન, શાહાજીરૂં, જાયફળ, ધાવડીનાં ફૂલ એ ઓષડો કપડછાણ કરી તલના તેલમાં તળવાં તેમાં રૂ પલાળી યોનીમાં મુકવુ.

૭ પીસાચીકાદિની પીડા હોય તો કકુ, કેશર અને કસ્તુરી પાણીમાં ઘુંટી તેવડે નીચે લખ્યો છે તે મંત્ર કાગળ ઉપર લખી ચાંબડાના માદળીયામાં નાંખી લોબાન આપી સ્ત્રીના ડાબા હાથે બાંધવુ.

મંત્ર—અલાહેમયાજાલમવલકલકદીનબલકીવેરીયાલીયાહાયાલીસદહીયાબ દીઇશીઅંરવેહેરહીમાનઆરહીમાનાઆઅસદેઆફરીતયાયાબીચીત્રાઆરબી લાલ હીલાહીઆકરીમાઆદીરહીમાનધીરહીમાન.

સ્ત્રી રજસ્વલા થાય એટલે પોટલી કરી યોનીમાં મુકવા આપવી. ત્રણ દિવસ ત્રણ પોટલીઓ આપવી. ચોથા દિવસે પોટલી ન મુકતા સાંજ સુધી બનેતો લાઘણ કરી રાત્રે દૂધભાત ખાવો સગ થયા પછી પુરૂશે સ્ત્રીના પેડુ ઉપર થડુ પાણી છાંટવુ તેહને તાઢ વહાવા જેવુ થાય એટલે સમજવુ કે ગર્ભ રહ્યો એ પ્રમાણે રૂતુનો વખત છે ત્યાં સુધી કરવું. પોટલી પણ રહેવા દેવી અને સગ પણ ત્યાં સુધી કરવો અને પાણી છાટતા જવું જે દિવસે તાઢ વહાય તે દિવસે કામ થયું એમ સમજવું.એક વખત નહિ થયું તો ત્રણ ચ્યાર વખત ઉપર લખેલી રીત ચલાવવી એટલે ઈશ્વર કૃપા કરસે. પોટલી ફટકડીની કરવી.

ગર્ભવૃદ્ધી ઉપર—એરડમુળનો ઉકાળો કરી તેમાં સાકર નાંખી ૧૪ દિવસ

આપવો. પછી ગાયના ઘીમા એક માસા ભાર કેશર ઘુટી ૭ કીંવા ૧૪ દિવસ આપવુ અને મૈથુન કરવુ નહીં

ગર્ભવતીની ચિકિત્સા—ગર્ભવતીને લોહી પડે છે તે બાબત ગર્ભવતીને જે આહાર કરવાની ના કહી છે તે કરવાથી અથવા કોઇ રોગથી લોહી વહેતુ હોય તો તે ઉપર ઉપાયો અકર બહાર ગીકાસની તથા ધકકની ચિકિત્સા કરવી વાળો, કમળ, રતાજળી, દૂધીલીની છાલ એ ઓષડો પાણીમા વાટી તેમા ઘી નાખી તેમાં રૂકડી પલાળી યોનીમા મુકવી અને પેડુ ઉપર પણ મુકવી સો પાણીએ ધોયેલું ઘી શરીરે ચોળવું સાકર, મધ, કાળું કમળ, રાતુ કમળ, નાગ કેશર એનો ઉકાળો કરી તેમા ઘી તથા દૂધ નાખી પાવુ શીંગોડા, કશેરૂ એની લાપસી કરી આપવી ગહુ લો, કમળકંદ, ગુલ્લોઊંબરો દૂધમા પકાવી તે દૂધ આપવુ મધ તથા ખાંડની સાથે રાતા ચોખાનો ભાત ખાવો.

ગર્ભપાત થયો હોય તો—ગર્ભાશય સાફ થવા સારૂ તથા પીડા ભુલાવા સારૂ જેટલુ મદ્ય જીરવી શકે તેટલુ પાવું દારૂ પીતો ન હોય તો તેના બદલામા લઘુ પંચ મુળના ઉકાળામા ચોખાનુ ઓસામણ ઘી વીના નાખી આપવુ

૧ પેહેલા મહિનામા ગર્ભ ઝરતો હોય તો, જેઠીમધ, સાગનુ બીજ, સોંઠકોહોળુ, દેવદાર એનુ ચુર્ણ દૂધમા આપવુ

૨ બીજા મહિનામા ગર્ભ ઝરતો હોય તો, બીડી કરવાના પાન, કાળા તલ, મજીઠ, શતાવરી એનુ ચુર્ણ દૂધમા આપવુ

૩ ત્રિજા મહિનામા ગર્ભ ઝરતો હોય તો, ગળો, સોંઠકોહોળુ, ગહુ લો, ઉપલસરી એનુ ચુર્ણ દૂધમા આપવુ

૪ ચોથા મહિનામા ગર્ભ ઝરતો હોય તો, ધમાસો, ઊપલસરી, રાસ્ના, પદ્મકાષ્ઠ, જેઠીમધ એનુ ચુર્ણ દૂધમા આપવુ

૫ પાંચમા મહિનામા ગર્ભ ઝરતો હોય તો, ભોરીંગણી, રીંગણી, સીવણમુળ, વડ, પીપળો, ઊંબરો ઇત્યાદી દૂધવાલા ઝાડોની વડવાઇની છાલનો ઉકાળો અથવા ચુર્ણ ઘીની સાથે લેવુ અને ઉપર દૂધ પીવુ

૬ છઠ્ઠા મહિનામા ગર્ભ ઝરતો હોય તો, પીઠવણ, ચીકણા મુળ, સરગવાની છાલ, ગોખરૂ, જેઠીમધ એનુ ચુર્ણ દૂધમા આપવુ કીંવા ઉકાળો કરી આપવો. ઉપર દૂધ પીવુ

૭ સાતમા મહિનામા ગર્ભ ઝરતો હોય તો, શીંગોડા, કમળના કીંમાહિના ધોળા તંતુ, દરાખ, કશુરો અને જેઠીમધ એનુ ચુર્ણ કરી દૂધ તથા સાકરમા લાપસી કરી આપવું.

૮ આઠમા મહિનામા ગર્ભ ઝરતો હોય તો, કોઠ, કણું બીલુ, ભોરીંગણીનુ મુળ, કડ

પડવળ, સેરડી, ભારંગમુળ એમાં પાણી તથા ચોથા ભાગનું દૂધ નાંખી ઉકાળો કરવો, ને બાકી દૂધ રહે એટલે પીવું.

૯ નવમા મહિનામાં ગર્ભ ઝરતો હોય તો, ઊપલસરી, ભોંયકોળું, ધમાસો કીંવા કાવળી, અને જેઠીમધ એનેપણ દૂધ તથા પાણી નાંખી ક્ષીરપાકવી ધીથી ઉકાળો કરી બાકીનું રહેલું દૂધ પીવું

૧૦ દશમા મહિનામાં ગર્ભ ઝરતો હોય તો, એકલા કાવળીના રસમાં કીંવા ઉકાળામાં દૂધ પકાવી પાવુ, અથવા જેઠીમધ, સુઠ, દેવદાર એના ઉકાળામાં દૂધ પકાવી આપવું.

ગર્ભધારણ થવાને.

મલીઆગર, કૃષ્ણાગર, કેશર, એનુ ચુર્ણ એક માસો, પાશેર ગાયનું દૂધ, જાસવંદીના ફૂલનો રસ ૩ માસા, સાકરકોળુ ૨ માસા એ સર્વ એખઠુ કરી આપવુ. પથ્ય મધુર અહાર, એ ઓષડ આપવાના પેહેલાં અંગમાંથી બીજી વ્યાધી કહાડી નાંખવી, તેનો ઉપાય હરતાળ ભસ્મ ૭ દિવસ ઘીમાં આપવી. સીવલીંગીનું ફૂલ ચોથે દિવસે ગળવુ. નાગકેશરનું ચુર્ણ દૂધમાં આપવું.

ગર્ભધારણનો ઉપાય—કેળુ ૧ તોલો, કપુર ૧ તોલો, વશલોચન ૧ તોલો એ ઓષડો કેળના પાનમાં વેટી આગલે દિવસે સાંજે તલસીના ઝાડ હેઠે દાટી મુકવાં, બીજે દિવસે સવારે કાઢી ચોથા દિવસથી ત્રણ રોજ ખાવુ અને સંગ કરવો એટલે ગર્ભ રહેસે.

ગર્ભધારણનો અનુભવી ઉપાય—જાયફળ ૧ તોલો, લવીંગ ૧ તોલો, કપુર ૧ તોલો, કેશર ૧ તોલો, હીંગળો ૫ તોલા, રૂદ્રવતી ૧ તોલો એ ઓષડાનો દૂધમાં ખલ કરી ગોળીયો ચણ્યા જેવડી બાંધવી, તે ચોથે દિવસે ખાઇ ઉપર દૂધ પીવુ દૂધભાત પથ્ય, એ પ્રમાણે ત્રણ દિવસ કરવુ દરરોજ સંભોગ કરવો. એવુ ત્રણ રૂતુ સુધી કરવાથી વાંઝણી હોય તે પણ પુત્રવંતી થસે.

યોનીશુળ ઉપર—સીંધાલોણ ૧ તોલો, અફીણ ૧ તોલો, હીરાબોળ ૧ તોલો, આંબાહળદર ૧ તોલો એ ઓષડો ખાંડી પાણીમાં વાટી ગોળીયો કરવી, તે યોનીમાં રાખવી. એટલે યોનીશુળ બંધ પડે છે. કડવા ઇંદ્રાવણાનુ મુળ, ગાડરનું ઘી અથવા દૂધમાં ઘસી યોનીની અંદર લગાડવું. બીલીનાં પાન અથવા ફુલની કાચરી, કાળીજીરી, અરડુસો, ત્રીકટુ, એરંડમુળ એ ઓષડો ગરમ પાણીમાં ઘસી પાવાં. તથા યોનીમાં પણ લેપ કરવો. અથવા કાળા ધંતુરાનાં પાન બે કીંવા ત્રણ ઝીણાં વાટી સીંધાલુણ તથા ઘી નાંખી કપડામાં પોટલી કરી યોનીમાં રાખવી. તુવખતનું પણ શુળ બંધ પડે છે.

ઋતુ પ્રાપ્ત ન થતુ હોયતો—વજનો ઉકાળો કરી તેમા ગોળ નાંખી આપવો કડવા ઇંદ્રાવણના મુળ યોનીમા રાખવાથી સ્ત્રીદર્શન થાય છે કડવા ઇંદ્રાવણાં માખણની સાથે ખાવા. (એજ ઉપાય ગર્ભપાત ઉપર) પીપળો તથા આમલીની છાલ પાણીમા ઘસી ખાવી એટલે રજસ્વલા થાય છે

ભારેવાઇની ઊલટી ઉપર—ધાણાનો ભુકો તથા સાકર સ્વચ્છ ચોખાના ધોવણ સાથે આપવુ.

ભારેવાઈ તથા સુવાવડીને લોહી ઝરે છે તે ઉપર—લીલા અથવા સુકા ધાણા, નાગરમોથ, વાળો, લાજાળુ, ગળો, વાવડીંગ, પીત્તપાપડા, ધમાસો, એનો ઉકાળો કરી તે ઘડો થયા પછી આપવો. લોહી વહેવુ, તાવ, અતીસાર એના નાશ થાય છે

વાયુ વગેરે વીકારથી સ્ત્રીયોના બગડેલા દૂધ ઉપર—કાયળો, પાહાડમુળ, દેવદાર, કરીઆતુ, વરીઆળી, કડુ, ગળો, સુઠ એનો ઉકાળો કરી આપવો

સુવાવડરોગ ઉપર—દશમુળનો ઉકાળો કરી તેમા પીપરનુ ચુર્ણ નાખી આપવો.

દેવદાર, વજ, કુસ્ટ, પીપર, સુઠ, કરીઆતુ, કાયફળ, મોથ, કડુ, ધાણા, હરડે, ગજપીપર, રીંગણી, ધમાસો, ગોખરુ, અતીવીસની કળી, ગરોળ, કાકડસીંગી, પાહાડમુળ એનો ઉકાળો કરી તેમાં સીંધાલોણ તથા હીંગ નાખી આપવો. એ પ્રમાણે તેજ ઓષડ ફરી ઊકાળી સાંજે આપવો. વેદ્ય જીવનમા કહેલો અરકાદી ઉકાળો પણ આપવો.

સૌભાગ્ય સુઠી—સુઠ ૩૨ તોલા, ઘી ૮૦ તોલા, દૂધ ૨૫૬ તોલા, સાકર ૨૦૦ તોલા, સુવા ૪ તોલા, પાહાડમુળ ૪ તોલા, ત્રીકટુ ૪ તોલા, ત્રીસુગંધ (તજ, તમાલપત્ર, એલચી,) ૪ તોલા, અજમો ૪ તોલા, વરીઆળી ૪ તોલા, ધાવક ૪ તોલા ચીત્રકમુળ ૪ તોલા, મોથ ૪ તોલા એ સર્વનુ એકઠુ કરી પાક કરવુ નીત્ય એક અથવા બે તોલા આપવુ, એટલે સુવારોગ તથા અગ્નીમંદ તથા આમવાત, એ રોગ દૂર થાય છે અને બળ તથા કાંતી એ ઉત્તમ થાય છે

પ્રતાપલંકેશ્વર—પારો ૧ તોલો, અભ્રક ૧ તોલો, ગંધક ૧ તોલો, ચીત્રક ૩ તોલા, લોહભસ્મ ૪ તોલા, શંખભસ્મ ૮ તોલા, આરણા છાણાનુ ભસ્મ ૧૬ તોલા, વચ્છનાગ ૧ તોલો એ એકઠા કરી ભાંગરાના રસમા સારી રીતે ખલ કરી વાલના પ્રમાણે ગોળીયો કરવી, આદાના રસમા અથવા બીજું અનુપાન યોજી તેમા આપવી જરુર જોઇતુ હોય તો તથા પ્રસુતી વાયુ, વાયુરોગ, શ્લેશ્મ રોગ, અર્શ-રોગ સન્નિપાત તાવ, તથા સર્વ રોગ દુર થાયછે.

યોની સંકોચ થવા—માયફળનુ ચુર્ણ તથા ફુલાવેલ ફટકડી, એ એકઠા કરી ઝીણા કપડામા પોટલી બાંધી અંદર રાખવી

નીરરોમ કરણ—હરતાળ ૧ તોલો, રાળ ૨ તોલા, ચુનો ૪ તોલા એમાં પાણી નાંખી જરા ગરમ કરી લેપ કરવો, એટલે વાળ ખરી પડે છે. હરતાળ ૧ તોલે શંખ ચુર્ણ ૫ તોલો ખાખરાની ભસ્મ ૧ તોલો એ એકઠું કરી ચોળવું.

સ્તન રોગને—ઈંદ્રવારૂણીનું મુળ ૧ તોલો કુવારનું મુળ ૧ તોલો હળદર ૧ તોલો એનો પાણીમાં ઘસી લેપ કરવો.

સ્તનોમાં દૂધ આવવા સારૂ—ભોંયકોળાનો રસ દૂધ નાંખી આપવો. શતાવરીનો રસ દૂધ નાંખી આપવો.

બાળકના રોગ ઉપર—પીપર, મજીઠ, કાકડાસીંગી, નાગરમોથ એનું ચુર્ણ મધમાં આપવુ. એટલે તાવ, ઉલટી, અતીસાર, સ્વાસ, કાસ, એ રોગ દુર થાયછે. વાળો ૧ તોલો ધાવરીનાં ફુલ ૧ તોલો બીલી ૧ તોલો ગજ પીંપર ૧ તોલો એનું ચુર્ણ મધમાં આપવું એટલે અતીસાર દુર થાયછે. એક મહિનાનુ છોકરૂ થતાં સુધી એક વાવડીંગનું ચુર્ણ મધમાં આપવું, અને ઉપર દૂધ પાવુ. બીજા મહિનામાં રવાવડીંગનું ચુર્ણ આપવું. એ પ્રમાણે દર મહિને એક એક વાવડીંગ વધારવાથી કદીજ રોગ થવાનો નહિ. નાગરમોથ ૧ ભાગ, હરડે ૧ ભાગ કડવો લીંબડો ૧ ભાગ, પટોળ ૧ ભાગ, જેઠીમધ ૧ ભાગ, એનો ઉકાળો આપવો, એટલે સર્વ પ્રકારના તાવ મટશે. સુંઠ ૧ ભાગ, અતીવીખની કળી ૧ ભાગ, મોથ ૧ ભાગ, વાળો ૧ ભાગ, ઇંદ્રજવ ૧ ભાગ, એનો ઉકાળો અતીસાર ઉપર આપવો. કડુનું ચુર્ણ મધમાં આપવું એટલે હેડકી મટે છે.

બાલાર્ક—કલખાપરી પ્રવાળ ભસ્મ, હરણના સીંગડાની ભસ્મ, હીંગળો, ધોળામરી, કચુરો, કેશર, એ સમાન લઇ પાણીમાં ખલી તેની ગોળીયો વાલ પ્રમાણે કરવી. અને અનુપાન યોજી ગોળી આપવી. એટલે કીરમ તથા તેથી થયેલા રોગ અને બીજા પણ રોગ દૂર થાયછે. બાળક સુકાતું જાય છે, તેને દીપન અને પાચન થાય એવુ ઓસડ આપવું. તથા માનું દૂધ પાવું નહિ નાગરમોથ, અતીવીખની કળી, કાકડસીંગી એનુ ચુર્ણ મધમાં આપવું, એટલે ઉલટી ઉધરસ, તાવ એ રોગ દુર થાયછે. ધાવડી, મજીઠ, ઉપલસરી, લોધર, એનો ઉકાળો કીંવા ઘસરકો ઘસી તેમાં ઠીકરી ઝામી આપવું. મજીઠ, લોધર, નાગકેશર, પીપર, વાળો, એનો ઘસરકો, ઉકાળો અથવા ચુર્ણ, મધમાં આપવું એટલે અતીસાર બંધ થાયછે.

બાળકના અતીસાર ઉપર દાડમપાક—જાવંત્રી ૩ માસા, ખસખસ ૧ તોલો, એલચી ૩ માસા, વરીઆળી ૧૨ તોલા, અફીણ ૧ વાલ, સુંઠ ૧ માસો, તથા પીપર ૦॥ માસો એ ઓસડાનુ ચુર્ણ કરી કાચા દાડમના દોડામાં ભરી તે ઉપર એરંડાનાં લીલાં પાન વેટી ભાઠામાં પકવ કરી, તે દાડમ ઓસડા સહીત

વાટવુ, અને તેની ગોળીયો અમ્યા જેવડી કરવી, તે ગોળી છાશમા અથવા ચો-ખાના ધોવણમા નીત્ય એક વખત અથવા બે વખત આપવી મરડો થઈ આમ પડેછે તે ઉપર વરીઆળી, હીમજ, સુઠ, આમળા, સુરદાસીંગી એ એસડો બીમા વળી તેનુ ચુર્ણ કરી તે ચુર્ણ તથા પદ્મજવનુ ચુર્ણ એ બેઉ સાકરની સાથે આપવુ

*અગપેણી ઉપર ઉપાયો—બીજાના પાન ગાયના દહીંમા વાટી લેપ કરતા જવુ ચોખાની કણકી, ધરોના રસમા અતી ઝીણી વાટી લેપ કરતા જવુ

માથામા ઝીણા ફોડા આવે છે તે ઉપર—સુખડ મલીઆગર એમનો ગુલાબના પાણીમા ઘસી લેપ કરવો. ગેરુ, રતાજણી, ગુલેઅરમાની, એનો ઘસ પાણીમા અથવા ગુલાબ જળમા વાટી લેપ કરવો. એ ઉપાય આગ પેણી ઉ-પર પણ કરવો

અળાઇયો આવેછે તે ઉપર—સુખડ, ધાણા, વાળો, એનો ગુલાબજળમા લેપ કરવો. આમળા, ધાણા, વાળો, નાગર મોથ, એનો ગુલાબપાણીમા અથવા ઘડા પાણીમા લેપ કરવો અક્ષ્યાનો આટો ઘડા પાણીમા મેળવી લેપ કરવો, અને સુકાવા દેવું, પછી નહાવું

ઝીણી ફોડકીયો આવ્યા ઉપર—કોઇ ખરાબ વસ્તુ લાગવાથી ફોલ્લા જેવી કીંવા ગુલમ જેવી ફોડકીઓ થાયછે તે ઉપર ઉપાય, પીંપળાની છાલ તથા ઇટ એક ઠેકાણે ઘસી લેપ કરવો રતાજળી તથા ખડી વાટી ગરમ કરી લેપ કરવો.

ફેર આવેછે તે ઉપર—સાકર તથા મેદાના સરખે ભાગે લઈ મોટા બોર જેવડી ગોળીયો કરી તેમાથી એક ગોળી લવીંગ નાખીને હાથમા રાખવી તેથી ફેર અને ઉલટી બધ થસે

પેટ દુખવા ઉપર—એક લીંબુ ચીરી તેની એક ચીર ઉપર દીકમાલી ભરી બીજી ચીરીના રસ તેઉપર નીચોવી દીકામાળી ભરેલી ચીર અગારા ઉપર મુકી ખદખદાવવી પછી કાઢીને ચુસવી એટલે પેટમા દુખતુ બધ થાયછે, જઠરાગ્નિ પ્રદીપ્ત થાયછે કોઠો સાફ થાયછે

અજીરણથીકીવાબીજા કુપથ્યથી ઝાડા થાયછેતે ઉપર—એક લીંબુની બે ચીરો કરવી એક ચીર ઉપર સીંધાલોણ તથા સચળ ભરવો, અને બીજી ચીર ઉપર સાકર તથા સુઠ ભરવી, પછી બેઉ ચીરોને અગારા ઉપર જુદી જુદી ખદખદાવવી સારી રીતે ખદખદીયો એટલે કાઢી લેઈ જરા નરમ ગરમ પેહેલા સીંધાલોણની ચીર ચુસી, તે પછી સુઠવાળી ચુસવી, એથી ઝાડા બધ ન થાય તો સુઠસાકર વાળી ચીરમા બાજરી બરાબર અફેણ તથા તેટલીજ હીંગ નાખી

* આગસપરીઓં.

ઉપર કહયા પ્રમાણે કરવું. ઝાડો બંધ થઈ, ભુખ પણ સારી લાગશે. ધાણા, એલ ચીઠાણા, એનો ઊકાળો કરી લેવો. પીપરમીટ ૧ ભાગ, કોલનવાટર ૨ ભાગ એ બેઉ બે પૈસા ભાર પાણીમાં નાંખી આપવાં. ચાર પૈસા ભાર દહીં લઇ તેમાં એક પૈસા ભાર ખસખસ વાટી નાંખી આપવું.

બાળકના રોગ—ઘણું કરી બાળકોની તબીયતનો પ્રકાર જોઇ તે પ્રમાણે તજવીજ ન રહેવાથી એ રોગ થાયછે. તથા તેનાં બીજાંપણ કેટલાંક કારણોછે. એકતો તે અવસ્થામાં ઘણી કાળજીથી સભાળ કરવાની તે સ્ત્રીયોના સ્વાધીન હોયછે. અને બાળકને તો બોલવાની શક્તિ નથી હતી એ ખુલુંજ છે, ત્યારે તેના રોવા વગેરે કારણો ઉપરથી અટકળ વડે અંતરના રોગ જાણવા જોઈએ, તેમાં વળી ઓસડાના ઉપાયો જોઈએ, તે આસ્થા રાખી તરત બની સકતા નથી, કારણ અવઘડ સ્ત્રીઓને બાહેરની તથા નજરની પીડા વગેરે ઉપર જેવી વધારે શ્રધ્ધા બેસી ગયેલી હોયછે તેટલી ઓસડના ઉપાયો ઉપર નથી હતી, તેથી ઘણી જરૂરના જે ઓસડના ઉપાયો તે કરવા. પહેલાં ભસુત, ધુપ, દીપ એ બાબતના ઊપાયો પેહલાંથી કરેછે. આ તરફ બાળક અવસ્થામાં સાત ધાતુનુ ઘણુ સુવાળાપણુ તથા સીથલપણું હોયછે. તેથી બ્યાધીનું જોર તરત વધી પડેછે, તથા અનાડી વૈદ્દાના ઓસડાથી વિકોપ પણ થાયછે.

બીજુ એવુંકે કોઈ માતાના દૂધમાંદોષ હોયછે તે ધ્યાનમાં આવતો નથી, કેટલાએક શ્રીમંતોના ઘરોમાં ધવરાવવા સારૂ દાઈ રાખેછે. તેનુ દૂધ બાળકને માફક આવતુ નથી, તથા જેવુ માતાનું દૂધ હીતકારી થાયછે તેવું દાઇનુ દૂધ સુખાકારી થતું નથી, પછી એક દાઈનું ઠીક ન પડવાથી બીજી રાખવી, તેનુંપણ માફક ન આવતાં ત્રીજી, ચોથી એવું થવાથી બાળકની તબીઅત બગડેછે. તે ઠેકાણે આવવી ઘણી કઠણ એમાટે માતાનુજ દૂધ જોઇએ. ગધેડીનું દૂધ બાળકના હકમાં સારૂ છે, કારણ તે દૂધ અગ ઊપરના દૂધની પેઠેજ પાતળુ છતાં તેમાં ક્ષારનો અસર વિશેષ હોયછે, તેથી તે વીકાર કરતું નથી ગાયનુ દૂધ પાવું પડે તો એકજ ગાયનું પાતા જવું તે ગાયને પસલી બે પસલી સુવા અને કાચુ મીઠું એક ખોબો તથા તુવરનાં ફોતરાં ખવરાવવાં. જે ગાયના દૂધ ઉપર માંખણ ઘણુ થોડું આવે છે તે ગાયનુ દૂધ પાવું.

એવા પીવાના દૂધના નુકસાનથી એવુ થાયછે. કે પ્રથમ પેટમાં ઘણું દુખવા લાગેછે. તેથી તે છોકરૂ અતીશે રોવા માંડેછે, તે ઉપર બરાબર ઉપાય ન થાય તો તે કીરમ દિવસે દિવસ વધારે થઇ કસ્ટસાધ્ય થાયછે, તથા તે પેટ દુખવાની તેને ટેવ લાગુ થાયછે પછી છોકરૂ રડકણું છે એવું જાણી તેને અફેણ આપે છે. તેથી તે શક્તિ વીનાનો થઇ ઊલટી તથા ઝાડા કબજ એવા અનેક વીકાર તે બાળકને થાયછે.

ધાવણા બાળકને ગાયનું દૂધ પાયછે, તે ઊપરની મલાઈ સારી પેઠે કાઢવી

જોઇએ, એટલે એવુંકે એક વખત મણુ તપાવી તેને નીચેઉતારી તેમજ રહેવા દેવુ, પછી તર ઉપર સારી પેઠે બાઝી એટલે તે કાઢી ફરી જરા તપાવવુ પછી વળી તર આવે તે કાઢી તેમજ રહેવા દેવુ, અને બારીક લુગડુ બેવડુ કરી તે ઉપર ગાળીને તે દૂધ પાવુ એ પ્રમાણે મુળથી તજવીજ રાખવી જોઇએ, રોજ રાતે બાળકની માતાએ સુઇ રહેતી વખતે પાનના બીડામા થોડાક સુવા ખાતા જવુ, તથા સવારે પણ અરધી સુંઠી ખાવા એટલે દૂધ વિકાર વીનાનું થાયછે

નહાન પણુમા બાળકનો જઠરાગ્નિ હલકો અને પાતળા પદાર્થજ માત્ર પચાવેછે, તેથી દૂધ ઉપરની મલાઇ આંતરડાની સાથે ચોટી રહેછે પછી તે ઉપર નવા પુરા બેસી તેથી અનેક રોગ થાયછે, એ પ્રમાણે માતાના ખાવામા, વાયડુ આવ્યુ હોય તો દૂધ વીકારયુક્ત થઇ તેમાંથી બીમાર થાયછે

નહાના છોકરાની તબીયત કફયુક્ત હોયછે અને ઘણુ કરી વાયુ પણ ઊર્ધ્વ ગતી હોયછે અને જઠરાગ્નિ તો ઉપર કહેવા પ્રમાણે હોયછે તેથી ઘણુ કરી કફ સબધી રોગનો વધારો હોયછે અને કીરમપણ હોય છે

પેટ માંહેનારોગ—વરાદ, આકડી, ત્રણ પ્રકારનો ડબો અને ઢવણુ વગેરે પેટમાહેના રોગ હોયછે

વરાદ—એ રોગ ઉપર કહેલા કારણોથી કફનુ જાળુ બંધાઇ તે વાયુની ગતીને રોકેછે તેથી તે રૂધાએલો વાયુ, કોપ પામી જ્યા ત્યા વેગથી પ્રવેશ કરવા લાગેછે તો વાયુતો હરએક પ્રકારે પણ પોતાના જવાનો માર્ગ ખુલ્લો કરવાને ઉપાય કરતા હોયછે પણ તેના વેગ સચારવડે પેટ માહેનો વળી કફારા એખઠો થઇ તે જાળાને આવી મળેછે તેથી તે વાયુનો વધારે રોધ થઇતે ઊર્ધ્વગતી વાયુના જોરથી તે જાળુ ઊપર ચઢતા ચઢતા ઠાળજામા વ્યાપી પછી કંઠાવરોધ થાયછે

એ સસણી અથવા વરાદ પ્રમાણે જલદીથી પ્રાણઘાતક એવો બીજો રોગ કોઇ નથી.

એ રોગ કફથીછે તેથી કેટલાક વૈદ્યો એ રોગ ઊપર ગરમ ઊપાયો કરેછે તેથી ગુણ આવવો તો કઇણુ પણ ઘણુ કરી અવગુણ થાય છે, કમકે ગરમ ઊપાયોથી તે અત્યત સુવાળા બાળકનુ મો અદરથી બળવા જેવુ થઇ ગણુ સુકાયછે પછી હરએક ઓષધ પાવુ છતા તે ચમચમે છે તેથી તે બાળક ઘણું આકુળ થાયછે એટલુંજ નહી તો કઠના વિચે જે વાયુ વાહી નાડીઓછે તે સુકાઇ કોચલાવસેછે, ભાવી સુકાયછે તથા ઊપર કહેલા કફ જાળનુ પાતળાપણુ કમી થઇ જાય થાયછે તેથી વાયુના ઊર્ધ્વ ગતીને અધીક અવરોધ થઇ રોગ પ્રબળ થાયછે

શસણી (વરાદ)ઉપર—મોટી હરડે, બહેડા, જેઠીમધ, નહાના પાણીમા અથવા ગરમ પાણીમા ઘસી તેમા થોડુ સીંધાલોણ અને મધ નાખી તે ચટાડવુ, મરુ[illegible]

માત જોઈ તેમાંજ રેવંચીનો એકાદ લસરકો ઘસવો. હરડે, બહેડું, અને સાકરકોળાનું એક બીજ એ એકઠાં ઘસી થોડું પાવું.

ડીકામાળી, રેવચી અને એળીઓ એનો ઊન્હા પાણીમાં ખરડ કરી પેટ ઉપર ચોપડવો પણ ડુંટીપર ચોપવો નહીં. નાગરવેલનાં પાકાં પાનને એરંડીયું લગાડી તે જરા જરા સેકી પેઠ ઊપર મુકવાં તથા તેવા પાનથી પેટ શેકતા રહેવું. ડાકતરનુ પડીકું આપી ઉપર બે ચમચા ચહા પાવો, ડાકતરનુ પડીકુ એ રોગ ઉપર ઉપયોગીછે. તે બાળકના મુતરમાં હરડે તથા બહેડું ઘસી તેમાં થોડાસીંધાલોણ નાંખી થોડું થોડું પાતા જવું ગોળમાં ચણાની દાળથી ઓછો પાપડખાર નાંખી તેમાં થોડુ માતાનુ દૂધ મેળવી પાવું. એથી ઉલટી થસે. એ ઓસડ બે ત્રણ મહિનાના બાળકને આપવું નહી.

*ગરળો—નાગરવેલના પાનનુ સોપારી વગેરેની સાથે બીડું કરી તેમાં એક ચપટી અજમો તથા અરધી મુંઠી સુવા, અને રંગની હરડે અડધી તથા થોડુંક સંચળ નાંખી તે બીડુ સારી પેઠે ચાવી રસ બસ થયા પછી તેરસ ચમચામાં ગાળી તે નહાના બે ત્રણ ચમચા પાવા, એ ગરળો આઠ દસ દિવસે આપવાનો ચાલ હમેશાં રાખવો, તેથી કફ તથા વાયુથી થનારા વીકાર તથાબીજાપણ વીકારો થઈ સકસે નહીં. આંકડી એટલે ધુણવા જેવુ થવું, એ રોગ ગર્મીથી વાયુકોપ પામી એકાએક તે ગરમી પ્રકોપના સાથ માંથામાં પ્રવેશ કરી સવેગ હોઇ ભરાવાની પેઠે થાયછે, તેથી હાથ પગ વગેરે અવયવ કપવાં લાગી આંખ્યો ફાટી જાય છે, એટલામાં જોતે શમાવાનો ઉપાય ન થાય તો તેને પોતાના સ્થાને આવવાને ઘણી મહેનત પડછે દક્ષિણ વગેરે દેશમાં એ રોગ થયો તો છોકરૂ ધુણેછે તેથી તેને ભુત વગેરેની બાધા થઇ એવી ખોટી કલ્પનાઓ કરે છે.

એ પ્રમાણે આંકડીનો પ્રકાર થયો તો તેની આંખ્યો ઊઘાડી ન રાખતાં હાથથી હળવેજ પાપણીયો મીચવી. તેમ આંખ્યોની આગળ અંધેરી કીંવા મરગી અથવા ચકકરો આવવા લાગે તો આંખ્યો મીંચી રાખવાથી તેનુ જોર કમતી પડછે, તેજ પ્રમાણે આંખ્યો મીંચી રાખી હોય તો આંકડીનો પણ વેગ ઓછો થાયછે. આંખ્યો ઉઘાડી મુકીએ તો વધારે જોર થાયછે.

આંકડી ઊપર—તેજ વખત ધોળી ડુંગળી નખથી થોડીક ચીરી નાકની પાસે રાખવી, અને તેહળવે સુધાડવી એટલે તેજ વખત આંકડી ઉતરેછે. ગુલાબ જળ રૂના પુંમડાવડે તાળવા વીના સર્વે માંથાને તથા કાનની પછવાડે તથા કપાળ ઉપર અને આંખો ઉપર લગાડવું, મોટી હરડે થંડા પાણીમાં ઘસી અવાળુને તથા જીભની નીચે તથા થોડું જીભનેપણ લગાડવું, એટલાથી ન મટે તો

*પાનપટ્ટીનો રસ,

દરૂ, આમળા, અને ધોળીક સાકર ઘસી અંજન કરવુ, અને ફુગળીનો ઊપાય વખમા ચાલુ રાખવો, એ રોગ ઉપર ફુગળી ઉસ્તાદ છે ફુગળીના સુધવાથી આકડી ઉતર્યા પછી પણ ઉપર કહેલુ અંજન કરવુ, તથા દરૂ ઘસી અગ્ન-ઝુને લગાડવી, કારણ એ આકડીનો ભરોસો નથી ફરીને પણ રહી રહીને ચડેછે એ માટે ઊપર કહ્યા પ્રમાણે ઉપાયો કરવાથી વારવાર થઇ સકતી નથી.

જે બાળકના માથામા ગરમી ઘણી હોયછે તેને ઘણુ કરી આકડીનો રોગ થાયછે

ડબો—એ રોગ દૂધની તર કીંવા તેવી પ્રકારનો પદાર્થ ખાવાથી પેટમા મલાઈ જેવો કિ વા દડકા જેવો આકાર થઈ આતરડામા ચોટી રહેછે પછી દિવસે દિવસ તેઊપવરની પેઠે પુષ્ઠ બાઝી તે વધતો જાયછે, પછી તેનો આકાર ડબા જેવો જામેછે તેને નીચે કીંવા બાજુએ અથવા ઉપર છીદ્ર હોયછે, તે કસ્ટસાધ્ય અને અધોમુખ છીદ્ર હોય છે, તે ઘણુ કરી અસાધ્ય.

એ રોગ ઘણુ કરી છ મહિનાની ઊપરની વયવાળા બાળકોને થાયછે

કવલુ—કરીને રોગછે તે પેટમા ડાબા પડખે ઠીકરી જેવો થાયછે તે વખતે આગળીને હેલાયછે કોઇ વખત તેવોને તેવોજ રહેછે

ડબા ઉપર—કડવુ ઇંદ્રવર્ણુ સેંધના મુતરતા પકાવી તે મુતર મુખા ખડવુ, પછી તે એક વાલ લેઇ એક અધોઠી ભાર પાપડખાર અથવા સજ્જીની ભુકીની સાથે મધમા આપવુ અથવા ગોમુત્રમા મેળવી આપવુ, એ પ્રમાણે નીત્ય સવાર સાજ, અથવા ફક્ત સવારે આપવુ ગોમુત્રમા સાકર અને મીઠુ સરખા ભાગે નાખી તે પાતાજવુ એળીયો, ડીકામાળી એખડી ઘસી પાવી પારેવાની અથવા કબુતરની વીસ્ટા મધમા ચટાડવી એક તોલો પાપડખાર તથા એક મોટુ રીંગણુ, કઈ દીધેલા વાસણમા પકાવી તેનો ગોમુત્રમા ખલ કરી તેમાથી બે વાલ લઈ ઓળના પાણીમા પાતા જવુ રીંગણી અને ભોરીંગણી એના ઉકાળામા એક તોલો પાપડખાર ખલ કરી તેમાથી એક નહાનો ચમચો ભરી આપવુ

બાહેરના ઉપાયો—દુટીના ઉપર ત્રણ આગળ જગ્યા મુકી ત્યા સીસા માનુ પુતળુ કાડવુ, તથા દુટીના બે પડખે દુટીથી બે તસુના છેટ ઉપર બે ફુલીયો કઢાવવી, તે ભીલાયુ ઉઠવા સારૂ કેળના પાનને એરંડીયુ લગાડી તે ઉપર બાધવુ, પછી તે ભીલામાને મલમની પટીયો લગાડી વહેતો મુકવો, રીંગણુ ભાડમા નાખી સેકી કાડવુ તેમા સાજીખાર નાખી તે પેટ ઊપર બાધતા જવુ

કવલુ ઉપર—ડબા ઊપર જે ઊપાયો કહેલાછે તેજ કવલુ ઊપર પણ કરવા.

બાળગુગી—મહોટી દરૂ, (સુરવારી દરૂ) બહેડ, અતીવીખની કળી, નાગરમોથ, કદજવનો એક ભાગ, વાવડીંગના ત્રણ ભાગ, અકલકારો, જેઠીમધ,

વરીયાળી અરધી મુઠ, તથા એકચ પટી સુવા લઈ અધ કચરા કરી તેનો કાવો કરી તે પાણીમાં ઘસવા પછી તેમા જુવારના દાણા જેટલો સીંધાલોણનો ભુકો નાંખી, મધના સાથે એક નહાનો ચમચો પાંવુ, એપ્રમાણે છોકરૂ એક મહિનાનુ થયા પછી નીત્ય ચાલુ રાખવું. એ સર્વ ઓષડાનાં કરતાં હરડે વધારે ઘસવી, તેથી ઉતરતું જેઠીમધ, શરદરૂતુ અને વસંતરૂતુમાં ઉપર કહેલા પાણીમાં ઘસેલી ઘુંટી માફેક ન આવે તો ગુલકંદના પાણીમાં ઘસવી. બાળક ૭ મહીનાનું થયા પછી તેને ઘુટી એ અઢી ચમચા સુધી વધારવી. અને સીંધાલોણ ચણ્યાની દાલ જેટલું નાંખવું. એપ્રમાણે નીત્ય દસ્તુર ચાલતો છતાં પણ જો તાવ આવે તો એજ ઘુંટીમાં કરીયાતુ ઘસવું, અને રાતે સુતી વખતે સુવાના ઉકાળામા સાકર નાંખી પાવો. ઉધરસ થાય તો તેજ ઘુંટીમાં બદામની છાલ ઘસવી. સુકી ઉધરસ હોય તો જેઠીમધ તથા બદામની છાલ વધારે ઘસી બીજાં ઓસડો થોડા ઘસવા. પેટ દુખવા લાગે તો જુવારના દાણા જેટલી ઢીકામાલી ઘસવી. ઝાડો સાફ ન થતો હોય તો હીમજ ઘસવી. કીંવા ગરમાળાની શીંગ ભાઠામાં નાંખી તેનો ગોળ કહાડી તે થોડો તે ઘુંટીમાં નાંખી આપવો, તેથી પણ ઝાડો સાફ ન થાય તો મેઢીયાવળના પાણીમાં ઘુટી ઘસવી.

ઊલટી થતી હોય તો અક્લગરો ઓછો કરી સર્વ કરતાં નાગરમોથ વધારે ઘસવી.

ઘણું હસવા લાગે તો હરડે તથા બહેડા ઓછું કરી જાયફળના બે લસરખા ઘસવા.

હેડકી ઘણી લાગે તો એકલું કડુ ઘસી ચટાડવુ. નહાન પણમાં બાળકને ખારેક ઘસી ચટાડે છે પણ તે અણઘટતું છે. કેમકે તેથી પેટમાં જાળું બંધાય છે તથા કોઠામાં ગરમી થાય છે, પછી કેટલાક દિવસે લોહી પડવા લાગે છે, તથા સુકી ઉધરસ થાય છે.

કીરમ તથા જંતુ ઉપર ઉપાય—વાવડીંગના દાણા આસરે ૧૬ કીંવા ૧૦, દીવેચી અજમો એક ચપટી, ઇંદ્રજવ દાણા આસરે ૬, મહોટીહરડે, બહેડું ગરમ પાણીમાં ઘસી તેમાં સીંધાલોણ અને મધ નાંખી પાવું. એરંડીયુ ગરમ પાણીમાં આપવું. ચળ કરનારી અળવીનો કંદ બાળી તેની રાખ મધમાં કીંવા પાણીમાં આપવી.

કાંકચાંનાં પાન આસરે ૭ પીતપાપડીની બીચો બે, ધાણા ૧ માસો, વાવડીંગ ૧ માસો, વા ભુભું ૧ માસો એ ઓષડા અધકચરાં કરી રાતે પાણીમાં પલાળવાં, બીજે દિવસે સવારે ચોળી તે પાણીમાં સાકરનો ભુકો નાખી આપવો. કપુર ગોળમાં આપવું. ધાણાના પાણીમાં સતાપાના પાનના રસનાં ચાર છ ટીપાં નાંખી આપવાં

નહાના બાળકને—પેટમા રોગ થાય છે તેનુ કારણ માતાનું દૂધ કુપથ્યથી

ખરાબ થાય છે તે છે, ઉપરઉપર દૂધ આપે છે તે સારી રીતે તપાસી પકું થયા પછી તેની મલાઈ કાઢવામા કસર રહે છે, તથા ગુટી દેવામા બેપરવાઈ થાય છે તેથી પેટ માંહેના રોગ અનેક પ્રકારના થાય છે

નહાના બાળકના પેટ માંહેના રોગો ઉપર—ઓપરા સુગી ઉપર, સમ લાનુ લોહી કીંવા તે લોહીનુ કપડુ બનાવી પાવુ

ટબો થાય છે તે ઉપર—કડવા ઈન્દ્રવર્ણાના ફળ, ભેંસના મુત્રમા ઘસી તે થોડુ પાવુ ઓરતો થાય છે તે ઉપર તથા સસણી વગેરે બીજા અનેક રોગો ઉપર મોરીંગન તથા હગદર, નાગરવેલના ડબીના રસમા આપવી બીડાની સાથે કડવુ જીરૂ ચાવી તેનો ઓગાળ હગદર નાખી આપવો કારેલાના પાનનો રસ કહાડી તેમા હળ ૨ નાખી પાવો એટલે ઉલટી તથા ઝાડા સાફ થઈ પેટ ચોખુ થસે. સતાપાના પાનનો રસ તથા આબીનો રસ એખઠો કરી મધ નાખી પાવો. નાગરવેલના બીડાના રસમા સોનમખીના રસમા હેની કળી, તથા થોપેલો સાજીખાર નાખી પાવો. થોથારા થોરના પાન લાવી સેકીને તેનો રસ કહાડી તેમા એ લીંપો તથા હરડે અથવા રેવંચીનો સોરો થાસી ખડખડાવી તાણી ઝાલે એવો પેટ ઉપર લેપ કરવો, ડુંટી ઉપર કરવો નહીં, ગોમુત્ર એક બે વખત ગાળી તેમા હગદર નાખી પાવું તપારોગનુ પ્રબળ હોયતો હરડે પણ તેમા ઘસવી બાકુળીના બીજ, નાગરવેલના રસમા અથવા દૂધમા કીંવા પાણીમા ઘસી પાવા ગોળમા ૮ ટીપાર આપવો, એટલે પેટ માહેના જરપટ પડી સાફ થસે ઊંચી બાટીના બે ચાર ટીંપા ચમચા ભર પાણીમા નાખી પાવા, ઘણા ગરમ ઉપાયો થવાથી ગળુ, છાતી, સુકા પડી બાળક હાયથી જાય છે એ માટે શક્તિ વગેરેનો વિચાર કરી તથા રોગનું કારણ જોઈ ઓષધ આપવુ ધારો તથા છાતી સુકા પડ્યા હોય તો જેઠીમધ તથા વરી યાળી ખાટી તેનો ઉકાળો કરી તે પાણીમા ફરી જેઠીમધ તથા થોડા આકાસમ ફો ઘસી તેમાં થોડુ સીંધાલોણ તથા મધ અને સાકર નાખી ચટાડવુ આપવું તાજું ઘી તથા મધ, તથા સીંધાલોણ અને તેમા આદાના રસના એક બે ટીંપા એવી રીતે ભેગુ કરી ચટાડવું પણ પેટમાહેનો રોગ ન હોય તો આ ઘીમાહેલુ ઓષધ કરવુ

મદાત્ય પાનાત્યય—સુરા તથા દારૂ પીવાનો વખત તથા પરીમાણ સવારે દાતણ વગેરે શરીર શુદ્ધીના કર્મો કરી પોતાની શક્તિ જોઈ ચાર તોલાથી તે સાત તોલા સુધી સુરા અથવા દારૂ પીવો બપોરે ચીકણા પદાર્થ ઘણુ વગેરે મીષ્ટાન્ન તથા માસ વગેરેની સાથે પીવો રાતના પ્રારંભ વખતે તેરતોલા અથવા તબીયતને માફક આવે તથા અંત:કરણ સારી હાલતમા રહે એટલો પીવો, એ પ્રમાણે કહેલા વખતે તથા કહેલા પ્રમાણથી નીત્ય સેવન કર્યું હોય તો તે મદરસાયન રૂપ થઈ આયુ વધારી તથા શરીરની વૃદ્ધી કરે છે બળ તથા બુદ્ધીને આપનારૂ છે, અમૃત જેવુ શરીરને હીત કરનારૂ છે, એમા તફાવત પડી રીતથી વધારે, તથા વગર વખતે

શેવન કર્યું હોય તો તેજ મદ્ય ઝહેર જેવું બળતરા વગેરે ઉપદ્રવ કરી મદાત્યય રોગને ઉત્પન્ન કરે છે, મદાત્યય એટલે મદ કરી પ્રાણહાની. મદાત્યય રોગ ઘણી પ્રકારના છે.

સુરા, તથા, મદ્ય એના ગુણદોષ નીઘટ પ્રકાશમાં ગુણદોષ પ્રકરણમાં મદ્ય પ્રકરણનાં વીશે લખેલો છે, એ સુરા અમૃત જેવી હીતકારી છે, એનો અનુભવ જેયા મેળે સુરા શેવન કરનારા, હિંદુ વગેરે એવો કરતા દ્વીપાંતરવાસીં યૂરોપખંડમાંહેના લોક શરીરથી મજબુત તથા મેહનતુ તથા મ્હોટી વયના એવા હોય છે. તે દેશમાં સુરા એટલી ઉપયોગમાં લીધી તે ઉપર કહેલા ગુણ ઉપરથી તથા થંડી હવાના લીધે એવુ લાગે છે. હવે તે અતીશેવન કરવાથી નુકસાન કરનારી થઇ પડેછે, એ વાત સ્વતંત્ર છે, અનાજ પણ વધારે ખાધુ હોય તો નુકસાન કરે છે એ ખુલ્લુ છે તો આપણને ફાયદા તથા બઢતી ઉમર તથા બહાદુરી આપનારો પદાર્થ છે તેનું અતીશેવન કર્યું હોય તો તે થકી નરસુ ફળ મળે તેમાં સુનવાઇ. ?

એજપ્રમાણે તાડી, માડી, ખજુરીદારૂ પણ સદરહુપ્રમાણે પીધો હોય તો હીતકારક છે પણ કેફ કરનારા પદાર્થોમાં એટલી તો વશ કરવાની શક્તિ છે કે માણસોને તે પોતાના તાબે કરીલે છે તેથી માણસોએ એવા પદાર્થોની સાથે કામ જેટલો સંબંધ રાખવો,

મદાત્યય રોગ ઉપર—બીજોરાના માંહેનો મગજ તથા દાઢી મદાણા આપવા. ધરાખ, આમળાં, ખજુર એનો હીમ કરી આપવો. આમળાના રસમાં સાકર નાંખી તેમાં પારો ૧ ભાગ, ગંધક ૧ ભાગ એની કજલી નાંખી આપવો. લીંબુ અને પતાસાનું સરબત આપવુ. પાકેલા બીજોરાનો રસ ખાંડ નાંખી આપવો. આમળાનો મુરબો આપવો. ગુલકદના પાણીમાં થોડો લીંબુનો રસ નાંખી તે આપવું. ધાણાનું પાણી કાઢી તેમા સાકરનો ભુકો નાંખી પ્રવાળ ભસ્મની સાથે આપવુ. મધ, ખજુર, ધરાખ અથવા કાળી ધરાખ, કોકમ, દાડમ તથા ફાલસાંનુ સરબત આપવુ. જુની આમલીમા ખાંડ નાંખી તે લીબુમાં આપવી.

વાજીકરણ કામોદ્દીપક.

ધાતુપુસ્ટઓસડો—ભોંયકોહોળુ વાટી ઘીમાં ગોળી કરી ખાવી, ઉપર દૂધ પીવું. કવચબીજનું તથા તાલીમખાનાનુ ચુર્ણ સાકરની સાથે ખાવુ ઉપર શીણ ભરેલું ગાયનું દૂધ પીવું. ગોખરૂ, શતાવરી, એખરાનાં બીજ, મુદ્રા, અતીબલા એનું ચુર્ણ રાતે દૂધમાં લેવું.

સ્વર્ણમાક્ષીકાદી ચુર્ણ—સ્વર્ણમાક્ષીક, રસસીંદુર, લોહભસ્મ, હરડેનુ ચુર્ણ

સીલાજીત, વાવડીંગનુ ચુર્ણ એ ઓપરા એખઠા ખલ કરી ઘીમા આપવા આશ્ચપાક, મહાકુશ્માડપાક, ગોખરૂપાક, સાલમમીશ્રીપાક એ આપવા. ગોવરસનુ ચુર્ણ ના તોલો સાકર, ૪ તોલા ગાયનુ દૂધ ૨૦ તોલા એ એખઠુ કરી આપવુ અડદનો ઉકાળો કરી તેમા ગાયનુ દૂધ તથા ઘી તથા સાકર નાખી આપવો. શતાવરી, ભીકણાનુ બીજ, કવચબીજ, એખરાનુ બીજ, ગોખરૂ, તલ, અડદ, એનુ ચુર્ણ કરી કરેલા ગાયના દૂધમા અથવા સાકર નાખી તેમા આપવુ એક અથવા બે મહોઠીભાર ચોખુ અફીણ ખાંડની સાથે ખાવુ, ઊપર કરેલુ દૂધ પીવુ જેઠીમધનુ ચુર્ણ મધ તથા ઘીની સાથે આપવુ ઉપર દૂધ પીવુ. આમળા, ગોખરૂનુ ચુર્ણ તથા ગળોનુ સત્વ એ ત્રણે ઘી સાકરની સાથે સેવા એટલે ઘરડા હોય તો પણ અજર અને અમર થાય છે સોયકોહળાના ચુર્ણને એંગરસની સાત ભાવના આપી તે ચુર્ણ ઘી તથા મધમા સેવુ ઊકડારી, ગોખરૂ, કવચબીજ એનો દૂધમા પાક કરી તે ખાવો. ઊકડારીનુ ચુર્ણ દૂધમા પકાવી તેમા સાકર નાખી ગૌન્ગ હોય તો પણ પુરષાતન આવે છે ગાયના કરેલા દૂધમા ગાયનું ઘી તથા સાકર નાખી લેતા જવુ એ લેવુ પથ્ય તથા તેજની અને બલની વૃદ્ધી કર-નારૂ અને પુસ્ટીકારક એવુ બીજુ ઓસડ નથી ચીત્રક ૧ ભાગ, કાયફલ ૨ ભાગ, કાકડસીંગી ૨ ભાગ, ચીરફુળી ૨ ભાગ, જાવત્રી ૨ ભાગ, અભ્રકભસ્મ ૧ ભાગ, લોહભસ્મ ૧ ભાગ તેમા સર્વ ઓસડાથી અરધો ગોળ નાખી બોરના ઠળીઆ જેવડી ગોળીયો કરવી તે ગોળી સાંજે ખાઇ ઊપર દૂધ પીવુ

ગુટીકા—લવીંગ ૧ ભાગ, જાયત્રી ૧ ભાગ, તજ ૧ ભાગ, પીપર ૧ ભાગ, અફીણ ૧ ભાગ, આકલગરો ૧ ભાગ, સમુદ્રશોષના બીજ ૧ ભાગ એ ઓસડો સરખા ભાગે લઇને સર્વના જેટલી ચીની સાકર નાખી વાલના પ્રમાણે ગોળી ત્રણ ઘડી દિવસ રહે એટલે સેવી તેનો ઉતાર લીંબુ

સ્તંભન ગુટીકા—કસ્તુરી ૬ માસા, કેશર ૧ તોલો, રૂમીમસ્તકી ૧ તોલો, લવીંગ ૧ તોલો, જાયફળ ૧ તોલો, અકલકારો ૧ તોલો, જાવંત્રી ૧ તોલો, એલચી ૧ તોલો, તજ ૧ તોલો, ચોપચીની ૧ તોલો, કંકોલ ૧ તોલો, તેજબળ ૧ તોલો, મકલમસ્ત ૧ તોલો, પીપરીમુળ ૧ તોલો, ઊંટીંગણ બીજ ૧ તોલો, કવચબીજ ૧ તોલો, ગોખરૂ ૧ તોલો, સુંઠી ૧ તોલો, માલકાકણી ૧ તોલો, સમુદ્રફળ ૧ તોલો, હીંગળો ૧ તોલો, ભોંયરીંગ ૧ તોલો, ઇંદ્રજવ ૧ તોલો, શતાવરી ૧ તોલો, નાગરમોથ ૧ તોલો, કાળી મુસળી ૧ તોલો, નાગકેશર ૧ તોલો, સોનેરી વરખ ૧ તોલો, રૂપેરી વરખ ૧ તોલો, પીસ્તાનુ મગજ ૧ તોલો, ત્રણ વરસનું ગોળ, શુદ્ધ અફીણ, એ સર્વ ઓસડો લેઇ તેની ગોળીયો બોર જેવડી કરવી તે બે વખત ખાતા જવી ખાટુ, તેલાળુ, તીખું ખાવુ નહીં ગોળી લીધા પછી જમવુ નહીં એ ઓસડ

સારી પેઠે વીર્યસ્તંભન, તથા પુસ્ટી કરનારૂ છે, ઊતારલીંબુ.

બંધેજ—કસ્તુરી ૧ ભાગ, કેશર ૨ ભાગ, જાયફળ ૨ ભાગ, લવીંગ ૪ ભાગ, અફીણ ૪ ભાગ, ભાંગના દાણા ૪ ભાગ એ એખઠી કરી તેની ગોળી વાલ પ્રમાણે લેવી.

ચૂર્ણ—તાલીમખાના ૧ ભાગ, મુસળી ૧ ભાગ, ગોખરૂ ૧ ભાગ સાકર તથા ગાયના દૂધમાં ૭ દિવસ આપવું.

વીર્ય વૃદ્ધી તથા સ્વપ્ન અવસ્થા ઉપર ચૂર્ણ—સાલમમીસરી ૧ ભાગ, ધોળી મુસળી ૧ ભાગ, સાદી ૧ ભાગ, તાલીમખાના ૧ ભાગ, ચીકણાનાં પાન ૧ ભાગ, મેંદીનાં પાન ૧ ભાગ, કપાશીયાનો મગજ ૧ ભાગ, મુલતાની માટી ૧ ભાગ,રોહીસ ઘાસનાં છોગાં ૯ ભાગ સાકર નાંખી દરરોજ ૩ માસા ચુર્ણ પાશેર દૂધમાં આપવું એટલે ધાતુપુસ્ટ થઈ સ્વપ્ન અવસ્થા બંધ થાયછે.

ગુટીકા—અફીણ ૩ા માસા, કેશર ૩ા માસા, મરી ૭ માસા, જાયફલ ૭ માસા, જાવત્રી ૭ માસા, કસ્તુરી ૧ાા માસા, લવીંગ ૧ા માસા એ એખઠાં કરી મધમાં ખલવાં અને ગોળી ૧ાા વાલની કરવી ઊતાર લીંબુ.

વાજીકરણ ઉપર ઘી—ધોળી કણેરનાં મુળ પક્કો શેર લાવી તેમાં આઠ શેર પાણી નાંખી ઊકાળો કરવો, ચોથા ભાગનો રહ્યા પછી તેમાં ૨ શેર ભેંસનું દૂધ નાંખી પાછું ઉકાળવું, જ્યારે એકલું દૂધ રહે ત્યારે તેમાં સોમલ ૧ તોલો, જાયફલ ૧ તોલો, જાવંત્રી ૧ તોલો, કેશર ૧ તોલો, લવીંગ ૧ તોલો, સમુદ્રફળ ૧ તોલો, એ એખઠાં વાટી નાંખવાં પછી તે દૂધ મેળવવુ. સારૂ ચક્કાં જેવું દહીં બને એટલે તે રવાયાથી વલોવી તેમાંનુ માંખણ કહાડી લેવુ તેનું ઘી કરી એક શીશીમાં ભરી મુકવુ.

તે ઘી આપવાનો પ્રકાર—એક ટીંપુ નાગરવેલના પાનને લગાડી એકલુ પાન ખાવુ, ઉપર સારી પાનની બીડી ખાવી એટલે સુ*રત કરવાની ઇચ્છા ઘણી થસે પિત્ત પ્રકૃતિવાળા માણસને એ નુકસાન ઘણું કરેછે એમાટે તબીયત જોઈ ઉપયોગ કરવો. ચોખા હીંગળોનો કાંકરો ૩ માસા ભાર લેઈ ઠીકરા ઉપર મુકવો તેના ફરતી લવીંગની પાળ કરવી, અને તે ઉપર ધોળીડુંગળીનો રસ આસરે પાશેર કાઢી ઊપરા ઉપર નાંખી હેઠે તાપ કરવો, તે રસ અટવાયા પછી તે હીંગળોનો કાંકરો તથા લવીંગનો એખઠો ખલ કરી પડીકું કરી મુકવું, તેમાંથી અનુપાનનાસાથે આપવુ એ ઓસડ અનુભવીછે.

ધાતુ પુસ્ટ ઓસડ—તાલીમખાના ૧ તોલો, એલચીદાણા ૧ તોલો તથા

---

* વીષય.

પીળામરી ન ગ ૩–૪ એ એખરા કરી તેના ૬ ભાગ કરવા, પછી પાકેલા તર ધારી કેળામા તે ૭ ભાગ માહેના ૧ ભાગ ભરી રાતે અજવાળીઆમા મુકવો સવારે દા તણ કર્યા પછી તે કેળુ છાલ કહાડી ખાવુ એ પ્રમાણે બે ત્રણ મ ડળ એટલે મહિના સુધી કરવુ, તેથી ધાતુના ઠેકાણાની ગરમી નાશ પામી ધાતુ પુસ્ટ થાયછે, તથા માથા માંહેની ગરમી મટી આખોને ઘડક આવેછે

ઇસબગોળ બે ભાગ, એલચીદાણા ૧ ભાગ તથા સાકર ૩ ભાગ એ રાતે પાણીમા પલાળી સવારે ખાવા અથવા તેની ફાકી લઇ તે ઊપર ગાયનુ દુધ એક બે પુટા પીવુ

જ્યોતી સ્મતી—સાકર અને એલચીદાણા સરખે ભાગે એકત્ર ખાંડવા પછી ચાર માસા તે ફાકી લેઇ તેમા તેટલુજ કાચુ એરંડીયુ અથવા એરંડીના પીળા બીજ લઇ સવારે દાતણ કર્યા પછી લેતા જવુ *ખમીર લેઇ વજન વધારે પણ કરવુ, એ ઓષધ ખાવાથી માથાની ગરમી મટી મગજ ઘટ્ટ થઇ આખમાંહેની ગરમી પણ જાયછે અને આખોમા તેજ આવેછે

બદામ ૧ ભાગ, કાચુ દીવેલ અથવા એરંડીના બીજ ૨ ભાગ, એલચીદાણા ૧ ભાગ એ એખરા ખાંડી તેમા ચાર ભાગ સાકર તથા ચાર ભાગ ગાયનુ તાજુ ઘી એ એખરુ કરી રાતે પુનમના અજવાળીઆમા મુકી સવારે તેમાથી નીત્ય ચાર માસા કીંવા ૭ માસા લેતા જવુ માથા માંહેનીગરમી મટી મસ્તકમા મગજ ભરાયછે, અને નેત્રોમાહેના સર્વ વીકાર દૂર થઇ તેજ આવેછે

જવનોલોટ ૧ શેર, તાજુ ઘી ૧ શેર, સાકર ૧ શેર, પીળામરી ૧ તોલો એલચીદાણા ૨ તોલા એનો ભુકો કરી એ સર્વ ઓસડો સારી રીતે એખરા મેળવી કલઇની થાળીમા નાખી રાત્રે પુનમના અજવાળીયામા મુકી સવારે ઘરમા રાખવા, તેમાંથી નીત્ય ચાર કીંવા પાચ તોલા લેવું ઉપર ગાયના દૂધનો એક પુટો લેવો.

ઘઉનો ૧ શેર રવો લેવો તેને ગાયના દૂધનો ફુરમો આપી એક પહોર દાબી મુકવો. પછી ઘીમા સેકવો તથા એરંડીનો મગજ ૧ શેર લેવો, તે પણ ઘીમા સેકવો, તથા એક શેર માવો ગાયના દૂધનો તે પણ ઘીમા સેકવો, પછી સર્વ સામાન એખરો કરી તેમા એલચીદાણા ૩ તોલા, પીળામરી ૬ માસા, દૂધીના બીજનો મગજ ૧ શેર તથા બદામના બીજ ૧ શેર એ ખાંડી તેમા નાખવાં પછી સર્વ એકત્ર કરી સાકરના પાકમા નાખી તે કલઇ કીધેલા વાસણમા ઢાળી તેનાં ચોસલા પાડવાં, તે માંથી નીત્ય ચાર અથવા પાચ તોલાના આસરે સવારમાં ખાતા જવુ તેથી માથા માંહેની ગરમી મટી મગજ ભરાયછે, આખોમાંહેની ગરમી નાશ

* પ્રકૃતિમાન (શક્તિમાન).

પામી તેજ વધેછે, ધાતુ પુસ્ટ થાયછે તથા વાયુ અને પિત્તની શુદ્ધી થઈ લોહી વધે છે.

ગાયનુ માંખણ ૨ તોલા, સાકર ૨ તોલા, એલચીદાણા ૬ માસા, તેટલુંજ નાગકેશર એ સર્વ એખઠાં કરી એકવીસ દિવસ સુધી નીત્ય સવારમાં સેવન કરવુ.

રષાયન.

ધાતુ, ઊપધાતુ, તથા રસ, ઊપરસ, તથા વિષ, ઊપવિષ, તથા રત્નો ઊપરત્નો ઇત્યાદીઓનુ શોધન તથા મારણ.

સપ્ત ધાતુની શુધ્ધી—સોનુ ૧, રૂપુ ૨, તાંબુ ૩, શીસુ ૪, કલઇ ૫, લોહ ૬, જસત ૭ એમાંથી જે ધાતુની શુદ્ધી કરવાની હોય તેનો ૨ સ કરવો અથવા પત્રાં કરી તપાવી લાલ કરવાં, અને તે તેલ છાશ, ગોમુત્ર, કાંજી એમાં જુદાં જુદાં સાત વખત બોળવાં, પછી છેવટ કળથીના ઊકાળામાં તથા ત્રિફળાના ઊકાળામાં એક એક વખત ઓલવવાં અથવા કેળના ગાભાનો રસ કાઢી તેમાં સાત વખત ઓલવવાં, અથવા આકડાના દૂધમાં ત્રણ વખત ઓલાવવાં એટલે શુદ્ધ થાયછે.

સપ્ત ધાતુનું મારણ—ધાતુનાં પત્રાં કરી તેનાથી ચોથા ભાગનું મનસીલ તથા ગંધક લઈ આકડાના દૂધમાં વાટી પત્રાંઓને લેપ કરવો, અને તે શરાવમાં નાંખી કપડ માટી કરી ગજપુટ આપવો એ પ્રમાણે બાર પુટો આપીએ એટલે સર્વ ધાતુની ભસ્મ થાયછે.

બીજો પ્રકાર—પત્રાંનો ચોથો ભાગ પારો તથા ગંધક એ ભેગાં ઘુંટી લીંબુના તથા કુવારના રસમાં ખલ કરી પત્રાઓને લેપ કરી સુકવવાં પછી શરાવમાં નાંખી કપડ માટીકરી ગજપુટ આપવા એટલે ભસ્મ થાયછે.

ત્રિજો પ્રકાર—ગેરૂ, સાજીખાર, વડાગરૂં, આકડાનું દૂધ, નવસાગર, કુંવાર, ચણોઠી એનું ચુર્ણ તથા ધાતુનાં પતરાં એખઠાં થર ઊપર થર કુલડીમાં નાંખી તે કુલડી કોયલામાં મુકી તાપ દેવો એટલે ભસ્મ થાયછે.

ઊપધાતુની શુધ્ધી તથા મારણ—સુવર્ણ માક્ષીક એટલે સોનામુખી ત્રણ ભાગ, સીંધાલોણ ૧ ભાગ એનુ ચુર્ણ કરી લોઢાની તવીમાં નાંખી ચુલા ઊપર મુકી હેઠે અગ્નિ લગાડવો અને તે ઉપર કાગદી લીંબુનો રસ નાંખવો. અને લોઢાના દસ્તાવડે અથવા કરછીથી હલાવવું લાલ થયા પછી ચુર્ણ કાઢી લેવું એટલેસુધી થાય તે પછી કલથીના ઉકાળામાં અથવા ગોમુત્રમાં કીંવા તેલમાં ખલ કરી શરાવમાં નાંખી કપડ માટી કરી ગજપુટ આપવો, એટલે ભસ્મ થાયછે, એજ પ્રમા-

ધાતુ ઉપધાતુની શુદ્ધી કરવી રૌપ્ય માક્ષીકનુ ચુર્ણ કરી કટોરાં તથા મરસાબીબી, તથા જબીર, લીંબુ, એના રસમા એક એક દિવસ ખલ કરી તાકામા તપાવ્યુ હોય તો શુદ્ધ થાયછે પછી તેનુ મારવુ સોનામુખીની પેઠેજ કરવું મોરથુથના ચોથા ભાગે પારેવાંની વીસ્ટા તથા ટંકણખાર દશમો ભાગ મેળવી શરાવમા નાખી કપડ માટી કરી અડાયાછાણાનો ધીમો તાપ આપવો, પછી દહીંમા ખલ કરી તેજ પ્રમાણે અગ્નિ આપવો અથવા મધમાં ખલ કરી અગ્નિ આપવો, એટલે શુદ્ધી થાયછે.

અભ્રકનુ શોધન, તથા મારણુ—કાળો અભ્રક લેઇ કોલસાના અગ્નિમાં ધમણ વડે ફુંકી લાલ કરી દૂધમા ઓલવવો, પછી તેના જુદાં જુદા પત્રા કરી ચોખાનો રસ તથા લીંબુનો રસ એ બે એકઠા કરી તેમાં તે પત્રા આઠ પહોર સુધી પલાળવાં, તેથી અભ્રક શુદ્ધ થાયછે, પછી તેનુ કપડછાણ ચુર્ણ કરી આકડાના દૂધમા એક પોહરસુધી ખલ કરી તેની ચકતી કરવી અને તેના ફરતા આકડાના પાનવીંટી શ રાવ સંપુટમા મુકી કપડ માટી કરી અડાયાછાણામા ગજપુટ આપવુ, એ પ્રમાણે આકડાના દૂધમા સાત ગજપુટો આપવા, પછી વડવાઇના રસમા એક દિવસ ખલ કરી ગજપુટ આપવો, એ પ્રમાણે ત્રણ પુટો આપવા એટલે ભસ્મ થાયછે

બીજો પ્રકાર—અભ્રક કુટી તેમા અરધી ડાંગર નાખી જાડા કપડામા બાંધી પાણી નાખેલા પ્યાલામા તે પોટલી પલાળી મુકવી, પછી ચોળતાં તે પ્યાલામા અભ્રક પડસે તે ધાન્યાભ્રક લઇ તેને ચીકણુ, નાગરમોથ, વડનું દૂધ, અથવા વાવા ધનેરાથ, લીલી હળદરનો રસ, એમા જુદો જુદો ખલ કરી જુદા જુદા ગજપુટ આપવો એટલે લાલ ભસ્મ થાયછે

ત્રિજો પ્રકાર—અભ્રકના બરાબર કલમી સોરો ગોમુત્રમા વાટી અભ્રકનાં પત્રાંઓને લેપ કરી મુકવા તે સર્વ પત્રાં શરાવ સંપુટમા ઘાલી ગજપુટ આપવો, એટલે પીળી ભસ્મ થાયછે, શતપુટી તથાહજારપુટી, અભ્રકની ભસ્મ કરવી હોય તો, કુંવારના રસમા ખલી શરાવ સંપુટમા ઘાલી કપડ મટી કરી ગજપુટો આપવા, એટલે રંગદાર ભસ્મ થાયછે

લોહ કાટોડાની શુધ્ધી તથા મારણુ—સો વરસ પહેલાંનો ઘણો જુનો કાટોડો લઇ, બહેડાના લાકડાના કોલસાનો અગ્નિ કરી તેમાં કાટોડો લાલ કરી ત્રિફલા નીકપરોડમા ગોમુત્ર નાખી તેમા સાત વખત ઓલવવુ પછી કુટી ચુર્ણ કરવુ અને ગોમુત્રમા ખલ કરી શરાવ સંપુટમા નાખો કપડમટી કરી અડાયા છાણામાં ગજપુટ આપવો એટલે ભસ્મ થાય છે તેને મંડુર કહે છે

બીજો પ્રકાર—ટીપેલા કાટિયાને ત્રિફલાના ઉકાળાના ૨૧ પુટો તથા ગોમુત્રના ૨૧ પુટો તથા કુંવાર રસના ૨૧ પુટો પંચામૃતના ૨૧ પુટો એવી રીતે૮૪ પુટો આપ્યા હોય તો મંડુર ઘણો ઉત્તમ થાય છે

સુરમો, ગેરૂ, હીરાકસી ટંકણખાર, કોડી, શંખ, છીપ, ફટકડી મુરદાસીંગી એની શુદ્ધી સુરમાનું ચુર્ણ કાગદી લીંબુના રસમાં ખલ કરી આખો દિવસ તડકામાં સુકવું એટલે શુરમો શુદ્ધ થાય છે, એ પ્રમાણે ગેરૂ વગેરેની શુદ્ધી કરવી.

મનશીલનું શોધન—મનશીલના ઝીણા કકડા કરી, કપડામાં બાંધી પોટલી કરવી, પછી ડોલા યંત્રમાં બકરીનું મુત્ર નાંખી અગ્નિ લગાડી પકવ કરવી, એટલે શુદ્ધ થાય છે.

હરતાલનું શોધન—હરતાલના ઝીણા ઝીણા કકડા કરી કપડામાં પોટલી બાંધી ડોલા યંત્રમાં પકવવી. તે એવી કે કાંજીમાં એક પહોર, કહોળાના રસમાં એક પહોર, તલના તેલમાં એક પહોર, ત્રિફળાના ઊકાળામાં એક પહોર, એમ ચાર પહોર પકવવાથી શુધ્ધ થાય છે, અથવા ચુનાના પાણીમાં પકવવાથી શુદ્ધ થાય છે.

જસતની શુધ્ધી—જસતના કકડા કરી ઘોડાના મુત્રમાં એક મહિના સુધી પલાળવા, પણ રોજના રોજ નવું મુત્ર નાખવું.

બીજો પ્રકાર—માણસના મુત્રમાં અથવા ગોમુત્રમાં સાત દિવસ પલાળી સુકવા પછી તેમાંથી કાઢીને ધોવા અને પાણીમાં પકવી ફરીં ધોઇ સુકવી ચુર્ણ કરી મુકવું.

પારાની શુધ્ધી—હીંગળોનો કાંકરો લઇ ખલમાં નાંખી વાટવો, પછી લીંબુના રસમાં ૧ પહોર ખલ કરી ડમરૂ યંત્રમાં નાંખી તેમાંથી પારો કાઢવો તે શુધ્ધ થાય છે.

બીજો પ્રકાર—પારો લઇ લસણના રસમાં સાત દિવસ ખલ કરવો, પછી ગાળી લેવો.

ત્રિજોપ્રકાર—જમીનમાં ખાડો કરી તેમાં ડાંગરનાં ફોતરાં નાંખી અગ્નિ લગાડવો અને તે ઉપર ખલ મુકી તેમાં પારો નાંખવો. તથા તેનો આઠમો ભાગ મીઠું નાંખી એક મહિના સુધી ખલવો પછી ધોઇ લેવો.

ચોથો પ્રકાર—પારાથી ચોથા ભાગનો લીંબુનો રસ નાંખી ખલવો રસ સમાઇ જાય એટલે ત્રિકટુ, રાઈ, લવણ ચીત્રક, ચીત્રકમુળ, હીંગ એના ઊકાળામાં ત્રણ દિવસ ખલ કરી ગાળી લેવો એટલે ઉત્તમ પ્રકારનો સુધ્ધ થાય છે.

પારાની ભસ્મ—કડછીમાં ગંધક નાંખી તાપથી પાતળો થાય એટલે તેમાં પારો નાંખી ઘુંટવો ગંધક બળ્યા પછી તે ભસ્મ કાઢી મુકવુ. તે ભસ્મ કરવાના પ્રકારો, પારાના બરાબર ગંધક નાંખી ભસ્મ કરવી. તે રોગોનો નાશ કરે છે. ૨ ત્રણગણો ગંધક નાંખી કરવી તે પુસ્ટીક થાય છે, ૩ ચોગણો ગંધક નાંખો કરવી. તે

તેજને વધારે છે, ૪ પાશમજો ગંધક નાખી કરવી તે સીધ્ધી કરે છે, ૫ ભ ગણો ગંધક નાંખી કરવી તે મૃત્યુને જીતે છે એટલે અપમૃત્યુ દૂર કરે છે

બીજો મુખ્ય પ્રકાર—પારાનો ૮ મો ભાગ કીંવા ૧૬ મો અથવા ૩૨ મો ભાગ અંદર સોનુ નાખી ખલ કરી માખણની પેઠે ગોળો કરવો, અને ઉપર કહેલ પ્રમાણે ભસ્મ કરવી

ગંધકનુ શોધન—લોઢાની કઢાઈમા ગંધક જેટલુ ઘી નાખી સારૂ તપાવી પાતળુ થાય એટલે તેમા ગંધકનુ ચુર્ણ નાખવુ તે ગંધક ઘીની સાથે મળે એટલે ગાયના દૂધમા રેડવો એટલે શુધ્ધ થાય છે અથવા ડોલાયંત્રમા ગાયનુ દૂધ ગંધકથી દશ ગણુ નાખી હેઠે ધીમો તાપ લગાડી ગંધક પકવવો, તે પણ ઉત્તમ થાય છે

હીંગળોની શુધ્ધી—હીંગળો ખલમા નાખી બકરીના દૂધના ૭ પુટો તથા લીંબુના રસના ૭ પુટો મળી ચૌદ દિવસ ભાવના આપવી, એટલે શુદ્ધ થાય છે

શીલાજીત—હીમાલયમા પર્વતો ઉપર મ્હોટી મ્હોટી શીલાઓ હોય છે તે તડકાથી તપે છે તેથી તેઓને પરસેવો છુટી તે થકી રસ ઝરીને જામે છે તેને શિલાજીત કહે છે. તે શિલાજીત ગાયના દૂધમા, ત્રિફલાના ઉકાળામા ભાંગરાના રસમા જુદો જુદો એક એક દિવસ ખલ કરી તડકામાં મુકી સુકવવો, એટલે શુદ્ધ થાય છે શિલાજીત ન મળે તો તેને ઠેકાણે સુરો ખાર લેવો

સમુદ્રફીણ—લીંબુના રસમા ખલ કરી સુકવવુ એટલે શુદ્ધ થાય છે

રત્નોનુ શોધન તથા મારણ—હીરાનુ શોધન તથા મારણ—ભોંયરીંગણી વાટી તેમા હીરો નાખી તેની લૂગદીમા પોટલી બાંધી ડોલાયંત્રમાં નાંખી કળથીના ઉકાળામાં ત્રણ દિવસ જુદો જુદો પકવવો એટલે શુદ્ધ થાય છે પછી અગ્નિમાં તપાવી ૨૧ વખત ગધેડાના મુત્રમા ઓલવવો પછી માકડાની સાથે હરતાલ વાટી તેનો ગોળો કરી તેમા તે હીરો નાંખી તે ગોળો કુલડીમાં મુકીને કોડીયામા મુકીને ધમણથી તપવવા પછી તે ઉપર ઘોડાનુ મુત્ર છાંટવુ પછી તે હીરો બહાર કહાડી ફરી માખણ તથા હરતાળ ભેગા વાટી પ્રથમની પેઠે કરવુ એવુ સાત વખત કરીએ એટલે હીરાની ભસ્મ થાય છે

બીજો પ્રકાર—હીંગ તથા સીંધાલોણ તથા કળથી એ ત્રણેનો ઉકાળો કરી તપાવેલા હીરાને ૨૧ વખત ઓલવ્યો હોય તો ભસ્મ થાય છે

વૈક્રાંતનુ શોધન તથા મારણ—પ્રથમ હીરાની પેઠે શોધન કરવુ પછી તે મણી તપાવી તપાવી ઘોડાના મુત્રમા ૧૪ વખત ઓલવવો પછી મરડાશીંગીની પાશ ઘીમા લાવી કુટી તેનો ગોળો કરી તેમા તેમણી નાખી માટીના શરાવ

સંપુટમાં મુકી કપડમટી કરી અડાયા છાણામાં ગજપુટ આપવો એ પ્રમાણે સાત વખત પુટો દેવાથી ભસ્મ થાય છે. પાંનુ તથા માણેક એનુ શોધન હીરાપ્રમાણે કરવું.

સર્વ રત્નનુ શોધન તથા મારણ—સુર્યકાંતમણી, મોતી પરવાળાં એઓને ડોલાયંત્રમાં નાંખી જાઈના રસમાં ૧ પહોર પકાવ્યાં હોય તો તેનું શોધન થાય છે.

હવે તેઓનું મારણ—કુંવાર તથા તાંદળજાનો રસ અને સ્ત્રીનુ દૂધ એ ત્રણેમાં તેમણી, મોતી, પરવાળાં તેમજ બીજી પ્રકારનાં રત્નો એ સર્વેને તપાવીને એદરેકમાં ૭ વખત ઓલવ્યાં હોય તો એક ક્ષણમાં સર્વની ભસ્મો થાય છે.

બીજી પ્રકારનુ મારણ—મોતીઓ તથા પરવાળાનુ મારણ સોનામુખીના મારણ પ્રમાણે કરવું તથા હીરાનું શોધન અને મારણ કહેલુ છે તે પ્રમાણે સર્વ રત્નનુ કરવું.

ત્રિજો પ્રકાર—રત્ન તપાવી કળથીના ઉકાળામાં હીંગ તથા સીંધાલોણ નાંખી તેમાં ઓલવવાં એ પ્રમાણે સાત વખત કરવું એટલે ભસ્મ થાય છે.

બીષ તથા ઉપવીષોની શુદ્ધી-સોમલની શુદ્ધી—તાંદુળજાનો રસ ડોલ યંત્રમાં નાંખી સોમલના ઝીણા ઝીણા કકડા કરી પોટલી બાંધી તેમાં પકવવે એટલે શુદ્ધ થાય છે.

વછનાગ વગેરે ઝહેરોની શુદ્ધી—વચ્છનાગના કકડા કરી પોટલી બાંધી ગોમુત્રમાં નાંખી તડકામાં ત્રણ દિવસ મુકવી, ગોમુત્ર નિત્ય નવું નાંખતા જવુ અથવા ગાયના દૂધથી ડોલાયંત્રમાં પકાવવો એટલે શુદ્ધ થાય છે કીંવા ગોમુત્રમાં પકાવવો.

નેપાળાના બીજની શુદ્ધી—નેપાળાના બીજ માંહેના ગોળા લઇ તેની કપડામાં પોટલી બાંધી ત્રણ દિવસ ભેંસના છાણમાં દાટી મૂકવી ચોથે દિવસે કહાડી ગરમ પાણીથી ધોઇ માંહેનો મગજ કાઢી લેવો, અને તે ઝીણો વાટી કોરા હાંડલાને લીપી મુકવું એટલે ચીકાસવીનાનો થાય છે તે કાઢી ચુર્ણ કરી મુકવું પછી લીંબુના રસમાં પાંચ સાત ભાવનાઓ આપવી, એટલે શુદ્ધ થાય છે.

બીજો પ્રકાર—નેપાળાના માંહેના ગોળા પંચગવ્યમાં ૩ દિવસ પલાળી મુકવા પછી કોટા કાઢી અમ્લવર્ગમાં દશ દિવસમૂકવો રસ નીત્ય નવો નાંખવો, પછી ક્ષાર વર્ગોમાં ૩ દિવસ મુકવો પછી કુંવારના રસમાં ૩ દિવસ મુકવો પછી છાણાની રાખના પાણીમાં ૩ દિવસ મુકવો એટલે બળતરા, વાંતી, ભ્રાંતી ઈત્યાદી દોષ તેના દૂર થાય છે.

---

* પ્રસ્તાની.

કળ લાવી કદ એટલે કાકરાનો વચ્છનાગ તેની શુદ્ધી—તેના કકડા કરી આખી રાત ગોમુત્રમા રાખવા એટલે શુદ્ધ થાય છે

ઝહેર કોચલાની શુદ્ધી—તેને જરા ઘી લગાડી કુમાશ ચીનાના અંગારા ઉપર શેકવા એટલે શુદ્ધ થાય છે

ધતુરાના બીજની શુધ્ધી—એ ચાર પહોર ગોમુત્રમા પલાળીપછી ગોમુત્રમા પકવ કરી અને ઉપરની છાલ કાઢી નાખવી એટલે શુદ્ધ થાય છે

અફીણની શુધ્ધી—અફીણને આદાના રસની ૨૧ ભાવના આપવી અને સુખવવુ એટલે શુદ્ધ થાય છે

આકડો, કણેર, થોર ઇત્યાદી ઝહેરોની શુધ્ધી—કળ લાવી પ્રમાણે કરવી

ભાગની શુધ્ધી—ભાગ પકવવી અથવા તવીમા એકલીજ શેકવી અને પોટલીને હાલ્લામા પાણી નાખી ધોવી તે પોટલીમાથી નીરમળ પાણી નીકળે એટલે શુદ્ધ થઈ

મરીની શુધ્ધી—મરીને ખાટી છાશમા ત્રણ ઘડી પલાળી પછી ઉપરના ફોતરાં કહાડી નાખવા એટલે શુદ્ધ થાય છે

પીપરની શુધ્ધી—પીપર ચિત્રકના ઉકાળાની ભાવના આપી તડકામા સુકવવી એટલે સારી શુદ્ધ થાય છે તે રસાયનમા લેવી

હીંગની શુદ્ધી—કમળના પાનનો રસ કહાડી તેમા હીંગનો કાકરો નાખી એક પ્રહર તડકામા મુકવો એટલે રસાયનમા નાખવાને ઉપયોગી થાય છે.

પાષાણભેદની શુદ્ધી—પાષાણભેદ ડોલાયત્રથી દૂધમાં ૧ પહોર પલાળવો એટલે શુદ્ધ થાય છે

એરંડાના બીજની શુદ્ધી—એરંડાની પોટલી બાંધી નારીએળના પાણીમા ૧ પહોર સુધી ડોલાયંત્ર વડે પકવવી.

લસણની શુદ્ધી—લસણની કળીઓ એક રાત પલાળવાથી તેની દુર્ગંધી કમી થઈ શુદ્ધ થાય છે

ગુગળની શુદ્ધી—ત્રિફલાના ઉકાળામાં ગુગળની પોટલી પકવવી એટલે શુદ્ધ થાય છે

ધાતુઉપ ધાતુ રસ ઉપર રસ વગેરેની ભસ્મો કરવાને પુટઆપવાના તેનો પ્રકાર.

મહાપુટ—એટલે બેમે હાથ ચારે ખુણ સરખા તથા તેટલો ઊંડો ખાડો

ખાડો ખોદી અડાયાછાણાથી તે અરધો ખાડો ભરી તે ઉપર કપડ મટી કરેલો શરાવ સંપુટ અથવા કુલડી મુકી ઉપર બીજાં છાણાં નાંખી પુટ આપવો તે મહાપુટ.

ગજપુટ તથા માહિષપુટ—એટલે દહોડ હાથ ચ્યારે ખૂણે તથા તેટલોજ ઊંડો ખાડો ખોદી ઉપર કહ્યા પ્રમાણે પુટ આપવો.

વરાહપુટ એટલે—એકેક હાથ પ્રમાણે તેવોજ ઘન ખાડો કરી તેમાં પુટ આપવો.

કુકકુટપુટ—એટલે એક વેંત ચારે ખૂણે સરખો તથા તેટલોજ ઊંડો ખાડો કરી તેમાં પુટ આપવો.

કપોતપુટ—એટલે વેંત ભરના ઘન ખાડામાં ૭ અથવા ૮ છાણાંમુકી પુટ આપવો.

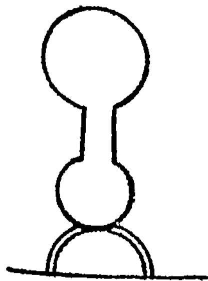
છાણાનો પુટ—એટલે જમીન ઉપર છાણાનો ગોર અડધો પાથરી તે ઉપર શરાવ વગેરે મુકી તેની ઉપર બીજો ગોર નાંખી દાબવું અને અગ્રી લગાડી પુટ આપવો.

જે પુટમાં ખાડાનું તથા છાણાનુ પ્રમાણ નથી ત્યાં નરમ કીંવા કઠણ જેવી જણસ હોય તે પ્રમાણે ૧૦૦ અથવા ૬૦ કીંવા ૩૦ અડાયાં છાણાંનો પુટ આપવો.

કુંભપુટી—એટલે માટીની ગાગેર લઈ તેને ટચલી આંગળીના પ્રમાણે ૪૦–૫૦ છિદ્રે પાડી તેમાં અડધેસુધી કોયલા ભરી તે ઉપર કપડ માટી કરેલો શરાવ સંપુટ અથવા કુલડી મુકી તે ઉપર બીજા કોયલા નાંખી સળગાવવા અને તે ગાગેર ચૂલા ઉપર અથવા ઇંટ ઉપર મુકવી તે માંહેનો અગ્નિ ત્રિજે દિવસે થંડો થયા પછી માંહેનું ઓષડ કહાડી લેવું તેને કુંભપુટ કહે છે.

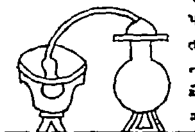
હવે યન્ત્રો કેટલાં તથા કેવાં તે કહું છુ.

ડમરૂ યંત્ર—હેઠળનું હાંડલુ નહાનુ અને ઉપરનુ બમણું મહોટું એવાં બે હાંડલાં લાવી તેની અંદર તથા બહાર ખડી અથવા ગોપીચંદનનો સારો લેપ કરી સુકાવા દેવાં. પછી નહાના હાંડલામાં કહ્યા પ્રમાણે બનાવેલો હીંગળો નાંખી તે ઊપર મહોટુ હાંડલુ ઉંધુ વાળવુ, અને બનેના મહોના સાંધાને ચુનો ૧ ભાગ તથા આટો ૨ ભાગ એકઠાં કરી મજબૂત થાય એવું લગાડવુ તેને ડમરૂ યંત્ર કહેછે. તે યંત્ર ચુલા ઉપર મુકી હેઠે અગ્નિ આપવો તથા ઉપરના હાંડલા ઉપર પલાળેલા લુગડાની ઘડી મુકી. તેઉપર પાણી વારવાર નાંખતા જવું કપડાને સુકાવા દેવુ નહીં, એટલે હીગળો માંહેનો

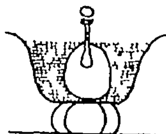

પારો નીકળી ઊપરના મહોટા હાંડલામા તળીયે જઈ લાગેછે, તે વાળા કુચીવડે કાઢી લેવો એમમાજે નહાનુ યત્ર કરી કપુરના ફુલ કાઢવા પણ હેઠે ધીમા પલાળેલા કાકરો લગાડી મુકવો એટલે ફુલ સારા નીકળેછે

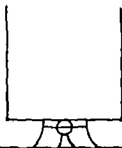
ઊર્ધ્વ નલીકા યત્ર—એક તપેલું લાવી તેમા જળુસ નાખી તેના મો ઊપર ઢબા જેવુ ઢાકણુ કે જેના વચે અગુઠા જેવડુ છીદ્ર પાડેલુ હોય તેવુ ઢાંકણુ મજબૂત બેસાડી તે તપેલું ચૂલાઉપર મુકી નીચે તાપ કરવો. અને તે નળીના સામેના મહોટા નીચે એક વાસણ મુકવુ. એટલે તે નળીની રાહે તે વાસણમા અર્ક પડેછે તે અર્ક ઉપર તેલ આવેછે તેને અત્તર કહેછે.

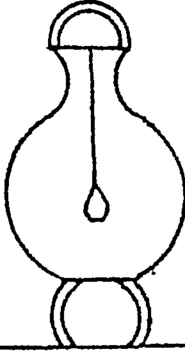
વાલુકા યત્ર—ગોળ અગ્નિની સીસી લાવી તે ઉપર કપડ માટી સાત વખત કરવી પછી પહોળામોનુ માટીનુ હાંડલુ લઇ તેના તળીયે દાભણ વડે છિદ્ર પાડવા અને જે રપાયન કરવાનુ હોય તેની કજલી તે અગ્નિની સીસીમા નાખી તે સીસીને હાંડલામા છીદ્ર ઉપર બરાબર ઊભી મુકી તેના મોમા પાણી થી મેળવેલી માટી અથવા ગહુના લોટવડે તે હાલે નહી એવી રીતે બેસાડવી પછી સીસીના ફરતી મીઠા પાણી માહેની રેતી સીસીના ગળા સુધી ભરવી અને હાંડલુ ચૂલા ઉપર મુકી જેવો અગ્નિ કહેલો હોય તેવો તે યંત્રના નીચે આપવો.

ભુધર યત્ર—સવા હાથ ચારે ખુણે સરખો ખાડો કરી તેના વચે એક વેંતની ચારે ખુણે સરખી એવી નહાની ખાડ કરી તેમા ઓસડો નાખેલો શરાવ સંપુટ મુકી બે અથવા ત્રણ આગળ માટીઉપર નાખી તેઉપર કહેલા પ્રમાણે છાણા નાખી અગ્નિ આપવો

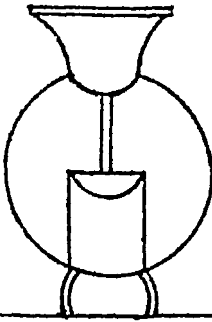

દોલાયંત્ર—ઊકાળા વગરેની જણસો કહેલી મહોટા હાંડલામાં નાંખી અને

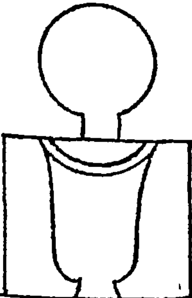
જે ઓસડો શોધવાનાં હોય તેની પોટલા કરી હાંડલાના મોંઉપર સળી મુકી તેને તે પોટલી બાંધી હાંડલામાંની જણસોમાં જરા ડુબે એવી લટકતી રાખવી અને અગ્નિ લગાડવો એટલે પોટલી માંહેનાં ઓસડો પકવ થઈ શુદ્ધ થાયછે.

ગર્ભયંત્ર—અર્ક કાઢવાનોછે તો એક વાસણમાં ઈંટ મુકી તેઉપર વાટકી મુ-

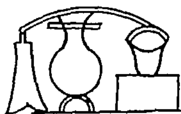
કવી. અને વાસણમાં વાટકીના ફરતી જણસો નાંખી તે વાસણના મોં ઉપર બીજી પાણીના ઘડી યાળ જેવી પાતળી વાટકી મુકવી. અને માટી લગાડી સાંધો બધ કરવો તે વાટકીમાં પાણી નાંખી યત્રના નીચે ધીમો તાપ કરવો, પછી ઉપ-રની વાટકી માંહેનું પાણી ગરમ થાય એટલે તે કહાડી બીજું પાણી નાંખતા જવું, એપ્રમાણે કરવાથી ઊપરની વાટકીના તળીયે બાફ્જામી યંત્ર માંહેની વાટકીમાં અર્ક અથવા તેલ પડેછે.

પાતાલયંત્ર—એક હાથ પહોળો તથા તેટલો ઊંડો એવો ખાડો કરી

તેમાં એક વાસણ મુકવું અને બીજા હાંડલામાં જોઇએ તે ઓસડ નાંખી તેનાં મોં ઉપર છીદ્ર પાડેલું શરાવ મુકી તે હાંડલુ શરાવસહીત ખાડા માંહેના વાસણ ઉપર ઊંધુ મુકી ચુનો તથા લોટવડે તેના સાંધા બંધ કરી મજબૂત કરવું પછી ઉપરના હાંડલાના થડ સુધી માટી ભરવીને હાંડલા ઉપર અગ્નિ કરવો એટલે અંદરના ઓસડનું તેલ નીકળી શરાવના છિદ્રની વાટે નીચેના વાસણમાં પડશે.

તેલેયત્ર—ચ૦ કુ—એક તપેલું ડબાભળાનું લઇ તેમા અરધે સુધી જળ ભરી નાખી તેમા કહેવા પ્રમાણે પાણી નાખી તેના મોં ઉપર બે નળીઓનું લબક સુદી પછી તેના

સાંધાએ સૌર તથા ચુનો મેળવી લગાડવો પછી ચુલા ઉપર સુદી હેઠે ધીમા તાપ લગાડવો ઉપરના લબકમા પાણી ગરમ થાય છે એટલે ઉપરની નળીથી તે પાણી કાઢી બીજું તાડુ પાણી નાખતા જવુ અને હેઠલી નલી હેઠે મહોડા મોનો સીસો સુકી તેમા અર્ક પડે તે લેવો, આયત્રને લબક એવુ કહે છે, કોઇ નલીકા યત્ર એમ પણ કહે છે

સુવર્ણ મીનલી વસત—સોનાનુ ચુર્ણ અથવા વરખ ૧ તોલો, મોતીનુ ચુર્ણ ૨ તોલા, હીંગળો ૩ તોલા, ધોળા મરી ૪ તોલા, જસત ૮ તોલા, એ સર્વેનો એક ઠેકાણે ખલ કરી તેમા ગાયનું માખણ રા તોલા નાંખી ૧ રોજ ખલ કરી પછી લીંબુનો રસ નાખી ૮ દિવસ ખલ કર્યો હોય તો એ વસત પણી ઉત્તમ થા યછે, એ એક ચણોઠી અથવા બે ચણોઠી ભાર મધ અને પીપરમા આપવી, તેથી પુસ્ટી થાયછે, અને જીર્ણજવર, ક્ષય, કાસ, સ્વાસ, સરદી, ગુદામય વાયુ, ગુલ્મ, એ રોગ દુર થાયછે, અને ધાતુ અતજવર, રક્ત વિકાર, દુબળા પણ, બાળકના રોગ, વૃદ્ધના રોગ, ભારે વાઇના રોગ, સુતીકા રોગ, એ પણ દુર થાયછે, પથ્થ દુધ તથા ભાત

લઘુ માલીની વસત—જસત ૧ શેર, ધોળા મરી ાાશેર, એનો એખઠો ખલ કરી તેમા ગાયના દુધ ઉપરની મલાઈ ા શેર નાખી એક દિવસ ખલ કરવો, પછી લીંબુના રસમા ૪ દિવસ ખલ કરવો, પછી ગોળીયો કરી મુકવી એની માત્રા ૧ વાલ મધ તથા પીપરમા આપવી તેથી જીર્ણ જવર, વીશમજવર, રક્ત અતી સાર, પ્રદર, નેત્રરોગ પીત્તરોગ, વલમહ રોગ, એ દુર થાયછે

અસ્વીની કુમાર—વચ્છનાગ ૧ તોલો, મરી ૧ તોલો, સુંઠ ૧ તોલો, ત્રીફળ ૩ તોલા, પીપરી મુળ ૧ તોલો, પીપર ૧ તોલો, અફીણ ૧ તોલો નેપાળો ૧ તોલો, હરતાલ ૧ તોલો, ટંકણખાર ૧ તોલો, લવીંગ ૧ તોલો, એ ઓસડોનું ચુર્ણ કરી પારો ૧ તોલો, ગંધક ૧ તોલો એ સેવા મેળવી ખલ કરવો, પછી ગાયના ાા શેર દુધમા ખલ કરવો સુકુ થાય એટલે ાા શેર ગોમુત્ર નાખી ફરી ખલ કરવો, એ પ્રમાણે પાછી ભાગરાના રસની ભાવના આપવી, પછી મગમા જેવડી ગોળીયો કરવી એ રસાયન અનુપાન યોજી સર્વ રોગ ઊપર આપવુ

વિસ્વતાપ હરણ—હીંગળ, પીપર, તાબાની ભસ્મ, ઝહેર કોચલાં, નેપાળો,

કડુ, પારો શોધેલો, તેડ, ગંધક શુદ્ધ કરેલો, એ સરખા ભાગે લઇ પ્રથમ પારો અને ગંધક એ ભેગાં ઘુંટી પછી તેમાં બાકીનાં ઓશડો કપડછાણ કરી નાખવાં, અને ધંતુરાના રસમાં એક દિવસ સુધી ખલ કરવો, પછી બે બે વાલ વજનની ગોળીયો કરવી તે આદાના રસમાં નીત્ય બે વખત આપતા જવી, એટલે નવજ્વર દુર થાયછે. પથ્થ મગનુ ઓસામણ તથા ભાત.

શીતારી રસ—તામ્રભસ્મ, ગંધક, ટંકણખાર, ફુલાવેલો વચ્છનાગ, મોરથુથુ, પારાની ભસ્મ, જસત, હુરનાલ ભસ્મ, એ ઓસડો શુદ્ધ લઇ કારેલાના પાનના રસમાં એકઘડી ખલ કરવો. પછી તેની ચણોઠીના પ્રમાણે ગોળીઓ કરવી, તે જીરૂં તથા સાકરની સાથે આપવી. એટલે એકાંતરે તાવ શાંત થાયછે, એ માત્રાનુ નામ સીવજીએ શીતારી એવું મુકેલુછે.

ઘોડાચોળી રસ—પારો ૧ તોલો, વચ્છનાગ ૧ તોલો, ગંધક ૧ તોલો, હુરતાળ ૧ તોલો, ત્રીકટુ ચુર્ણ ૩ તોલા, ત્રીફળા ચુર્ણ ૩ તોલા, ટંકણખાર ૧ તોલો, નેપાળાનાં બીજ ૧ તોલો, એ ઓસડોનો ભાંગરાના રસમા ૨૧ દિવસ ખલ કરવો. પછી ૨ ચણોઠી પ્રમાણે ગોળીયો કરી સુકવીને મુકવી, અનુપાન પ્રકર્ણ માંહેનું અનુપાન યોજી સર્વ રોગ ઉપર આપવી.

પુર્ણ પ્રતિજ્ઞા રસ—પારો ૧ તોલો, ગંધક ૧ તોલો, તાલક ૧ તોલો, મનસીલ ૧ તોલો તામ્ર ૧ તોલો, હીંગળો ૧ તોલો, જસત ૬ તોલા એની કજલી કરી આદુ તથા નગોડના રસની ભાવનાઓ આપવી માત્રા ૧ ચણોઠી ભાર ચીત્રકના ઊકાળામાં આપવી તેથી ૮ પ્રકારના જ્વર દૂર થાયછે. શન્નિપાત જ્વર, જીર્ણ જ્વર, સીતજ્વર, વગેરે ઉપર અનુપાન તથા રોગ જોઈ યોજવી.

બ્રહત સુવર્ણ માલીની વસત—સોનુ માસા ૫, હીગળો માસો ૧, કસ્તુરી માસો ૧, વચ્છનાગ ભસ્મ માસો ૧, જસત માસો ૧, પ્રવાળ ભસ્મ માસા ૯, મરી માસા ૧૬, ગોરોચન માસો ૧, બંગભસ્મ માસો ૧, પીપર માસો ૧, એ સર્વ ઓસડો ખલ કરી તેમાં માંખણ આસરે ત્રણ માસા નાંખી ૫૦ લીબુના રસની ભાવના આપવી. સુકાયા પછી ગોળીયો વાલ વાલની બાંધવી, જીર્ણ જ્વર, લોહી, પ્રમેહ, પાંડુરોગ, ક્ષય, શૂળ, સ્વાસ, કાસ, ઈત્યાદી રોગો ઉપર અનુપાન યોજી આપવી.

શીતારી બીજો —મોરથુથુ ૩ ભાગ, શંખ ભસ્મ ૫ ભાગ, હરતાળ ૧ ભાગ, એનો કુંવારના રસમાં ખલ કરી શરાવમાં નાંખી કુકકુટ પુટ આપવો, એની માત્રા એક ચણોઠી ભાર પ્રમાણે ખાંડની સાથે આપવી, ઊલટી થાય તો દૂધ પાવું પથ્થ પણ દૂધભાત એક મહીનો ગોળ ખાવો નહીં.

શન્નિપાત ચિંતામણી રસ—પારો ૧ તોલો, ગંધક ૧ તોલો, અભ્રક ભસ્મ,

૧ તોલો, તામ્ર ભસ્મ ૧ તોલો, સુંઠ ૧ તોલો, મરી ૧ તોલો, પીપર ૧ તોલો એને ભાવના ત્રિફળાના ઊકાળાની તથા દ્રોણપુરપીના રસની, એવી ત્રણ ભાવનાઓ આપવી અને તે માત્રા એક ચણોઠી ભાર લઈ આઠ પ્રકારના તાવ, શૂળ, અજીર્ણ, હલીમક, ઈત્યાદી રોગો ઊપર અનુપાન પ્રમાણે યોજના કરવી.

બાલ સૂર્યોદય રસ—પારો ૧ ભાગ, ગંધક ૧ ભાગ, વચ્છનાગ ૨ ભાગ, તામ્ર ૨ ભાગ, લોહ ૪ ભાગ, કોડીભસ્મ ૫ ભાગ, અભ્રક ભસ્મ ૧ ભાગ, મરી કહીંતા પાણીમા ખલ કરી માત્રા બાધવી એ સંનિપાત જ્વર, કાસશ્વાસ, ઊંલટી, પાંડુરોગ, પ્લીહા, પ્રમેહ, પ્રદર, મુત્રકૃચ્છ, એરલા રોગો ઉપર ઊપયોગી છે.

કાળકુટરસ—વચ્છનાગ ૧૧ ભાગ, પારો ૩ ભાગ, ગંધક ૫ ભાગ, મનસીલ ૬ ભાગ, તામ્ર ૪ ભાગ, ટંકણ ૬ ભાગ, હરતાળ ૯ ભાગ, ચીત્રક ૯ ભાગ, ત્રીકટુ ૧૨ ભાગ, ત્રીફળા ૧૦ ભાગ, હીંગ ૧ ભાગ, વજ ૧ ભાગ એ સર્વ ઓસડો એકઠા કુટી તેને ભાવના એવી આપવી કે આદાના રસની ૧, ચીત્રકના ઊકાળાની ૧, લીંબુના રસની ૧, લસણના રસની ૧, ભારંગમુળના રસની ૧, આકડાના મુળના રસની ૧, કળલાવીના રસની ૧, ધતુરાના મુળના રસની ૧, નાગરવેલના પાનના રસની ૧, સરગવાની છાલના રસની ૧, પંચકોલના ઊકાળા નીર અને પંચમુળના ઊકાળાની ૧ સઘળુ બાર પ્રકારના ઊકાળા તથા રસ કાઢી જુદી જુદી ભાવનાઓ આપવી ગોળી ગુંજ પ્રમાણે બાધવી અનુપાન આદાનો રસ ને મધ સર્વજ્વર ઉપર તથા મોટા સંનિપાત જ્વર ઉપર યોજવી. જ્વરમા પાનનુ બીડુ ખાવુ નહાવુ, ચંદન અંગે લગાડવું, દહીંભાત ખાવો, એવું એ કાળકુટનુ પરાક્રમ છે

ચંદ્રશેખર રસ—પારો ૧ ભાગ, ગંધક ૧ ભાગ, મરી ૧ ભાગ, ટંકણખાર ૧ ભાગ, સાકર ૪ ભાગ ભાવના માછલાના પીત્તની, ગોળી વાલના પ્રમાણે અનુપાન આદાનો રસ તાડ પાણી છાસ વગેરે ત્યાગવા જગતના ચાપે જે જ્વર હોય તે ઉપર ઊપયોગી છે

પ્રમદાનંદરસ—પીપર ૧ ભાગ, હીંગળો ૧ ભાગ, કોડી ૧ ભાગ, હેમબીજ ૧ ભાગ, જાયફળ ૧ ભાગ, ટંકણખાર ૧ ભાગ, વચ્છનાગ ૧ ભાગ, સુંઠ ૧ ભાગ ભાવના લીંબુનો રસને ધતુરાનો રસ ભાંગનો રસ એમા એકેક વખત ખલ કરી ગોળી વાલ જેવડી બાધવી અનુપાન પ્રમાણે જ્વર, મંદાગ્ની, કફ, શળ એ ઉપર આપવી અને તેથી વાજીકરણ પણ છે

વડવાગ્નિ રસ—હીંગળો ૧ ભાગ, કંકુ ૧ ભાગ, વચ્છનાગ ૧ ભાગ

વજ ૧ ભાગ, સુંઠ ૧ ભાગ, મરી ૧ ભાગ, પીપર ૧ ભાગ એ સર્વને ચીત્રકના ઉકાળામાં ખલ કરી તેની ગોળીયો વટાણા જેવડી બાંધવી. જવર તાઢીયો તાવ વાયુ એ ઉપર મધ તથા આદાના રસમાં આપવી.

મહાજવરાંકુશ—પારો ૧ ભાગ, વચ્છનાગ ૧ ભાગ, સુંઠ ૪ ભાગ, મરી ૪ ભાગ, પીપર ૪ ભાગ, ધતુરાનાં બીજ ૩ ભાગ, ગંધક ૧ ભાગ એ સર્વ ઓસડ, તેનો લીંબુના તથા આદાના રસમાં ખલ કરી ભુકો કરવો એ માત્રામાંથી એક ચણોઠીભાર આદાના રસને મધમાં આપવી. એટલે જવર, વીશમજવર, એકાહી એકાંત્રો અને ચોથીઓ તાવ હોય તો પણ શાંત થાય છે.

હીંગુળેસ્વર—પીપર ૧ ભાગ, હીંગળો ૧ ભાગ, વચ્છનાગ ૧ ભાગ, એ એખટાં કરી તેનો ખલ કરી મુકવો. મધમાં બે ચણોઠીભાર આપતા જવુ એટલે વાત જવર શાંત થશે.

શીતારી-ત્રીજો—પારો ૧ ભાગ, ટંકણખાર ૧ ભાગ, ગંધક ૧ ભાગ, નેપાળો ૨ ભાગ, સીંધાલોણ ૧ ભાગ, મરી ૧ ભાગ, આંબલીનાં ફોતરાંની રાખ ૧ ભાગ, સાકર ૧ ભાગ એ સર્વનો લીંબુના રસમાં ખલ કરવો. બે ભાર ચણોઠી ગરમ પાણીના સાથે આપવું એટલે તાઢીયો તાવ દૂર થાય છે.

જવરરાજ રસ—પારો ૧ ભાગ, સુવર્ણમાક્ષીક ૧ ભાગ, મનસીલ ૨ ભાગ, ગંધક ૩ ભાગ, મુસળી ૧૦ ભાગ, તામ્ર ૫ ભાગ, ભીલામાં ૩ ભાગ, એ સર્વનો એક ઠેકાણે ખલ કરી થોરના રસમાં પલાળી શરાવમાં મુકી મુદ્રા કરી ચાર પોહોર અગ્નિ આપવો, સારી પેઠે થંડુ થયા પછી ખલ કરવો તેમાંથી ચાર ચણોઠી ભાર નાગરવેલના પાનમાં આપવુ. તેથી આઠ પ્રકારના તાવ શાંત થાયછે, સવારે ઓસડ લઈ તે ઊપર પથ્ય છાશ ભાત ખાવો. એજ ઉપરના ઓસડમાં એક ભાગનો મોરથુથુ નાંખી તૈયાર કર્યું હોય તો ચોથીયા તાવ ઉપર ઉપયોગી પડછે.

પ્રાણેશ્વર રસ—પારો ૧ ભાગ, ગંધક ૧ ભાગ, વચ્છનાગ ૧ ભાગ, અભ્રક ૧ ભાગ એ ઓસડો ધોળી મુસળીના ઉકાળામાં ખલ કરી કપડ મટી કરેલી સીસીમાં નાખી મુદ્રા કરી સુકાયા પછી પુટ આપવો. થંડુ થયા પછી સીસીમાંથી કાઢી એક દિવસ ખલ કરવો પછી જીરૂ, ચીત્રક, હીંગ, સાજીખાર, ટંકણ, ગુગળ, પંચલવણ, ધાવડીનો સાર, મરી, પીપર એ સર્વ પારા જેટલાં લઇ તેના ઊકાળાવડે જુદી જુદી સાત ભાવનાઓ આપવી. એ ઓસડ પાંચ ચણોઠી ભાર નાગરવેલના પાનમાં વસમા નવ જવર ઉપર આપવુ. તે ઉપર ગરમ પાણી પીવું, શન્નિપાત જવર, દાહ પુર્વ જવર, ગુલ્મશુળ, એ ઉપર આપવું ઈછામાં આવે તે ભોજન દેવું.

નવજ્વરેભ સિંહ રસ—પારો, ગંધક, લોહું, તામ્ર ભસ્મ, મરી, પીપર,

શુઠ, એ સર્વ સરખા ભાગે, તથા વચ્છનાગ આધો ભાગ નાખી આદાના રસમા બે દિવસ ખલ કરવો, એ માત્રા બે ચણોઠી ભાર આદાના રસમા આપવી, એટલે મહોઘોર નવજ્વર તથા સ મહરણી મટેછે

મૃતસજીવન રસ—તામ્ર ૪ ભાગ, નેપાળો ૩ ભાગ, ટંકણ ૨ ભાગ વચ્છનાગ એ સર્વની સુક્ષમ કજલી કરી મુકવી, તેમાથી બે માસા માત્રા આદાના રસમા અથવા ત્રીકટુ, અને સીંધાલોણ એનીસાથે આપવી, કપુર, અને ચંદન એ શરીરે ચોપડવા પથ્ય ભાતભાત, મૈથુન કરવુ નહી. શન્નિપાત જ્વર, વીશમ જ્વર, આમવાત, વાતશુળ, ગુલ્મ, પ્લીહા, જલોદર, સીત પૂર્વ, દાહપૂવ, વીશમ જ્વર, તથા અગ્નિમંદ, ઈત્યાદી રોગો ઉપર એ માત્રા યોજવી.

ભસ્મેશ્વર—અડાયા છાણાની ભસ્મ તોલા ૪, મરી માસા ૯, વછનાગ માસા ૩ એનુ એબ્કુ ચુર્ણ કરી મુકવુ તેમાથી પાચ ચણોઠી ભાર આદાના રસમા આપવુ, એટલે સન્નિપાત જ્વરનો નાશ થાયછે

સજ્ઞા પ્રબોધ પ્રધમન—વજ, લસણ, કડુ, સીંધાલુણ, સોર્ઈગણી, દ્રાક્ષ, મીણ, ચમુદ્રફલ એ ઓસરા સરખે ભાગે લેઇ આકડાના દુધમા ભાવના આપવી, પછી મોરના પીત્તની ત્રણ ભાવનાઓ આપી ચુર્ણ કરવુ શન્નિપાત, કેફ ચુષ્પી, વાયુ, અપસ્માર, હુદીમક, માથાનો રોગ, કાનનો રોગ, એ ઉપર એ ચુર્ણ નસકોરીયોમા મુકવુ એટલે સાવધ થાયછે

ત્રિભુવન કીર્તી રસ—હીંગળો, વછનાગ, શુઠ, મરી, પીપર, ટંકણખાર, પીપરી મુળ, એ સર્વનુ સરખા ભાગે ચુર્ણ એકઠુ કરી તેને તુળસીનો રસ, ધતુરાનો રસ, એ ત્રણ ભાવનાઓ આપી એક ચણોઠી જેવડી ગોળીયો કરી આદાના રસમા આપવી, એટલે અનેક પ્રકારના જ્વર તથા ૧૨ શન્નિપાતને દુર કરેછે.

સધીમ સન્નિપાતારી રસ—પારો ૧ ભાગ, ગંધક ૨ ભાગ એની કજલી અભ્રક ભસ્મ ૧ ભાગ, મરી ૧ ભાગ, જવખાર ૧ ભાગ, સાજીખાર ૧ ભાગ, ટંકણખાર ૧ ભાગ, રાસ્નાળી ૧ ભાગ, ત્રીકટુ ૩ ભાગ, ત્રીફલા ૩ ભાગ, સીંધાલુણ ૧ ભાગ એ સવ એકઠા કરી ખલ કરવો, તેને ચીત્રક મુળના ઊકાળાની ભાવના ૧ દિવસ આપી ૫ ચણોઠી પ્રમાણે ગોળીયો કરી, મધ તથા પીપરમા અથવા ગરમ પાણીના સાથે આપવી

મૃત સજીવની રસ—પારો ૧ ભાગ, ગંધક ૨ ભાગ એનીક અભ્રક ભસ્મ ૧ ભાગ, તામ્રભસ્મ ૧ભાગ, વછનાગ ૧ભાગ, હરતાળ ૧ભાગ, કુસ, ૧ભાગ, મનસીલ ૧ ભાગ, હીંગળો ૧ ભાગ, ચીત્રક ૧ ભાગ, અતીવીખની કળી ૧ ભાગ, ત્રીકટુ ૧ભાગ,

વંધક ૪૫ ભાગ તથા હરતાળ ૪૫ ભાગ, એકઠા કરી ખરલ કરવો, તે ચુર્ણ લોઢાના શરાવમા અરધુ હેઠે નાખી, તે ઊપર રોહાય ત્રમા બનાવેલુ ઓસડ મુકવુ ફરી તે ઊપર ગંધક તથા હરતાળનું રહેલું ચુર્ણ હાળી ઊપર બીજુ લોઢાનુ શરાવ ઢાંકી, કપડ માટી કરી માટીના વાસણમા હેઠે ઊપર મીંઠુ નાખી વચે તે શરાવ સંપુટ મુકી ત્રણ દિવસપુધી ધીમા તાપથી પકવવુ ઠંડુ થયા પછી કાઢી ખરલ કરી મુકવું તે ભસ્મ ૪ ચણોઠી ભાર આદાના રસમા આપવી અથવા આકડાના મુળના ઊકાળામા મરીનો ભુકો નાખી આપવી, હીંગ હરડે મુળના ઊકાળામા આપવી, એટલે કફ કુબ્જ સન્નિપાત દુર થાયછે

આનંદભૈરવી રસ—વછનાગ ૧ ભાગ, ત્રીકટુ ૩ ભાગ, ફુલાવેલ ટંકણખાર ૧ ભાગ, તામ્રભસ્મ ૧ ભાગ ધતુરાના બીજ ૧ ભાગ, હીંગળો ૧ ભાગ, ગંધક ૧ ભાગ, એ સર્વ ઓસડો એકઠા ખરલ કરી પછી ભાંગ, તથા આદાના રસમા એક દિવસ ભાવના આપવી, પછી મગ જેવડી ગોળીઓ કરવી, અને આકડાના મુળના ઉકાળામાં ત્રીકટુનો ભુકો નાખી તેમા એક ગોળી ઘસી આપવી, એટલે શીતાંગ સન્નિપાત દુર થાયછે

બ્રહ્મવટી—પારો ૧ ભાગ, ગંધક ૨ ભાગ, વછનાગ ૧ ભાગ, અભ્રક ભસ્મ, ૧ ભાગ, લોહભસ્મ ૧ ભાગ, એ સર્વ ખરલમા એકઠા કુટી પછી ત્રીકટુના ઉકાળામા તથા આદુના રસમા એક એક દિવસ ખરલ કરવો, પછી શાહાજીરૂ, અજમોદ, ચૈરણ, અજમો, બ્રામ્હી, ભાંગરો, ભાંગ, કડવો લીંબડો, ગોખરુણી, સરસો, ઈંદ્રવારૂણી, શ્વેતવીષ્ણુક્રાંતા, અંકુરસો, ચીત્રક, એના રસમા જુદી જુદી એકેક ભાવના આપી બોરના ઠળીયા જેવડી ગાળીયા કરવી અને આદાના રસમાં મરીનો ભુકો નાખી તેમા તે ગોળી આપવી. એટલે તમસ રોગ મટેછે

મુતોત્થાપન રસ—પારો ૧ ભાગ, ગંધક ૧ ભાગ, મનસીલ ૧ ભાગ, વછનાગ ૧ ભાગ, હીંગળો ૧ ભાગ, અભ્રક ભસ્મ ૧ ભાગ, તામ્રભસ્મ ૧ ભાગ, લોહ ભસ્મ ૧ ભાગ, સુવર્ણમાક્ષીક ભસ્મ ૧ ભાગ, હરતાળ ભસ્મ ૧ ભાગ, એ સર્વેનુ એકઠો ખલ કરી અમ્લવેતસ ૧ ભાગ, લીંબુ ૧ ભાગ, બાંગેરી ૧ ભાગ, સુંઠ ૧ ભાગ, નગોડ ૧ ભાગ, ઈંદ્રવારૂણી ૧ ભાગ, એના રસમા બે દિવસ ખલ કરી, શરાવમા નાખી કપડ મટી કરવી અને ભુધર યંત્રમા ૪ પહોરપચન કરવુ પછી કાઢી ચીત્રકના ઉકાળામાં બે પહોર ખલ કરી અડદ અડદ જેવડી ગોળી કરવી અને ત્રીકટુ ૩ભાગ, ચીત્રક મુળ ૧ ભાગ, હીંગ ૧ ભાગ, એનું ચુર્ણ આદાના રસમા નાખી તેમા ગોળી આપવી એટલે પ્રલાપ મટેછે, તથા અવાચક મટેછે

રકતષ્ઠીવીહર રસ—પારો ૧ ભાગ, ગંધક ૧ ભાગ, એની કજ્જલી કરી ચીત્રકના

ગંધક ૪૫ ભાગ તથા હરતાળ ૪૫ ભાગ, એકઠા કરી ખરલ કરવો, તે ચુર્ણ સોહાના શરાવમા અરધુ હેઠે નાખી, તે ઉપર રશાપ ત્રમા બનાવેલુ ઓસર મુકવુ ફરી તે ઉપર બ ધક તથા હરતાળનું રહેલું ચુર્ણ દાબી ઉપર બીજુ સોહાનુ શરાવ ઢાકી, કપર માટી કરી માટીના વાસણમા હેઠે ઉપર મીઠુ નાખી વચે તે શરાવ સંપુટ મુકી વણ દિવસસુધી મીમા તાપથી પકવવુ ઠંડુ થવા પછી કાઢી ખરલ કરી મુકવું તે ભસ્મ ૪ અગોઠી ભાર આદાના રસમા આપવી અથવા આકડાના મુળના ઉકાળામા મરીનો ભુકો નાખી આપવી, દીવા દશ મુળના ઉકાળામા આપવી, એરલે કફ કુબ્જ સન્નિપાત દુર થાયછે

આનંદભૈરવી રસ—વછનાગ ૧ ભાગ, ત્રીકટુ ૩ ભાગ, ફુલાવેલ ટંકણખાર ૧ ભાગ, તામ્રભસ્મ ૧ ભાગ ધતુરાના બીજ ૧ ભાગ, હીંગળો ૧ ભાગ, ગંધક ૧ ભાગ, એ સર્વે ઓસરો એકઠા ખરલ કરી પછી ભાગ, તથા આદાના રસમા એક દિવસ ભાવના આપવી, પછી અડા જેવડી ગોળીઓ કરવી, અને આકડાના મુળના ઉકાળામા ત્રીકટુનો ભુકો નાખી તેમા એક ગોળી ઘસી આપવી, એરલે શીતાગ સન્નિપાત દુર થાયછે

બ્રમ્હવટી—પારો ૧ ભાગ, ગંધક ૨ ભાગ, વછનાગ ૧ ભાગ, અભ્રક ભસ્મ, ૧ ભાગ, લોહભસ્મ ૧ ભાગ, એ સર્વ ખરલમા એકઠા મુકી પછી ત્રીકટુના ઉકાળામા તથા આદુના રસમા એક એક દિવસ ખરલ કરવો, પછી શાલ્હાળ્હ, અજમોદ, ભૈરલ, અજમો, બ્રામ્હી, નાગરો, ભાગ, કડવો લીબડો, ભાકરણી, સરગવો, ઇંદ્રવારૂણી, શ્વેતવીષ્ણુકાતા, અડુરસો, ચીત્રક, એના રસમા જુદી જુદી એકેક ભાવના આપી બોરના ઠળીયા જેવડી ગોળીઓ કરવી અને આદાના રસમા મરીનો ભુકો નાખી તેમા તે ગોળી આપવી એરલે તમક રોગ મટેછે

મુતોત્થાપન રસ—પારો ૧ ભાગ, ગંધક ૧ ભાગ, મનસીલ ૧ ભાગ, વછનાગ ૧ ભાગ, હીંગળો ૧ ભાગ, અભ્રક ભસ્મ ૧ ભાગ, તામ્રભસ્મ ૧ ભાગ, લોહ ભસ્મ ૧ ભાગ, સુવર્ણમાક્ષીક ભસ્મ ૧ ભાગ, હરતાળ ભસ્મ ૧ ભાગ, એ સર્વનુ એકઠો ખલ કરી અમ્લવેતસ ૧ ભાગ, લીંબુ ૧ ભાગ, ચામેરી ૧ ભાગ, ભુકો ૧ ભાગ, નગોડ ૧ ભાગ, ઇંદ્રવારૂણી ૧ ભાગ, એના રસમા બે દિવસ ખલ કરી, શરાવમા નાખી કપર મટી કરવી અને ભુધર યત્રમા ૪ પહોરપચન કરવુ પછી કાઢી ચીત્રકના ઉકાળામા બે પહોર ખલ કરી અડદ અડદ જેવડી ગોળી કરવી અને ત્રીકટુ ૩ભાગ, ચીત્રક મુળ ૧ ભાગ, હીંગ ૧ ભાગ, એનુ ચુર્ણ આદાના રસમા નાખી તેમા ગોળી આપવી એરલે પ્રલાપ મટેછે, તથા અવાચક મટેછે

રક્તપીતહરરસ—પારો ૧ ભાગ, ગંધક ૧ ભાગ, એની કજ્જલી કરી ચીત્રકના

ગંધક ૪૫ ભાગ તથા હરતાળ ૪૫ ભાગ, એકઠા કરી ખરલ કરવો, તે ચુર્ણ લોઢાના શરાવમા અરધુ હેઠે નાખી, તે ઉપર રોહાય ત્રમા બનાવેલુ ઓસટ મુકવુ ફરી તે ઉપર ગંધક તથા હરતાળનું રહેલું ચુર્ણ દાબી ઉપર બીજુ લોઢાનું શરાવ ઢાકી, કપડ માટી કરી માટીના વાસણમા હેઠે ઉપર મીઠું નાખી વચે તે શરાવ સંપુટ મુકી ત્રણ દિવસસુધી ધીમા તાપથી પકવવુ ઠંડ થવુ થયા પછી કાઢી ખરલ કરી મુકવું તે ભસ્મ ૪ ચણોઠી ભાર આદાના રસમા આપવી અથવા આકડાના મુળના ઊકાળામા મરીનો ભુકો નાખી આપવી, કીંવા દશ મુળના ઊકાળામા આપવી, એટલે કફ કુબ્જ શન્નિપાત દુર થાયછે

આનંદભૈરવી રસ—વછનાગ ૧ ભાગ, ત્રીકટુ ૩ ભાગ, ફુલાવેલ ટંકણખાર ૧ ભાગ, તામ્રભસ્મ ૧ ભાગ ધતુરાના બીજ ૧ ભાગ, હીંગળો ૧ ભાગ, ગંધક ૧ ભાગ, એ સર્વ ઓસડો એકઠા ખરલ કરી પછી ભાગ, તથા આદાના રસમા એક દિવસ ભાવના આપવી, પછી ચણા જેવડી ગોળીઓ કરવી, અને આકડાના મુળના ઉકાળામા ત્રીકટુનો ભુકો નાખી તેમા એક ગોળી ઘસી આપવી, એટલે શીતાગ સન્નિપાત દુર થાયછે

બ્રમ્હવટી—પારો ૧ ભાગ, ગંધક ૨ ભાગ, વછનાગ ૧ ભાગ, અભ્રક ભસ્મ, ૧ ભાગ, લોહભસ્મ ૧ ભાગ, એ સર્વ ખરલમા એકઠા કુટી પછી ત્રીકટુના ઊકાળામા તથા આદુના રસમા એક એક દિવસ ખરલ કરવો, પછી શાહજીરુ, અજમોદ, ભૈરણ, અજમો, બ્રામ્હી, ભાગરો, ભાગ, કાલો લીંબડો, ગોકરણી, સરસવો, ઇંદ્રવારૂણી, શ્વેતવીષ્ણુકાંતા, અરડુસો, ચીત્રક, એના રસમા જુદી જુદી એકેક ભાવના આપી બોરના ઠળીયા જેવડી ગોળીયો કરવી અને આદાના રસમા મરીનો ભુકો નાખી તેમા તે ગોળી આપવી એટલે તમસ રોગ મટેછે

મુતોત્થાપન રસ—પારો ૧ ભાગ, ગંધક ૧ ભાગ, મનસીલ ૧ ભાગ, વછનાગ ૧ ભાગ, હીંગળો ૧ ભાગ, અભ્રક ભસ્મ ૧ ભાગ, તામ્રભસ્મ ૧ ભાગ, લોહ ભસ્મ ૧ ભાગ, સુવર્ણમાક્ષીક ભસ્મ ૧ ભાગ, હરતાળ ભસ્મ ૧ ભાગ, એ સર્વનુ એકઠો ખલ કરી અમ્લવેતસ ૧ ભાગ, લીંબુ ૧ ભાગ, ચાંગેરી ૧ ભાગ, સુંઠ ૧ ભાગ, નગોડ ૧ ભાગ, ઇંદ્રવારૂણી ૧ ભાગ, એના રસમા બે દિવસ ખલ કરી, શરાવમા નાખી કપડ મટી કરવી અને ભુધર યંત્રમા ૪ પહોરપચન કરવુ પછી કાઢી ચીત્રકના ઊકાળામા બે પહોર ખલ કરી અડદ અડદ જેવડી ગોળી કરવી અને ત્રીકટુ ૩ભાગ, ચીત્રક મુળ ૧ ભાગ, હીંગ ૧ ભાગ, એનુ ચુર્ણ આદાના રસમા નાખી તેમા ગોળી આપવી એટલે પ્રલાપ મટેછે, તથા અવાચક મટેછે

રકતષ્ઠીવીઠરરસ—પારો ૧ ભાગ, ગંધક ૧ ભાગ, એની કજ્જલી કરી ચીત્રકના

ગંધક ૪૫ ભાગ તથા હરતાળ ૪૫ ભાગ, એકઠા કરી ખરલ કરવો, તે ચુર્ણ સોનાના શરાવમા અરધુ હેઠે નાખી, તે ઉપર રોહાય ત્રમા બનાવેલુ ઓસડ મુકવુ ફરી તે ઊપર ગંધક તથા હરતાળનું રહેલું ચુર્ણ હાળી ઊપર બીજુ સોનાનુ શરાવ ઢાકી, કપડ માટી કરી માટીના વાસણમા હેઠે ઊપર મીંઠુ નાખી વચે તે શરાવ સ પુર મુકી ત્રણ દિવસસુધી ધીમા તાપથી પકવવુ ઠીક પકુ થયા પછી કાઢી ખરલ કરી મુકવું તે ભસ્મ ૪ ચણોઠી ભાર આદાના રસમા આપવી અથવા આકડાના મુળના ઊકાળામા મરીનો ચુરો નાખી આપવી, કીંવા દશ મુળના ઊકાળામા આપવી, એથકે કે કુબ્જ સન્નિપાત દુર થાયછે.

આનંદભૈરવી રસ—વછનાગ ૧ ભાગ, ત્રીકટુ ૩ ભાગ, ફુલાવેલ ટંકણખાર ૧ ભાગ, તાંમ્રભસ્મ ૧ ભાગ ધતુરાના બીજ ૧ ભાગ, હીંગળો ૧ ભાગ, ગંધક ૧ ભાગ, એ સર્વ ઓસડો એકઠા ખરલ કરી પછી ભાગ, તથા આદાના રસમા એક દિવસ ભાવના આપવી, પછી મગ જેવડી ગોળીઓ કરવી, અને આકડાના મુળના ઉકાળામા ત્રીકટુનો ચુરો નાખી તેમા એક ગોળી ઘસી આપવી, એથકે શીતાગ સન્નિપાત દુર થાયછે

બ્રહ્મવટી—પારો ૧ ભાગ, ગંધક ૨ ભાગ, વછનાગ ૧ ભાગ, અભ્રક ભસ્મ, ૧ ભાગ, લોહભસ્મ ૧ ભાગ, એ સર્વ ખરલમા એકઠા ઘુટી પછી ત્રીકટુના ઉકાળામા તથા આદુના રસમા એક એક દિવસ ખરલ કરવો, પછી શાહાજીરુ, અજમોદ, એરણ્ડ, અજમો, બ્રામ્હી, નાગરો, ભાગ, કડવો લીંબડો, ઝાકરણી, સરસવો, ઇંદ્રવારૂણી, શ્વેતવીષ્ણુકાંતા, અકરસો, ચીત્રક, એના રસમા જુદી જુદી એકેક ભાવના આપી બોરના ઠળીયા જેવડી ગોળીયો કરવી અને આદાના રસમા મરીનો ચુરો નાખી તેમા તે ગોળી આપવી એથકે તમસ રોગ મટેછે

મૃતોત્થાપન રસ—પારો ૧ ભાગ, ગંધક ૧ ભાગ, મનસીલ ૧ ભાગ, વછનાગ ૧ ભાગ, હીંગળો ૧ ભાગ, અભ્રક ભસ્મ ૧ ભાગ, તાંમ્રભસ્મ ૧ ભાગ, લોહ ભસ્મ ૧ ભાગ, સુવર્ણમાક્ષીક ભસ્મ ૧ ભાગ, હરતાળ ભસ્મ ૧ ભાગ, એ સર્વનુ એકઠો ખલ કરી અમ્લવેતસ ૧ ભાગ, હીંગ ૧ ભાગ, આંબેરી ૧ ભાગ, ચુકો ૧ ભાગ, નગોડ ૧ ભાગ, ઇંદ્રવારૂણી ૧ ભાગ, એના રસમા બે દિવસ ખલ કરી, સરાવમા નાખી કપડ મટી કરવી અને ભુધર યંત્રમા ૪ પહોરપચન કરવુ પછી કાઢી ચીત્રકના ઉકાળામા બે પહોર ખલ કરી અડદ અડદ જેવડી ગોળી કરવી અને ત્રીકટુ ૩ભાગ, ચીત્રક મુળ ૧ ભાગ, હીંગ ૧ ભાગ, એનુ ચુર્ણ આદાના રસમા નાખી તેમા ગોળી આપવી એથકે પ્રલાપ મટેછે, તથા અવાચક મટેછે

રક્તષ્ઠીવીઠરરસ—પારો ૧ ભાગ, ગંધક ૧ ભાગ, એની કજ્જલી કરી ચીત્રકના

ગંધક ૪૫ ભાગ તથા હરતાળ ૪૫ ભાગ, એકઠા કરી ખરલ કરવો, તે ચુર્ણ લોહના શરાવમા અરધું હેઠે નાખી, તે ઊપર ત્રાંબાપત્રમાં બનાવેલુ એક સંપુટ મુકવુ ફરી તે ઊપર ગંધક તથા હરતાળનું રહેલું ચુર્ણ નાખી ઊપર બીજુ લોહાનુ શરાવ ઢાંકી, કપડ માટી કરી માટીના વાસણમા હેઠે ઊપર મીઠું નાખી વચ્ચે તે શરાવ સંપુટ મુકી ત્રણ દિવસસુધી ધીમા તાપથી પકવવુ ઠંડુ થયા પછી કાઢી ખરલ કરી મુકવું તે ભસ્મ ૪ ચણોઠી ભાર આદાના રસમાં આપવી અથવા આકડાના મુળના ઊકાળામા મરીનો ભુકો નાખી આપવી, કિંવા દશમુળના ઊકાળામા આપવી, એટલે ક. કુબ્જ સન્નિપાત દુર થાયછે

આનંદભૈરવી રસ—વછનાગ ૧ ભાગ, ત્રીકટુ ૩ ભાગ, ફુલાવેલ ટંકણખાર ૧ ભાગ, તામ્રભસ્મ ૧ ભાગ ધતુરાના બીજ ૧ ભાગ, હીંગળો ૧ ભાગ, ગંધક ૧ ભાગ, એ સર્વ ઓસડો એકઠા ખરલ કરી પછી ભાગ, તથા આદાના રસમા એક દિવસ ભાવના આપવી, પછી મગ જેવડી ગોળીઓ કરવી, અને આકડાના મુ- ળના ઊકાળામાં ત્રીકટુનો ભુકો નાખી તેમા એક ગોળી ઘસી આપવી, એટલે શીતાગ સન્નિપાત દુર થાયછે

બ્રહ્મવટી—પારો ૧ ભાગ, ગંધક ૨ ભાગ, વછનાગ ૧ ભાગ, અભ્રક ભસ્મ, ૧ ભાગ, લોહભસ્મ ૧ ભાગ, એ સર્વ ખરલમા એકઠા કુટી પછી ત્રીક- ટુના ઊકાળામા તથા આદુના રસમા એક એક દિવસ ખરલ કરવો, પછી ચાહાળ્રુ, અજમોદ, ભૈરણ, અજમો, બ્રામ્હી, ભાંગરો, ભાગ, કડવો લીંબડો, ઓકરણી, સરસવો, ઇંદ્રવારૂણી, શ્વેતવીષ્ણુકાંતા, અકુરસો, ચીત્રક, એના રસમા જુદી જુદી એકેક ભાવના આપી બોરના ઠળીયા જેવડી ગોળીયો કરવી અને આદાના રસમાં મરીનો ભુકો નાખી તેમા તે ગોળી આપવી એટલે તમક રોગ મટેછે

મૃતોત્થાપન રસ—પારો ૧ ભાગ, ગંધક ૧ ભાગ, મનશીલ ૧ ભાગ, વ છનાગ ૧ ભાગ, હીંગળો ૧ ભાગ, અભ્રક ભસ્મ ૧ ભાગ, તામ્રભસ્મ ૧ ભાગ, લોહ ભસ્મ ૧ ભાગ, સુવર્ણમાક્ષીક ભસ્મ ૧ ભાગ, હરતાળ ભસ્મ ૧ ભાગ, એ સર્વનુ એકઠો ખલ કરી અમ્લવેતસ ૧ ભાગ, હીંગુ ૧ ભાગ, ચાંમેરી ૧ ભાગ, સુઠો ૧ ભાગ, નગોડ ૧ ભાગ, ઇંદ્રવારૂણી ૧ ભાગ, એના રસમા બે દિવસ ખલ કરી, શરાવમા નાખી કપડ મટી કરવી અને ભુધર યંત્રમા ૪ પહોરપચન કરવુ પછી કાઢી ચીત્રકના ઊકા ળામાં બે પહોર ખલ કરી અડદ અડદ જેવડી ગોળી કરવી અને ત્રીકટુ ૩ભાગ, ચીત્રક મુળ ૧ ભાગ, હીંગ ૧ ભાગ, એનુ ચુર્ણ આદાના રસમા નાખી તેમા ગોળી આપવી. એટલે પ્રલાપ મટેછે, તથા અવાબક મટેછે.

રક્તષ્ઠીવીહરરસ—પારો ૧ ભાગ, ગંધક ૧ ભાગ, એની કજ્જળી કરી ચીત્રકના

રસમાં ઘુંટવી. પછી લોહભસ્મ ૧, તામ્રભસ્મ ૧, માક્ષીક ભસ્મ ૧, એ સરખા ભાગે લેઇ ઘુટવુ અને ધતુરો, ત્રીફલા, કુંવાર, ધાણા, આદુ, કડવો લીંબડો, બ્રામ્હી, નગોડ ભાંગરો, ચીત્રક, કાવળી, પાંગારો* એરંડો, એ સર્વનો રસ ચાર ચાર તોલા લેઇ તેમાં જુદી જુદી ભાવનાઓ આપવી. પછી તેમાં ત્રીકટુનું ચુર્ણ પારા જેટલુ નાંખી ચણ્યા જેવડી ગોળીયો કરવી, તેમાંથી ત્રણ ગોળીયો જીરાના ઊકાળામાં આપવી, પથ્ય દહીભાત તથા થંડુ પાણી આપવુ.

પચ્યવત્કે રસ—પારો ૧ ભાગ, ગંધક ૧ ભાગ, વછનાગ ૧ ભાગ, મરી ૧ ભાગ, ટંકણખાર ૧ ભાગ, એનુ એકઠું ચુર્ણ કરી ધતુરાના પાનના રસમા ૧ દીવસ ખલ કરી પછી તેની બે ચણોઠી પ્રમાણે ગોળીયો કરવી, તે ગોળી આકડાના મુળના ઊકાળામા ૧ ગોળી આપવી, પથ્ય મગનુ ઓસામણ આપવું, એટલે ભુગ્નનેત્ર શન્નિપાત દુર થાયછે.

જયમંગલ રસ—પારાનુ ભસ્મ ૧ ભાગ, તામ્ર ભસ્મ ૧ ભાગ, કાંત ભસ્મ ૧ ભાગ, ગજવેલ ભસ્મ ૧ ભાગ, પીતળની ભસ્મ ૧ ભાગ, લોહ ભસ્મ ૧ ભાગ, હરતાલ ૧ ભાગ, માક્ષીક ૧ ભાગ, એનું એકઠુ ખલ કરી તેમાં ત્રીકટુ ૩ ભાગ, વછનાગ ૧ ભાગ, ટંકણખાર ૧ ભાગ, ચીત્રક ૧ ભાગ, એનુ ચુર્ણ કપડછાણ કરી નાખવુ. પછી અરડુસો, નગોડ, બીલીનાં પાન, એના રસની ભાવના એકેક દિવસ આપી શરાવ સંપુટ કરી ભુદર યત્રમાં ચાર પહોર અગ્નિ આપવો, છેક થડુ પડયા પછી કાઢવું, અને દશ મુળના ઊકાળામા ૨ અથવ ૪ ચણોઠી ભાર આપવુ, એટલે અભીન્યાસ સારો થાયછે.

વીરભદ્ર રસ—પારો ૧ ભાગ, અભ્રક ભસ્મ ૧ ભાગ, ગધક ૧ ભાગ, ત્રીકટુ ૩ ભાગ, પંચલવણ ૫ ભાગ, વરીયાળી ૧ ભગ, જીરૂ ૧ ભાગ, શાહાજીરૂ ૧ ભાગ, એ સર્વને આદાના રસની એક દિવસ ભાવના આપી અડદ પ્રમાણે ગોળીયો કરવી, અને ચીત્રક, આદુ, તથા સીંધાલોણ, એના અનુપાનમાં ગોળી આપવી, તે ઉપર પથ્ય દુધ ચોખા. એટલે જીવ્હક સારો થાયછે.

મહોદધી રસ—પારો ૧ ભાગ, ગધક ૧ ભાગ, લોહ ૧ ભાગ, વછનાગ ૧ ભાગ, તામ્ર ૧ ભાગ, તજ ૧ ભાગ, વંગ ૧ ભાગ, અભ્રક ૧ ભાગ, ત્રીકટુ ૩ ભાગ, તમાલ પત્ર ૨ ભાગ, નાગરમોથ ૨ ભાગ, વાવડીગ ૨ ભાગ, નાગકેશર ૨ ભાગ, રેવુંદ બીજ ૨ ભાગ, પીપરી મુળ ૨ ભાગ, એ સર્વ એકઠાં કરી જળ પીપરના રસની ત્રણ ભાવનાઓ આપવી તેની ગોળીયો ચણ્યા જેવડી બાંધવી. સ્વાસ, ઊદ્રસ, હરસ, ભગંદર, છાતીનું શૂળ, પાર્શ્વશૂળ, કાનનો રોગ, સગ્રહણી, ઊદરરોગ (જલોદર), પ્રમેહ, તથા પથરી એ સર્વ રોગો ઉપર તે ગોળી આપવી. પથ્ય વગેરે કાંઈ કરવું નહી.

* નરેડીમા પાગારા કહે છે તે.

કનકસુંદર રસ—મરી, ગંધક, હીંગળો, વછનાગ, પીપર, ટંકણખાર, ધ-તુરાના બીજ, એ સર્વે ઓસડો સરખે ભાગે લેવા, પછી ઝીણા કરી ભાગના ભીંજવાની ભાવના આપવી, અને ચણોઠી જેવડી ગોળીયો બાંધવી પછી તબીયત તથા રોગનો વિચાર કરી અનુપાનની સાથે સંગ્રહણી, જ્વર, અતીસાર, અગ્નિમંદ, વગેરે રોગ ઉપર આપવી એટલે તે રોગ દુર થસે.

દીનેશ ભૈરવ—જાવંત્રી, તજ, લવીંગ, અકલગરો, પીપર, સુંઠ, હીંગળો, વછનાગ, એ સર્વનું સરખે ભાગે ચુર્ણ કરી નાગરવેલના રસમા એક દિવસ તથા આદાના રસમા એક દિવસ ખલ કરવુ, પછી ચણોઠી જેવડી ગોળીયો કરી તે માંથી એક ગોળી અનુપાનની યોજના કરી આપવી એટલે અતીસાર વગેરે મટશે.

ચંદ્રપ્રભાવટી—પારો, સુવર્ણ ભસ્મ, તામ્રભસ્મ, ખેરસાર, મોચરસ એ સર્વે સરખા ભાગ એખઠા કરી કાચા સીમલાના મુળના રસમા બે પહોર ઘુંટવા પછી તેની ચણા જેવડી ગોળીયો કરવી તે એક ગોળી ત્રણ માસા જીરાના ચુર્ણમા આપવી, એટલે ત્રિદોષથી થયેલો, અતીસાર તથા તાવ જાયછે

અતીસારેભસીંહ રસ—પારો ૧ ભાગ, હીંગળો ૧ ભાગ, અભ્રક ૧ ભાગ, વછનાગ ૧ ભાગ, ગંધક ૧ ભાગ, એ એકઠાં વાટી પહાડમુળ, ચીત્રક મુળ, બીલી, સુંઠ, એના ઊકાળામા જુદી જુદી ભાવનાઓ આપવી, તે માત્રા ચણોઠી ભાર મધમા આપવાથી સર્વ અતીસાર દૂર થાયછે

ચીત્રાંબર રસ—પારો, અભ્રક, તથા ગંધક, એ સરખે ભાગ લેઇ પાક પી નાખી લોઢાના વાસણમા પકવવા, અને લોઢાનીજ કડછી વગેરેથી હલાવવુ, પછી હેઠે ઉતારી જીરાના ઊકાળામા ત્રણ ભાવનાઓ આપી. એ માત્રા એક આદ જેટલી અનુપાનના સાથે આપવી એટલે સંગ્રહણી, રક્ત, આમશુળ, પ્રવાહીકા, એ શાંત થાયછે

પંચામૃત પરપટી—લોહ ભસ્મ ૧ ભાગ, અભ્રક ભસ્મ ૧ ભાગ, તામ્ર ભસ્મ ૧ ભાગ, પારદ ભસ્મ ૧ ભાગ, અને શુદ્ધ કરેલો ગંધક ૮ તોલા એ સવનો એક ઠેકાણે ખલ કરવો, પછી લોઢાની કડાઇમા નાખી હેઠે બોરડીનાં લાકડાંનો ધીમો તાપ આપવો, તેનો રસ થયા પછી ભાવના જાણ ઉપર કેળનુ પાન પાથરી તેઉપર તે રસ રેડવો અને તે ઊપર તરત બીજુ પાન બેસાડવુ, થડું થયા પછી તેના પોપડા કહાડી લેવા એ માત્રાને પંચામૃત પરપટી કહેછે એ સંગ્રહણી, અતીસાર ક્ષય, તાવ, સ્ત્રીરોગ, પાંડુરોગ, તથા *કૃત્રીમ વિષજન્ય વીકાર, અમ્લપીત, હરસ,

---

* ખીર તથા માછલાં જાણુ અને દુધ વગેરેના સંયોગથી વિકાર થાયછે તે.

અગ્નિમંદ ઈત્યાદી રોગ ઊપર આપ્યું હોય તો તેનો નાશ કરેછે. ગ્રહણી ઊપર આપી હોય તો હીંગ, સીંધાલોણ, જીરૂ, એના ચુર્ણની સાથે આપવી. પાંડુ રોગ તથા પિતથી થયેલા વીકાર ઊપર એકલા જીરાનીસાથે આપવી, બીજા રોગો ઊપર નજર પોચાડીને આપવી.

લોકનાથ રસ—પારો ૨ ભાગ, ગંધક ૨ ભાગ, એની એકઠી કજલી કરીં પારાથી ચારઘણી કોડીયો લેઇ તેમાં તે કજલી ભરવી. પછી ટંકણખાર ૧ ભાગ લેઇ ગાયના દૂધમાં વાટી તે કોડીયોના મોહોડે તેની મુદ્રા આપવી, પછી શંખના કકડા ૮ તોલા લેઈ તેમા માંહેના અડધા કકડા શરાવમાં નાંખી તે ઉપર કોડીયો મુકી તે ઉપર બીજા કકડા નાંખી ઉપર બીજી શરાવ બેસાડી કપડ મટ્ટી કરી ગજપુટ આપવો. પોતાની મેળે થંડુ થયા પછી કહાડી ખલ કરી સીસીમાં ભરી મુકવું, એનાં અનુપાનો અનુપાન પ્રકરણમાં લખેલાં છે તે પ્રમાણે યોજના કરવી.

ક્ષારતામ્ર રસ—શંખભસ્મ, તામ્રભસ્મ, કોડીભસ્મ, લોહભસ્મ, મડુરભસ્મ, ટંકણખાર, જવખાર, ત્રીકટુ, સીંધાલોણ, એ સર્વને ભાંગરો, અડુરસો અને આદુ એના રસોની ભાવના આપી તેની ચણ્યા જેવડી ગોળીયો કરવી તે અનુપાનની યોજના કરી આપવાથી અતીસાર ગ્રહણી, અગ્નિમંદ, શૂળ, ઈત્યાદી દૂર થાયછે.

ગ્રહણી ગજકેશરી—પારો, ગંધક, અભ્રક, લોહ, હીંગળો, બાળ બીલું, વછનાગ, ત્રિકટુ, ભાંગ, નાગરમોથ, દાડમની છાલ, ઈંદ્રિજવ, જાયફળ, મોચરસ, અતીવીખની કળી, ધાવરીનાં ફૂળ, કોઠ, અજમો, ચીત્રક, ટંકણખાર, કોચાંનાં બીજ, અફીણ, એ સર્વ ઓસડો સરખા ભાગે લેઈ તેને ધંતુરાના રસની ભાવના આપી ગોળીયો તુવર જેવડી બાંધવી, તેથી અતીસાર, ગ્રહણી, અગ્નિમંદ, શૂળ, પાંડુરોગ, ઈત્યાદી રોગ સારા થાયછે. અનુપાન, છાશ અથવા દહીંમાં.

ગ્રહણી કપાટ રસ—સુંઠ, મરી, પીપર, ગંધક, ટંકણખાર, પારો, કોડીની ભસ્મ, વછનાગ, એ સરખે ભાગે લેઇ. લીંબુના રસમાં ખલ કરવો, તે માત્રા અડદ જેટલી, ઘી, મરી તથા સાકર એકઠાં કરી તેમાં આપવી.

ગ્રહણી વજર કપાટ રસ—૧ માક્ષીક, ૧ મોકતીક, ૧ સુવર્ણ ભસ્મ, ૨ ગંધક, ૩ પારો, એને કોઠાના રસમાં ખલ કરવો, પછી તે ઓસડ હરણના સીંગમાં ભરી મધ્યમ પુટ આપવો પછી તેમાંથી કાઢી ચીકણાના રસમાં સાત ભાવનાઓ આપવી. અધાડાના રસની ત્રણ ભાવનાઓ, લોધર, અતીવીખની કળી, નાગરમોથ, ધાવરીનાં ફૂલ, ઇંદ્રજવ, એ દરેકની ત્રણ ત્રણ ભાવના આપવી, એની એક અડદ જેટલી માત્રા મરીનો ભુકો અને મધમાં આપવી. તેથી સર્વ પ્રકારનો અતીસાર અને સગ્રહણી બંધ થઇ અગ્નિ પ્રદીપ્ત થાયછે.

ત્રીવિક્રમ રસ—હીંગળો, અફીણ, હીરાબોળ એનો એખઠો કરી ખલ કરવો બે ચણોઠી ભાર મધમા આપવો એટલે રક્ત અતીસાર તથા આમશૂળ દુર થાયછે.

અગ્નિકુમાર રસ—પારો ૧ ભાગ, ગંધક ૧ ભાગ, ટંકણ ૧ ભાગ, વચ્છનાગ ૧ ભાગ, કોડીભસ્મ ૨ ભાગ, મરી ૮ ભાગ એ ઓસડો એખઠા કરી લીંબુના રસમા ખલ કરી ગોળીઓ ચણોઠી જેવડી બાંધવી અજીરણ, અગ્નિમંદ, શુળ, સરદી, વગેરે ઉપર આપવો, અનુપાન આદાનો રસ, મધ, અથવા નાગરવેલમા આપવો.

ક્રવ્યાદ રસ—પારો ૪ ભાગ, ગંધક ૮ ભાગ, તામ્ર ૨ ભાગ, લોહ ૨ ભાગ એનો એખઠો ખલ કરી કઢાઇમા નાખી ચુલા ઉપર મુકવુ પાણી થાય એટલે એરંડીઆના પાન ઉપર ઢાળવુ, ઠર્યા પછી ખલ કરી લીંબુની ભાવના આપવી, પછી પંચ કોલની ભાવના આપવી, પછી ટંકણખાર, વડાગરૂ, મરી, એ તોલો તોલો નાખી ચણાના ક્ષારની સાત ભાવનાઓ આપવી, ગોળીઓ બે બે માસાની બાંધવી, તેમાથી એક ગોળી સીંધાલોણ તથા છાશમાં આપવી, તેથી ચાહે તેવું ભારે અનાજ ખાધુ હોય તોય ચાર ઘડીમા પચી જાયછે

અગ્નિતુંડાવટી—પારો ૧ ભાગ, ગંધક ૧ ભાગ, અજમોદ ૧ ભાગ, ત્રિફલા ૩ ભાગ, સાજીખાર ૧ ભાગ, જવખાર ૧ ભાગ, સીંધાલોણ ૧ ભાગ જીરૂ ૧ ભાગ, સંચળીક ૧ ભાગ, વડાગરૂ ૧ ભાગ, વાવડીંગ ૧ ભાગ, મીઠુ ૧ ભાગ, સુંઠ ૧ ભાગ, મરી ૧ ભાગ, પીપર ૧ ભાગ, ઝેર કોચલા ૧૭ શુદ્ધ કરી ચુર્ણ કરવું અને એ સર્વની ખલ લીંબુના રસમા કરવો, તેની ગોળી મરી જેવડી કરવી, તે અગ્નિમંદ તથા અજીરણ ઉપર આપવી

મહોદધી રસ—વછનાગ ૧ તોલો, પારો ૧ તોલો, જાયફલ ૨ તોલા, ટંકણખાર ૨ તોલા, પીપર ૩ તોલા, સુંઠ ૬ તોલા, કોડીભસ્મ ૬ તોલા, લવીંગ ૩ માસા એ સર્વેનો ખલ લીંબુના રસમા ગોળીઓ કરવી, એ ગોળી અગ્નિમંદ ઉપર ઉપયોગી છે

ચીતામણી રસ—પારો ૧ ભાગ, ગંધક ૧ ભાગ, તામ્ર ૧ ભાગ, અભ્રક ૧ ભાગ, ત્રિફલા ૩ ભાગ, સુંઠ ૧ ભાગ, મરી ૧ ભાગ, પીપર ૧ ભાગ, નેપાળો ૧ ભાગ લેઇને દ્રોણ પુષ્પીના રસમા ભાવના આપી ઝીણી કજલી કરવી એ ઓસડ અજીરણ, તાવ, શળ, એ ઉપર ચણોઠી અથવા અરધી ચણોઠી ભાર આપવુ, વાતરક્ત ઉપર પણ ઉપયોગી છે

અર્શકુઠાર રસ—તામ્ર ભસ્મ ૩ *પલ, લોહભસ્મ ૩ પલ, સુંઠ ૨ પલ,

* ચાર તોલાનો ૧ પલ.

મરી ૨ પલ, પીપર ૨ પલ, કળલાવી ૨ પલ, દંતી ૨ પલ, ચીત્રક ૨ પલ, પીલુડીનાં બીજ ૨ પલ, જવખાર ૫ પલ, ટકણ ખાર ૫ પલ, સીંધાલોણ ૫ પલ ગોમુત્ર ૩૨ પલ, થોરનું દૂધ ૩૨ પલ, એ સર્વ એક ઠેકાણે કરી ગોળો થાય ત્યાંસુધી ધીમા તાપે પકવવાં, તે ઓસડ બે મહિનાસુધી ભક્ષણ કરવુ એટલે અર્શ વીકાર દુર થાયછે.

નીત્યોદિત રસ—પારો ૧ ભાગ, અભ્રક ૧ ભાગ, લોહ ભસ્મ ૧ ભાગ, તામ્ર ૧ ભાગ, ગંધક ૧ ભાગ, ભીલામાં ૫ ભાગ, એ સર્વ એકઠાં વાટી સુરણના રસમાં ત્રણ દિવસ ખલ કરવો, તે માત્રા એક માસો ધીમાં આપવી એટલે ચાહે તેવો હરસ હોય તોય મટેછે. તથા સોજો ઊતરેછે.

રસ શીંદુર—પારો ૧૦ ભાગ, ગંધક ૧૦ ભાગ, નવસાગર ૫ ભાગ લઇ એની કજલી કરી ચીત્રકના મુળના રસમાં તથા ધતુરાના પાનના રસમાં તથા કુંવારના રસમાં એકેક દિવસ ખલ કરી સીસીમાં ભરી વાલુકા યંત્રમાં ચાર પહોર અગ્નિ આપવો, પોતાની મેળે થંડુ થયા પછી તે રષાયન સીસીમાથી કાઢી મુકવુ. એ રસસીંદુર અનુપાન યોજી સર્વ રોગ ઊપર આપવુ.

સીસીને લેપ કરવાનો પ્રકાર એવો કે રાફડાની માટી અથવા ધોળી ખડી અરધો શેર વાટી ઝીણી કરવી લોઢાનો કાટોડાનું કપડછાણ ચુર્ણ અરધો શેર તથા આટો નવટાંક એનો એક દિવસ ખલ કરી પછી કપડાને તે માટી લગાડી કુપીને લપેટી સુકવવી એપ્રમાણે ૭ કપડ મટી કરી પછી સીસીમા ઓસડ ભરી વાલુકા યંત્રમાં મુકી પકવવુ.

કનકસુંદર રસ—ગધક ૧ ભાગ, અભ્રક ૧ ભાગ, લોહ ૧ ભાગ, પારો ૧ ભાગ, મોતી ૧ ભાગ, વછનાગ ૧ ભાગ, પ્રવાળ ભસ્મ ૧ ભાગ, સોનુ ૮ ભાગ, એ સર્વ ઓસડનો ખલ હંસપદીના રસમાં ત્રણ દિવસ કરવો પછી તે ઓસડ કાચની સીસીમાં ભરી લવણ યંત્રમાં ૩ દિવસ અગ્નિ આપવો. પોતાના મેળે થંડુ થયા પછી કાઢી લેવો તે અનુપાન પ્રમાણે ઊદ્રસ, ગુલ્મ, ગ્રહણી, પાંડુ, રાજયક્ષ્મા રક્તપિત્ત, શ્વાસ, ઇત્યાદી રોગો ઉપર યોજવુ.

શન્નિપાત ભૈરવ રસ—હરતાલ ૧ ભાગ, ગંધક ૧ ભાગ, પારો ૧ ભાગ, વછનાગ ૩ ભાગ, મનસીલ ૪ ભાગ, ટંકણખાર ૪ ભાગ, હીંગળો ૧૪ ભાગ, એ સર્વ લીંબુના રસમાં ૩ દિવસ તથા આદાના રસમાં ૩ દિવસ ખલ કરી તેની ગોળી યો અડદ જેવડી કરવી, તે શન્નિપાત જ્વર, અતીસાર, કફ, પાંડરોગ, અરોચક કુક્ષીરોગ, ઊદાવર્ત, ઈત્યાદી રોગોઊપર અનુપાન યોજી આપવો.

આનંદભૈરવ—હીંગળો, વછનાગ, સુંઠ, મરી, પીપર, ગંધક, ટંકણખાર, એ સર્વનો લીંબુના રસમા ચાર પહોર ખલ કરવો પછી તેની ગોળીયો વટાણા

બેવડી બાધવી તે સ્વાથી કાસ, અતીસાર, અજીરણ, પ્રમેહ, સાપનુ ઝેર, વીંછી નુ ઝેર એ સર્વ મટેછે

સરવાંગ સુંદર રસ—સોનુ ૧ ભાગ, અભ્રક ૩ ભાગ, પારો ૫ ભાગ, ગંધક ૬ ભાગ, ટંકણ ૨ ભાગ, રૂપુ ૩ ભાગ, તામ્ર ૪ ભાગ, એને લીંબુના રસમાં ખલ કરી નહાનો પુટ આપવો પછી ચુર્ણ કરી તેટલીજ મોતીની ભસ્મ નાખવી, એ ઓસડ એક ચણોઠી ભાર ઘી સાકરની સાથે આપવુ, તેથી મેહ, તાવ, અરૂચી, ક્ષય, કાસ, પાડુ, ભ્રમ, દાહ, શુળ, વગેરે રોગ દુર થાયછે

રાજ્યેશ્વર રસ—પારો ૧ ભાગ, ગંધક ૧ ભાગ, વછનાગ ૧ ભાગ, હીંગળો ૨ ભાગ એને એખઠા કરી નગોડ અને આદાના રસની ભાવના આપવી, તે માત્રા ચણોઠી ભાર આદાનો રસ તથા મધ એખઠા કરી તેમાં આપવી અને તેલ ચોપડવુ, નહાવુ, તરસ લાગે તો કાથ પીવી, અંગને ચંદન ચોપડવુ તેમજ પાનનુ બીડુ ખાવુ, સાકર, કેળા કેરીની કઢી ખાવી તેથી રાજ્યેશ્વરને પથ્ય થઈ તરત જ્વર નાશ પામેછે

મૃત્યુ જયરસ—માક્ષીક ૧ ભાગ, તાળક ૧ ભાગ, તામ્ર ૧ ભાગ, વછનાગ ૧ ભાગ, મનસીલ ૧ ભાગ, નેપાળો ૧ ભાગ, ગંધક ૧ ભાગ, પારો ૧ ભાગ, એને ધોળી મુસળીના રસમા ખલ કરી કુકુટ પુટ આપવો તે માત્રા ચણોઠી ભાર નાગર વેલના પાનમા આપવી, પથ્ય દહી ચોખા તેથી નવજ્વર, સન્નિપાત જ્વર, તરત મટેછે

બાલજ્વરરસચંદ્રશેખર—અભ્રક ૧ ભાગ, લોહ ૧ ભાગ, મંડુર ૧ ભાગ રસ સીંદુર ૧ ભાગ, ટંકણ ખાર ૧ ભાગ, ગોરોચન ૧ ભાગ, એનુ ચુર્ણ કરી ગોકરણીના રસમા એક પહોર ખલ કરવો, અને તેની મગ જેવડી ગોળીઓ બાધવી તે સેવાથી અનેક પ્રકારના જ્વર, બાલજ્વર, દુર થાયછે

કુસુમાકર રસ—સોનુ ૧ ભાગ, અભ્રક ૧ ભાગ, રૂપુ ૧ ભાગ, પરવાળા ૧ ભાગ, મોતી ૧ ભાગ, માક્ષીક ૨ ભાગ, રસસીંદુર ૭ ભાગ, એનો ખલ કરી ગાયના રસની ભાવના બે દિવસ તથા ભાગરાના રસની ભાવના ૨ દિવસ આપી માત્રા બાધી મુકવી, તેમાથી બે વાલ અનુપાન યોજી આપવી, એટલે અનેક પ્રકારના પ્રમેહ, ક્ષય, ભગંદર, અનેક પ્રકારના જ્વર, મુત્રકૃચ્છ, ૮ પ્રકારના વાયુરોગ દુર થસે આ રસ કશ્યપ ઋષીએ કહેલો છે

સીદ્ધપ્રાણેશ્વર રસ—પારો ૧ ભાગ, ગંધક ૨ ભાગ, અભ્રક ૩ ભાગ, એને ખલ કરી કાળા ધતુરો, ભાન, ત્રીકટુ એની સાત સાત ભાવનાઓ આપવી, તે માત્રા એક વાલ મધ ને પીપરમા આપવી, એટલે નવજ્વર, ઓકારો, તરીપા, સેવકી, એ રોગો મટેછે

પાસુપતાસ્ત્ર રસ—પારો રસસીંદુર કાંતલોહ સોનું અભ્રક રૂપુ મુરદાસીંગી શંખ છીપ પરવાળ તાલક માક્ષીક મોતી સુરમો રસાંજન* નાગભસ્મ બંગ કોડીભસ્મ એ ઓસડો સરખા ભાગે લેઇ દેવ દારૂના ઊકાળામાં ૧ મહિનો ખલવો. પછી તે માત્રા બે ચણોઠી ભાર સાકર તથા મધની સાથે આપવી. ૧ વરસ અથવા ૬ મહિના સેવન કરવાથી વ્રણ, મેહવ્રણ, વીસર્પ, હરસ, સન્નિપાત, વગેરે મટેછે. એ ઓસડ વ્રણ ઊપર ઘણું ઊપયોગી છે.

પાતગજાંકુશ—પારો ૮ ભાગ, ઝહેરકોચલાં ૮ ભાગ, ગંધક ૮ ભાગ, ત્રીકટુ ૧૨ ભાગ, એ માત્રા એક ચણોઠી ભાર અનુપાન યોજી આપવી એટલે ત્રણ પ્રકારના વાયુ, ઊરૂસ્તંભ એ રોગ દૂર થાયછે.

શ્લેશ્મવીધ્વંસન રસ—પારો ૧ ભાગ, હરતાળ ૧ ભાગ, તામ્રભસ્મ ૧ ભાગ ગંધક ૩ ભાગ એનો કારેલાના રસમાં ખલ કરવો, પછી ગોળીયો વાળી સીસીમાં ભરવી, અને સીસીને કપડમટી કરી મો બંધ કરી વાળુકાયંત્રમાં ૩ પોહોર આંચ આપવી, પોતાની મેળે થડુ થયે પછી તેમાં તેટલુંજ મરીનું ચુર્ણ, અને ૮ ભાગ વછનાગ નાંખી ભાંગરાના રસમાં સારીપેઠે ખલ્લ કરવો, પછી તે માત્રા અનુપાન યોજીકફ, કાસ, સ્વાસ, વાયુરોગ, શુળ, વીશુચીકા, અગ્નિમંદ, તાવ, રાજયક્ષ્મા, ગ્રહણી, અતીસાર એ રોગો ઊપર આપવો.

મેહાંતક રસ—સોનુ ૧ ભાગ, સીસાભસ્મ ૨ ભાગ, લવીંગ ૩ ભાગ હીંગળો ૬ ભાગ એ સર્વનો ખજુરના રસમાં ૩ દિવસ ખલ કરવો અનુપાન યોજી આપવો એટલે સર્વ પ્રમેહ દૂર થાયછે.

માલીનીપ્રાગવસંત-સોનુ, મોતી, પ્રવાળ, રુપુ, જસ્ત, હીંગળો ગધક, પારો, નીલભસ્મ, તારમાક્ષીક, સ્વર્ણમાક્ષીક, બગ, વીશ, નાગ, વૈક્રાંત, લોહ, એ ઓસડોનો સરખા ભાગે ખલ કરી ગુલાબજલ, કાંટાળા સીમલાનો રસ, સેરડીનો રસ, દૂધ, નાગરમોથનો ઊકાળો, એ દરેકની સાત સાત ભાવનાઓ આપવી, પછી કપુરની ભાવના આપી ગોળીયો બાંધવી, અને અનુપાન યોજી આપવાથી પીત્ત પ્રમેહ, ઊષ્ણજ્વર, બહુમુત્રપણુ, પથરી, ઊલટી, તરસ, મુત્રાઘાત, સવ પ્રમેહ એ રોગ દુર થઈ. વીર્ય, પુષ્ટી, દ્રષ્ટી, કતી, એ સર્વને તેજ આવેછે.

શરભેસ્વર રસ—પારો ૧ ભાગ, ગંધક ૧ ભાગ વત્સનાભ ૧ ભાગ, હીંગળો

* રષાંજન એટલે દારૂ હળદરનો ઊકાળો બકરીના દુધમા પકાવી ચોથો ભાગ રહેતે.

૧ ભાગ, ટંકણખાર ૧ ભાગ, એ ઓસડોને ચીત્રકના ઊકાળાની ભાવના આપવી સુકાયા પછી, શરાવમા નાખી વાળુકાયંત્રમા મુકી, ૨ પહોર અગ્ની આપવો, પછી ચુર્ણ કરી ત્રીકટુની ભાવના આપવી, એ માત્રા ખાવાથી વાયુ, પીત્ત, કફ એથી ઊતપન્ન થએલા જ્વર, સન્નીપાત જ્વર શમેછે

મેહાતક રસાયન—બંગ ૧ ભાગ, નાગ ૧ ભાગ, અભ્રક ૧ ભાગ, લોહ ૧ ભાગ, કાંત લોહ ૧ ભાગ, પારો ૧ ભાગ, તાંબ્ર ૧ ભાગ, ગજવેલ ૧ ભાગ, હીંગળો ૧ ભાગ, ગંધક ૧ ભાગ, ટંકણ ૧ ભાગ, જસ્ત ૧ ભાગ એ ઓસડોનો ખલ કરી લીબુના રસની ભાવના આપવી, પછી ચાનકી કરી શરાવમા નાંખી પુટ આપવો પોતાની મેળે ઠંડુ થયા પછી તેમા કપુર, કેશર, તજ તમાલપત્ર, એલચીદાણા, નાગકેશર, સુંઠ જાયફળ, જાવત્રી, એ સર્વ ઊપરના ઓસડોના જેટલા લેઈ, સીંબડાની અંતરછાલના રસમા ૭ દિવસ ખલ કરવો ફરી તેની ગોળીયો કરી છાયામા સુકવવી તે સાકર અને માખણમા આપવી, એટલે વીસ પ્રકારના પ્રમેહ દૂર થઈ સર્વ રોગ દૂર થાયછે શરીર પુસ્ટી થાયછે બલવધેછે શરીરની કાંતી દીવ્ય થાયછે ૧૦ સ્ત્રીયોને ભોગવવાની શક્તિ આપેછે

પુષ્પધન્વા રસ—પારો કીંવા રસસીંદુર ૧ ભાગ, નાગ ભસ્મ ૧ ભાગ, લોહ ૧ ભાગ, અભ્રક ભસ્મ ૧ ભાગ, ધતુરાના બીજ ૩ ભાગ એ ખલમા નાખી જેઠીમધ તથા કાંટાળા સીમલાના ઊકાળાના ભાવનાઓ આપવી પછી શેરડીના રસની ને દૂધની ભાવના આપી વાલપ્રમાણે ગોળીયો કરવી, તેથી સાકર, અને મધમાં આપવી, તથા ઊપર દૂધ પીવુ એટલે અનેક સ્ત્રીસભોગની શક્તિઆવેછે શરીર કાંતી સારી થાયછે

મહાપુર્ણચંદ્રોધ્ય માત્રા—ગંધક, વંગ, પારો, ટંકણ, નાગભસ્મ, સુવર્ણભસ્મ, તાર માક્ષીક, સુવર્ણ માક્ષીક, મોતી કાંત, બંગ, અભ્રક કસ્તુરી, પોલાદની ભસ્મ, કેશર, ચંદન, કપુર, એ સર્વ સરખા ભાગે લેઈ માલતીના રસમા એક ૫ હોર ખલ કરવો, પછી આદાના રસમા એક વાલ જેવડી માત્રા આપવી, એટલે કાસ, સ્વાસ, મેહ, ક્ષય, રક્તદોષ રાજ્યક્ષ્મા, એ રોગ દૂર થઈ ધાતુ વૃદ્ધિ થાયછે

હિરણ્યગર્ભ રસ—સુવર્ણભસ્મ, રૌપ્યભસ્મ, તામ્રભસ્મ, પ્રવાળભસ્મ, પારદભસ્મ, ગંધક, મનસીલ, હરતાળ, કડુ, એ ઓસડો સરખે ભાગે લેઈ બકરીના દૂધમા ખલ કરવો, અને ગાળવાની કુલડીમા નાખી ગજપુટ દેવો પોતાની મેળે ઠંડુ થયા પછી કાઢી કરી મુકવું અનુપાન ભેદ કરી બે વાલ આપવુ આથી વાયુજ્વર વગેરે દ્વંદ્વજ્વર ત્રિદોષજ્વર શાંત થસે પથ્ય શ્રીમતની પેઠે કરવુ એટલે સારી રીતે ખાવુ પીવુ

સીંદુરભુષણ રસ—અભ્રક, રસસીંદુર, ગંધક, ટંકણખાર એ સરખા ભાગે લેઈ ધંતુરાના રસમાં ખલવાં. અડદ જેવડી ગોળી મધમાં લેવી એટલે ૧૮ પ્રકારના કોડ, વાયુરોગ, શૂળ, પ્રમેહ, મહાવ્યાધી, દૂર થાયછે. એ ગોળી બારેવાઈ સૌનેપણ ઊપયોગી છે.

સીધ્ધલક્ષ્મીવીલાસ રસ—સુવર્ણભસ્મ ૧ ભાગ, રૌપ્યભસ્મ ૧ ભાગ, તામ્ર ભસ્મ ૨ ભાગ, કાંત ૩ ભાગ, ગજવેલ ભસ્મ ૪ ભાગ, મંડુર ૫ ભાગ, અભ્રક ૬ ભાગ, બંગ ૭ ભાગ, નાગ ૮ ભાગ, મોતી ૧૦ ભાગ, પરવાળાં ૧૧ ભાગ, અને એ સર્વની બરાબર રસસીંદુર નાંખી જાયપત્રી, ત્રીકટુ, ત્રિફલા, ચતુરજાત કેશર, અને કસ્તુરી, એની સાત સાત જુદી જુદી ભાવના ઓ આપવી, એ માત્રા અડદ જેટલી સાકર અને મધના સાથે આપવી, એટલે ક્ષયરોગ, પાંડુ, કાસ, શ્વાસ, જીર્ણજ્વર, ગુલ્મ, પ્રમેહ, ઈત્યાદી રોગ દૂર થઈ શરીર પુષ્ટ થાયછે.

સીધ્ધસરવેશ્વર રસ—સુવર્ણમાક્ષીક ૧ ભાગ, માક્ષીક ૧ ભાગ, જસ્ત ૧ ભાગ, ગંધક ૧ ભાગ, તામ્ર ૨ ભાગ, ટંકણ ૨ ભાગ, સોનુ ૨ ભાગ, રૂપુ ૨ ભાગ, પરવાળાં ૨ ભાગ, મોતી ૨ ભાગ, હીંગળો ૨ ભાગ, બગ ૩ ભાગ, લોહ ૩ ભાગ, નાગ ૩ ભાગ, રસસીંદૂર ૩ ભાગ, અભ્રક ૩ ભાગ, રત્નમણી ૩ ભાગ, કાંત ૩ ભાગ, એ સર્વ ઓસડોને જેઠીમધ, તજ, પત્રજ, એલચી, અને ચીત્રક એ દરેકના ઊકાળાની સાત સાત ભાવનાઓ આપવી, પછી નાગરમોથ, વાળો, ત્રિફળા, અરડુસો ગળો કચોરો, કુંવાર, ભોયકહોળુ, દુધેલી ગાયનું દૂધ ધોળી મુસળી, સેરડીનો રસ, એની ભાવના આપી તે ગોળી શરાવમાં નાખી મૃગાંક જેવો પુટ આપવો પછી ફેરી કસ્તુરીની બે ભાવનાઓ આપવી, એ માત્રા મધ, તથા પીપરની સાથે બે વાલ આપવી, એટલે મેહ, અર્શ, ગ્રહણી, જલોદર, વાતવીકાર, તાવ, કમળો પાંડુ, કોડ, ભગંદર, ધાતુક્ષય, અસંતાનપણુ તથા જરા એ સર્વ દૂર થાયછે. કાંતી, બળને વીર્યની પુષ્ટી થાયછે.

લઘુમૃગાંક રસ—પારો ૧ ભાગ, સોનુ ૧ ભાગ, મોતી ૨ ભાગ, ગધક ૧ ભાગ, ચોથા ભાગનો ટંકણ એ સર્વનો કાંજીમાં એક દિવસ ખલ કરવો, શરાવમાં નાખી મીંઠાથી ભરેલા વાસણમાં નાખી પકાવવું પોતાની મેળે થંડુ થયા પછી ખલ કરી મુકવુ તે ઘી તથા પીપર અથવા મધ પીપરમાં એક વાલ આપવું. એ પણ ક્ષય વગેરે ઊપર ઊપયોગી છે.

ત્રૈલોક્યચિંતામણી રસ—પારો, હીરાનું ભસ્મ, સોનું, રૌપ્ય ભસ્મ, કાંત, અભ્રક, ગધક, મોતી, શખ, પ્રવાળ, હરતાળ, મનસીલ, એ સર્વ ઓસડો શોધેલાં અને સરખા ભાગે લેઈ ચીત્રકમુળના ઊકાળામાં સાત દિવસ સારીરીતે ખલ કરવો

પછી આકડાના દુધમાં ત્રણ દિવસ ખલ કરવો અને પીળી કોડીયો લેઈ તેમાં તે ઓસડ ભરવું પછી આકડાના દુધમાં કકળ ઘુટી તે કોડીયોના મહોડા લીપવાં પછી તે સરાવમા મુકી ગજપુટ આપવો. પોતાની મેળે ઠંડું થયા પછી તે કોડીયોસહીત ખલ કરી ચુર્ણ કરવું તે ચુર્ણની સાથે રસસીંદૂર અને રસસીંદૂરનો ચોથો ભાગ વૈક્રાંત મણીની ભસ્મ નાખી સરગવાના મુળના રસની સાત ભાવનાઓ આપવી. પછી ચીત્રક મુળના ઊકાળા વડે એકવીસ ભાવના ઓ આપવી પછી આદાના રસની સાત ભાવનાઓ આપવી અને તેની ઝીણી કજ્જલી કરી તેનો ચોથો ભાગ ટંકણને ટંકણનો ચોથો ભાગ વછનાગ નાખવો, તથા મરીપણ વછનાગ જેટલા નાખવા પછી લવીંગ, સુંઠ હીંગળ, પીપર, જાયફળ, એ દરેક ઓસડ વછનાગથી ચોથા ભાગનું નાખવું અને તે સર્વઓસડ બીજોરાના, તથા આદાના રસમા ખલવું, તે માત્રા ચાર ચણોઠી ભાર ખાવી, ઉપર મધપીપર ચાટવી, એટલે સર્વ રોગ મટેછે અગ્નિ પ્રદીપ્ત થાયછે બળ વધેછે કાંતી વધેછે, ધાતુની વૃદ્ધી થાયછે વીર્યદોષ મટેછે, વાયુ, વીદ્રધી, પાંડુ, શુળ, પ્રદર, રક્તઅતીસાર, મેહ, પ્લીહા, જલોદર, અશ્મરી, સોજો, હરસીમક, ઉદર, મુત્રકછ, ભ્રમ દર, વાતરક્ત, કોઢ, ઇત્યાદી સાધ્ય અથવા અસાધ્ય રોગ એ મહૌષધીથી તાત્કાળ દુર કરેછે.

રાજ મૃગાંક રસ—ચોખા સોનાની ભસ્મ ૧ ભાગ, રસસીંદુર ॥ ભાગ, તામ્ર ભસ્મ ॥ ભાગ, લોહ ॥ ભાગ, બંગ ભસ્મ ॥ ભાગ, અભ્રક ॥ ભાગ નાગ ભસ્મ ॥ ભાગ, મોતી ભસ્મ ૨ ભાગ, પરવાળા ૨ ભાગ, હીરાની ભસ્મ ૨ ભાગ, એ સર્વની એકઠી કજ્જલી કરી રસસીંદુરના ચોથા ભાગનો ટંકણ નાંખી કાચની સીસીમા ભરી તે સીસીને કપડ મટી કરી પછી એક માટલામાં ચીકુ ભરી તેમા તે સીસી મુકવી, અને બે પહોર સુધી ખેરના લાકડાનો ધીમા તાપ આપવો. પોતાની મેળે ઠંડું થયા પછી ઝીણું કરી સારા ડબામા અથવા સીસીમા નાખી તેની પુજા કરવી, અનુપાન ઘી તથા મધ અને ત્રીકટુ ચુર્ણ નાખી બે ચણોઠી ભાર માત્રા આપવી, ઊદ્રક્ષ, સ્વાસ, મંદાગ્ની, સોજો, પાંડુરોગ, કફ, ક્ષય-રોગ, વગેરે ઉપર આપવી.

માહારાજ મૃગાંક—શાસ્ત્રમાં કહેલી રીતથી બંધક મારવો, પછી હીરાની ભસ્મ કરવી, અને રસ સીંદુર, તઇયાર કરવો, તે રસસીંદુર વડે સોનાની ભસ્મ કરવી, તેજ પ્રમાણે રૂપાની ભસ્મ કરવી, તામ્ર, કાંત, નાગ, બંગ, તથા અભ્રક, એ સરખા ભાગે લેવા પછી મોતીની ભસ્મ, સર્વના જેટલી લેવી, અને રસસીંદુરથી બમણો બંધક અને ટંકણ ચોથા ભાગનો નાખી જવની કાંજી કરી. તેમાં ત્રણ દિવસ ખલવું, તેનો ગોળો કરી બંધામાં મુકવો, તે લોઢા શરાવમાં નાંખી ચાર પહોર અગ્નિ આપવો. પછી પોતાની મેળે ઠંડું થાય એટલે ઝીણો કરી મુકવો

—

બ્રમ્હદેવ, વીષ્ણુ, શીવ, યોગીની, ભૈરવ, ઇત્યાદી દેવતાઓને નીવેદ આપવો અને ઘીનો હવન કરવો, તે ઓસડ સોનાના કીંવા રૂપાના વાસણમાં મુકવુ અને તેની પુજા કરવી, અને ક્ષયરોગનો નાશ થવા સારૂ એ ઓસડ રાઈ જેટલુ આપવું. અનુપાન મધ કીંવા ઘી અને પીપર, સુઠ, તથા મરી એના ચુર્ણની સાથે આપવું. તે ઉપર તાજુ દોહેલું ગાયનું દૂધ આપવું. કીંવા બકરીનુ દૂધ આપવું પથ્ય સારી રીતે કરવુ, એ પ્રમાણે બાર દિવસ સેવન કર્યુ હોય તો ક્ષયરોગ શાંત થાયછે, અને અનેક પ્રકારના સારા ગુણ થાયછે.

રત્ન ગર્ભ પોટલી રસ—રસસીંદુર હીરાની ભસ્મ સુવર્ણ ભસ્મ રૈપ્ય ભસ્મ લોહભસ્મ તામ્રભસ્મ મરીનુ ચુર્ણ મોતીની ભસ્મ, માક્ષીક ભસ્મ, પ્રવાળ ભસ્મ શંખ ભસ્મ એ સર્વે સરખે ભાગે લેઇ ચીત્રકના ઊકાળામાં સાત દિવસ ખલવી, પછી મૃગાંકની કોડીયોમાં ભરી ટકણ વડે મોઢાં બંધ કરવાં, અને શંખમાં નાંખી ગજપુટ આપવો. પછી તે ઓસડને નગોડના રસની સાત ભાવનાઓ આપવી. આદાના રસની ૭ અને ચીત્રકની ૨૧ ભાવના આપવી, એ ઓસડ ઘી અને ત્રીકટુના ચુર્ણમાં આપવું એટલે રાજયક્ષમા, જ્વર, પાંડુ, રક્ત અતીસાર દુર થાયછે, આ રત્નગર્ભ પોટલી રસ યોગવાહી એટલે જેવું અનુપાન યોજીયે તેવો ગુણ કરે છે.

વસંત કુસુમાકર રસ—સુવર્ણ ૨ ભાગ, રૂપુ ૨ ભાગ, બંગ ૩ ભાગ, શીસું ૩ ભાગ, કાંત ૩ ભાગ, રસસીંદુર ૪ ભાગ, અભ્રક ૪ ભાગ, પ્રવાળ ૪ ભાગ, મોતી ૪ ભાગ, એનો એખઠો ખલ કરી ગાયનું દૂધ, અરડુસો, કમળકંદ, ધોળો વાળો કાળો વાળો, કેળનો કાંદો, એની જુદી જુદી સાત સાત ભાવનાઓ આપવી. શેવતીના ફુલની સાત ભાવનાઓ આપવી. મોગરાના ફુલની ૭ ભાવના આપવી પછી કસ્તુરીની ભાવના આપી માત્રા તઇયાર કરવી, તે સાકર તથા મધમાં બે ચણોઠી ભાર આપવી. બુદ્ધિ, કામ અને સુખની પ્રાપ્તી થાયછે પ્રમેહ ઊપર ઊપયોગીછે, અને ધાતુવર્ધક પણછે, ક્ષય, કાસ, ઊન્માદ, સર્પવીષ, શુક્રદોષ, પાંડુરોગ, શૂળ, મુત્રાઘાત, અશ્મરી, એ રોગ દુર થાયછે. એઊપર મીષ્ટાન્ન ભક્ષણ કરવું, એટલે અત્યંત કામવૃદ્ધી થાયછે. સો સ્ત્રી ભોગવવાની શક્તિ આવેછે.

ચાંદ્રકલા રસ—પારો, ગંધક, અભ્રક, હીંગળો, કડુ, ગળોનુ સત્વ પીતપાપડો, પીપર, સુખડનો ભુકો, કાવળી, વાળો, ધરાખ, એની ઝીણી કાજળી કરી નાગરમોથ દાડીંમ, રોહીડાનો માંહેનો ગરભ, દૂધ, સહદેવી, કુંવાર, પીતપાપડો, સબજા તથા શતાવરી એના સારીરીતે રસ તથા ઊકાળા કરી, ભાવનાઓ આપવી. પછી માત્રા બાંધી. જીરૂ, સાકર, તથા દૂધ, એમાંથી

રોગ તથા અવસ્થા જોઈ અનુપાનના સાથે આપવી એટલે નવજ્વર, બળતરા વીશમજ્વર, પ્રદર, મેહ, ભ્રમ, ઉલટી વગેરે રોગોની શાંતી થાયછે

અસ્ટમુર્તી રસ—પારો ૧ ભાગ, હીંગળો ૧ ભાગ, મનસીલ ૧ ભાગ, સોહમલ ૧ ભાગ, હરતાળ ૧ ભાગ, મુરદાડની સીંગી ૧ ભાગ, ફટકડી ૧ ભાગ સોનુ ॥ ભાગ, રૂપુ ॥ ભાગ રસકપુર ૯ ભાગ, ગંધક ૬ ભાગ, એ સવની એકઠા કાજળી કરી એટલે પછી ઝીણુ ચુરી કપડમાટી કરેલી સીસીમા નાખી વાલુકા યંત્રમા પકવવુ અગ્ની સોલ પહોર આપવો, પ્રથમ મંદાગ્ની ૪ પોહર, અને મધ્યમા ૮ પોહર અને બધ્યમી ૪ પોહોર, પછી પોતાની મેળે ઠંડુ થયા પછી શીશીના ગળા ઉપર રસાયન વળગે છે તે લેઈ મુકવુ, વાતરોગ, સન્નીપાત, વાયુ અને કફથી ઉત્પન્ન થએલા કાસ તથા સ્વાસ, ઈત્યાદી રોગો ઉપર આપવુ

નારસીંહ રસ—વછનાગ ૪ ભાગ, બંગ ૩ ભાગ, પારો ૧૪ ભાગ, ગંધક ૧૫ ભાગ, એનો ભાંગરાના રસમા ખલ કરવો પછી ચીત્રકના ઉકાળામા ૧ દિવસ પુરતું તથા આદાની ૧ ભાવના આપવી તેનો લોદો કરી શરાવમા મુકી બે પહોર આગ આપવી, ઠંડુ થયા પછી ફરી ૪ તોલા વછનાગ નાખી ગોળીયો બાંધવી, એની માત્રા બે વાલ યોજવી, એટલે રાજ્યક્ષમા, ઘણો પેશાબ, વીદ્રધી, સ્વાસ, કાસ, વીશમજ્વર, મુત્રરોગ, શુળ, મેહ, સોક, પાંડુરોગ, તથા ગળાનો રોગ એ સર્વ મટવાવીશે આ નારસીંહ રસ ઘણો ઉપયોગી છે

વાતીને મટાડનારો રસ—સોહ, શંખભસ્મ, ગંધક, પારો, એસરખા ભાગે લેઈ કુંવાર, ધતુરો, તથા સુંઠ, એના રસમા ખલ કરવો, પછી લોદો કરી તે ઉપર સાત કપડમાટી કરી પુટ આપવો, પછી ખલ કરી મુકવુ બે વાલ ઔસડ અજમો તથા વાવડીંગના ચુર્ણ સાથે મધ નાખી આપવુ તે ઉપર પીંપળાના ખારનુ પાણી પીવુ, એટલે કમી ઉતરી બંધ થાયછે

સ્વછંદભૈરવ રસ—પારો ૧ ભાગ, વછનાગ ૧ ભાગ, ગંધક ૧ ભાગ, જાયફળ ના ભાગ એકઠુ કરી તેનાથી અડધુ પીપરનુ ચુર્ણ નાખવુ અને ખલ કરવો. પછી અનુપાન યોજતાં દીયો તાવ, સંન્નિપાત જ્વર, વીશુચીકા, વીષમજ્વર, છર્દીજ્વર, મંદાગ્ની, માંથાનો રોગ, વગેરે ઉપર આ સ્વછંદભૈરવ આપવો.

અરવકચુકી રસ—પારો ૧ ભાગ, ગંધક ૧ ભાગ, આમળા ૧ ભાગ, પીપરી મુળ ૧ ભાગ, નીરવીખી ૧ ભાગ, પીપર ૧ ભાગ, મરી ૧ ભાગ, મરાઠી ૧ ભાગ, વાવડીંગ ૧ ભાગ, પત્રી ૧ ભાગ, લવીંગ ૧ ભાગ, હળદર ૧ ભાગ, દારૂ હળદર ૧ ભાગ, વજ ૧ ભાગ, દીરેથી અજમો ૧ ભાગ, અજમો ૧ ભાગ, આદાનો રસ ૧

ભાગ, કુંવારનો ગરભ ૧ ભાગ, માલકાં કણી ૧ ભાગ, ગળોનુ સત્વ ૧ ભાગ, જમાલગોટો ૨ ભાગ, મનસીલ ૧ ભાગ, ધોળી સુખડ ૧ ભાગ, કવચબીજનો મગજ ૧ ભાગ, લસણ ૧ ભાગ, જેઠી મધ ૧ ભાગ, એવી રીતે ઓસડો ખાંડી કપડછાણ કરી બકરીના દુધમાં પલાલવાં નગોડના ૩ પુટ આપી ગોળીયો મરીપ્રમાણે બાંધવી અનુપાન તથા ગુણ ઘોડા ચોળીના પ્રકરણમાં જોવા.

કામબોધ રસ—કાળા ધંતુરાનાં બીજ ૪ ભાગ, પારો ૧ ભાગ, ગંધક ૧ ભાગ તથા અફીણ ૧ ભાગ, એ ભેગાં વાટી ધંતુરાના રસની ત્રણ ભાવનાઓ આપવી તેની વાલ જેવડી ગોળી મધમાં આપવી ઊતાર લીંબુ, અથવા આદાનો રસ.

સન્નિપાતભૈરવ રસ–વછનાગ ૧ ભાગ, તામ્ર ૧ ભાગ, ગંધક ૧ ભાગ, સોમલ ૧ ભાગ, પારાની કજજલી* કરી નગોડ અને તુલસીના રસની ભાવના આપવી. આ માત્રા તલની બરાબર આદાના રસમાં આપવી એટલે સન્નીપાત વગેરે દુર થાયછે.

રામબાણ રસ—ગંધક, પત્રીહરતાળ, સોમલ, મનસીલ, વંશલોચન, કાથો, હીંગળો, પીપર એ ઓસડો સરખા ભાગે લેઈ તેનો નાગરવેલના પાનના રસમાં પાંચ પહોર ખલ કરવો તેની ગોળી અડદ જેવડી બાંધવી તે ઘહુનો લોટ તથા ઘીમાં આપવી સાત દિવસ સુધી ખાટુ, ખારૂ, તેલાળુ, ખાવુ નહી- તાઢું પાણી પીવું નહી, તેથી પીત્ત, કફ, ભગંદર, હરસ, ગંડમાળ, શ્વાસ, છાતીનુ ક્ષત, ગુંબડુ, એ રોગ દુર થાયછે.

વાત વીધ્વંશન રસ—પારો ૧ ભાગ, ગંધક ૧ ભાગ, શીસાની ભસ્મ ૧ ભાગ, વંગ ભસ્મ ૧ ભાગ, લોહ ભસ્મ ૧ ભાગ, તામ્ર ભસ્મ ૧ ભાગ, અભ્રકનીશ્ચંદ્ર ૧ ભાગ, પીપર ૧ ભાગ, ટંકણ ૧ ભાગ, સુઠ ૧ ભાગ, મરી ૧ ભાગ, વછનાગ ૪॥ ભાગ, એ ઓસડો એકઠાં કરી તેને સુંઠ, મરી, પીપર, એના ઊકાળાની ત્રણ ભાવનાઓ આપવી, ત્રીફલાની ત્રણ ભાવના, તથા ચીત્રક, ભાંગરો, આદુ, નગોડ આકડાનું મુળ, અડકલગરો, ભોંયઆમળાં, લીંબુ, એ દરએકની ત્રણ ત્રણ ભાવના આપવી, તે માત્રા બે ચણોઠી ભાર રોગ પ્રમાણે અનુપાનની સાથે આપવી, એ, ટલે વાયુ, શુળ, કફરોગ, સંગ્રહણી, સન્નિપાત, અપસ્માર, સીતપીત્ત, પ્લીહોદર સુતીકાના વાયુરોગ, એ સર્વ દુર થાયછે.

ત્રિપુર ભૈરવ—બાફળી ૪ ભાગ, સુંઠ ૪ ભાગ, મરી ૪ ભાગ, ટંકણ ૪ ભાગ, વછનાગ ૧ ભાગ એ સર્વનુ એકઠુ ઝીણું ચુર્ણ કરી મુકવું તે વાયુઉપર આપવું.

વાતારી રસ—અફીણ તથા ઊંચુ જેહેર કોચલું તથા મરી એ ઓ

---

* કજ્જલી એટલે જે ઓસડો કાજળીનીપેઠે બારીક કરવાતે.

સરો, નવા તથા સરખે ભાગે લેઈ ઝીણા કરવા, ગાળીયા ઝીણી બાંધી તે ઓશી ગીવાપા ઝીના સાથે આપવી, તે ઊપર પાનનુ બીડુ ખાવુ એટલે ખાગાપણુ, હમ પણ, મમસી વાયુ, આમવાયુ શૂળ, કફ મીશ્રીત વાયુ, સોજો, કંપ વાયુ, પતાન ક વાયુ, વીશુચીકા, અરૂચી, અપસ્મોર, તથા મદણી, એસર્વ રોગાઊપર આપવો.

નરસીંહવડવાનળ રસ—પીપરી મુળ, સુંઠ, મરી, પીપર, ચીત્રક, લસણ, સાજીખાર, જવખાર, પાપડખાર, ત્રિફલા, અજમો, અકુરસો, અજમોદ, કોસ્ટ ઊનાળી, પાહાડ મુળ, મીઠુ સુરણ, ખારૂ સુરણ, કાકવેલ, કરિઆત, રેવાચીની જીરૂ, શાહાજીરૂ, લેંડી પીપર, એ સર્વ સરખા ભાગે અને દાતી મુળ, સર્વની બરાબર તથા પંચ લવણ, તેલ, ઉદ્રિજવ, એ સર્વ સરખા ભાગે નાખીને નપાળો સર્વની બરાબર અને ગોળ સર્વથી બમણો નાંખી ગાળીયો બોરનાઠળીયા જેવડી બાંધવી. હરરોજ એક એક ગોળી ગરમ પાણીની સાથે આપવી, એટલે આઠ પ્રકારના ઊદરરોગ પાંચ પ્રકારના ગુલ્મ, પાંડુ રોગ, સોજો, કમળો, ત્રણસે શૂળ, એંશી વાયુના રોગ અઢાર કોઢ, વીસ પ્રમેહ, અસ્મરી ઊદાવર્ત, મુત્રકૃછ, હરસ, અંતરગળા અર્બુદ, તાવ, શીરગ વીકાર, વીશમજ્વર, એટલા રોગ દુર થાયછે

વાતરાક્ષસ રસ—પારામા મારેલુ સોનુ ૧ ભાગ, રસસીંદુર ૧ ભાગ, ગંધક ૧ ભાગ, કાંત ૧ ભાગ, અભ્રક ૧ ભાગ, સારૂ શુદ્ધ કરી મારેલુ તાંબુ ૧ ભાગ, એ એકઠા કરી સારેપઠી ગળો, ચીત્રક, નગોડ અરડુસો, એના રસમાં ત્રણ ત્રણ દિવસ ખલ કરી શરાવમાં નાખી ૭ કીંવા ૮ અડાયા છાણાંનો હલકો પુટ આપવો ઠંડુ થયા પછી શુદ્ધ કરી મુકવુ, એ ઓસડ ચણોઠી ભાર ઘરતા અનુપાનથી આપવુ તેથી વાયુ રોગ, ઊરૂસ્તંભ, વાતરક્ત, આત્રભંગ, ધનુર વાયુ, પક્ષધાત, કફવાયુ, સંધીગત વાયુ સુગ તથા બેહેરાપણુ, શૂળ, ઊનમાદ, એ રોગ દુર થાયછે

લઘુવાત વીધ્વંસ—પારો, ગંધક પારાથી બેવડા ભાગ, વછનાગ ભાગ ૧૬ ભાગ એનો ખલ કરો, ચીત્રક મુળના ઊકાળાની ભાવના આપવી, એ માત્રા ૧ વાલ આપવી આક્ષાભાવ, આમવાયુ, દાતબેસી ગયેલા, સવ શરીર તાંડ પરેલુ હતા હિ રોપાં ગરેછે

કલ્પતરૂ રસ—રૌપ્ય ભસ્મ ૧, પારો ૧, માક્ષીક ૧, ટંકણખાર ૧, હીંગળો ૧, મનશીલ ૧, ગંધક શુદ્ધ ૨, તાંમ્ર ૨, લોહ ૨, એ સર્વ ઓસડો એકઠા કરી તેનો લીંબુ ના રસમા ખલ કરવો અને ગુંદપુટ આપવા, અને ત્રણ માસા કબાબચીનીના ચુર્ણ માંએક ચણોઠી ભાર માત્રા આપવી, અનુપાન ઊન્હુ પાણી, એથી ઘણી પ્રકારના કોઢ, ઊદુંબર કોઢ, ખરજ તથા ક્ષયજ્વર, ધાતુગત જ્વર, એ ઉપર મધ પીપરના સાથ આપવી, અને શુળ, આમવાયુ, સુતીકાવાયુ, ઊંમાદ, પાંડુરોગ, એ ઉપર દારૂ અને ગોળ, એમા આપવી એવીના બીજા રોના ઉપર આદાના રસમાં આપવી.

લક્ષ્માવોલાસ રસ—પારો ૧ લોહ ૧ અભ્રક ૧ ગંધક ૧ મનશીલ ન સોનુ ન એ એકઠાં ખલ કરી ત્રીફલા, ક્ષીરવીદારી, એના રસ વડે ખલ કરવો તેમજ જેઠીમધ, સાવરીની છાલ, એના ઊકાળાની ભાવના આપી લોંદો કરવો, તે એરંડાના પાનમાં વેટી ત્રણ દીવસ ચોખાના ઢગલામાં દાઢી સુકવો ચોથે દિવસે કાઢી લેવો તેની માત્રા ચાર ચણોઠી ભાર, મધ તથા ત્રીફલાં કીંવા મધ અને પીપરમાં આપવી એટલે ક્ષય, કાસ, પાંડુ, હેડકી, વ્રણ, રાજયક્ષ્મા, હલીમક, અપસ્માર, ઇત્યાદી રોગ દૂર થાયછે.

મહાલક્ષ્મી વીલાસ—સોનુ ૧ રૂપુ ૧ અભ્રક ૧ તામ્ર ૧ મંડુર ૧ વંગ ૧ કાંત ૧ લોહ ૧ નાગ ૧ મોતીક ૧ એ સરવે જેટલુ રસભસ્મ કીંવા રસસીંદુર સહરહુ ઓસડોની એક ઠેકાણે કાજળી કરી મધ નાંખી ખલ કરવો, પછી તેનો ગોળો કરી ત્રણ દીવસ આકરા તડકામાં સુકવવો અને શરાવમાં મુકી પુટ આપવું, પછી ચીત્રકના ઊકાળા વડે આઠ પહોર ખલ કરવો એટલે રસ તેયાર થયો, તેથી ત્રીદોષથી ઊત્પન્ન થયેલો ક્ષય, પાંડુરોગ, કમળો, સર્વ પ્રકારના વાયુ, શોફ, પ્રમેહ, ધાતુક્ષીણપણુ, શુળ, કોડ, અગ્નિમંદ, તાવ, સ્વાસ, કાસ એટલા રોગો દૂર થઇ તરૂણપણુ પ્રાપ્ત થાયછે.

પ્રમેહ દરપહારી રસ—રસસીંદુર ૧ રોપ્ય ભસ્મ ૧ વંગ ભસ્મ ૧ કાંતભસ્મ ૧ અભ્રક ૧ એ સર્વ ઓસડો ખલમાં નાંખી નાગરમોથ તથા ત્રીફલાના ઊકાળામાં ખલ કરવો, સર્વ પ્રકારના પ્રમેહ ઉપર એ માત્રા બે વાલ સાકર અને મધમાં આપવી.

પૂર્ણચંદરોદય રસ—પુતળીયાના સોનાનો છોલ તોલા ૪ પારો તોલા ૩૨ ગંધક તોલા ૬૪ એની કાજલી કરી રાતા કપાસના ફુલના રસમાં ખલ કરવો, પછી કુવારના રસમાં ખલવુ, પછી કપડમટી કરેલી સીસી લેઈ તેમાં તે કાજળી શીશીમાં અરધી સીસી સુધી ભરવી, પછી વાલુકા યંત્રના વીશે મુકી ત્રણ દિવસ અગ્નિ આપવો, પોતાની મેળે ઠંડુ થયા પછી સીસીના ગળા એ જે રાતાવર્ણો રસ લાગેછે તે કાઢી લેવો પછી પૂર્ણ ચંદ્રોદય તોલા ૪ ભીમસેની કપુર તોલો ૧ જાયફળ, સુંઠ, મરી, પીપર, લવીંગ, કસ્તુરી એ ત્રણ ત્રણ માસા નાંખી નાગરવેલના પાનના રસમાં અડદ જેવડી ગોળીયો બાંધવી, તે ખાવાનું શાસ્ત્રમાં કહેલુ પાનનુ બીડુ તેયાર કરી તેમાં નીત્ય એક ગોળી ખાતા જવી, એટલે ચાહે તેવી મદોન્મસ્ત સ્ત્રી હોય તો તેને સમયેવીના પણ શીથીલ કરી શકેછે, ગોળી ખાદા પછી ઉપર કહેલુ દુધ પીવુ માંસ ભક્ષણ કરવુ, માડા ખાવા, નવો અનાજ તથા મીષ્ટાન્ન ભક્ષણ કરવુ.

શંખદ્રવ રસ—શીંમાલોણ ૫, સંચળ ૫, વડાગરૂ ૫, લવણ ૫, સાવરી-

મીઠું ૫, મીઠું ૧૮, મોરથુથ ન પાશેર, ફટકડી તોલા ૯ તથા નવસાગર ૪॥, હીરાકશી ૨॥, કણ્ણુ ૨॥, તોલા, સાજીખાર ૧૯, સોરો ન પાવશેર એ સર્વ ભેગું કરી ઊંધે નળીયા યંત્ર વડે અરક કાઢવો, તે શંખદ્રવ, ગુલ્મ, ઊદર, શુળ, અશ્મરી, મૂત્રકૃછ, અગ્નિમંદ, મહણી ઈત્યાદી ઉપર આપવો, એમાં માછીસ નાશક ગુણોછે આગ પાણી અને આ એકજછે

દ્વીતીય શંખદ્રાવ—સોરો ૧ પારો ૨ ફટકડી નઉસાદ, અને મીઠું ૨॥ શેર ત્રણે ઓસડો હાંડલામા નાખી તેના મો બંધ કરી અરક કાઢવો, અથવા ૧ સીસીમા ભરી તેને બીજી સીસી જોડવી, અને આડાવડે બેઊ સીસીના મો સાધવા, અગ્નિ ૧ પહોર આપવો, તરત બોલવા લાગે, એટલે ચુલા ઊપરથી ઊતારવુ તેના ગુણ પેહેલા કહ્યા પ્રમાણે જાણવા એ ઓસડ દેવુ પડે તો મુઠના ચુરણમા કીંવા પાણીમા આપવું

પ્રતાપ લંકેશ્વર રસ—પારો ૧ ભાગ, અભ્રક ૧ ભાગ, ગંધક ૧ ભાગ, મીઠ્ઠ ૧ ભાગ, લોહ ભસ્મ ૧ ભાગ, શંખભસ્મ ૪ ભાગ, અડાયા છાણનુ ભસ્મ ૮ ભાગ, વછનાગ એકઠા કરી, ભાંગરાના રસમાં ખલ કરી એક વાલ પ્રમાણે ગોળીયો કરવી, અને આદાના રસમાં અથવા બીજુ અનુપાન યોજી આપવી, એટલે જાણ ઘેરી જાયછે તે, તથા પ્રસૂતીવાયુ તથા વાયુરોગ, શ્લેષ્મરોગ, આર્ધરોગ સન્નિપાત, વાત એ સર્વે રોગ દુર થાય છે

શુતશેખર રસ—પારો ૧ સોઠ ૧ કણ્ણ ૧ વછનાગ ૧ સુંઠ ૧ મરી ૧ પીપર ૧ ધતુરાના બી ૧ ગંધક ૧ તાંમ્ર ભસ્મ ૧ તજ ૧ તમાલપત્ર ૧ એલચીદાણા ૧ નાગકેસર ૧ શંખ ભસ્મ ૧ વેલકાચરી ૧ કચોરો ૧ એ ઓસડો સરખા ભાગે લીધા કરી ભાગરાના રસમાં એકવીસ દીવસ ખલ કરવો, પછી તેની ગોળીયો ચણોઠી પ્રમાણે બાંધવી, અનુપાન ઘી તથા મધ કીંવા દુધ પતાસા, યોજવા, તેથી અમ્લપીત્ત, ઊલટી, શુળ, ગુલ્મ, કાસ, મહણી, અતીસાર, હેડકી, ક્ષય, પીત્તરોગ દુર થાયછે

અગ્નિસુત રસ—કોડી ભસ્મ ૧ ભાગ, શંખભસ્મ ૨ ભાગ, પારો તથા ગંધકની કાજળી ૧ ભાગ, મરી ૩ ભાગ, એ ઓસડો લીંબુના રસમા ખલ કરી ગોળીયો વાલ જેવડી બાંધવી, તેથી અગ્નિમંદ, મહણી, શુળ, અજીરણ, તથા પ્રમેહ, એઉપર ખાસમાં આપવી, ક્ષયને સાકર તથા ઘીમા આપવી, મધ પીપરના સાથ આપી હોય તો સ મહણી વીકાર દુર થાયછે

ત્રીપુર ભૈરવ—ગંધક તોલા ૩૦ પારો તોલા ૧૦ હીંગળો ૧૦ નવસાગર ૧૦ રસકપુર ૧ તોલા ફટકડી ૬ એ સર્વ ઓસડોની કાજળી કરી પૂર્ણ ચંદ્રોદયની પેઠે ભઠી લગાડી રસાયણ તયાર કરવુ તેને અગ્નિ ૧૬ પહોર પક્ષપાત, વગેરે વાયુ, ઉપદંશ, ઊપર અનુપાનની યોજના કરી આપવુ

સમીરપન્નગ—પારો ૧૦ ભાગ, ગંધક ૧૦ ભાગ, સોમલ ૧૦ ભાગ, હરતાળ ૧૦ ભાગ, એ ઓસડોની કજ્જલી કરી વાળુકા યંત્રમાં અગ્નિ આપવો, આ રસ શ્વાસ, કાસ, વગૈરે ઊપર ઘણો ઊપયોગી છે.

પીયુષાદિવટી—વછનાગ ૧ ભાગ, કેશર ૧ ભાગ, જાયફલ ૧ ભાગ, મરી ૧ ભાગ, જાવંત્રી ૧ ભાગ, લવીંગ ૧ ભાગ, અકલકારો ૧ ભાગ, તેલીયો ટંકણખાર ૧ ભાગ, કસ્તુરી ૧ માસો એ સર્વ આદાના રસમાં ખલ કરી વટાણાજેવડી ગોળીયો બાંધવી. સરદી, ઊદ્રસ, અજીરણ, વગૈરે ઊપર નાગરવેલના બીડામાં આપવી જેને તાઢા પાણીએ નાહાવીં સહન નથાતું હોય તેને આ ગોળી ઘણી ઊપયોગી થશે.

આશ્વનીકુમાર માત્રા—વછનાગ ૧ ભાગ, મરી ૧ ભાગ, સુંઠ ૧ ભાગ, ત્રીફલા ૩ ભાગ, પીપરીમુલ ૧ ભાગ, પીપર ૧ ભાગ, અફેણ ૧ ભાગ, નેપાળાના બી ૧ ભાગ, હરતાળ ૧ ભાગ, ટંકણખાર ૧ ભાગ, લવીંગ ૧ ભાગ એ ઓસડનુ ચુર્ણ કરી તેમાં પારો ૧ ભાગ તથા ગંધક ૧ ભાગ એની કાજળી મેળવી ખલ કરવો, પછી ગાયના આરધા શેર દુધમાં ઘોટવુ સુકુ થાયે એટલે તેમાં અરધો શેર ગોમુત્ર નાંખી ફરી ખલ કરવો, એપ્રમાણેં ભાંગરાના રસની ભાવના આપી તેની ચણ્યાજેવડી ગોળીયો કરવી, એ રસાયણ અનુપાન યોજી સર્વ રોગઊપર આપવું.

ગંધક રસાયણ—શુદ્ધ ગંધક લેઈ તેને ગાયના દુધની ૧ ભાવના તથા ચ્યાતુર જાતનો ઊકાળો ૧ ભાગ તથા ભાંગરાનો રસ ૧ ભાગ એની ભાવનાવો જુદી જુદી એક એક આપવી, શેવટે આદાના રસની એક ભાવના આપી એક માસાજેવડી ગોળીયો કરી સુકવવી, તેમાથી એક ગોળી સાકરની સાથે આપવી એટલે મંદઅગ્નિ ચળ, ખસ, વીશદોષ, પાંડુરોગ, અંતરગળ, (વધ્રાવળ) જીરણજવર, સર્વપ્રમેહ, આમવાયુ, ધાતુક્ષય, શુળ, કોષ્ટગત રોગ, અઢારકોડ, ક્ષય એ રોગ દુર થઇ ધાતુની વૃદ્ધિ થાયછે. તથા બલની પ્રાપ્તી થાયછે.

વડવાનળ રસ—ચોખો હરતાળ ૧ ભાગ, પારો ૧ ભાગ, શીશાનુ ભસ્મ ૨ ભાગ, ચોખો ગંધક ૨ ભાગ, મરી ૧૬ ભાગ, એનુ ચુર્ણ કરી તે નીત્ય એક ચણોઠી ભાર ઘીમાં આપવી એટલે વીશુચી સર્વ પ્રકારના શુળ, પ્લીહ, ઊદર, ગુલ્મ, સંગ્રહણી, શ્વાસ, ઊદ્રસ, કફ, વાયુ, અગ્નિમંદ ઇત્યાદી સર્વ રોગ દૂર થાયછે.

શ્વાસકુઠાર—પારો, વછનાગ, મરી, ટંકણ, મનસીળ, ગંધક એ ઓસડો સરખા ભાગે અને મરી આઠ ભાગ, સરવ એકઠુ કરી. ૬ ભાગ સુંઠ, મરી, પીપર એનુ ચુર્ણ નાંખી એક પહોર ખલ કરવો, પછી શરાવમાં નાંખી નાહાનુંશું પુઠ

આપવુ તે ઓસડ ચણોઠી ભાર નાગવેલના પાનનીસાથે આપવુ એટલે સ્વાસ, કાસ, અગ્નિમંદ, કફરોગ, સન્નિપાત, અપસમાર વગેરે દુર થાયછે

ઊદયભાસ્કર રસ—પારો ૧ ભાગ, ગંધક ૨ ભાગ, તામ્રભસ્મ ૮ ભાગ, અનસીલ ભસ્મ ૨ ભાગ, હરતાળ ભસ્મ ૩ ભાગ, મરી ૪ ભાગ, ચોખો વછનાગ ૨ ભાગ, એ ઓસડો ખલમા નાખી, નગોડ, આદુ, ભાગરો, તથા જળની તળસી એ દરએકના રસમા સાત સાત દિવસ ખલ કરી ગોળીયો અડદ જેવી બાંધવી, અનુપાન પોછી સર્વ રોગોગીપર આપવી

[illegible] રસ—સુંઠ ૧ ભાગ, મરી ૧ ભાગ, પીપર ૧ ભાગ, તજ ૧ ભાગ, [illegible] ૧ ભાગ, એલચી દાણા ૧ ભાગ, ધાણા ૧ ભાગ, જીરૂ ૧ ભાગ, [illegible] ૨ [illegible] ૧ ભાગ, દરાખ ૧ ભાગ, દેવદાર ૧ ભાગ, શીસા ભસ્મ ૧ ભાગ, [illegible] ૧ ભાગ, હીંગળો ચોખો ૧ ભાગ, લોહ ભસ્મ ॥ ભાગ, એ [illegible] એકઠા કરી વીષ્ણુક્રાંતના રસમા સાત દિવસ ઘોટવા પછી માત્રા [illegible] ના ઊકાળાનું અનુપાન પોછી ભાર્યેવાઈ ઓને પેહેલા મહિનાથી [illegible] સુધી આપવી એટલે ગરભવતીના સર્વ રોગ દુર થશે

[illegible] રસ—પારો ૧ ભાગ, હીંગળો ૨ ભાગ, ગંધક ૩ ભાગ, [illegible] નારભસ્મ ૨૦ ભાગ, અભ્રકભસ્મ ૪ ભાગ, એ ઓસડો ખલમાં [illegible] પુટો આપવો અને આદાના રસનીપણ તેટલીજ ભાવનાઓ [illegible] ગોળીયો કરવી, તે દુધ ઘી મધ એમા આપવી એટલે અગ્નિ [illegible] ઊલટી, અઢાર પ્રકારના ક્ષય, ભગંદર, હરસ, વાઈ, [illegible] સર્વે રોગ દુર થાયછે

[illegible]—લોહભસ્મ ૧ ભાગ મંડુર ૧ ભાગ, અજવેલ ના ભાગ, પારો [illegible] એ ઓસડોની ત્રણ દિવસ કાજળી કરી સાટોડીના [illegible] કેળીના રસની ભાવનાઓ આપવી પછી આરડુસી, [illegible] ભાવના આપી લોટો કરી તડકામા સુકવવો સાજે ઘણા [illegible] થયા પછી ફરી ખલ કરી તે જેટલુ જ મરીનું ચુર્ણ [illegible] પાન, આદુ, ભાગરો, નગોડ, સરગવાનુ મુળ, ચીત્રા [illegible] છાયામા સુકવવુ એ ઓસડ એક માસો લેઈ મધમા [illegible] પીપળી ઊપર ચાખી, સ્વાસ, કાસ, મરકી, [illegible] દુર થઈ અગ્નિ પ્રદીપ્ત થાયછે, વીર્ય વૃદ્ધિ થાયછે

[illegible] ૧ ભાગ, ગંધક ૧ ભાગ, તામ્રભસ્મ ૧ ભાગ, લોહ ૧ ભાગ,

કાંતભસ્મ ૧ ભાગ, ગજવેલભસ્મ ૧ ભાગ, અભ્રક ૧ ભાગ, મંડુર ૧ ભાગ, વગભસ્મ ૧ ભાગ, હીંગળો ૧ ભાગ, હરતાળભસ્મ ૧ ભાગ, કોડીભસ્મ ૧ ભાગ, ટંકણખાર ૧ ભાગ, પીપરનું ચુર્ણ ૨ ભાગ, એ ઓસડોને કાઠાસાવરીના ઊકાળામાં ખલ કરી પછી લીંબુના રસમાં સાત દિવસ ખલ કરવો. નાગરમોથ તથા દેવદાર એના ઊકાળામાં ત્રણ દિવસ ખલ કરવો પછી અડદ જેવડી ગોળી સાકર તથા મધ ઘી એમાં આપવી, એટલે રાજયક્ષ્મા, ક્ષય, પાંડુ, કમળો, મધુમેહ, ઇક્ષુમેહ, વાયુમેહ, ઊદર, કાસ, શ્વાસ, રક્તપ્રદર, ગુલ્મશુળ, ઈત્યાદી રોગ દુર થાયછે.

ચતુરમુખ રસ—પારો ૧ ભાગ, ગંધક ૧ ભાગ, લોહ ૧ ભાગ, અભ્રક ૧ ભાગ, સોનુ ન તોલા, સર્વ ઓસડો ખલમાં નાંખી કુંવારના રસમાં ખલ કરવો પછી તેની ગોળી બાંધી એરંડાના પાનમાં વેટી ત્રણ દિવસ અનાજના ઢગલામાં દાટી મુકવો, પછી કાઢી સર્વ રોગોઊપર તેનો ઊપયોગ કરવો. અનુપાન ત્રીફલા મધ, કીંવા બીજુ ઊત્તમ પ્રકારનુ યોજવું. અગ્યાર પ્રકારના ક્ષય, પાંચ પ્રકારના કાસ, કોઢ, પાંડુરોગ, પ્રમેહ, શુળ, સ્વાસ, મેદારોગ, મંદાગ્ની, હેડકી, અમ્લપીત્ત, વ્રણ એટલાં રોગ સારા થઈ શરીરની પુસ્ટી તથા પુત્રની પ્રાપ્તી થાયછે.

પ્રમેહ ગજકેસરી રસ—કાંતભસ્મ ૧ ભાગ, નાગભસ્મ ૧ ભાગ, વંગભસ્મ ૧ ભાગ, અભ્રક ભસ્મ ૪ ભાગ, શીલાજીત ૫ ભાગ, તરવડાના ફુલોનુ કેશર ૬ ભાગ, એ સર્વ એખઠા કરી લીંબુના રસમાં ઘોટવા અને તે માત્રા અડદ બરાબર સાકર ઘી તથા મધ એનીસાથે આપવી એટલે પ્રમેહ, અંગ બળતરા, મુત્રકૃછ, અશ્મરી, સાંદ્રમેહ, લાલામેહ, પીતમેહ, ઇત્યાદી મુત્ર વીકાર બંધ થાયછે.

પ્રળય કાળાગ્ની રસ—હીંગળામા એલો પારો ૧ ભાગ, શુદ્ધ ગંધક ૧ ભાગ, અભ્રક રા ભાગ, ગોદંતી હરતાળ રા ભાગ, મનશીળ ૩ ભાગ, ટંકણ ૨ ભાગ, કળખાપરી ૬ ભાગ, નેપાળો ૧ ભાગ, વછનાગ ૨ ભાગ, હીંગળો ૨ ભાગ, લોહ ૧ ભાગ, તામ્ર ૧ ભાગ, એ સર્વ ઓસડો આકડાના દુધમા ખલની અંદર ઘોંટવા પછી નગોડ, ચીત્રક, કોસ્ટ, લીંબુ, કારેલી, એના ઉકાળામાં જુદી જુદી એક એક ભાવના આપવી, પછી તે ઓશડાનો લોદો કરી તાંબાનાં ડબામાં નાંખી કપડમટી કરી વાળુકા યંત્રમાં મુકવુ, અને બે પહોર આંચ આપવી થડુ થયા પછી ઝીણુ કરી તેમાં ગંધક, હરતાલ, વચનાગ તથા હીંગળો એ એક એક ભાગ નાંખી પંચકોલના ઊકાળા વડે બે પહોર ઘોટવુ પછી દશમુળોના ઊકાળામાં ત્રણ દીવસ ઘોટવુ તેની ગોળી વાલ બરાબર કરવી. તે વીશમજ્વર ઊપર ખારેકના બીમાં, તથા સામાન્યે જ્વર ઊપર આદાના રસમાં તથા બીજા જ્વરઊપર અનુપાનની યોજના કરી આપવી, બળતરા ઘણી થાયે તો, દુધભાત ખાવો. દહીભાત તથા દારાભાત ખાવો, પાનનુ બીડુ ખાવુ, ચંદન ચોપડવુ, કુવા તથા તળાવમાં નહાવુ,

આપવું તે ઓસડ. ચણોઠી ભાર નાગવેલના પાનનીસાથે આપવું એટલે શ્વાસ, કાસ, અગ્નિમંદ, કફરોગ, સન્નિપાત, અપસ્માર વગેરે દુર થાયછે.

ઊદયભાસ્કર રસ—પારો ૧ ભાગ, ગંધક ૨ ભાગ, તામ્રભસ્મ ૮ ભાગ, મનશીલ ભસ્મ ૨ ભાગ, હરતાળ ભસ્મ ૩ ભાગ, મરી ૮ ભાગ, ચોખો વછનાગ ૨ ભાગ, એ ઓસડો ખલમા નાંખી, નગોડ, આદુ, ભાંગરો, તથા જંગલી તળસી, એ દરએકના રસમા સાત સાત દિવસ ખલ કરી ગોળીયો અડદ જેવી બાંધવી તે અનુપાન પ્રમાણે સર્વ રોગોઉપર આપવી

ગરભપાલ રસ—સુંઠ ૧ ભાગ, મરી ૧ ભાગ, પીપર ૧ ભાગ, તજ ૧ ભાગ, તમાલપત્ર ૧ ભાગ, એલચી દાણા ૧ ભાગ, ધાણા ૧ ભાગ, જીરૂ ૧ ભાગ, શહાજીર ૧ ભાગ, ચવક ૧ ભાગ, રાખ ૧ ભાગ, દેવદાર ૧ ભાગ, શીસા ભસ્મ ૧ ભાગ, વંગભસ્મ ૧ ભાગ, હીંગળો ચોખો ૧ ભાગ, લોહ ભસ્મ ૫ ભાગ, એ સર્વ ઓસડો એકઠા કરી વીષ્ણુક્રાંતના રસમા સાત દિવસ ઘોટવા પછી માત્રા ચણોઠી ભાર દરાખના ઊકાળાનું અનુપાન પ્રમાણે ગરભવાળીસ્ત્રીને પહેલા મહિનાથી તે નવ મહિનાસુધી આપવી એટલે ગરભવતીના સર્વ રોગ દૂર થશે

બાલસુર્યોદય રસ—પારો ૧ ભાગ, હીંગળો ૨ ભાગ, ગંધક ૩ ભાગ, કથ ખાપરી ૮ ભાગ, નાગભસ્મ ૨ ભાગ, અભ્રકભસ્મ ૮ ભાગ, એ ઓસડો ખલમાં નાખી કુંવારના સો પુટ આપવો અને આદાના રસનીપણ તેટલીજ ભાવનાઓ આપવી અડદ જેવી ગોળીયો કરવી, તે દુધ ઘી મધ એમા આપવી એટલે સન્નિપાતજ્વર, જીરણ જ્વર, પાડુ, ઊલટી, અગ્યાર પ્રકારના ક્ષય, ભગંદર, હરસ, વાઈ, ઊનમાદ, કમળો ઇત્યાદી સર્વ રોગ દુર થાયછે

લોકનાથ રસ—કોડીભસ્મ ૧ ભાગ, મંડુર ૧ ભાગ, અજવેલ ૫ ભાગ, પારો ૫ ભાગ, ગંધક ૫ ભાગ, એ ઓસડોની ત્રણ દિવસ કાજળી કરી સાટોડીના રસમા ખલ કરવો પછી કાકવેલીના રસની ભાવનાઓ આપવી પછી આદલસો, સાતવણી, ચીત્રકમુળ એની ભાવના આપી લોટો કરી તકામા સુકવવો સાઠે ઘડી વખા સુધી કુકર પુટ આપવું પડ થયા પછી ફરી ખલ કરી તે જેટલુ જ મરીનું ચુર્ણ તેમા નાખવું પછી નાગરવેલના પાન, આદુ, ભાંગરો, નગોડ, સરગવાનુ મુળ, નીડુલા એની એક એક ભાવના આપી છાયામા સુકવવુ એ ઓસડ એક માસો લઇ મધમા આપવો એટલે ક્ષયવાયુ, પીતથી ઊત્પન્ન થએલી વ્યાધી, શ્વાસ, કાસ, મંદાગ્નિ, પાડુ, હાડીમક એ રોગ દૂર થઇ અગ્નિ પ્રદીપ્ત થાયછે, વીર્ય વૃદ્ધિ થાયછે

ક્ષયકુઠાર—પારો ૧ ભાગ, ગંધક ૧ ભાગ, તામ્રભસ્મ ૧ ભાગ, લોહ ૧ ભાગ,

સુતીકા ભરણ રસ—સોનુ, રૂપુ, તાંબુ, પરવાળ, એના ભસ્મો, પારો, ગંધક, અભ્રક ભસ્મ, હરતાલ, મનશીલ, સુંઠ, મરી, પીપર, હરડે એ સરખા ભાગે લેઈ આકડાના દુધમા ખલ કરવો, અને ચીત્રક મુળના ઉકાળાની ભાવના ૧ તથા સાટોડીના રસની ૧ ભાવના આપી ભુધર યંત્રમાં ગજપુઠ આપવું પોતાની મેળે થડુ થયા પછી કાઢી લેવુ તેમાંથી અરધી ચણોઠી ભાર ઘટારત અનુપાનની સાથે આપવું એટલે ચાહે તેવો સુવારોગ તથા ઘણુ કરી ધનુરવાત તેમજ ત્રીદોષથી થયેલી વ્યાધીનો નાશ કરેછે, તે ઉપર પથ્ય ઈચ્છા પ્રમાણે ભોજન કરવું.

પ્રતાપ અગ્નિકુમાર રસ—પારો, તામ્ર, ગંધક, વછનાગ, મરી, સુઠ, ત્રણ ખાર, પંચલવણ, એનો આદાના રસમાં ખલ કરી કાંચની શીશીમાં ભરવું. અને વાલુકા યત્રમાં ધીમા તાપે એક દીવસ પકવવું, પોતાની મેલે થંડુ થયા પછી તેમાં દસમા ભાગનો વછનાગ નાંખી ખલ કરવો, તેમાથી એક ચણોઠી પ્રમાણે માત્રા આદાના રસમાં શન્નિપાત ઉપર આપવી તેથી સર્વ વાયુ વીકાર દૂર થશે.

લક્ષ્મી નારાયણ રસ—શુધ્ધ કરેલો ગધક, ટકણ, વછનાગ, હીંગળો, હરડો, અતીવીખની કળી, કાળોકુડો, અભ્રક, સીંધાલોણ, એ ઓસડો સરખે ભાગે લેઈ ખલમાં ઝીણા કરવા, અને દાંતીના મુળનાં ઊકાળામાં તથા ત્રીફળાના ઉકાળામાં ત્રણ દીવસ ખલ કરવો, તેમાથી બે વાલ માત્રા આદાના રસમાં આપવી એટલે તાવ, શન્નિપાત, આચકી, વીશમજ્વર, અતીસાર, ગ્રહણી, આમ, રક્ત, પ્રમેહ, શુળ, તથા સુતીકા વાયુ, એ સવેનો નાશ કરેછે, પથ્ય મીષ્ટાન્ન ભક્ષણ કરવુ તેલ લગાડી નહાવું. કપુર લગાડેલું પાણી પીવું. ફુલ, પીલાચદનનો ઉપભોગ લેવો. નારીએળનુ પાણી પીવું. સ્ત્રીનુ સંગ પણ ઇચ્છા પ્રમાણે કર્યા છતા પણ ગુણ કરેછે.

કામેશ્વર રસ—જાયફલ, અકલકરો, કાળા ધતુરાના બી, જાઈનુ ફુલ, અફીણ, વછનાગ, હીંગળો, એ ઓસડો, સરખા ભાગે લેઈ ઝીણા કરવા અને ખસખસના ઊકાળામાં ખલ કરવો, તેની એક ચણોઠીપ્રમાણે ગોળી કરી સાકરમાં આપવી, એટલે સો સ્ત્રીયોનીસાથે રતી કરવાને શક્તી આવેછે.

કામદેવ રસ—રૂપુ ૧ હીરો ૨ સોનું ૩ તાંબુ ૪ પારો ૫ અભ્રક ૬ ગંધક ૭ લોહ ૮ એ ઓસડો એકથી એક ચઢીયાતો લઈ કુંવારના રસમાં ખલ કરી કાંચની સીસીમાં ભરી મીઠું ભરેલાં વાસણમાં મુકી તેનીચે ધીમે ધીમે અગ્નિ આપવો; એક દિવસ પકવ થયા પછી પોતાની મેળે થડુ થયા એટલે લેઈ આકડાના દુધની ભાવના આપવી, પછી અસગધ, કાવળી, કુચલી, ધોળી મુસળી, તાલીમખાનુ એના રસોની ત્રણ ત્રણ ભાવનાઓ

મદન કામેશ્વર રસ—પારો ૧ ભાગ, ગંધક ૧ ભાગ, અફીણ ૧ ભાગ, એ ખરલમાં નાખી નાગરવેલના રસમાં એક પહોર ખલ કરવો અને વાલ જેવડી ગોળીઓ કરવી, તેમાંથી એક ગોળી સાંજે સાકરની સાથે ખાવી તેઉપર જમવું નહી કેવળ દુધ માત્ર પીવું ઊતાર લીંબુનું શરબત પીવું

ઈછાભેદી રસ—પારો ૧ ભાગ, ટંકણ ૧ ભાગ, મરી ૧ ભાગ ગંધક ૧ ભાગ સુંઠ ૧ ભાગ, નેપાળો શુદ્ધ કરેલા ૧ ભાગ, એ સર્વનો લીંબુના રસમાં ખલ કરી માત્રા કરી મુકવી તેમાંથી વાલ જેટલી આપવી, અને તે ઊપર જેટલા કોગળા લેશે તેટલા જુલાબ થશે, આ રેચક તાવ વગેરે ઉપર ઘણું સારૂં છે

શંખવટી—આમળીના ફોતરાની રાખ તોલા ૪ પંચલવણ* સર્વ મળી તોલા૪ એ ખરલમાં નાખી લીંબુના રસમાં પલાળવા પછી શંખના કકડા તોલા ૪ લેઈ તે એવા તપાવવા કે હાથથી તેનો ચુરો થાય, તે લીંબુના રસમાં પલાળવા, પછી સર્વનો એકઠો ખલ કરી તેમાં હીંગ ૧, મરી ૧, સુંઠ ૧, પીપર ૧, વછનાગ માસા ૩, પારો માસા ૩, ગંધક માસા ૩ નાખી ઝીણો ખલ કરવો, ને તેહની બોરના ઠળીયા જેવડી ગોળીઓ કરવી, તે ગોળી લીધાથી અજિરણ થકે ઉત્પન્ન થએલા રોગો એક ક્ષણમાં દૂર થાયછે તેમજ શુળ, ક્ષય, ઇત્યાદી રોગો પણ નાશ થાય છે શંખવટી પોતાના ઊપકાર વડે હમેશા લોકોનું કલ્યાણ કરે છે

મહર રીપુ રસ—પારો ૧ ભાગ, ગંધક ૧ ભાગ, નાગભસ્મ ૧, રસાંજન ૩ ભાગ, લોહ ૧ ભાગ, એ સર્વ અરડુસાના પાનના રસમાં ખલ કરી તેની બે વાલ પ્રમાણે ગોળી મધમાં આપવી, એટલે ઘણા દીવસનું કષ્ટસાધ્ય પ્રદર હોય તો પણ આરામ થાયછે

બોલબધ્ધરસ—ગળોનું સત્વ ૧ ભાગ, ગંધક ૧ ભાગ, પારો ૧ ભાગ, હીરાબોળ૩ભાગ,એકમાં સાવરીના ઊકાળામાં ઘોટી તેની ત્રણ ત્રણ માસાની ગોળીઓ બાંધવી તે મધમાં આપવી એટલે પ્રમેહ, પ્રદર, મુત્રકૃચ્છ, પાંડુવી ઇત્યાદિ રોગો મટેછે

મલ્લ સીંદુર રસ—પારો ૯ ભાગ, રસકપુર ૯ ભાગ, સોમલ ૪ ભાગ, ગંધક પા ભાગ, એ સર્વ એકઠાં ખરલમાં એકઠાં ઝીણાં કરી કપડમટી કરેલી શીશીમાં ભરી વાલુકા યંત્રમાં ૧૬ પહોર અગ્નિ આપવો, પોતાની મેળે ઠંડુ થયા પછી રસ કાઢી લેવો, એ રસ યથાસ્ત પ્રમાણે અનુપાન વડે સેવન કરયા હોય તો સર્વ વાયુ તથા સન્નિપાત વગેરે મટાડેછે

---

* પંચલવણ, સંધલોણ, સંચળ વાગડ, બીડ ખારીખાર.

આપવી, અને શતાવરીના ઊકાળાની એક ભાવના આપવી, પછી કસ્તુરી, મરી, કપુર, કંકોળ, એલચી, લવીંગ, એ ઓસરા પેહેલાના ઓસડથી આઠમો ભાગ નાખી સવ ઓસડા જેટલી સાકર નાખી, ત્રણ માસા ઓસડ આઠ તોલા ગાયના દુધમા પકવવુ અને બે તોલા ગાયના દુધની સાથે આપવું અને મધુર આહાર સેવન કરવો એટલે સુંદરપણુ, બલ, તેજ, એ વધેછે અને અનેક તરૂણ સ્ત્રીયોનીસાથે ગમન કરવુ છતાપણ નુકશાન થવાનુ નથી.

અર્ધનારીનટેશ્વર—પારો, ગંધક, વછનાગ, શુદ્ધ ટંકણ, એ સર્વ એકમ ઝીણા કરી સરપના મોઢામા નાખી તેઊપર કપડમટી કરી માટીના વાસણમા તેસાથ મુકવો હેઠેઊપર મીઠું નાખી વાસણનુ મો બંધ કરી બાર પહોર સુધી આકરો તાપ આપવો પોતાની મેળે ઠંડુ થયા પછી ખલ કરવો તેમાથી એક ચણોઠી ભાર ઔષધનો નાસ લેવો જે નાકપુરીમા નાસ લીધો હોય તે તરફના અરધા અાંગનો જ્વર જસે એ કવતુક સારૂ વર્ણક રજી

વ્યાધીહરણુ—પારો ૯ ભાગ, રસકપુર ૮ ભાગ, ગંધક ૪ા ભાગ, એ ત્રણેને એકઠા ઝીણા કરી સીસીમા ભરી વાલુકા યંત્રના વીષે ૧૬ પહોર અગ્નિ આપવો, પછી કાઢી લેવુ એ રસ ઊપદંશ ઈત્યાદી રોગાઊપર પ્રયોજ ઊપયોગી છે

હરહરીહુર—શુદ્ધ પારો ૯ ભાગ, રસકપુર ૮ ભાગ, હરતાલ ૪ા ભાગ, શુદ્ધ ગંધક ૫ા ભાગ, એ સરવ એકઠા ઘોટી કાચના સીસીમા ભરી તે વાલુકાયંત્રમા મુકી બલતા અગ્નીથી ૧૬ પહોર પાક કરવુ પછી પોતાની મેળે ઠંડુ થાય એટલે કાઢી તેમાથી વાયુરોગઊપર છાજતુ અનુપાન મેળે માત્રા આપવી, એટલે જ્વર, સન્નિપાત, વગેરે રોગ શાંતી થાયછે

તાતકેશ્વર રસ—હરતાળ ૪ ભાગ, માક્ષીક ૪ ભાગ, મનશીલ ૪ ભાગ, પારો ૪ ભાગ, ટંકણ ૪ ભાગ, ગંધક ૮ ભાગ, તામ્ર ૮ ભાગ, એ સરવ એક ઠેકાણે ઘોટી ૬ દિવસ સુધી લીંબુના રસની ભાવના આપવી પછી ભુધરયંત્રમાં ૬ પુટ આપવા પછી ૧૬ તોલા લોહભસ્મ નાખી તે સરવનો તીરામો ભાગ, વછનાગ નાખી ફરી લીંબુના રસમા ખલ કરવો એ માત્રા બે અડદ જેટલી બેરાના પીમા આપવી પીવા બાબચીનું ચુર્ણ તોલુ ૧ તથા ઘી તથા મધ એકઠા કરી તેમા ઓસડ આપવુ તથી સરવ પ્રકારના કોઢ દુર થાયછે

ગનતકુઠારી રસ—પારો, ગંધક, તામ્રભસ્મ, સોનભસ્મ, શુ ઠ, ધતુરા ગલોડ્ચ, જવર કોયલા, નીરના એ સરખા ભાગે, અભ્રકભસ્મ, કરંજની બીયાં, એ બે આસડા ચાર ચાર ભાગ અપમાણ ઓસડા લેઇ, ઝીણા કરી ખરલમાં નાખી મધની ભાવના ૧, તથા ઘીની ભાવના ૧ આપી ઘીના ચીકા વાસણમા ભરી મુકવુ

સુતીકા ભરણ રસ—સોનુ, રૂપુ, તાંબુ, પરવાળ, એના ભસ્મો, પારો, ગંધક, અભ્રક ભસ્મ, હરતાલ, મનશીલ, સુંઠ, મરી, પીપર, હરડે એ સરખા ભાગે લેઈ આકડાના દુધમા ખલ કરવો, અને ચીત્રડ મુળના ઉકાળાની ભાવના ૧ તથા સાટોડીના રસની ૧ ભાવના આપી ભુધર યંત્રમાં ગજપુઠ આપવું પોતાની મેળે થડુ થયા પછી કાઢી લેવુ તેમાંથી અરધી ચણોઠી ભાર ઘટારત અનુપાનની સાથે આપવું એટલે ચાહે તેવો સુવારોગ તથા ઘણુ કરી ધનુરવાત તેમજ ત્રીદોષથી થયેલી વ્યાધીનો નાશ કરેછે, તે ઉપર પથ્ય ઇચ્છા પ્રમાણે ભોજન કરવું.

પ્રતાપ અગ્નિકુમાર રસ—પારો, તામ્ર, ગધક, વછનાગ, મરી, સુઠ, ત્રણ ખાર, પંચલવણ, એનો આદાના રસમાં ખલ કરી કાંચની શીશીમાં ભરવું. અને વાલુકા યંત્રમાં ધીમા તાપે એક દીવસ પકવવુ, પોતાની મેલે થડુ થયા પછી તેમાં દસમા ભાગનો વછનાગ નાંખી ખલ કરવો, તેમાથી એક ચણોઠી પ્રમાણે માત્રા આદાના રસમાં શન્નિપાત ઉપર આપવી તેથી સર્વ વાયુ વીકાર દૂર થશે.

લક્ષ્મી નારાયણ રસ—શુદ્ધ કરેલો ગધક, ટકણ, વછનાગ, હીંગળો, હરડો, અતીવીખની કળી, કાળોકુડો, અભ્રક, સીંધાલોણ, એ ઓસડો સરખે ભાગે લેઈ ખલમાં ઝીણા કરવા, અને દાતીના મુળનાં ઊકાળામાં તથા ત્રીફળાના ઉકાળામાં ત્રણ દીવસ ખલ કરવો, તેમાથી બે વાલ માત્રા આદાના રસમાં આપવી એટલે તાવ, શન્નિપાત, આચકી, વીશમજ્વર, અતીસાર, ગ્રહણી, આમ, રક્ત, પ્રમેહ, શુળ, તથા સુતીકા વાયુ, એ સવેનો નાશ કરેછે, પથ્ય મીષ્ટાન્ન ભક્ષણ કરવુ તેલ લગાડી નહાવું. કપુર લગાડેલું પાણી પીવુ. ફુલ, પીલાચદનનો ઉપભોગ લેવો. નારીએળનુ પાણી પીવું. સ્ત્રીનુ સંગ પણ ઇચ્છા પ્રમાણે કર્યા છતા પણ ગુણ કરેછે.

કામેશ્વર રસ—જાયફલ, અકલકરો, કાળા ધતુરાના બી, જાઈનુ ફુલ, અફીણ, વછનાગ, હીંગળો, એ ઓસડો, સરખા ભાગે લેઈ ઝીણા કરવા અને ખસખસના ઊકાળામાં ખલ કરવો, તેની એક ચણોઠીપ્રમાણે ગોળી કરી સાકરમાં આપવી, એટલે સો સ્ત્રીયોનીસાથે રતી કરવાને શક્તી આવેછે.

કામદેવ રસ—રૂપુ ૧ હીરો ૨ સોનું ૩ તાંબુ ૪ પારો ૫ અભ્રક ૬ ગધક ૭ લોહ ૮ એ ઓસડો એકથી એક ચઢીયાતો લઈ કુંવારના રસમાં ખલ કરી કાંચની સીસીમાં ભરી મીઠું ભરેલાં વાસણમાં મુકી તેનીચે ધીમે ધીમે અગ્નિ આપવો; એક દિવસ પકવ થયા પછી પોતાની મેળે થડુ થયા એટલે લેઈ આકડાના દુધની ભાવના આપવી, પછી અસગધ, કાવળી, કુચલી, ધોળી મુસળી, તાલીમખાનુ એના રસોની ત્રણ ત્રણ ભાવનાઓ

કાંકાએન ગુટીકા—અજમો ૧ જીરૂ ૨ ધાણા ૩ મરી ૪ વિખ્ખુકાતા ૫ અજમોદ ૬ કલોંજી ૭ એ ઓસડ એક એક તોલુ તથા હીંગ સેકેલી ૬ તંપાજવખાર ૧ સાજીખાર ૨ સીંધાલોણ ૩ સચળ ૪ વડાગરૂ મીઠું ૫ ખારાનુ મીઠું ૬ અંગ્રીખાર ૭ નીલોતર ૮ એ ઓસડ બે બે તોલાપ્રમાણે, દાંતીમુળ ૧ કચોરો ૨ પુસ્કરમુળ ૩ વાવડીંગ ૪ કાલીબજાર ૫ હીમજ ૬ ચીત્રક ૭ અમ્લવેતસ ૮ સુંઠ ૯ એ નવ ઓસડ ચાર ચાર તોલાપ્રમાણે લેવા પછી એ સર્વ ઓસડ ચુર્ણ કરી બીજોરાના રસમાં તેની ગોળીયો કરવી, અને કાંકાએન ગુટીકા કેહેછે એ ગોળી ઘી અથવા ગાયના દુધમા અથવા ખાટામઠમા અથવા ઊન્હા પાણીમા ગુલ્મરોગ મટાવાવીએ આપવી. એ ગોળી મધમા લીધીજતા વાતગુલ્મ દૂર થાયછે, ગાયના દુધમા લીધી હોયતો પીતગુલ્મ દૂર થાયછે તથા ગોમુત્રમા લીધી હોયતો કફગુલ્મ મટેછે તથા દશમુળોના ઊકાળામા લીધી હોયતો ત્રીદોષગુલ્મ નાશ પામેછે ઊંટનણા દુધમા લીધી હોયતો સ્ત્રિયોને રક્તગુલ્મ થાયછે તે દૂર થાયછે તથા છાતીનો રોગ, સંગ્રહણી, શુળ, કીરમ વીકાર, તથા હરસ એ રોગ દૂર થાયછે

યોગરાજ ગુગુળ—સુંઠ ૧ પીપર ૨ ચવક ૩ પીપરીમુળ ૪ ચીત્રક ૫ ઘી કેલો હીંગ ૬ અજમોદ ૭ શરસવ ૮ જીરૂ ૯ રાતાજીરૂ ૧૦ રેણુક બીજ ૧૧ ઈંદ્રજવ ૧૨ પાહાડ મુળ ૧૩ વાવડીંગ ૧૪ લેંડી પીપર ૧૫ કડુ ૧૬ અતીવીખની કળી ૧૭ ભારંગ જાવ ૧૮ વેખંડ ૧૯ મોરવેલ ૨૦ એ વીસ ઓસડ ત્રણ ત્રણ માસા પ્રમાણે લેવા તથા એ ઓસડથી બમણી ત્રીફળા લેવી, પછી એ સર્વ ઓસડ કુટી ચુર્ણ કરી તેની બરાબર શુધ્ધ કરેલો ગુગળ લેઈ ત્રીફળા વાટી ગોળના પાક જેવો પાતળો કરી તેમા તે ચુર્ણ નાખવું પછી વંગભસ્મ, રૌપ્યભસ્મ, નાગભસ્મ, લોહભસ્મ, અભ્રકભસ્મ, મંડુર ભસ્મ, તથા રસસીંદુર એ સાત ભસ્મો ચાર ચાર તોલા પ્રમાણે તે ગુગુળમા નાખી સવનો એક લોદો કરી તેની ગોળીયો ત્રણ ત્રણ માસા પ્રમાણે બાંધી ઘીના ચીકા હાંલ્લામા મુકવી એને યોગરાજ ગુગળ કેહેછે એ ગુગળ લીધા હોય તો ત્રીદોષ દૂર કરેછે, તથા એ રસાયન છે તથા એ ઉપર મૈથુન, ખાવું, પીવું, એનો નીષેધ નથી, પથ્ય કરવાવીના ગુણ આવે છે, તથા એથકે સવ વાયુના રોગ, કોઢ, હરસ, સંગ્રહણી તથા પરમો, વાતરક્ત, નાભીનો શુળ, ભગંદર, ઊદાવર્ત વાયુ, ક્ષયરોગ, ગુલ્મ, વાઈ, સીરોભ્રમ, અગ્નિમંદ, સ્વાસ, કાસ, અરૂચી, એરોગ દૂર થાયછે, તથા આ યોગરાજ ગુગળ પુરૂષના ધાતુનો વીકાર દૂર કરેછે તથા સ્ત્રીયોના રજસ્વલાપણાનો દોષ દૂર કરે છે તથા પુરૂષને ધાતુ વધારી પુત્ર આપનારો થાય છે, તથા વાંઝણીયોને પુત્ર આપેછે, તથા રાસનાદી ઊકાળામા લીધુ હોય તો અનેક પ્રકારના વાયુ દૂર થાયછે કાકોલ્યાદિ તથા ઊકાળામા લીધા હોય તો પીત્તરોગ દૂર થાયછે, તથા આરગવધાદી ઊકાળામાં લીધા હોય તો કફ દૂર થાય છે દાર હળદરના ઊકાળમા પરમા દૂર થાયછે ગોમુત્રમાં લીધા હોય તો પાંડુરોગ

જાયછે. શરીરમાં મેદ પુષ્ટી થઈ શરીર વધ્યું હોય તો મધમા આપવો. કુસ્ટ રોગને લીંબડાના ઊકાળામાં આપવો, રક્તવાયુ ઉપર ગલોના ઊકાળામાં આપવો, શૂળ તથા સેજા ઉપર પીપરના ઉકાળામાં આપવો; ઊંદરના જેહર ઉપર પાડળીના ઉકાળામાં આપવો, આખોના રોગ ઉપર ત્રીફલાના ઊકાળામાં આપવો, સાઠોડી વગેરેના ઊકાળામાં સર્વે ઉદર રોગ ઉપર આપવો, એ પ્રમાણે અનુપાનો જાણવા.

ગોક્ષુરાદી ગુગળ—ગોખરૂ ૧૯ તોલા લાવી થોડાક કુટી તેમાં પાણી છગણુ નાંખી અરધુ પાણી રેહે તાહાસુધી ઊકાળો કરવો પછી શુધ્ધ કરેલો ગુગળ ૨૮ તોલા લઈ સારો વાટી તે ઉકાળામાં નાંખી ફરી ગોળના પાક જેવો જાડા થાય તહાંસુધી પાક કરવો, તેમાં સુંઠ, મરી, પીપર, હરડે, બેહડા, આમળા, નાગરમોથા, એ સાત ઓસડા ચાર ચાર તોલા પ્રમાણે લેઇ ચુર્ણ કરી તે પાકમાં મેળવી એક લોંદ્દા કરી પછી તેની ગોળીયો બાંધવી અને આપવી. તેથી પરમો, મુત્રકછ, સ્રીયોને પ્રદર વગેરેથી લોહી વહેછે તે, મુત્રઘાત, વાતરક્ત, વાયુનો રોગ, ધાતુવીકાર, પાણુવી, એરોગ દૂર થાયછે.

કૈશોર ગુગળ—હરડે ૧ બેહડા ૨ આમળા ૩ ગળો ૪ એ ચાર ઓસડા ૬૪ તોલા લેઇ આખા ભાંગા ખાંડી લોડાની કઢઈમાં ૧૫૩૬ તોલા પાણી નાંખી તેમાં તે ઓસડા નાંખી અરધુ પાણી રેહે તાહાસુધી ઉકાળો કરી ગાળી લેવો, પછી શુધ્ધ કરેલો ગુગલ ૬૪ તોલા પ્રમાણ લઈ ઝીણો વાંટી તે ઉકાળામાં મેળવી ફરી લોંઢાની કઢઈમાં નાંખી લોંઢાની કડચીવડે વારંવાર હલાવવું ગોળના પાક જેવો જાડા થાય તહાંસુધી પાક કરવો તેમાં બીજા ઓસડા નાંખવાના તે એવા કે હરડે, બેહડે,અમળા એ ત્રણ બે બે તોલા,તથા ગળો ચાર તોલા,તથા સુઠ, મરી, પીપર એ પ્રમાણે ઓસડા છ છ તોલા તથા વાવડીંગ બે તોલા, દાતીનુ મુળ એક તોલા, નશોત્તર ૧ તોલુ એ સર્વે ઓસડાનુ ચુર્ણ કરી તે પાકમાં મેળવી પછી તેની ત્રણ ત્રણ માસા પ્રમાણે ગોળીયો બાંધવી અને ઘીના રીઢા હાંડલાંમાં તે મુકવી. એને કૈશોર ગુગુળ કહેછે. એ ગુગુળ નવ સેકા પાણીમાં અથવા દુધમાં,અથવા મંજીસ્ટાદી ઉકાળામાં લેવો, તથા વઇદે એ ગોળીયો રોગીના શકતી વગેરેનો વીચાર કરી તથા રોગની પરીક્ષા કરી પછી અનુપાન યોજી આપવી, તેથી સર્વે કોડ, તથા ત્રીદોષથી થયેલાં જેવાતરક્ત તે સર્વે વ્રણ, ગુલ્મ, પ્રમેહ, પીડીકા, પરમા, ઉદરી અગ્નિમંદ,કાસ, સોજો, એ રોગ દૂર થાયછે, તથા એ કૈશોર ગુગુળ કાંતી કરણારો છે, તથા વાસકાદી ઉકાળામાં લીધો હોય તો નેત્રોના રોગ દૂર થાયછે તથા વરૂણાદી ઉકાળામાં લીધો હોય તો ગુલ્મ વગેરે રોગ દૂર થાયછે. ખદીરાદી ઉકાળામાં લીધો હોય તો વ્રણરોગ, કુસ્ઠ રોગ, એ રોગ દૂર થાયછે. તથા ખાટુ તીખુ અજીર્ણ તથા સ્રીપાસે જાવું, તથા મેહનત કરવી, તડકો લેવો, તથા દારૂ પીવી, તથા ક્રોધ કરવો, એ સર્વનો ત્યાગ કરવાથી માણસ વગર રોગનો રહી સારા ગુણો આવેછે.

સજીવની ગુટીકા—વાવડીંગ ૧ સુંઠ ૨ પીપર ૩ હીમજ ૪ આમળા ૫ બેહેડા ૬ વજ ૭ ગળો ૮ ભીલામા ૯ વછનાગ સારો શુદ્ધ કરેલો ૧૦ એ દશ ઓસડો સરખે ભાગે લઇ ગાૈમુત્રમા વાટી તેના ગોળી ચનોઠી બરાબર કરી પછી આદાના રસમા અજીરણ તથા ગુલ્મરોગ ઉપર એક એક ગોળી આપવી મોહરીને બે ગોળી, સન્નિપાત ઉપર ચાર ગોળીયો આપવી એ ગોળી માણસને જીવતુ કરે છે તેથી એને સજીવની ગુટીકા કહેછે

મરીચાદી ગુટીકા—મરી ૧ તોલુ, પીપર ૧, જવખાર ના, દાડમની છાલ ૨ તોલા એ ચાર ઓસડોનુ ચુર્ણ કરી ૮ તોલા ગોળમા તે ચુર્ણ નાખી ગોળીયો ત્રણ માસા પ્રમાણે કરી આપવી તેથી સર્વ કાસ દુર થાયછે એમા સંશય નથી.

બૃહત સુરણાદી વટીકા—સુરણ ૧૬ ભાગ, વરધારા ૧૬ ભાગ, મોળી મુસલી ૮ ભાગ, તથા હરડે, બેહડે, આમળા, વાવડીંગ, સુંઠ, પીપર, ભીલામા, પીપરીમુળ, તાલીસપતર, એ નવ ઓસડો ચાર ચાર ભાગ તથા તજ, એલચી, મરી એ ત્રણ ઓસડો બે બે ભાગ લેવા પછી સર્વ ઓસડો ખાંડી તેથી બમણો તેમા ગોળ નાખી ગોળીયો કરી આપવી, તેથી અગ્નિ પ્રદિપ્ત થાયછે, તથા હરસ અને વાયુ કફથી ઉત્પન્ન થયેલી જે સંગ્રહણી તે તથા સ્વાસ, કાસ, પેટમા શુળ પડે એવો રોગ થાય છે તે રસીપદરોગ સોજો, હેડકી, પરમો, ભગંદર તથા જેથી પેટમાં ગોળા થાયછે તે પલીતરોગ એ સરવ રોગ દુર થાયછે તથા એ ગોળીયો સ્ત્રીના સંગ કરવાની ઇછા ઉત્પન્ન કરેછે તથા ભુખ આપેછે તથા શરીરની જરા દુર કરે છે

દ્રાક્ષાદી ગુટીકા—મોટી દરાખો અરધો શેર, સોનામુખી ૪ તોલા, મોટી હરડેનુ ફળ ૪ તોલા, સાકર ૪ તોલા, જાવત્રી ૬ માસા, કેસર ૩ માસા, એ ઓસડોનુ ચુર્ણ કરી દરાખના સીલાસવારે એક તોલા પ્રમાણે ગોળી બાંધવી, એ પછે મળશુદ્ધી તથા મલાશ્રીત વાયુ, અમ્લપીત્ત, પીત્ત વાયુ, હૃદયરોગવાયુ, વગેરે સારા થાયછે

બાહુશાલગુડ—કડવુ ઇંદ્રાવણ ૧ નાગરમોથ ૨ સુંઠ ૩ દાતીમુળ ૪ હીમજ ૫ નસોતર ૬ કચોરો ૭ વાવડીંગ ૮ ગોખરૂ ૯ ચીત્રક ૧૦ તેજબળ ૧૧ એ અગ્યાર ઓસડો બે બે તોલા લેવા તથા સુરણ ૩૨ તોલા તથા વીધારા ૧૬ તથા ભીલામા ૧૬ તોલા લેવા પછી એ સર્વ ઓસડો ચોસઠ ખાંડી તેમા ૩ ૪૮ તોલા પાણી નાખી ચોથા ભાગનુ પાણી રેહેતા સુધી ઉકાળો કરી સર્વ ઓસડોથી ત્રણગણો ગોળ નાખી ફરી તાપ ઉપર મુકી પાક કરવો, તેમા ચીત્રક, નસોતર, દાતીમુળ, એ ત્રણ ઓસડો ચાર ચાર તોલા લેવા તથા સુંઠ, મરી, પીપર, એલચી આમળા તજ, એ ૭ ઓસડો બાર બાર તોલા લેવા. પછી એ સર્વ ઓસડોનુ ચુર્ણ તે પાકમાં નાખવુ તથા તે ઠંડુ થયા પછી તેમા ૬૪ તોલા મધ નાંખી પાકમા મેળવી. આ બાહુશાલથી હરસ નાશ પામે છે

ચુરણ.

શુદરશન ચુર્ણ જવર વગેરે ઊપર—હરડે ૧ બેહેડા ૨ આમળા ૩ દારૂહ-ળદ ૪ રીંગણી ૫ ભોરીંગણી ૬ કચોરા ૭ સુંઠ ૮ મરી ૯ પીપર ૧૦ પીપરીમુળ ૧૧ મોરવેલ ૧૨ ગળો ૧૩ ધમાસો ૧૪ કડુ ૧૫ પીતપાપડો ૧૬ નાગરમોથ ૧૭ ત્રાયમાણ ૧૮ નેતરવાલો ૧૯ કડવો લીંબડા ૨૦ પુસ્કર મુળ ૨૧ જેઠીમધ ૨૨ કુડાનુ મુળ ૨૩ અજમોદ ૨૪ ઇંદ્રજવ ૨૫ ભારગ મુળ ૨૬ સરગવાના બી ૨૭ મેટ અથવા ફુલાવેલ ફટકડી ૨૮ વજ ૨૯ તજ ૩૦ પદ્મકાસ્ટ ૩૧ વાળો ૩૨ ધોળી સુકડ ૩૩ અતીવીખની કળી ૩૪ ચીકણા મુળ ૩૫ જગલી ગાંજો ૩૬ જગલી ભાલ ૩૭ વાવડીંગ ૩૮ તગર ૩૯ ચીત્રક ૪૦ દેવદાર ૪૧ ચવક ૪૨ પટોળ પત્ર ૪૩ જીવક ક્ષભક એ બે મલતા નથી તેથી તેના બદલામાં વીદારીકંદ ૪૫ લવીંગ ૪૬ વશલોચન ૪૭ ધોળુ કમળ ૪૮ કાંકોળી મળતી નથી તેથી તેના ઠેકાણે જેઠીમધ ૪૯ તમાલ પત્ર ૫૦ જાવત્રી ૫૧ તાલીસ પતર ૫૨ એ બાવન ઓસડો સરખા ભાગે લેવા તથા સર્વ ઓસ-ડોથી અરધુ કરીયાતુ લેઇ તે સર્વનુ એકઠુ ચુર્ણ કરવુ. તેને સુદરશન ચુર્ણ કહે છે. એ ચુર્ણ થડા પાણીમાં લેવો એથી વાત, પીત્ત, કફ, તથા સર્વ જીર્ણજવર દૂર થાયછે, એ બાબત સંશય ન રાખવો. વાતજવર, પીત્તજવર, વાતકફજવર, પીત્તકફજવર, અગાંતુકજવર, ધાતુગત જવર, વીશમ જવર, સન્નિપાત જવર, માનસ જવર, તથા એકાંત્રો તાવ, વગેરે દૂર થાયછે. મોહ, આખોમાં દાન હોય છે તે, ભ્રમ, તરસ, સ્વાસ, કાસ, પંડુરોગ, છાતીના રોગ, તથા કમળો એ રોગ દુર થાયછે, પીઠનુ કળતર તથા શુળ, કેડ, ઢેચણ, પડખા, એના શુળ દુર થાયછે. જેમ દાનવોનુ નાશ કરણારૂ સુદ-રશન ચક્રછે તેમ એ સર્વ જવરનુ નાશ કરણારૂ આ ચુર્ણ છે એવુ જાણવું.

લઘુગંગાધર ચુર્ણ—(સર્વ અતીસાર ઉપર) નાગરમોથ ૧ ઇંદ્રજવ ૨ કુ-ણબીલુ ૩ લોદર ૪ મોચરસ ૫ ધાવરીના ફુલ ૬ એ છ ઓસડો સરખા ભાગે લઇ તેનુ ચુર્ણ કરી તે છાસમાં ગોળ મેળવી તેમાં તે ચુર્ણ નાંખી લેવુ. તેથી સર્વ અ-તીસાર દુર થાયછે. તથા પ્રવાહીકા એટલે પાતળો ભસભસાટ ચુક્ત ઝાડો જાતો હોય તે પણ બંદ થાયછે એ ચુર્ણને લઘુ ગગાધર ચુર્ણ એવુ કહે છે એ ચુર્ણ અતી-સારને બંદ કરણારૂ છે, એવુ જાણવું.

વૃધ ગંગાધર ચુર્ણ—(સર્વ અતીસાર ઉપર) નાગરમોથ ૧ રેહે ૨ સુંઠ ૩ ધાવરીના ફુલ ૪ લોદર ૫ વાળો ૬ કુણબીલુ ૭ મોચરસ ૮ પહાડ મુળ ૯ ઈંદ્રજવ ૧૦ કુડાની છાલ ૧૧ આંબાની ગોટલીના ગરભ ૧૨ અતીવીખની કલી ૧૩ લાજરી ૧૪ એ ચઉદ ઓસડોનુ ચુરણ ચોખાના ધુવહામાં મધ મેળવી તેમાં પીવુ તેથી પ્ર-વાહીકા એટલે પાતળા ઝાડા થાય છે તે મટેછે, તથા સર્વ અતીસાર તથા સંગ્ર-

હણી પણ જલદીથી દુર થાયછે એ ચુરણને પુષ્ય અ ગાધર ચુરણ એવુ કહે છે એ ચુરણ નદીના વેગ જેવો અતીસારનો વેગ હોય તો એ બંદ કરેછે

મહાલવી આદી ચુર્ણ—લવીંગ તોલા ૨ કસ્તુરી માસા ૧ મારોશન માસાર ચદન ના તોલા જાવ ત્રી ૨ જાયફળ ૨ એલચી ૨ તમાલ પતર ના પાણા ૨ વાળો ૨ ભારંગ મુળ ૧ નાગકેશર ૧ સુંઠ ૧ મરી ૧ ધમાસો ૧ કાળો વાળો ૧ કેશર ૧ સોહાગુ ૯ ધોળી મુસળી ૧ કમળ કદ ૧ સુવર્ણ માખીણી વસત ના લોહકાત ના વગ ॥ અભ્રક ॥ મકુર ના ધોએલ સાકર ૮૦ તોલા એ ઓસડો એકઠા કરી તેનુ ચુર્ણની ૪ માસા પાસેર દુધમા બે વખત લેતા જાવુ જીરણ જ્વર, ક્ષય અપસ્માર, ભ્રમ, ધાતુક્ષીણપણુ, વગેરે સર્વ રોગ મટેછે

લવણ ત્રીતિયાદી ચુર્ણ—સીધાલોણ ૧ સંચળ ૨ આમર ૩ સાજીખાર ૪ જવખાર ૫ વરઆળી ૬ સુવા ૭ વજ ૮ અજમોદ ૯ જગસી તળસ ૧૦ સોરણ ૧૧ જીરું ૧૨ શાહાજીરૂ ૧૩ મરી ૧૪ પીપરીમુળ ૧૫ પીપર ૧૬ ગજપીપર ૧૭ સોકેલો હીંગ ૧૮ બાપુ બા ૧૯ કચુરો ૨૦ પહાડમુળ ૨૧ કઠુજ ૨૨ ચીત્રક ૨૩ ચવક ૨૪ વાવડીંગ ૨૫ અમ્લ વેતસ ૨૬ આમલીની છાળ ૨૭ નહોતર ૨૮ દતી મુળ ૨૯ શતાવરી ૩૦ કડવી ઈંદ્રાવણ ૩૧ ભારંગ મુળ ૩૨ દેવદાર ૩૩ આજમોદ ૩૪ ધાણા ૩૫ હ બર ૩૬ પુસ્કર મુળ ૩૭ બોર ૩૮ હીમજ ૩૯ એવા ઓગણ ચાળીસ ઓસડો સરખે ભાગે લેઈ ચુર્ણ કરવુ પછી તે ચુર્ણને આદાના રસનુ તથા બીજોરાના રસનુ એવા બે પુટો જુદા જુદા આપવા અને સુકવી મુકવુ પછી એ ચુર્ણ ધીમા અથવા જુના મધમા અથવા ઉન્નોપાણીમા કીંવા બોરડીના ઉકાળામા અથવા આમના અરામા કીંવા ઊંટણીના દુધમા અથવા દહીના નીતારમા નાખી આપવુ, એ પ્રમાણે જે અનુપાનનો જે રોગને ઉપયોગ પડે તે અનુપાનની યોજના કરી આપવુ તેથી પેટમા જમણા પડખે વકતરોગ થાયછે તથા ડાબા પડખે કવણુનો રોગ થાય છે તે તથા કેડનુ શુળ, ગુદ રોગ, પડખા શુળ, છાતીનો રોગ, દરસ, મળનો અવરોધ, અગ્નિમંદ, ગુલ્મ, તથા અષ્ટીલા એવા નામનો વાયુનોરોગ થાયછે તે, તથા ઉદર રોગ, હેડકી, પેટ ફુલણી, સ્વાસ, કસ, એ રોગ દુર થાયછે એ ઓસડોનો ઉકાળો કરી તેમા ઘી નાખી ફરી ઘી રહેતા સુધી ઉકાળી ગાળી લેઈ તે ઘી લીધુ હોય તો ઉપર કહેલા જે રોગ તે એથી દુર થાયછે

હીંગવાદી ચુરણ—સોકેલો હીંગ ૧ પાહાડમુળ ૨ હીમજ ૩ ધાણા ૪ દાડમનીછાલ ૫ ચીત્રક ૬ કચુરો ૭ અજમોદ ૮ સુંઠ ૯ મરી ૧ પીપર ૧૧ સેરણી ૧૨ અમલવેતસ ૧૩ જગસી તગસ ૧૪ આમલીની છાલ ૧૫ જીરૂ ૧૬ પુસ્કરમુળ ૧૭ વજ ૧૮ ચવક ૧૯ સાજીખાર ૨ જવખાર ૨૧ સીધાલોણ ૨૨ સંચળ ૨૩ વડાગરૂ ૨૪ ખાપટ મીઠુ ૨૫ બ મહીખાર ૨૬ એવા છવીસ ઓસડોનુ ચુર્ણ કરી તે ભોજનના પહેલા

અથવા ભોજનના વચે લેવુ અથવા દિવસનું મધ તેમાં અથવા ગાયના છાશમાં અથવા ઊન્હા પાણીમાં લેઊ, તેથી વાયુ તથા કફ થકે ઊપ્તન્ન થયેલો જે ગુલ્મ તે તથા છાતીનો રોગ તથા અસ્ટીલા નામનો પેટમાં જે વાયુનો રોગ થાયછે તે, છાતી પેડું, તથા પાસળીયોમાં શુળ થાતુ હોય તે, તથા યોની શુળ, મુત્રકૃછ, ઝાડોકબજ, પાંડુ-રોગ, અરૂચી, હેડકી, જમનાપડળે પેટમાં યતકૃત રોગ થાયછે તે શ્વાસ, કાસ, કંઠ-રોગ, સંગ્રહણી, તથા હરસ એ સર્વ રોગ દુર થાયછે. અથવા આ ચુર્ણને બીજોરાનો રસ કાઢી સાત પુઠો આપી ગોળીયો કરવી, તે ગોળી લીધી હોયતો વાયુકફ થકે ઊપ્તન્ન થયેલો જે રોગ તે રોગ દુર થાયછે.

ચંદનાદી ચુર્ણ—અગર ઊંચુ ૧ વંશલોચન ૧ ચદન ઊંચુ૧ વાલો ૧ એ સર્વ ઓસડો સરખા ભાગ તથા તે સર્વજેટલી સાકર એ સર્વનું ચુર્ણ કરી ત્રણ માસા નીત્ય બે વખત દુધમાં આપવું એટલે બળતરા, પીત્ત, મુત્રકૃછ વગેરે રોગ મટેછે.

નારાચ ચુર્ણ—પીપર તોલો ૧ નસોતર ૪ તથા સાકર ૪ એ સર્વનું ચુર્ણ કરી તેમાંથી એક તોલું ચુર્ણ મધમાં લીધી હોયતો પેટનો આફરો મટેછે, તથા ઝા-ડોકબજ, ઊદરરોગ, તથા કફ તથા પીત્તશુળ દુર થાયછે.

રાજવલ્લભ ચુર્ણ—શુદ્ધ કરેલો ગંધક તોલા ૪ શુઠ ૯ હરડે ૪ ચીત્રક૧ શાહા-જીરૂ ૨ સીંધાલોણ ૪ એ ઓસડો લીંબડાના રસમાં ખલ કરી બે માસાની ગોળી બાંધવી તે બદકોસ્ટ, વાયુ, પીત્ત, વગેરેઊપર યોજવી.

સિતોપલા ચુર્ણ—સાકર ૧૬ તોલા વંશલોચન ૮ પીપર ૪એલચીદાણા ૨ તજ ૧તોલુ એ સર્વ ઓસડોનું ચુર્ણ કરવું એ ચુર્ણને શીતોપલાદી ચુર્ણ યેઊં કહેછે. યે ચુર્ણ મધ તથા ઘી એકઠું કરી તેમાં લીધુ હોયતો શ્વાસ, કાસ, ક્ષય, તથા હાથે પગે બળતરા થાયછે તે, અગ્નિમંદ, તથા જીભ સુની પડેછે તે, પેટનુ શુળ, અરૂચી, તથા તાવ, માથાં વગેરેમાં રક્તવીકાર થાયછે તે તથા પીત્તવીકાર યે રોગ દુર થાયછે.

તાલીસાદી ચુર્ણ—તાલીસપત્ર તોલુ ૧ મરી ૨ સુંઠ ૩ પીપર ૪ તોલુ વંશ-લોચન ૫ તોલું યેલચી તથા તજ યે બે અરધ અરધ તોલું તથા સાકર ૩૨ તોલા એ સરવનું એકઠું ચુર્ણ કરી લીધુ હોયતો મોઢે રૂચી આવેછે. તથા અન્નપાચન થાયછે, કાસ, શ્વાસ, જ્વર, ઊલટી, અતીસાર, સોસ, પેટનો આફરો, પેટમાયલી ડાબા પડખાની ગાંઠ, સંગ્રહણી, તથા પાંડુરોગ એવા સર્વ રોગ દુર થાયછે, અથવા સાકરનો પાક કરી તેમાં એ ચુર્ણ નાખી ગોળીયો કરી લીધી હોયતો ચુર્ણની યેઠેજ ગુણ કરછે.

નારાયણ ચુર્ણ—ચીત્રક ૧ હરડે ૨ બેહડા ૩ આમળા ૪ સુઠ ૫ મરી ૬ પીપર ૭ જીરૂં ૮ સેરણી ૯ વજ ૧૦ અજમોદ ૧૧ પીપરીમુળ ૧૨ વરીયાળી ૧૩ જગ-

સીતળાસ ૧૪ અજમો ૧૫ કપુરો ૧૬ ધાણા ૧૭ વાવડીંગ ૧૮ કમુજ ૧૯ ચોક ૨૦ પુસ્કરમુળ ૨૧ સાજીખાર ૨૨ જવખાર ૨૩ રુધીાલોણ ૨૪ સંચળ ૨૫ વડાગરૂ ૨૬ સમુદ્ર મીઠુ ૨૭ બગડીખાર ૨૮ કોસ્ટ ૨૯ એ એગોણત્રીસ ઓસડો સરખા ભાગે તથા બે ભાગ કવકળમુળ, ૩ ભાગ નસોતર તથા ૩ ભાગ ઇંદ્રજવમુળ તથા ૪ ભાગ પીળાથો રડમુળ તેન મીળે તો તેના બદલામા ધોર લેવી, અને એ સર્વ ઓસડનું ચુર્ણ કરવુ, પછી તે ચુર્ણ જે રોગીનો કોઠો પાચનથી તથા તેલ વગેરે પદાર્થોથી ચીકણો થયો છે તેવા રોગીને જુલાબ થાવા સારૂ આપવુ તેથી છાતીનો રોગ, પંડુરોગ, સ્વાસ, કાસ, ભગંદર, અગ્નિમંદ, તાવ, કોઢ, સંગ્રહણી, ગલગ્રહ એ સર્વ રોગ ઉપર અનુપાનની યોજના કરી એ ચુર્ણ આપવુ, પેટ ફુલવા ઉપર મદ મા આપવુ ગુલ્મરોગ ઉપર બોરડીના ઉકાળામા આપવુ, મળ બંધને દહીના પાણીમા આપવુ, અજીરણને ઊન્હા પાણીમા આપવુ, ગુદાનાવીશે કાતરવાજેવી પીડા થાવછે તેને અમલીના છાલના ઉકાળામા, તથા ઉદરરોગને ઉંટડીના દુધમા અથવા ગાયના છાસમા, વાયુરોગને મધનીસાથે, હરસને દાડમના પાણીમા આપવુ તેથી એ સર્વ રોગ દુર થાયછે તથા એ ચુર્ણ લીધુ હોય તો થાવરવીશ, જંગમવીશ, એ બેઊ પ્રકારના વીશ દુર થાયછે એ ચુર્ણને નારાયણ ચુર્ણ એવુ કહેછે એ ચુર્ણ થકે સરવ દુષ્ટ રોગ દુર થાયછે

નઢપડી ચુર્ણ—કાળીજીરી ૧ ઠીકામાળી ૧ કામથાનાબીજ ૧ સંચળ ૧ અબાહુળદર ૧ કડુ ૧ સીંધાલોણ ૧ એ સરવ ઓસડો સરખા ભાગે લેઈ ચુર્ણ કરવુ તેમાથી ચુર્ણ ઊન્હા પાણીના સાથ આપવુ એટલે સરવ પ્રકારના જ્વર દુર થાયછે

પાચક ચુર્ણ—ચીત્રકમુળ ૧ તોલુ, સેકેલોહીંગ ॥, પીપરીમુળ ૧, અજમોદ ૧, સાજીખાર ॥, સીંધાલોણ ॥, મેઠુ । પીપર ૧ મરી ૧ સુઠ ૧ જવખાર ૧ સંચળ ન સાવરી મીઠુ ॥ તોલું એ સરવ ઓસડોનુ ચુર્ણ કરી પેહેલાથી બીજેરાના રસની એક ભાવના આપવી, પછી દાડમના રસનું એકપુટ આપવુ, તે ચુર્ણ અજીરણ તથા અગ્નિમંદઊપર આપતા જવુ

મળશુધીનુ ચુર્ણ—મોટી હરરેડ દળ તોલા ૨, સોનામુખી તોલા ૨, રેવાચીનીના અરધા તોલુ, મરી ॥ સુંઠ ૧ સંચળ ॥ સીંધાલોણ ૧ એનુ ચુર્ણ કરી રાત ઊન્હા પાણીનીસાથે ત્રણ માસા લેતા જવુ એટલે મળશુધી સારી થસે

ચોપચીની ચુર્ણ—ચોપચીની । થેરસાકર, તોલા ૪, પીપર ૧ તોલુ પીપરી મુળ ૧ મરી ૧ લવીંગ ૧ અાકલકારો ૧ શીતલચીની અજમો ૧ સુંઠ ૧ વાવડીંગ ૧ તજ ૧ એ સરવ ઓસડોનુ ચુર્ણ પ્રમેહ તથા ઊપદંશ તથા લતુમેહ, અસાધ્યપણુ તથા ઊપદંશથી સાંધા ઝલાણા હોયતો તેઊપર એવા સરવ રોગઊપર ઊન્હા પાણીમાં આપવુ

આમળાની થેપલીયો—રસદાર આમળાં શેર ૧ લાવી જરા બાફ આપવી અને તેમાથી ઠળીયા કાહાડી નાખી તે વાટવા, તેમાં હીંગ, જીરૂં, મરી, પીપર, સુંઠ, ધાણા, તજ, સીંધાલોણ, સચળ, હરડે, એનો ભુકો કરી નાખવો, અને તેની થેપલીયો કીંવા ગોળીયો કરી સુકવી મુકવી, તે ઘણી રૂચી કરણારી તથા પાચન કરણારી છે.

પાક.

અસંધ પાક—આસધના ભુકો તોલા ૪૦ સુંઠ ૨૦ પીપર ૧૦ મરી ૪ તજ ૪ એલચીદાણા ૪ તમાલપતર ૪ લવીંગ ૪ ગાયનું દૂધ ૨૦૦ મધ ૧૦૦ ગાયનું ઘી ૫૦ પીપરી મુળ ૦॥ જીરૂં ૦॥ તમાલપત્ર ૦॥ લવીંગ ૦॥ અગર ૦॥ વાળો ૦॥ ચીત્રક મુળ ૦॥ ધોળી મુસળી ૦॥ ટોપરૂ ૦॥ કમળ ૦॥ રૂમીમસ્તકી ૦॥ વંશલોચન ૦॥ આમળાં ૦॥ ખેરસાલ ૦॥ કપુર ૦॥ ધમાસો ૦॥ સાટોડી ૦॥ અજગંધા ૦॥ ચિત્રક ૦॥ શતાવરી ૦॥ એનુ કપડછાન ચુર્ણ કરી મુકવુ. પાકની રીતી—આસંધ, સુંઠ, પીપર, તથા મરી એનુ ચુર્ણ દુધમાં નાંખી હલાવી ધીમા તાપ ઉપર તેનો માવો કરવો, પછી ઘી નાંખી ગહુના રવાની પેઠે થાય તહાં સુધી સેકવો, પછી ૧૨ શેર સાકરની ચાસણી કરી તેમાં તયાર કરેલો માવો તથા સર્વ ઓસડોનુ ચુર્ણ એકઠું કરી નાખવું પછી હલાવી થાળીને ઘી ચોપડી તેમાં સરખું રેડે તેના ચોશલાં પાડવા.

ગોખરૂ પાક—ગોખરૂનુ ચુર્ણ ૬૪ તોલા, ગાયનુ દુધ ૨૫૬ તોલા, અફેણ ૧ તોલું, ધોએલ સાકર કચા ૧૬ શેર, ભોંકોળુ ૪ તોલા, કચુરો ૪ સુરણ ૪ લાજાળુ ૪ ધોળી મુસળી ૪ નાગરમોથ ૪ ભદ્રમોથ ૪ શતાવરી ૪ નીવળીની બીયો ૪ ભારંગમુળ ૪ તોલા, રાસ્ણા ૪ જીરૂ ૪ શહાજીરૂ ૪ કાંકડીનુ બી ૪ ગોખરૂનુમુળ ૪ દાહમના દાણા ૪ તોલા, બીલીનુ મુળ ૪ અરજણ વ્રક્ષની છાલ ૪ ઘોટીની છાલ ૪ સાલફળા ૪ બદામનુ મગજ ૪ કિસમિસ ૪ અસંધ ૪ કવચ બીજ ૪ કેશર ૪ બળબીજ ૪ સાકર ૪ દરાખ ૪ કાળી દરાખ ૪ કમળકાંકડી માયલાં ગોળા ૪ જલ પીપલો ૪ તજ ૪ અકુરસો ૪ મોચરસ ૪ સાટોડી ૪ જંગલીઅડદ ૪ એલચીદાણા ૪ તોલા તથા કપુર બરાસ ૪ માસા ધોળી સુખડ ૪ તોલા, કાળો વાળો ૪ તોલા, સાલમ મીસરી ૪ ચોપચીની ૪ અજમો ૪ અંકોલ ૪ તાલીમખાનું ૪ પુસ્કર મુળ ૪ કપુરકાચરી ૪ દેવદાર ૪ ચીત્રકમુળ ૪ તમાલપત્ર ૪ નાગકેશર ૪ ગળો ૪ ત્રીકટુ ૧૨ ત્રીફળા ૧૨ પીપરી મુળ ૪ ચવક ૪ અકડાનુમુળ ૪ વાવડીંગ ૪ ચારોળી ૪ તોલા, કસ્તુરી ૪ માસા, વરયાળી ૪ તોલા, જેઠીમધ ૪ પદમ કાસ્ટ ૪ કેળનો ગાભો ૪ ગુલાબના ફુલ ૧૬ ગરગવાની છાલ ૪ અક્રોડ ૪ લવીંગ ૪ લોદ્દર ૪ કંકોળ ૪ તાલીસપત્ર ૪ રૂમી મસ્તકી ૪ સીંગોડા ૪ તવકીર ૪ મુરદાર્સીંગ ૪ ભીલામાંમાયલાં મગજ ૪ કાન્દુફળી ૪ રેહુફબીજ ૪ મંજીઠ ૪ ટોપરૂં ૪ ખસખસ ૪ મોરવેલ ૪

અગર ૪ વંશલોચન ૪ કાકડાશીંગી ૪ મુંઠી ૪ કોશીંબ ૪ અસેલીયા ૪ ખીસેરા ૪ લોહ ભસ્મ ૪ રસસીંદુર ૪ વંગભસ્મ ૪ હીંગળો ૪ અભ્રક ભસ્મ ૪ માક્ષીક ભસ્મ ૪ હેમગર્ભ ૪ વસંત ૪ મુઆક ૪ એ ઓસડોનુ ચુર્ણ પાકમા નાખવું, પછી સુગંધી પદાર્થો ચોસલા કરવાના પેહેલા નાખવાના તે એવા કે ચાર તોલા કેશરનુ પાણી કરી સાકરની ચાસણીમા નાખવુ જાવંત્રી ૧૬ તોલા, લવીંગ ૪ જાયફલ ૪ એલચીદાણા ૪ જાવત્રી ૪ એનુ ચુર્ણ ચોસલા કરવાના પેહેલા નાખવુ, એ પાકની રીત એવી કે દુધમા ગોખરૂનુ ચુર્ણ નાખી માવો કરવો. બાકી પ્રથમ કહેલા પાકની રીત પ્રમાણે કરવુ

મહાકુશમાડ પાક—પાકેલા કાળુ ભુરા કોહલાનો મગજ ૪૦૦ તોલા લઈ કલઈ કીધેલા વાસણમા નાખી તેને બાફ આપવી, પછી પાણી નીચોઈ ગાયના ઘીમા તે મગજ તળવો. અને ત્રીફળા ૩ તોલા, શતાવરી ૧ તોલા, કચુરો ૧ વરીયાળી ૧ ધોળી મુસળી ૧ વંશલોચન ૧ ચીકણાનુ મુળ ૧ વાવડીંગ ૬ ધાણા ૧ મોથ ૧ શકકલ ૬ તાલીમખાનુ ૧ આસંધ ૧ વાળો, અજમોદ ૧ નસોતર ૧ કોસ્ટ ૧ કાયફળ ૧ ધોળી મુસળી ૧ લીંડી પીપર ૧ તાલીસપત્ર ૧ જીરૂ ૧ શહાજીરૂ ૧ દરાખ ૧ ગોખરૂ ૧ વરધારા ૧ ચીત્રકમુળ ૧ જેઠીમધ ૧ લવીંગ ૧ કાળો વાળો ૧ કાકડાશીંગી ૧ પીત્તપાપડો ૧ કવચ બીજ ૧ કમળકાકડી ભાવલા ગોળા ૧ ખારેક ૧ ચીલાખા ભાગેલો મગજ ૧ કંકોળ ૧ ચીરણી ૧ ચીંકોણી ૧ જાવંત્રી ૧ જાવત્રી ૧ સુવર્ણ માક્ષીક ભસ્મ ૧ રૌપ્યમાક્ષીક ૧ શીંગોડા ૧ સાવરીની છાલ ૧ એનુ ચુર્ણ કપડછાણ કરી અભ્રક ભસ્મ ૪ તામ્રભસ્મ ૨ લોહભસ્મ ૨ ધોળેલ સાકર ૪૦૦, કેસર ૨, એનો પાક કરવો તે એવો કે સર્વ ઓસડોનુ ચુર્ણ તથા ભસ્મો તળેલા કોહલાનો મગજમા મેળવ્યા પછી સાકરની ચાસણીમા કેશરનુ પાણી નાખી ચાસણી પાય એટલે તેમા તે કોળાનુ મગજ નાખી હલાવી થાળમા ઢાલવી, અને તેના ચોસલા પાડવા, પછી તેમાથી શક્તિ જોઈ બે અથવા ત્રણ તોલા સુધી નીત્ય આપવો તે ઉપર પાનનુ બીડુ ખાવું એ પાક પુરૂષ તથા શુક્રધાતુ અને રજસ્વલાપણુ એની શુધી કરનારો તથા ધાતુવધક એવો છે, તથા વાત, પીત, કફ, ક્ષય, જીર્ણજ્વર, ઉધરસ, પ્રમેહ, રક્તપીત, અમ્લપીત, રક્તદોષ, પ્રદર, પકરોગ, સુતીકા રોગ, અગ્નિમંદ, મસ્તક રોગ, વલી,પલીત, નેત્રરોગ, બળતરા, વાતરક્ત, મુત્રકૃછ, સર્વ અંગની પીડા એ રોગ દુર કરેછે

કવચ પાક—કોચકીના બી ભાગેલા ગોળા ૧૨૮ તોલા, ગાયનુ દુધ ૨૫૬ તોલા, ગાયનુ ઘી ૧૨૮ તોલા, અગર ૨ જાવત્રી ૨ જાયફળ ૨ સુંઠ ૨ લવીંગ ૨ અકલકરો ૨ જીરૂ ૨ પીપર ૨ ત્રીજાત ૬ કેશર ૨ તોલા, કપુર માસા ૨ કંકોળ ૨ તોલા, સમુદ્રસોષના બીજ ૨ તોલા, ભીલામાનામાયલો મગજ ૨ કેસર ૨ ખુરાસાનીઅજમો ૨

વછનાગ ૨,તાલીમખાનુ એટલે એખરાનુ બી ૨,રસ સીંદુર ૨,નાગભસ્મ ૨, વંગભસ્મ ૨ મુસળીકંદ ૨ અજમોદ ૨ અફીણ ૨ હરડે ૨ ઘ ૧૬ તોલા,સાકર ૧૦ શેર,તેનો પાક એવો કરવો કે કોચલીના બી સાયલા ગોળા ઊન્હા પાણીથી ધોઇ સુકવવા પછી ચુર્ણ કરી દુધમાં નાંખી તેનો સાવો કરવો, પછી ગાયનુ દુધ અરધુ તેમાં નાંખી સેકવો, તે રતાસ ઊપર રવાની પેઠે થાય તેવો કરવો, પછી તેમાં ઓસડોનુ ચુર્ણ તથા ભસ્મો નાંખી મેળવવો અને સાકરની ચાસની કરવા વખતે તેમાં કેશરનું પાણી તથા ઘી નાંખી વેરઊં અથવા હલાવવું પાકની તાંતો આવવા લાગે એટલે તેમાં ચુરણ નાંખી હલાવી થાળાસાં ઢાળી તેના ચોસલા કરવા, અને એક એક ચોસલુ ખાવું તેથી કામ તથા મેધા તથા ધાતુ તથા કાંતી તથા બલ, એની વૃધ્ધી કરી સ્વાસ પડરોગ, રાજયક્ષ્મા, કાસ, હેડકી, સોજોમેહ, વાયુરોગ, ધાતુક્ષય, ખંજ, ઘણુસુત્ર એ રોગ દૂર કરેછે.

સાલમમીશ્રી પાક—સાલમમીશ્રી ના અરધો શેર, ધોળી મુસળી ૯ નવટાંક, સાઠીયો ૪ તોલા, આસદ ૨ તાલીસખાનુ ૨ શતાવરી ૨ અજમોદ ૨ કેશર ૧ જાયફળ ૧ જાવત્રી ૧ લવીંગ ૧ કંકોલ ૧ વશલોચને ૧ તજ ૧ તમાલપત્ર ૧ નાગકેશર ૧ બેદાણા ના અરધો શેર, પીસ્તા ના શેર,બદામ ના શેર ચારોળી ૯ નવટાંક એ ઓસડોનો દસ્તુરપ્રમાણે પાક કરવો.

મુસલી પાક—મુસલી કદનું ચુરણ ના શેર,દુધ ૧ શેર સાકર ના શેર, સુંઠ ૧ તોલુ, મરી ૧ પીપર ૧ તજ ૧ તમાલપત્ર ૧ નાગકેસર ૧ શેરણી ૧ વરીઆળી ૧ શતાવરી ૧ જીરૂ ૧ અજમો ૧ જાવત્રી ૧ અજમોદ ૧ પીપરીમુળ ૧ આમળા ૧ કચુરો ૧ ગોખરૂ ૧ ધાણા ૧ આસધ ૧ હીમજ ૧ મોથ ૧ સમુદ્રશોક ૧ લવીંગ ૧ સાવરીનો ગુંદ ૧ સીંગોડા ૧ કમળ કાકડી ૧ તવકીર ૧ અકલકારો ૧ વાળો ૧ ચંદન ૧ ફોતર કાઢેલાતળ ના શેર, રૌપ્યભસ્મ ૧ તોલુ , અભ્રક ૨ લોહ ૨ એ સરવથી બમણી સાકર નાંખી પાક કરી તેમાથી ચાર તોલા નીત્ય સવારમાં ખાવો ઊપર પાશેર દુધ પીતાજવું, તેથી મદઅગ્નિ ગુલ્મ મેદ, અરશરોગ, શ્વાસ, કાસ, વ્રણ, ક્ષય, કમળો, પાંડુરોગ, શુક્રદોશ, વગેરે દુર થાયછે.

બદામ પાક—બદામના બીજ ના શેર, સાવો ના શેર, બેદાણા ૪ાા તોલા, લવીંગ ના તોલા, જાયફળ ના તોલા,જાવત્રી ના તોલા,કેશર ના,વશલોચન ૧ કમળ કાંકડી ૧ એલચીદાણા ૧ તજ ૧ તમાલપત્ર ૧ નાગકેશર ૧ અભ્રકભસ્મ ના તોલુ, વગભસ્મ ના તોલુ, માક્ષીકભસ્સ ના, તોલા, પ્રવાળભસ્મ ના તોલા, સાકર ૨ાા શેર, ઘી ના શેર, એ ઓસડોનુ સારે રીતે ચુરણ કરી બદામ તથા સાવો ઘીમાં તળવો, પછી સાકરની ચાસણી કરી તેમાં સરવ ઓસડો નાખી ચોસલા કરવા, અને તે નીત્ય ખાવું તેથી વીર્ય વૃદ્ધિ તથા શરીર પુષ્ટ થાયછે. વાયુરોગ દુર થાયછે, તાવ-

માથી તરત ઊઠેલાને આપવાથી તેના અાગમા શક્તિ આવેછે, તેથી એ પાક ઘણા ઉપયોગી છે

કુમારી પાક—કુંવારનો ગરભ ૧ શેર, સાકર ૨ શેર, દુધ ૪ શેર, રાતી ગાયનુ ઘી ના શેર, એલચીદાણા ૧ તોલુ, લવીંગ ૧ ચીનાઈ શુક્કર ૧ સુંઠ ૧ સમુદ્રસોશના બી ૧ જાયફળ ૧ વ શસોચન ૧ કેશર ૧ સાલમમીસી ૧ અકલકરો ૧ ખારેક ૧ બદામ ૯ નવટાક, દીવેચી આજમો ૧, પુનાગ ૧ તોલા, કસ્તુરી ૩ માસા, એ સર્વ ઓસડોનો ઊપર કહ્યાપ્રમાણે પાક કરી તેમાથી એક ચોસલુ નીત્ય ખાવું. તેથી ધાતુવૃદ્ધિ તથા પુષ્ટપણુ થાયછે, અમ્લપીત્તદુર થાયછે

કંદરપ પાક—પીળા કાંદા ॥ શેર, દુધ ૨ શેર, ઘી ન શેર, મધ તોલા ૯, સાકર ૨ શેર તજ ૧ તોલુ જાયફળ૧ તોલુ, લવીંગ ના તોલુ કેશર ના તોલા, જાવત્રી ॥ તોલા માવો તોલા ૯, કૌચલીના બી ૪ા તોલા, તામ્રભસ્મ ના તોલા, એ પાક ખાવાથી શક્ત હોયતો એ સારી રીતે પુરૂશાતનમા આવેછે

કુસુંભ પાક—પાકેલા કુસુંભ માયલી પીશીયા ના અરધો શેર, સાકર ૨ શેર, ઘી ન શેર, લવીંગ ૧ તોલા, તજ ૧, જાયફળ ૧ તોલા, સીસાભસ્મ ના અરધા તોલા, એ પાકથી ધાતુપુષ્ટી ઘણી થાયછે

પટવાસ પાક—ઊમદા પાકેલા આબાનો રસ શેર ૪, સાકર ૧ા શેર, ઘી ૧ શેર, સુંઠ તોલા ૪, મરી ૧ પીપર ૨ પીપરીમુળ ૨ નાગરમોથ ૨ ચવક ૨ ધાણા ૨ જીરૂ ૨ એલચીદાણા ૨ નાગકેશર ૨ તજ ૨ તાલીસપત્ર ૨ એ ઓસડો કપડછાણ કરી આબાના રસનો માવો કરી તેમા તે ઓસડો મેલવી, પછી સાકરના પાકમાં ચોસલા બાધવા તેમાથી ૪ તોલા નીત્ય જમવાના પહેલા ખાવો, તેથી અરોચક, સ્વાસ, કાસ, ક્ષય, પીનસ, સળેખમ, પ્લીહા, વાવ, ઈત્યાદી રોગોનો નાશ થાયછે એવા એ પાકના ગુણ પાકાવળીમા લખેલા છે —

કુકુરમાડ પાક—સોકોળાના કકડા કરી હાડીમા તે સાફ થાવાસારૂ નાખવા પછી પાણીએ ધોઈ એક શેર દુધના પકાવી પાછા ઘીમા તળવા, પીળા થયા પછી સાકરનો પાક કરી તેમા ઓસડો એવા નાખવા કે, પીપર તોલા, ૪ સુંઠ ૨ મરી ૨ જીરૂ ૨ આમળા ૨ તજ ૨ એલચી દાણા ૧ પત્રક ૧ શીંગોડા ૨ કચુરો ૨ પીપરીમુળ ૨ ચવક ૨ ચીત્રક ૨ ચારોળી ૪ મુસળી ૪ લવીંગ ૧ એનુ ચુરણ કરી પાકમાં નાખી તેની વડીયો કરવી, તે ઘીનીસાથે ખાવી તેથી રક્તપીત્ત, જ્વર, કાસ, કમળો, તમકસ્વાસ, ભ્રમ, ઊલટી, તરસ, પાડુરોગ, ક્ષતક્ષય, અપસ્માર, માથાનો રોગ, પાની શુળ, પાનીની માફક લોહીનો પ્રવાહ ચાલેછે તે, અગ્નિમંદ ઈત્યાદિ રોગ નાશ પામી વીર્યની વૃદ્ધિ તથા પુષ્ટી થાયછે

નારીકેલ પાક—લીલા નારીચેળ નંગ ૫ ફોડીને પાણી લઇ જાદું મુકવું અને નારીચેલ ખમણી ઘીમાં શેકવો. તે નારીએલના પાણીમાં સાકર સાડાચાર શેર નાંખી પાક કરવો, તેમાં ઓસડા નાખવાના તે એવા કે, આસધ ૧ તોલુ, જાયફળ ૧ તજ ૧ એલચી ૧ પત્રજ ૧ નાગકેશર ૧ વંશલોચન ૧ કેશર ૧ ઇલાયચી દાણા ૧ કોયલીના બી માયલા ગોળા ૮ બદામ ૮ સુંઠ ૧ જીરૂં ૧ વાવડીંગ ૧ ચારોળી૧ જાવંત્રી ૧ એ ઓસડા તેમાં નાખી પાક કરવો, એ પાક સેવન કરવાથી અમ્લ પીત્ત, ક્ષય, પંડુ, અગ્નિમંદ, રક્તપીત્ત, વીશ, વાતરક્ત, ગ્રધ્રસી, નેત્રરોગ એનો નાશ કરેછે, તથા એ વાજીકરણ છે, બલ ધૈર્ય કરનારો સુક્રવર્ધક ઈત્યાદી ગુણ છે.

ખરજુરપુરણ પાક—ખારેકો પક્કા શેર લેઈ તે માંએલાં ઠલીયા કાહાડવ અને તેમાં તાલીમખાનાનુ બી દુધમાં વાટી ભરવુ ઊપર સુતર વેટઊ પછી ૪ શેર દુધ લેઇ તેમાં તે ખારેકો ઘીમાં તાપથી પકવીચો. દુધ થવા વખતે વાશણના મો ઊપર લુગડું બાંધી તેઊપર ૧ તોલુ અફેણ ઝીણુ કરી વેરઊ તે ઊપર બીજુ લુગડુ બાંધી ઊપર ઢાકણુ મુકઊ દુધના બાફથી તે અફેણ દ્રવીતે થઇ તે દુધમાં ઊતરેછે, પછી તે દુધ અવટાવી માવો કરવો, અને પક્કા બે શેર સાકરનો પાક કરી તે પાક થયા પછી તેમાં એવા ઓસડા નાખવા કે જાયફળ તોલુ ૧ જાવંત્રી ૧ લવીંગ ૧ ગોખરૂ ૧ તજ ૧ તમાલપત્ર ૧ નાગકેશર ૧ એલચીદાણા ૧ સમુદ્ર સોશ ૧ ખુરાશાની અજમો ૧ અજમો ૧ ધોળી મુસળી ૧ કાળી મુસળી ૧ કપુર ૧ સાલંમીશ્રી ૧ કંકોળ ૧ કવચ બી ૧ અકલકારો ૧ ખસખસ ૧ લોદર ૧ ત્રીફલા ૧ ભોંકોળું ૧ બદામ ૧ આસંદ ૧ ધોળી ચણોટી ૧ એ ઓસડા પાકમાં નાખી પાક તયાર કરવો, તે ખાવાથી ધાતુક્ષય, ધાતુશ્રાવ, બીંદુશ્રાવ, શંઢપણું, અલ્પવીર્યપણું, ઇત્યાદી રોગ મટેછે.

લસણ પાક—પાશેર લસણ છોલી રાતે છાસમાં પલાળઊં એટલે તેની દુરગંધી જાયછે, સવારે પાણીથી ધોઇ પછી વાટી લોંદા કરવો અને એ પાણીમાં ઊકાળવો, પછી ઘીમાં શેકી તેમાં એવા ઓસડા નાખવા કે રાસણા, શતાવરી, ગળોનુ સત્વ, કચુરો, સુંઠ, દેવદાર, ભેસવેલ, અજમો, ચીત્રક, વરીયાળી, સાટોડી, ત્રીફળા, પીપર, વાવડીંગ, એ ઓસડા એક એક તોલો લેઇ તેનો ભુકો કરી નાખવો, થંડુ થયા પછી તેમાં પાશેર મધ નાખવી, સાકરનો પાક કરી તેમાં ઊપરના ઓસડા નાખી ચાટણ કરવું તેમાંથી ચાર તોલા નીત્ય ખાઊં તેથી, સુઢવાયુ, અનુગ્રહ, અક્ષપક, કેડ, સાથળો, તથા સરવ આંગના સાંધાગત વાયુ એ દુર થાયછે. તથા વાન સારો કરેછે, અવરદા વધારેછે, પુષ્ટી તથા બળને આપેછે.

અમૃતભીલાતક પાક—ઝાડઊપરથી પવન વડે ખરી પડેલા ભીલામા૪ શેર લાવી ઇટના ભુકાવડે ખડખડાવવા, પછી ધોઇ પવનમાં સુકવવા. અને તેના કકડા કરી તેથી ચોગણા પાણીમાં ઊકાળવા, ચોથે ભાગ રહયા પછી તેટલુંદુધ નાખી આવે

કરવો તે ધીમા શેકી તેનો ખોરો કરવો પછી સાકરનો પાક કરી તેમા સુંઠ, મરી, પીપર, હરડે, બેહડા, આમળા, કપુર, જટામાસી, તજ, જાવત્રી, એલચી, ખેરસાર ગળો, ખુરાક, વાળો, કબાબચીની, લવીંગ, ધોળી મુસળી, મોરવેલ, અજમો, અજમોદ, તગર, મજીઠ, લેંડીપીપર, સોહાગુ, જાયફળ, રૂમીમસ્તકી, જીરૂ, સમુદ્રસોસ, મેદાલકડી, લોદ, રસેંદ્ર, ભાંગ, કેશર, એ સરવ ઓસડો એક એક તોલો લઇ પાકમા નાખી પાક કરવો, તેમાથી બે તોલા પાક નીત્ય સવારમા ખાવો, તેથી આમર પ્રકારના કોઢ, પ્રદર, અભિમંદ, ઉતવીકાર, સરવ વાયુવીકાર દુર થઇ બુદ્ધિ, મેધા, આવરદા, પુષ્ટી સારા થાયછે

એરંડ પાક—એરંડી ૧ શેર લેઇ સેકવી, અને ઊપરના ફોતરા કાઢી તેમા વચલી અંતર જીભ કાઢી મગ જે રેહવે વાટવો પછી ૪ શેર દુધમા નાખી તેનો માવો કરવો અને ધીમા તળવો, તે પકકા બે શેર સાકરનો પાકમા, નાખવો તથા તેમા બીજા ઓસડો એવા કે સુંઠ, મરી, પીપર, તજ, તમાલપત્ર, નાગકેશર, એલચી પીપરીમુળ, ચીત્રક, ચવક, ગળોનુ સત્વ, કચોરો, અજમો, અજમોદ, હળદર, દારૂ હળદર, આસંદ, ચીકણો, પહાડમુળ, ભેરજી વાવડીંગ, ગોખરૂ, કુડાની છાલ, દેવદાર વૃદ્ધદારૂ, સોહાગુ એ એક એક તોલો લેઇતેનુ ચુરણ કરી નાખવી, પછી પાક અવરાવી, તેના ચોસલા વાસણમા ભરી મુકવા, તેમાથી એક ચોસલુ નીત્ય ખાવું તેથી વાયુની વ્યાધી, શુળ, શોષ, આંત્રવૃદ્ધિ, ઊદર, પેટફુલવુ, ગુલ્મ, આમવાત, કેડ ઝલાયછે તે, હેડકી, સ્વાસ, કાસ, પક્ષાઘાત, પંગુપણુ, અરદીતાદી વાયુરોગ, અસ્મરી, આર્કીરોગ નાશ પામી બલ વીર્યપુષ્ટી થાયછે

જીરા પાક—એક સેર જીરૂ, ૪ સેર દુધમા પકવી તેનો માવો કરવો તે ધીમા સેકવો, પછી બે સેર સાકરનો પાક કરી તેમા તજ, જાવત્રી, એલચી, નાગકેસર, પીપર, સુંઠ, જીરૂ, નાગરમોથ, વાળો, દાલચીની છાલ, રસાંજન, ધાવડી, હળદર, સાલમમીસરી, વંશલોચન, તવખીર, એ દરએક ઓસડ બે બે તોલા ખાડી નાખવી આ જીરાપાક ખાવા જીરા અવલેહ, પ્રદર, રક્તપીત્ત, મુખરોગ, પ્રમેહ, અસ્મરી, જીરણ જ્વર, દાહ, પીનસ, અસ્થીરોગ, એની શાંતી કરેછે

સેવતી પાક—કાગવાળી સેવતીના ૧૦ ફુલ લઇને ધીમા તળવુ પછી ખડી સાકર ૨ શેર લઇને તેનો પાક કરી તેમા તજ, વેલચીદાણા જાવત્રી તથ નાગકેશર ચાર ચાર તોળા, અને મધુકા અરધ શેર, મધ તોળા ૪, ગુળવેલનુ સત્વ ૮ પલ, આ પ્રમાણે ઔષધ લઇ તેનો પાક કરવો તેનુ સેવન કરવાથી જીરણજ્વર, ઉપરસ, ખાસી, તેમજ, છાતીમા ક્ષત પડવાથી થએલી ખાંસી, પ્રદર, રક્તદોષ, અરશ, નેત્રરોગ જાયછે

મેથી પાક—અરધો શેર મેથી, પાશેર સુંઠ આ બેઉનુ ચુર્ણ કરી દુધમાં

પકાવવું તેનો ગોળો બનાવી તે થોડીક ઘીમાં તળી કાહાડવું અને સાકરનો પાક કરી તેમાં કાળામરી, સુઠ, પીપર, પીંપરમુળ, ચિત્રકમુળ, અજમેદા, જીરૂં ધણા બાફળી, વરીઆળી, જાયફળ, કચોરા, દાલચિની, તમાલપત્ર મોથા આ જીણસ એકેક પળ લઈ તેમાં સુંઠનુ ચુર્ણ તોલા ૬ મરીનુ ચુર્ણ ૬તોલા મેળવી પાક કરવો તે દરરોજ એક પલ પ્રમાણે ખાધાથી આમવાત તેમજ બધા વાત સંબધી રોગ, વિશમજવર, પાંડુરોગ, કામલા સર્વે જાતનો પ્રમેહ જસે.

કુટજાવલેહ—કુડાની છાલ એક ૪૦૦ તોલા લઈને તેનો જરાક ભુકો કરવો અને તેમાં પાણી એકદ્રોણ ૧૦૨૪ તોલા નાંખીને તેનો ઉકાળો ચોથો ભાગ રેહે તહાંસુધી કરવો અને કપડામાંથી ગાળી લેઇને તેમાં ગોડ ત્રણ પલ મુકી પછી ચુલા ઉપર રાખીને તેનો પાક કરવો અને તેમાં રસાંજન, મોચરસ, સુંઠ, મરી, પીંપર, હરડા, બેહડા, આમળ, લાજરી, ચીત્રક, પહાડમુળ, નાહનુ બેલફળ, ઈંદ્રજવ વચ, ભીલામો, અતીવીષ, વાવડીગ, વાળો, એવી ૧૧ ઓસડો દરેક વજન ૧ પલ પ્રમાણે લઈ તેનુ ચુર્ણ કરી પાકમાં નાંખવુ અને ઘી ૧૬ તોલા મુકી તે પાક થંડો કરવો પછી મધ ૧૬ તોલા મેળવવો એવી રીતે અવલેહ તૈયાર થાયછે આ અવલેહ બકરીના દુધમાં, અથવા તાકમાં, અથવા દહીમાં, અથવા ઘીમાં, અથવા પાણીસાથે લેવો પણ તે ખાધેલુ અન્ન પચન થયા પછી લેવો અને પથ્ય સારૂ કરવુ તેથી સર્વે જાતની મુળવ્યાધી (હરશરોગ) મટી જાયછે તેમજ દુષ્ટ નામવાલા જે ભગદરાદી રોગ, અતિસાર, અવઢણું, સ ગ્રહણી, પાંડુરોગ રક્તપીત, કામળા, આમ્લપીત, સોજા, કૃશતા અને પ્રવાહકા (અતીસારનો ભેદ) એવા એવા રોગ દૂર થાયછે.

કંટકાર્યવલેહ—રીંગણી વજન ૪૦૦ તોલા લઇને તે જરાક કુટવી અને તેમાં પાણી દ્રોણ ૧ મુકી તેનો ચોથો ભાગ રેહે તહાંસુધી ઉકાળો કરવો અને કપડામાંથી છાણી લઇ તે ઉકાળામાં ગળો, ચિત્રક, ચવક, મોથ, કાકડસીગી, સુંઠ, મરી પીપર, ધમાસા, ભારગની સાલ, રાસ્ના કચોરા એવી ૧૨ ઓસડો દરેક પલ પ્રમાણથી લઇ તેનુ ચુર્ણ કરી તેમાં મુકવું પછી સાકર પલ ૨૦, ઘી ૮ પલ, શીરસેંલ ૮ પલ એવી જીણસો તેમાં મુકી ફરીથી તે ગરમ કરીને તેનો લેહ કરવો તે થંડો થયા પછી તેમાં મધ પલ૮ મુકી પછી વંશલોચન પલ ૪, પીંપળી પલ ૪, એનું ચુર્ણ કરી તે ચુર્ણ લેહમાં મુકવું પછી તે લેહ મટોડીનું મજબુદ વાસન લઇ તેમાં રાખવો તે દરરોજ થોડો થોડો ખાવાથી ઉચકી, સ્વાસ, સર્વે જાતની ખાંસી એવા રોગ મટી જાયછે.

આવળાનો મુરબો—આવળા સારા ઉંચા એક સેર લઈ તેને કાંટાથી ટોચી ટોચી નરમ કરવા અને દાબી રાખવા. તેનું પાણી નીકળી ગયા પછી તેનો

ફડકડીના પાણીમા મધ્યમ પ્રકારે પકાવવા અને નીચોઇ લેવા પછી ચાર શેર સાકરનો પાક કરી તેનો મેલ કાઢી નાખવો, અને તે આમળા [illegible] પાકમાં નાખી જરા પકવો દેવો પછી નીચોઇ લેઇ બીજે ચાર શેર સાકરનો પાક કરી તેનો મેલ કાઢી તે પાક થાય એટલે તેમા તે આમળા નાખવા તથા કેશર તેમા ના [illegible] એટલે મુરબ્બો થયો, એ પીત મટાડવાને ઘણોં ઉપયોગી છે તથા પોષ્ટીક છે,

આંબાનો મુરબ્બો—આંબા સારા ભરાએલા કાચા લેઇ તેની [illegible] કાઢી મુકવા, પાણી નીકળી જાય એટલે તેહને જરાક બાફ આપવી તથા [illegible] બાની પેઠે પેપણ મુરબ્બા કરવો, એ મુરબ્બો ઘણો રૂચી આપનારો છે

નારીયળનો સીરકો—નારીયળ નગ ૫૦ [illegible] લેઇ તેનું પાણી [illegible] ગામા નાખણી અને ધીમા તાવથી રાબ જેવુ જાડુ થયે તાહાંસુધી [illegible] પછી તેમાં કેશર ના તોલુ તથા લવીંગનુ ચુરણ ૧ તોલુ નાખી ઉતારી લેવો, [illegible] સારી રીતે રક્તની વૃદ્ધિ કરનારો છે તથા બીજા ઓસડાના અનુપાનમાં ઉપ- યોગી પડછે તથા પુષ્ટી આપેછે

દાડમનો સીરકો—દાડમ નગ ૨૦ સારા પાકેલા રસદાર એવા લેઇ તેનો રસ કાઢી કલઈ કીધેલા વાસણમા ઉકાળવુ તેમા સાકર ૧ શેર નાખવી [illegible] જાડો થયા પછી ા તોલું કેશર,૧ તોલું એલચીનો ભુકો નાખી સીસામાં [illegible] મુકવો. પીતઉપર તથા ઉષ્ણઉપર ઘણો ઉપયોગી છે લીંબુનો [illegible] એજ પ્રમાણે કરવો.

આદાનો સીરકો—આદાનો રસ કાઢી તેમા પાણી નાખણી પછી સાકર નાખી પાક કરવો તેમા કેશર, એલચી, જાયફળ, જાવ ત્રી, લવીંગ, એ નાખી ભરી મુકવો, એ સ્વાસ, કાસ, અગ્નિમ દ, અરૂચી, એઉપર ઉપયોગી છે

કોકમનો સીરકો—કોકમના પાકેલા ફળ લેઇને તેનો રસ કાઢવો તેમાં સાકર નાખી ચાસણી કરવી એ પીતઉપર ઉપયોગી છે

અરડુસા અવલેહ—અરડુસાના પાનોને બાફ આપી તે દાતવડે ચાબી તેને રસ કાઢાવવો, તેમા સાકર નાખી મધ જેવો પાક કરવો પછી તેમા પિંપરા તથા હર- ડેનુ ચુરણ નાખી મુકવો, અને તે વાર વાર ચાટતા રેહવું તેથી ઉધસ, ક્ષય, કાસ, રક્તપીત સ્વાસ, એ જાયછે

ગુલકંદ—ઉંચા ગુલાબના ફુલો લેઇ તેની પાખડીઓ કાઢવી, તેથી બમણી અથવા અઢીગણી સાકર લેઇ કાચનો ઠામમા ઢીંવા બરણીમા એક થર પાખડીનો તેઉપર સાકરનો એવી રીતે થર ઉપર થર આપવા અને તેનુ મોહ બાંધી તડકામાં રાખી મુકવી, એટલે પાખડીઓ તથા સાકરનુ એકત્વપણુ થઇ ગુલકંદ થાયછે

કંદર્પભુપણુ અવલેહ—ધોળા કાંદા સારા લેઈ તેને આમળાની પેઠે ભોંકવા પછી જરા બાફ આપી લુગડાથી પુછવા, અને તે મધમાં નાખવા, પછી તે વાસણનું મો બાંધી ચુલાઊપર ટાંગી મુકવી ચાર મહીના થયા પછી કાઢી તેમાંહેલા એક એક કાંદા સવારે ખાના જમેં પથ્ય મધુર આહાર કરવો ચાલીસ દિવસ એવી રીતે ખાવું તેથી વીર્યવૃદ્ધિ સારી થાયછે, શરીર પુષ્ટ થાયછે.

દ્રાક્ષાઅવલેહ—દરાખ દુધમાં વાટી ઘીમાં તળવી, પછી સાકરના પાકમાં નાખી કુસ્માંડ અવલેહમાં જે ઓસડો કહ્યા છે તે નાખી બરણીમાં ભરી મુકવો, એ ખાવાથી અમ્લપીત્ત, રક્તપીત્ત, ક્ષય, પાંડુ, કમળો, અશક્તપણું એ દુર થઈ શરીર પુષ્ટ થાયછે. તથા અગ્નિ પ્રદીપ્ત થાયછે.

કુષ્માંડ અવલેહ—પાકેલું કોહોળુ ખમણી તે ખમણનુ પાણી કપડાથી કાઢી નાખવું, પછી સુકવી ઘીમાં રતાસઊપર આવે તહાંસુધી સેકવું પછી હેઠે ઊતારી તેમાં બદામ તળીને નાખવા, માવો સેકી નાખવો અને જાયફળ, લવીંગ, જાવત્રી, એલચીદાણા, વંશલોચન, તજ, તમાલપત્ર, નાગકેશર, કમળકાકડી, એ ઓસડો ઝીણા કરી નાખવા, સરવ ઓસડથી ખમણી સાકર લેઈ કોહળાના પાણીમાં પાક કરવો, તેમાં કેશર નાખી ચાસણી કરવી. અને સરવ ઓસડો નાખી હલાવી મુકવું, એ ઓસડમાંથી નીત્ય બે બે તોલા ખાવું તેથી અમ્લપીત્ત, અનતગ, ભ્રમ, સોસ, નબળાપણુ, અગ્નિમંદ, દુર થઇ પુષ્ટી થાયછે.

આદા અવલેહ—પાશેર આદાની છાલ કાહાડી ખમણવુ, પછી ઘીમાં સેકવું. ૧ શેર ગોળ અથવા સાકર નાખી પાક કરવો, તેમાં આદાનુ ખમણ નાંખી તેમાં તજ તોલા ૨ એલચી ૨ જાવત્રી ૨ નાગકેશર ૨ લવીંગ ૨ હીમજ ૨ ભારંગમુળ ૨ અરડુસો ૨ લીંબડાની સાલ ૨ દેવદાર ૨ આસંદ ૨ જાયફળ ૨ અગર ૨ દરાખ ૨ એ ઓસડો નાખી વાસણમાં ભરી મુકવું. એ ખાવાથી કાસ, શ્વાસ, ક્ષય, મંદાગ્ની, છાતીના રોગ એની શાંતી થાયછે.

બીહીનો મુરબ્બો—બીહીના ફળો કાંપી તેહની ચીરો બાફવી પછી સાકરનો પાક કરી તેમાં કેશર વગેરે મસાલો નાંખી તે ચીરો તેમાં નાંખી. યે મુરબ્બો પીત્તઊપર ઘણો સારો છે.

બીજોરાનો મુરબ્બો—એ મુરબ્બો ઊપરની રીતપ્રમાણે કરવો, એપણ પીતઊપર ઘણો ઊપયોગી છે.

ચાકુતી—ભાંગના પાન ના શેર લેઈ લુગડામાં નાખી સારી રીતે ધોવા, પછી તેની પોટલી બાંધી ચાર શેર દુધમાં નાખવી, અને તે દુધ સારી રીતે કઢી મેળવવુ અને તે દહી વલોવી માખણ કાઢી ઘી કરવુ પછી તે ઘીમાં બદામ ના શેર,

પીસ્તા ના સેર, માવો । સેર, ખીસમીસ ॥ સેર, ચારોળી ના સેર, વગેરે તળી ॥। સેર સાકરના પાકમા તે જણસો નાખી તેમા જાયફળ તોલુ ૧ જાવત્રી ૧ એલચી દાણા ૧ સમુદ્રસોસ બી ૧ અફીણ ૧ કેસર ૧ રૂમામસ્તકી ૧ કંકોલ ૧ સાલમ મીશ્રી ૨ ધોળી મુસળી ૨ કાળી મુસળી ૨ આસંદ ૨ શતાવરી ૨ કચકાળી ૨ ગોખરૂ ૨ તાલીમખાનુ ૧ અક્કલકરો ૧ સુંઠ ૧ મરી ૧ પીપરીમુળ ૧ એ ઓસડો જીણા કરી નાખવા અને રહેલા ભાગના ઘીમા નાખી બરણીમા તે ચાકુતી ભરી મુકવી એ ચાકુતી અવલેહ જેવી કરવામાં આવે એવી જોઇયે, એ ખાવાથી ધાતુનુ સ્તંભન, ધાતુની વૃદ્ધિ ઘણી થાયછે એ ચાકુતીમાં કેફની શક્તિ વધારીછે એઉપર અરધો સેર દુધ પીવુ જેને કેફની ટેવ નથી તેણે એ ખાવી નહી કદાચ ખાવી હોય તો ઘણી થોડી ખાવી, તેનો ઉતાર લીંબુ તથા છાશભાત.

ઘૃતો.

કલ્યાણ ઘૃત—ત્રીફલા ૩ હળદર ૪ દારૂહળદર ૫ રેણુકબીજ ૬ કાળી ઉપલસરી ૭ ધોળી ઉપલસરી ૮ વાયાફીના મુળ ૯ જગતી ભાજપો ૧ જગતી ભાસ ૧૧ દેવદાર ૧૨ એલવાલુક ૧૩ તગર ૧૪ કાવળમુળ ૧૫ દંતીમુળ ૧૬ દાડમની છાલ ૧૭ નાગકેશર ૧૮ કાળુ કમળ ૧૯ એલચી ૨૦ મજીઠ ૨૧ વાવડીંગ ૨૨ કોસ્ટ ૨૩ પદમકાષ્ટ ૨૪ જાઈના ફુલ ૨૫ ધોળી સુખડ ૨૬ તાલીસપત્ર ૨૭ કીંઅણી ૨૮ એ અઠાવીસ ઓસડો એક એક તોલો લેઈ તેનો કલ્ક કરી તેથી ચોગણુ પાણીમા તે કલ્ક તથા ઘી ચોસઠ તોલા નાખી એકલુ ઘી બાકી રહે ત્યા સુધી પાક કરી પછી તે ઘી ગાળી મુકવુ તે સેવન કરવાથી વાઈ, ક્ષયરોગ, તાવ, ઉન્માદરોગ, વાતરક્ત, ઉદ્રસ, અગ્નિમંદ, સળેખમ, કેડનુ શુળ, તરીયો તાવ, ચોથીયો તાવ, મુત્રકુછ, ખરજેવુ થડો થાયછે તે, ગળ, પાડુરોગ, સાપ વગેરેના જેહરો વીકાર, વછનાગ વગેરે વીશનો વીકાર, પ્રમેહ, એ રોગ દુર થાયછે તથા એ ઘી વાંઝણી સ્ત્રીને છોકરું આપેછે, તથા એ થીથી ભુતબાધા દુર થાયછે

ત્રીફલાઘૃત—હરડે ૧ બેહેડા ૧ આમળા ૧ એ ત્રણનો અગરસ જુદો જુદો ચોસઠ તોલા લેવો અગરસ ન મળે તો તેના આઠગુણુપાણી નાખી ચોથા ભાગનુ પાણી રહે ત્યાસુધી ઉકાળો કરવો, તેને અગરસ એવું નામછે તે રસ ચોસઠ ચોસઠ તોલા લેવો. તથા અરડુસાનો રસ તોલા ૬૪ ભાંગરાનો રસ ૬૪ બકરીનુ દુધ ૬૪ એ સર્વ રસ તથા દુધ એકઠા કરી તેમા ઘી ચોસઠ તોલા નાખવું તથા તેમાં કલ્ક કરી નાખવાના જે ઓસડો તે એવા કે હરડે ૧ બેહડાર આમળા ૩ પીપર ૪ દરાખ ૫ ધોળી સુખડ ૬ સીંધાલોણ ૭ ચીકણામુળ ૮ કકોલી ૯ ક્ષીરકાકોલી એ બેઉ ન મળે તો તેના બદલામા આસંધ લેવો જેઠીમધ ૧૦

મરી ૧૧ સુંઠ ૧૨ સાકર ૧૩ ધોળું કમળ ૧૪ કમળ ૧૫ સાટોડી ૧૬ હળદ ૧૭ દારૂહળદ ૧૮ જેસ્ઠીમધ ૧૯ એ ઓગણીસ ઓસડો એક એક તોલુ લેઇ તેનો કલક કરી ઘીમાં નાંખવો, એકલુ ઘી રેહે તહાંસુધી પાક કરી ઘી ગાળી લેઊ એને ત્રીફળા ઘત કહેછે, એ ઘી પેટમાં લીધુ હોય તો રાતઅંધાપણુ તથા નોળીયાની પેઠે આખો ચકચકાટ ફરી ઝાજવા આગળ આવેછે તે રોગ તથા આખોની ચળ તથા આખોનો રોગ જેપીલ્લ તથા આખોમાંથી પાણી પડછે તે રોગ તથા આખોમાં પડળ આવેછે તે રોગ તથા આંખોમાં તમરા આવેછે તે તથા મોતીઓ ઊતરેછે તે, તથા આજક નામનો નેત્રરોગ તે; એવા સર્વ રોગ દુર થાયછે. એવીના બીજા નહાના મોઠા રહેલાં જે આંખોના રોગ તે પણ દુર થાયછે, તથા એ ઘી નાકમાં પણ નાખવાના ઉપયોગી આવેછે.

કામદેવ ધૃત—આસંધ ૧ તુલા (એટલે ૪૦૦ તોલા) તથા તેના અરધ ગોખરૂ લેઊ તથા ચીકણુમુળ ૧ ગળો ૨ જંગલી ગાંજો ૩ વીદારીકંદ ૪ શતાવરી ૫ સાટોડી ૬ પીપરીમુળ ૭ સુંઠ ૮ શીવણનુફળ ૯ કમળબીજ ૧૦ અડદ ૧૧ એ અગ્યાર ઓસડો ચાળીસ ચાળીસ તોલા પ્રમાણે લેઈ એને કચરા કરી એખઠા કરવા, અને તેમાં પાણી ચાર દ્રોણ (એટલે ૪૦૯૬ તોલા) નાંખી તેનો ચોથા ભાગનુ પાણી રેહે તહાંસુધી ઉકાળો કરી ગાળી લેવો. તેમાં કલક કરી નાખવાના ઓસડો એવા કે-જેઠીમધ ૧ વીદારીકંદ ૨ આસંદ ૩ હરણવેલ ૪ જેઠીમધ ૫ જંગલીમગ ૬ જંગલી અડદ ૭ એ વઇદકમાં જીવણીયેગણ કહેલો છે તેના ઓસડો જાણવા. કોસ્ટ ૮ પદમકોસ્ટ ૯ રતાંજલી ૧૦ તમાલપત્ર ૧૧ પીપર ૧૨ દરાખ ૧૩ કવચ બીજ ૧૪ કાળુ કમળ ૧૫ નાગકેશર ૧૬ કાળી ઉપરસળી ૧૭ ધોળી ઉપલસરી ૧૮ નાગબલા ૧૯ એ ઓગણીસ ઓસડો એક એક તોલુ લેઈ તેનો કલક કરી ઊકાળામાં નાંખવો. સાકર ૮ તોલા નાંખવી તથા ધોળી સેરડીનો રસ તથા ઘી એ દરએક ૨૨૬ તોલા પ્રમાણે લેવા તે ઉકાળામાં ધીમાં તાપથી એકલુ ઘી બાકી રહે તહાંસુધી તે પાક કરી પછી તે ઘી ગાળી લેઊ તે લીધું હોય તો તેથી રક્તપીત્ત તથા ઊરક્ષત રોગ તથા પંડુરોગના પેટા માયલો હલીમક રોગ તથા પંડુરોગ નાશ પામેછે તથા શરીરનો વાન ફરી જાયછે તે રોગ તથા સ્વરક્ષય તથા વાતરક્ત, મુત્રકછ તથા પીઠનુ શુળ તથા આંખોમા કમળો થાયછે તે, તથા ધાતુક્ષય છાતીમાં બળતરા થાયછે તે શરીરને દુબળાપણું શરીરના તેજનો ક્ષય એવા સર્વ રોગ દુર થાયછે. તથા આ ઘી જે સ્ત્રીયોને છોકરૂં ન થાતુ હોય તેવોને પણ છોકરાની પ્રાપ્તી કરેછે. પુરૂષને ધાતુ ઉત્પન્ન કરેછે હૃદયને હિતાકારી થાયછે. બલ આપેછે. એ ઘી રસાયણછે, એને કામદેવ ધૃત એઊ કહેછે.

કાસીસાધી ધૃત—હીરાકસ ૧ હળદર ૨ દારૂ હળદર ૩ નાગરમોથ ૪ હરતાળ ૫ મનસીલ ૬ કપીલો ૭ ગંધક ૮ વાવડીંગ ૯ ગુગળ ૧૦ મીણ ૧૧ મરી ૧૨ કોસ્ટ

૧૩ મોરફુત ૧૪ પીળીસરસી ૧૫ રસાજન ૧૬ શીંદુર ૧૭ બપીસાબેરાબે ૧૮ રતાંજલી ૧૯ એરબંધ ૨૦ કડવા લીંબડાના પાન ૨૧ કરંજ બીજ ૨૨ ભીપલસરી ૨૩ વજ ૨૪ મજીઠ ૨૫ જેઠીમધ ૨૬ જટામાસી ૨૭ ચીરસ ૨૮ લોદર ૨૯ પદમકાસ્ટ ૩૦ હીમજ ૩૧ કુવાડીયાનુ બીજ ૩૨ એ બતરીસ ઓસડ એક એક તોલુ લેઈ તેનુ ચુર્ણ કરી ૧૨૦ તોલા ઘી તાંબાના વાસણમા નાખી તેમા તે ચુર્ણ મેળવી સાત દિવસ તડકામા મુકવુ, પછી તે ઘો અંગે લગાડવી, તેથી સર્વકોઢ, બળતરા, ખસ, તથા પપેતોડ થાયછે તે વીચરચીકા રોગ, તથા ઇંદ્રીને શુકરોગ, થાયછે તે. વીસર્પરોગ વાતરકત થકે વીસ્ફોટક રોગ થાયછે તે માથાના ગુમડા, ભીપ કશરોગ, જેહને અરમી કહેછે તે, નાડીના વીશે જે દુષ્ટ ત્રણ થાયછે તે, સોજો, ભગંદર એ રોગ દુર થાયછે તથા એ ઘી ત્રણ વગેરેનુ શોધન કરેછે, તથા ત્રણ વગેરે ભરી લાવેછે અને જેવી પ્રથમની કાંતી હોય તેવી કરેછે

વાજીકરણ ઘૃત—ધોળી કન્હેરના મુળ બે શેર લાવી તેનો આઠ શેર પાણીમાં ઉકાળો કરવો, તેનો ચોથોભાગ રાખી તેમાં બે શેર દુધ નાખી તેમા બે તોલા સોમલ, જાયફલ ૨, જવ ત્રી ૨, કેસર ૨, કસ્તુરી ૧, નાખી દુધ કરવુ પછી તેને મેળવી દહીં કરવુ, તે વલોઇ માખણ કાઢી તેનુ ઘી કરી મુકવી, તે ઘી નાગરવેલના પાનને એક ટીપુ લગાડી તે પાનનુ બીડુ ખાવું, તેથી અંગમા હુશારી આવી મંદ વીર્ય પુરૂષ હોય તો સતેજ થાયછે, અને બળીજ થાયછે એ ઘી અનુભવી છે

તેલો

નારાયણ તેલ—આસંધ ૧ મીંઢળમુળ ૨ બીલીમુલ ૩ પહાડમુળ ૪ રીંગણી ૫ ભોરીંગણી ૬ ગોખરૂ ૭ અતીબલા ૮ કડવો લીંબડો ૯ રેંડુ ૧૦ સાટોડી ૧૧ ગાડવેલ ૧૨ અરણ્ય ૧૩ એ તેર ઓસડ ચાળીસ ચાળીસ તોલા લેઇ અધ કચરા કરી તેમા પાણી ૪૦૯૬ તોલા નાખી તેના ચોથા ભાગનુ પાણી રહે તહાસુધી ઉકાળો કરી ગાળીલેવો તેમા તલનુ તેલ ૨૫૬ તોલા નાખવું તથા શતાવરીનો અગરસ ૨૫૬ તોલા, ગાયનુ દુધ ૧૦૨૪ તોલા એપ્રમાણે તેલમા નાખી પછી તેમા કલક કરી નાખવાના ઓસડ એવા કે, કોસ્ટ ૧ એલચી ૨ ધોળી મુષક ૩ મોરવેલ ૪ વજ ૫ જટામાસી ૬ સીંધાલોણ ૭ આસંધ ૮ મીંઢળમુળ ૯ રાસ્ના ૧૦ વરીયાળી ૧૧ દેવદાર ૧૨ જગલી ગાજો ૧૩ જગલી ભાલ ૧૪ જગલી મગ ૧૫ જગલી અડદ ૧૬ તગર ૧૭ એ સતરા ઓસડ આઠ આઠ તોલા લેઇ તેનો કલક કરી તે તેલમા નાખવો અને ધીમા તાપે એકલુ તેલ બાકી રહે તાહાસુધી પાક કરી તેલ ગાળી લેવું એને નારાએણ તેલ કહેછે એ તેલ નાકમા ઘાલવા વીષે તથા પીવાવીષે તથા પેડુ વગેરેના દરદ વીશે યોજવુ, એથકે પક્ષઘાત એટલે અરધાગ વાયુ, હનુસ્તંભ, મન્યા

સ્તંભ, ગલગ્રહવાયુ, સાથલો તથા પીંડીયો તથા પગ વગેરે ઠેકાણે ખલી એવા નામનો વાયુ (એટલે ખાલી ચઢે છે તે) જે વાયુથી શુનપણુ આવે છે તે વાયુ, ગતીભંગવાયુ, કટીગ્રહ તથા હાત, પગ વગેરે ગાત્રોનુ શોસ ન કરનારો વાયુ, આંખ વગેરે ઇંદ્રીયોનો નાશ કરણારો વાયુ, રક્તવીકાર, ધાતુક્ષય, તાવ, ક્ષયરોગ. અંતરવૃદ્ધી તથા કુરંટ એટલે જેથી વૃશણ મોટા થાય છે તે વાયુ, દંતરોગ, માથાનો વાયુ, પાહાશુળ, જેથી પાંગળાપણુ આવે છે તે વાયુ, બુધીભ્રંશ, કેડ થકે તે પગ સુધી અધસી નામનો વાયુ થાય છે તે, તથા એ સર્વ વાયુ દૂર થાય છે. એવીના બીજા વીશમવાયુ નાહાના મોટા સર્વ અંગના વીશે જે હોય તે પણ દૂર થાય છે. એ તેલના પ્રભાવે કરી વાંઝણી સ્રીયોને છોકરા થાય છે. એ તેલ અંગે લગાડ છતાં માણસનેં સુખ થાય છે તથા હાથી અને ઘોડાવના અંગે લગાડ્યું હોય તો તેઓનેપણ સુખ થાય છે. એ બાબત દ્રસ્ટાંત જેમ નારાયણ દેવ દુસ્ટ દૈતોનો નાશ કરે છે તેમજ આ તેલ સર્વ વાયુનો નાશ કરે છે.

માહાસુગંધી તેલ—કપુર ૧ તોલું અગર ૧ તજ ૧ બોળ ૧ ગુળછબુ ૧ લાખ ૧ કપુરકાચરી ૧ કચુરો ૧ ધાતકી પુસ્પ ૧ શાંતવીણ ૧ એલવાલુક ૧ તળસીની મંજીરીયો ૧ પથરફુલ ૧ જટામાંસી ૧ નાગરમોથ ૧ એલચી ૧ કેશર ૧ ગોરોચન ૧ દવણો૧ વીશેપધુપ ૧ જાયફળ ૧ કકોલ ૧ સોપારી ૧ કસ્તુરી ૧ તેલીયો દેવદાર ૧ રેણુકબીજ ૧ લવીંગ ૧ કોસ્ટ ૧ વાળો ૨ જાઇના ફુલ ૧ ગંટોના ૧ નખલા ૧ જાવંત્રી ૧ કાંકડસીંગી ૧ કમળ ૧ પાચનુ છોડુ ૧ કીંદુ અથવા કુંદના ફુલ ૧ મંજીસ્ટ ૧ લોદર ૧ એ ઓસડો ખાંડી તેમાં પાણી તથા તેલ નાંખી ધીમાં તાપથી પકાવી સીધ કરવું, તે તેલ લગાડીયુ હોય તો જરા એટલે વૃદ્ધપણુ દૂર થાય છે, તેજ વધે છે, બળની પ્રાપ્તી થાય છે, કામ વૃદ્ધી થાય છે, વાંઝણીને ગર્ભ રહે છે, અને ચળ, પરસેવો, વીચરચીકા, મેલદુરગંધી, કોડ, એ રોગ દૂર થાય છે.

પ્રસારીણી તેલ—ચાંદવેલ ૪૦૦ તોલા લેઇ તેમાં પાણી ૧૦૨૪ તોલા નાંખી તેનો ચોથો ભાગ રહે તાંહા સુધી ઉકાળો કરી ગાળી લેવો, તેમાં તેલ, દહી, તથા કાંજી ઉકાળાના સરખા ભાગે નાંખી તેમાં ચોગુણ ગાયનુ દુધ નાખવું તેમાં કલક કરી નાખવાના ઓસડો એવા કે, જેઠીમધ, પીપરીમુળ, ચીત્રક, સીંધાલુણ, વજ, ચાંદવેલ, દેવદાર, રાસ્ણા, લેંડીપીપર, ભીલામા, વરીયાળી, જટામાસી એબાર ઓસડો તેલના આઠમા ભાગે લેઇ કલક કરી તેલમાં નાખવો, તેલ બાકી રહે તહાંસુધી પાક કરી પછી તેલ ગાળી લેવુ, તે અંગે લગાડવું તેથી વાત સ્લેષ્મજન્યે વીકાર માણસ જેથી કુબડ થાયછે તે વાયુ, ખંજવાયુ, જેથી પાંગળો થાય છે તે વાયુ અધસીવાયુ, અરદીતવાયુ, હનુ, પીઠ, માથુ ગીવા તથા કેડ એ ઝલાય છે એવા સર્વ વાયુ દૂર થાય છે, એવીના બીજા વીશમવાયુ નાહાન મોટા જે હોય તે પણ આ તેલથી દૂર થાય છે.

બલાતેલ—બીકણામુળ (૫૧૨ તોલા) લઇ તેમા પાણી ચોષઠ નાંખી ચોથા ભાગ રેહે તાહાંસુધી ઉકાળો કરી ગાળી લેવો તથા દશમુળના ઓસડો દશ છે તે સર્વ મળી ૫૧૨ તોલા લેઇ તેમા પાણી તેથી ચોગણુ નાખી ચોથા ભાગનુ રેહે તાહાંસુધી ઉકાળો કરી ગાળી લેવો, કળથી, જવ, તથા બોરનાઠળીયા એ ત્રણ ઓસડો જુદા જુદા ૫૧૨ તોલા લેઈ તેથી ચોગણુ પાણી નાખી ચોથા ભાગનુ પાણી રેહે તાહાંસુધી દર એકનો ઉકાળો જુદો કરી જુદો જુદો ગાળી લેવો પછી તે પાંચે ઉકાળો એકઠા કરી તેમા ગાયનુ દુધ ૫૧૨ તોલા તથા તલનુ તેલ ૬૪ તોલા નાખી તેમા બીજા ઓસડો નાખવાના તે એવા કે, જીવનીય ગણના ઓસડો ૭, શતાવરી ૮ દેવદાર ૯ મજીઠ ૧૦ કોસ્ટ ૧૧ પથરફુલ ૧૨ તગર ૧૩ અગર ૧૪ સીંધાલુણ ૧૫ વજ ૧૬ સાટોડી ૧૭ જટામાસી ૧૮ ધોળી ઉપરસરી ૧૯ કાળી ઉપરસરી ૨૦ તમાલપત્ર ૨૧ વરીયાળી ૨૨ આસંધ ૨૩ એલચી ૨૪ એ ચોવીસ ઓસડો તેલના ચોથા ભાગના લેઈ તેનો કલક કરી તે તેલમા નાખી એકલુ તેલ બાકી રેહે તાહા સુધી ઉકાળી તેલ ગાળી લેવુ, એને બલાતેલ કહે છે એ તેલ જે સીધાને ગર્ભની ઇચ્છા હોય તેઓના અંગે લગાડવુ તથા જે પુરૂશને ધાતુ ક્ષીણ છે તેને, તથા વ્યાયામ વગેરે મેહનતથી ક્ષીણ થએલા છે ગાત્રો જે પુરૂશના તેને તથા સુવાવડી સ્ત્રીઓને ચોળવુ એ તેલ પણ કરી રાજાઓને તથા સુખીયા માણસોને યોગ્ય છે. એ થકે સર્વ વાયુવીકાર દૂર થાય છે.

લાક્ષાદી તેલ—બોરડીની અથવા કુસાની લાખ ૨૫૬ એટલે બસેં છપન તોલા લઈ તેમા પાણી તેથી ચોગુણ નાખી તેનો ચોથો ભાગ રેહે તાહા સુધી ધીમા તાપ લગાડી ઉકાળો કરી ગાળી લેવો તેમા તલનુ તેલ ૬૪ તોલા તથા ગાયના દહીંનુ નીતરેલુ પાણી ૨૫૬ તોલા, વરીયાળી ૧ આસંધ ૧ હળદર ૧ દેવદાર ૧ કડુ ૧ રેણુકબીજ ૧ મોરવેલ ૧ જેઠીમધ ૧ કોસ્ટ ૧ ધોળી સુખડ ૧ નાગરમોથ ૧ રાસ્ના ૧ એનુ ચુર્ણ નાખી ધીમા તાપથી એકલુ તેલ બાકી રેહે તાહા સુધી ઉકાળી પછી તેલ ગાળી લેઇ અંગે લગાડવુ તેથી, સવ વીશમજ્વર દૂર થાય છે તથા સ્વાસ, કાસ, સળેખમ, કેડ તથા પીઠનુ શુળ તથા વાયુપ્રકોપ તથા પીતકોપ, મીરગી, ઊ માદ વાયુ, ક્ષય, રાક્ષસપીડા ભુત, અંગને દુરગંધી આવે છે તે તથા શુળ, શરીરમા વેદના થાય છે તે એવા સર્વ રોગ દૂર થાય છે તથા ભારે વાઘ ચીના અંગને લગાડવુ હોય તો ગર્ભની પુસ્ટી થાય છે

શતાવરી તેલ—શતાવરી ૧ બીકણામુળ ૨ મહોટી રીંગણી મુળ ૩ જંગલી માએ ૪ જંગલી માસ ૫ એરંડમુળ ૬ આસંધ ૭ ગોખરૂ ૮ બીલીમુળ ૯ કસઈ ૧૦ કોરાંટો ૧૧ એ અગ્યાર ઓસડો દશ દશ તોલાપ્રમાણ લેઇ તેમા પાણી ચોગણુ નાંખી ચોથા ભાગનુ પાણી રેહે તાહા સુધી ઊકાળો કરી ગાળી લેવો તેમાં તલનુ તેલ ૬૪ તાજા ગાયનુ દૂધ ૬૪, શતાવરીનો રસ ૬૪, પાણી ૬૪, એ તે તેલમાં નાખી

તેમાં કલ્ક નાખવાના ઓસડો એવા કે શતાવરી ૧ દેવદાર ૨ જટામાસી ૩ તગર ૪ ધોળીસુખડ ૫ વરીયાળી ૬ ચીકણસુળ ૭ કોસ્ટ ૮ એલચી ૯ પથરફુલ ૧૦ કમળ ૧૧ વારાઈકંદ ૧૨ મેદા અથવા જેઠીમધ ૧૩ મહુડાની છાલ ૧૪ કાકોળની બદલે આસંધ ૧૫ જીવક અથવા વારાઈકંદ ૧૬ એ સોળ ઓસડ એક એક તોલો લેઇ તેનો કલ્ક કરી તે તેલમાં નાંખી ગાયના છાણના છાણા વડે અગ્ની આપવો તે તેલ બાકી રેહે તાંહા સુધી પાક કરી તેલ ગાળી લેવું, અને શતાવરી તેલ કહે છે. એ તેલ કૃસ્ણાત્રેયરૂશીયે કહેલું છે પુરૂશે અંગે લગાડયું હોય તો તે પુરૂષ સ્ત્રીયોને નીત્ય પ્રીતીથી ભોગવે છે. સ્ત્રીયોને અંગે લગાડયુ હોય તો તેવોને છોકરા થાય છે. યોનીશુળ, અંગશુળ, મસ્તકશુળ અને આંખોમાં કમળાનો રોગ થાય છે તે પંડુરોગ, વીશબાધા, અધ્રસીવાયુ, પેટમાં ડાબે પડખે પ્લીહારોગ થાય છે તે, સોસ પરમો, દંડની પેઠે માણસને નમાડે છે તે દડાપતાનકવાયુ, બલતરાયુક્ત વાતરક્ત તથા વાયુથી ઉત્પન્ન થયેલી ધુપણી એટલે પ્રદર સ્ત્રીયોને લાગે છે તે, પેટ ફુલવું, તથા રક્તપીત એ સર્વ રોગ દૂર થાય છે.

હવે જંગલમાંથી શતાવરી લાવવાનો પ્રકાર એવો કે નારાયેણી એઉ બોલી નમસ્કાર કરી ઉત્તરની તરફ મો કરવું અને ખેરના લાંકડાથી સતાવરી ખોદવી તથા સર્વ વ્યાધીસાધની એવુ બોલવુ આડવી, કુમારજીવની એવું બોલી નમસ્કાર કરી લાવી પાક કરવો.

લવીંગાદી તેલ—લવીંગ ૫ તોલા, નાગરમોથ ૫ ગુગળ ૫ વાળો ૫ ચીત્રકમુળ ૫ સુખડ ૫ ગહુલો ૫ કચુરો ૫ વછનાગ ૫ પેપળાની લાખ, ૫ મંજીઠ ૫ જેહેરકોચલા ૫, તેલ પાંકુ ૧ શેર પાણી ૮ શેર અને મસ્તુ ૧ શેર નાંખા ધીમાં તાપે બે ત્રણ દીવસ પકવવો તયાર થાય એટલે સીસીમાં ભરી મુકવુ એ વાયુ જીર્ણજવર, ક્ષય, પંડુરોગ એ ઉપર સારૂં છે.

શીગ્રારદક તેલ—આદાનો રસ ૧ શેર શરગવાનો રસ ૧ શેર બકરીનુ દુધ ૧ શેર પાણી ૧ શેર એકઠા કરી તેમાં તેલ ૧ શેર નાંખી ઉકાળવું પાણી બળી તેલ રેહે એટલે ગાળી મુકવું તે તેલ વાયુઉપર ઘણુ ઉપયોગી છે.

માશતેલ—અડદ ૧ જવ ૨ આળસીના બી ૩ રીંગણી ૪ કવચબી ૫ કોરાટા ૬ ગોખરૂ ૭ ટેટુ ૮ એ આઠ ઓસડો ૨૮।૨૮ તોલા લઇ તેમાં પાણી સર્વ ઓસડોથી ચોગણુ નાખી તે પાણી ચોથા ભાગનુ રેહે તાંહા સુધી ઉકાળો કરી ગાળો લેવો તથા કપાશીયા ૧ બોરનાઠળીયા ૨ તાગના બી ૩ કળથી ૪ એ ચાર ઓસડા ૫૬ તોલા લેઇ તેમાં ચોગણુ પાણી નાંખી ચોથા ભાગનુ પાણી રેહે તાંહાસુધી ઉકાળો કરી ગાળી લેવો તથા બોકડાનુ માસ ૬૪ તોલા લેઈ તેમાં પાણી ચોગણુ નાંખી ચોથો ભાગ રેહે તાંહાં સુધી ઉકાળો કરી ગાળવો પછી તળનુ તેલ ૬૪ તોલા લેઈ તેમા સર્વ ઉકાળા મેળવવા, તેમાં કલ્ક નાંખવાના ઓસડો એવા કે ગળો ૧ સુંઠ ૨ કોસ્ટ ૩ રાસ્ના ૪ સાટોડી ૫ એરંડમુળ ૬ પીપર ૭ વરીયાળી ૮ ચીકણાસુળ ૯ ચાંદવેલ ૧૦

જટામાસી ૧૧ કડુ ૧૨ એ ઓસડ઼ા બે બે તોલા લેઇ તેનો કલ્ક કરી તેલમા નાખી ધીમા તાપથી એકલુ તેલ બાકી રેહે તાહા સુધી કઢાવી ગાળી તેને એ તેલ અમે લગાડવાથી ગ્રીવાસ્તંભ, અપબાહુક, અરધાંગ, અક્ષેપકાદીવાયુ નાશ પામેછે

અનુપાન પ્રકરણ.

સર્વે સાધારણ અનુપાનો—શંખપાતને આદાનો રસ ૧, કાસશ્લેસ્મ વીકારને અરડુસાનો રસ, તથા ત્રીકટુનુ ચુર્ણ ૨, જ્વરને તથા વીશમજ્વરને મધ તથા પીપર ૩, ફેરીથી આવેલા તાવને કરીયાતુ તથા નાગરમોથ તથા પીતપાપડ઼ા ૪, સંગ્રહણી ઉપર છાસ ૫, જીર્ણજ્વર ઉપર મધ તથા પીપર ૬, હીસ્મને વાવડીંગ ૭, હરસને ચીત્રક તથા ભીલામા ૮, પાંડુરોગને મંડુર ૯, ક્ષયને સીલાજીત ૧૦, સ્વાસને ભારંગમુળ તથા સુંઠ ૧૧, પ્રમેહને આમળા તથા હળદર તથા શરકરા યુક્ત ત્રીફળા ૧૨, તરસને સોનુ તપાવી તે પાણીમા ઓલવેલુ પાણી ૧૩, જ્વરને તથા તરસને સોનુ તપાવી પાણીમા ઓલવેછે તે પાણી ૧૪,ગ્રીહા ઉપર આદાનો રસ તથા મધ ૧૫,શુળને હીંગ તથા ઘી ૧૬, આમવાતને કરજીયુ ગોમુત્ર એરંડીયુ ૧૭, પીહાને ત્રીફળા તથા પીપર ૧૮, વીશને શીરસ વૃક્ષ તથા સોનુ ૧૯, કાસને રીંગણી તથા ત્રીકટુ ૨૦ ,વાયુ વ્યાધીને ગુગળ તથા લસણ તથા ઘી ૨૧, રક્તપીત્તને અરડુસો ૨૨, ફેફર તથા વાયુઈ આવેછે તથા બોબડુ બોલેછે તેને વજ તથા બ્રાહ્મી તથા મધ ૨૩,ઉદરને રેચન ૨૪, વાતરક્તને ગળો તથા એરંડીયુ ૨૫, અરદીત વાયુને અડદનાવડા તથા માખણ ૨૬, મેદ રોગને મધ તથા પાણી એખઠુ કરી ૨૭, પ્રદરને લોધર ૨૮, અરૂચીને બીજોરૂ અથવા દાડમ ૨૯,પ્રણને ત્રીફળા તથા ગુગળ ૩૦ ,શોકને મદ્ય ૩૧,અમ્લપીત્તને દરાખ ૩૨, મુત્રકૃછ્રને શતાવરી તથા કોહલાનુ પાણી ૩૩, નેત્રરોગને ત્રીફળા ૩૪, ઉ માદને જુનુ ઘી ૩૫, નીદ્રાનો નાશ થયા હોયતો ભેંસનુ દુધ ૩૬, કોઢને ખેરની અંતર છાલનુ પાણી ૩૭,પીળી કોઢને બાવચા અને બોખાડા ૩૮, અજીરણને નીદ્રા તથા હરડે અને સાંચળ ૩૯, ઊલટીને ધાણી ૪૦, જતરૂ પછે ઊપર થએલા રોગ થાયછે તેને તીક્ષ્ણ ઓસડ઼ોનો નાસ ૪૧, પાદાંગુળને પુસ્કરમુળ ૪૨,મુરછારોગને થડા ઊપાયો ૪૩,શરીર દુબળુ થયુ હોયતો માંસરસ ૪૪, પથરી અથવા પાણ્વી ઊપર શીલાજીત ૪૫,મુત્ર બંદ થવા ઊપર કુણા મુળાના પાન નો રસ તથા મોરોખાર એકઠો કરી ૪૬, ઘુસ્મરોગને વાયવરણાની છાલ ૪૭, વીદ્રધી રોગને લોહી કઢાવવુ ૪૮,હેડકીને સાખના રસનો નાસ અથવા નવસાગર તથા ચુનો તથા નીંબુનો રસ એકઠો કરી નાસ લેવો, અથવા ૧ માસો પાણીનીસાથે પેટમા આપવુ ૪૯, બળતરાને પંચવલ્કલ ૫૦ ,ભગંદરને કુતરાનુ હાડકુ ગધેડાના લોહીમા ઘસી શંખપુસ્પીના રસમાં મેળવી લગાવુ ૫૧, સાદ અથવા સ્વર ઘારા થવા સારૂ પુસ્કરમુળ મધમા આપવુ ૫૨,સરદી તથા સીતાંગ ઉપર નાગરવેલના પાન તથા મરી ૫૩

અભ્રક ભસ્મ—એક ચણોઠી અથવા ૪ ચાર ચણોઠી ભાર ભસ્મ મધ તથા પીપરમાં આપવું એટલે સાસ, કાસ, વીશરોગ, કોઢ, વાયુ, પીત્ત, કફ, કફક્ષય, સંગ્રહણી, પાંડુરોગ, ભ્રમ, કમલો, ગુલ્મ, એ રોગ દુર થાયછે ૧ વાવડીંગ, સુંઠ, મરી, પીપર, એના ચુર્ણમાં ૧ વાલ આપવુ એટલે ક્ષય, પાંડુ, સંગ્રહણી, શુળ, આમ, કોઢ, સ્વાસ, પ્રમેહ, અરૂચી, કાસ, અગ્નિમંદ, ઉદર સબંધની વ્યથા, એ રોગ દુર થાયછે, અને બુદ્ધી સારી થાયછે. તથા શુક્ર ધાતુની વૃદ્ધી થાયછે. ૨ વીસ પ્રકારના પ્રમેહને-મધ, પીપર, સીલાજીત, એમાં આપવું, ૩ ક્ષયરોગને-સોનાના વરખની સાથે આપવુ. ૪ ધાતુ વૃદ્ધીને સોના તથા રૂપાના વરખસાથે આપવું. અથવા તેહેના ભસ્મનીસાથે આપવું. ૫ રક્તપીત્તને-હરડે, ગોળ, અથવા એલચી-દાણા, સાકર, એનીસાથે આપવું. ૬ ક્ષય, પંડુ, હરસ, એને-ત્રીકટુ, ત્રીફળા, ચાતુરજાત, સાકર, મધ, એનીસાથે આપવું. ૭ પ્રમેહ તથા મુત્રકૃછ, એને-એલચી દાણા, ગોખરૂ, ભોયઆમળા, સાકર, ગાયનુ દુધ, એનીસાથે આપવું. ૮ ફરી પ્ર-મેહને-ગળોનું સત્વ અને સાકરની સાથે આપવું. ૯ જીરણજવરને-મધ તથા પીપરમાં. ૧૦ નેત્રરોગને તથા ધાતુપુષ્ટીને-ત્રીફળા ચુર્ણ તથા ઘી તથા મધમાં આપવું. ૧૧ વ્રણ રોગને-મોરવેલીનુ સત્વ અને ત્રીકટુનુ ચુર્ણ એમાં આપવું. ૧૨ બલવૃદ્ધીને-ગાયનું દુધ અને ક્ષીરકંદ, એમાં આપવુ. ૧૩ હરસને-ભીલામામાં આપવું. ૧૪ વાયુરોગને-સુંઠ પુસ્કરમુળ, ભારંગમુળ, મધ, આસંધ, એના ચુર્ણમાં આપવુ. ૧૫ શ્લેસ્મરોગને-કાયફળ, પીપર, મધ, એમાં આપવું. ૧૬ જઠરાગ્ની પ્રદીપ્ત થવાને-તથા મુત્રાઘાત તથા મુત્રકૃછ, તથા પથરી, એ ઉપર સર્વ ખારોની સાથે આપવું. ૧૭ ધાતુસ્તભનને-ભાંગમાં. ૧૮ ધાતુવૃદ્ધીને-લવીંગ તથા મધમાં ૧૯ પીત્તને ગાયનુ દુધ તથા સાકરમાં ૨૦ એવીના બીજા રોગ રહ્યા તેઓને યુક્તીથી અનુપાન યોજી આપવું. ૨૧ એઉપર પથ્ય-ખારૂ, ખાટુ, દાળ, કાકડી, કારેલુ, રીંગણું તરબુજ, તેલ, એ પદાર્થો ઘણુ કરી ખાવા નહીં.

અશ્વીની કુમારની માત્રા—એની ગોળીયો ચણ્યા જેવડી કરવી તણખીયા પરમા ઉપર-અજમાની સાથે આપવી. ૧ પીળા પરમાને-હળદરમાં. ૨ પુરૂશાતન આવવા સારૂ-મધમાં. ૩ જવરને-સુંઠનીસાથે ૪ પ્રમેહને-તુળસીના રસમાં. ૫ પીત્ત વાયુઉપર-પાનનું બીડુ અને પીપરમાં આપવી. ૬ તાઢીયા તાવને-કપાસના પા-નના રસમાં. ૭ વાયુને તથા સરદીને-પીપરીમુળની સાથે. ૮ માથાશુળને-લીંબુના રસમાં આપવી, અને માથાને લેપ કરવો. ૯ એકાંત્રા તાવને-સુંઠ, સાકર, અને તુળસીના રસમાં આપવી. ૧૦ તરીયા તાવને-જીરૂં, મરી, તથા તુળશીના રસમાં. ૧૧ ચોથીયા તાવને-ભાંગરાના રસમાં. ૧૨ પીહા ઉપર તથા ઊદર સમંધી રોગ ઉપર-ઇંદ્રાવારૂણીના રસમાં અથવા તેના પાકેલા ફલમાંએલા મગજ માં. ૧૩ જીરણજવરને-સાકરમાં. ૧૪ સતાપ થયો હોય તો-પાણીમાં લેપ કરવો. ૧૫ કાસ રોગને-સીંધાલોણનીસાથે ૧૬ મુખ દુરગંધીને તજમાં. ૧૭ બગલની દુરગં-

ઘીને–આવળના રસમા ૧૮ બુદ્ધી વધવાને–બ્રહ્મીના રસમા ૧૯ રક્તઅતીસાર તથા આમ અતીસારને–જાયફળના ઊકાળાનાસાથે ૨૦ શરીર પુષ્ટ થવા સારૂ–બદામના મીંજમા. ૨૧ જેહેરબાજ રોગને–લીંબડાના પાનના રસમા ૨૨ સુતીકા રોગને–બળજ તથા હીરાબોળ તથા ઘીમા આપવી ૨૩ સ્વર સારો થવા સારૂ–સાકરની સાથે ૨૪ અસ્તીગતજ્વરને–સાકરની સાથે. ૨૫ પેટશુળને કેલના કંદના રસમા ૨૬ નેત્રને વધારે તેજ આવવા સારૂ–જાયફળની સાથે. ૨૭ બી ધુપ્રશાદ રોગને–રેવા ચીનીમા ૨૮ પથુવાયુને–ચીત્રકની સાથે. ૨૯ હરસને–ટંકણખારમા ૩ વ્રણ રોગને–થોરના રસમા ૩૧ ભુતપીડાને–તે બાળીને લોબાન આપી ગળામા બાંધવી ૩૨ ચુર્ણ, ઉકાળો, હીમ સ્વરસ, ઈત્યાદી અનુપાનો જે રોગને જે યોગ્ય હોય તે ઉપર તેની યોજના કરવી

ગંધક–શુદ્ધ કરી તેનુ ચુર્ણ ૧ માસાથી તે ૧૦ માસા સુધી આપવુ મસ્તકમા વ્રણ ઉપર તથા મસ્તકશુળ ઉપર–જવના કાઢામા લેપ કરવો ૧ નાસા રક્ષા ઉપર–તેના અરક લગાડવો. ૨ નેત્રરોગને–ત્રીફળામા આપવો. ૩ આખોમાઆવેલા ફુલને–મધ અથવા ઘી દીવા હેઠળના કદ્નારસમા ઘાસી અંજન કરવુ ૪ કાસ રોગને–ગાયનુ ઘી તથા મરી અથવા પીપરમા આપવો. ૫ સ્વાસને–રીંગણીના ફુલો તથા ઘીમા ૬ સ્વરભંગને–મધ તથા પીપરમા લેવુ ૭ છાતીના શુળ ઉપર–નાગરવેલના રસમા. ૮ મોડસી ઉપર–કાગદી લીંબુના રસમા ૯ અજીર્ણને–આમળાના ચુર્ણમાં ૧૦ સગ્રહણી ઉપર–સુંઠ અને ઘીમા ૧૧ ખસ વગેરેને–તેલમા. ૧૨ મેહને–ગોળમા ૧૩ કુસ્ટરોગને–લીંબડાની પાંચ અંગનીસાથે. ૧૪ મધુને–ઘીમા ૧૫ જ્વરને–આપમાના ઊકાળામા ૧૬ વાયુને–તળસીનો રસ તથા ઘીમા ૧૭ પીતને–આવના ઘીમા ૧૮ કફને–ગોળ અને સુંઠમા ૧૯ અજર અમર થવાને–એક રતીથી એક તોલાસુધી એક વરસ પોતાનુ મુત્ર, બકરીનુ મુત્ર, સુંઠ, ગાયનુ દુધ, ઘી એમા આપવુ ૨૦ ૨૧ ફુલ ન આવતો હોય તો–તે સ્ત્રીને કોરકંદનુ મુળ તથા ઘીમા આપવો ૨૨ સ્વાસને–કાસવીંદાનો રસ અથવા આદાનો રસ તથા મધ એમા આપવો. વૃધ્ધપણુ ટાળવાને–હરડે, બેહેડે, આમળા, ભાંગરો, એનુ ચુર્ણ, ઘરખા ભાગે કરી તેમા એક વરસ આપવો ૨૩ માઠા રોગને–એક મહીનો આપવુ ૨૪ સર્વે રોગને છ મહીના આપવું ૨૫ એ ૧૮ અકાર કોઢ તથા જેહેર વીકાર ઉપર–ગંધક, પારો, નગોડના રસમા ઘોટી લગાડવો ૨૬ ગળત કુસ્ટને–ગંધકનુ તેલ લગાડવુ ૨૭ ત્રીવીધ જેહેર ઉપર–સાટોડીમા ૨૮ નેત્ર રોગને–ત્રીફળા, ભાંગરો, મધ તથા ઘીમાં ૨૯ શુધ્ધ ગંધક તોલા ૧૦ ભાંગરાના રસ તોલા ૨ એમા ઘોટી સુકાવવા. તેથી અરધ હરડેનુ ચુર્ણ તેમાં નાખી એકઠું કરી મુકવુ, તે ચુર્ણ મધ ઘીમા બે મહીના આપવુ, વૃધ્ધપણુ દુર થઈ શક્તિવાન થશે ૩૦ કોઢ ઉપર–તેલમા આપવુ અંગ ઉપર ઘડ પાણી ઢાળતા જવી ૩૧ ગંધક ૧૬ તોળા ત્રીકટુ ૩ ચુર્ણ કરી લુગડા ઉપર પાથરી તેનો કાકડો કરી તેલમા એક પહોર પલાળી મુકવો. પછી તે કાકડો

ચોપીયાથી ઊંધો ઝાલી સળગાવવો તેનુ તેલ પડે તે મુકવું; તેમાથી તેલ ત્રણટીપા તથા શુદ્ધ પારો ૧ વાલ એકઠાં ઘોટી ગોળી કરવી તે આપી હોય તો કાસ, સ્વાસ, અરશરોગ, સંગ્રહુણી, આમ એવોને દુર કરેછે. ૩૨ પ્રથમ વમન તથા રેચ વગેરે પાંચ ઉપાયો કરી શરીર શુધ્યે થયા પછી, ગંધકનુ ચુરણ, એરંડીયુ, તથા ત્રીફળા. તથા ગોળમાં અથવા પારાનુ ભસ્મ ૧ માસાનીસાથે આપવું તેનો ગુણ અરશ, ભગદર, દતરોગ, મંદદષ્ટી તથા ધાતુક્ષય યે રોગ દુર થઈ જવાની પ્રાપ્તી થાયછે, તથા દીવ્ય દૃષ્ટી થસે, તથા દાંત મજબુત થસે. એક તોલા ખંડીત થયાવીના લીધો હોયતો લેણારાના મુતરથી તાંબાનું સોનું થસે ૩૩ સરવરોગને—આકડાનુ દુધ વ થુહી ક્ષીર તેમાં લુગડું પલાળવુ પછી ગંધકનુ ચુરણ માખણમાં ઘોટી તે લુગડાને લેપ કરી કાકડો કરવા પછી કાકડો દીવાઊપર સળગાવી પ્યાલામાં ઊંધો રાખવો જે ઘી હેઠે પડે તે અનુપાનની યોજના કરી આપવું ૩૪ કોઢ વગેરે રોગોઊપર—ગરમાળાના મુળના રસમાં ગંધક ઘસી લેપ કરવો અથવા ૧ તોલા ગંધકનુ ચુરણ તેલમાં પીવું અને મરી તથા તેલ તથા આઘાડાનો રસ એકઠા હલાવી અંગે ચોળી તડકે બેસણીં બપોરે તથા રાતે છાશભાત ખાવો, જાગરણ કરવુ, સવારે ભેસનુ છાણ લગાડી થંડ પાણીયે નાહાણીં.

ઘોડાચોળીની માત્રા—વાતશુળ, કાસ, સ્વાસ, રાજયક્ષમા, એટલે ક્ષય એઊપર—૧ ગોળી—આદાનો રસ તથા પીપર તથા મધમાં આપવી, અથવા મુળાના પાનના રસમાં ૧ વલી પલીતરોગને—મધમાં ૨ જવર તથા શુળને—સરગવાના મુળના રસમાં તથા ગાયના ઘીમાં ૩ અજીરણને—દહીંના નીતરેલાં પાણીમાં અથવા નગોડના રસમાં ૪ તાઢીયા તાવઊપર—કમળના પાનના રસમાં અથવા કમળબીમાં ૫ પાંડુરોગને સાટોડીમાં ૬ નેત્ર રોગને—તીલપરણીને રસમાં અંજન કરવું ૭ પીત જવરને—જીરૂં તથા સાકરમાં ૮ વીશને—ચોખાની ધોવણમાં ૯ અસ્તીગતવાયુને વજ તથા દેવદાર તથા કોસ્ટ એનાઊકાળામાં ૧૦ પુરશાતણ આવવ સારૂં—ગોમુત્રમાં ૧૧ વીરેચનને—આદાના રસમાં ૧૨ હરસને જાયફળમાં ૧૩ છોકરૂ થાવાને—પુત્રજીવીના રસમાં ૧૪ સાપના વીશને—સીરસવૃક્ષના રસમાં—અથવા ગાયના ઘીમાં કીંવા તાંદુળજાના રસમાં અથવા લીંબુના રસમાં લેપ કરવો. ૧૫ વાયુથી કેડ ઝલાણી હોયતો તેહને—વજ તથા અજમામાં આપવી ૧૬ સ્વાસ કાસને—અરડુસાના રસ તથા મધમાં ૧૭ જવરને તળસીના રસમાં અંજન કરવુ ૧૮ નીત્ય જવરને—કુવારના રસમાં ૧૯ રાતઅંધાને સ્ત્રીના દુધમાં અંજન કરવુ. ૨૦ અજીરણ જવરને—ભાંગરાના રસમાં ૨૧ બીજા તાવને—આમળાનીસાથે ૨૨ પીતજવરને—જીરાનીસાથે. ૨૩ દાહાયુક્ત પીતજવરને—આમળાની સાથે ૨૪ વાતશુળને ત્રીકટુના ચુરણમાં ૨૫ સરવ શુળને—સરગવાનો રસ તથા મધ તથા ઘીમાં આપવી. અથવા કાંગચા તથા શરપુખાનો રસ અથવા સુવા તથા ઘીમાં આપવી. ૨૬ મોટી વ્યાધીને પીપરના ચુરણમાં ૨૭ કાસને થંડા પાણીનીસાથે ૨૮ પીનસ તથા કર્ણ રોગ તથા માથાનો રોગ તથા અરધ

સીસી એ કરશોળીપર-અથફળની સાથે આપવી ૨૯ દાંતની ખરીઉપર-વાવડીંગના ચુરણમાં ગોળી વાળી ફરી ગોળી કરી દાતોના હેઠે રાખવી ૩૦ પ્રસુતી વાયુને-તુલસીનો રસ તથા મધ તથા કુવારનો રસમાં અથવા બીજુ અનુપાન પોહો આપવી ૩૧ સંગ્રહણીને-જાયફળ અથવા સેસનુ મુળ અથવા ખસનુ નીતરેલુ પાણી તેમા આપવી ૩૨ અતીસારને-ગોમુત્રમાં અથવા દહીંમા ૩૩ ઊલટી થવાને એરંડીયાના બીજનીસાથે ૩૪ ઝેહેરને પીપર અથવા અરડુસામાં ૩૫ મંદાગ્નીને-ટંકણખાર અથવા કાસવીંખ્યાના રસમાં ૩૬ ઊર્ધ્વસ્વાસને-ત્રીફલામા ૩૭ બુધીસારી થવાને-બ્રામ્હીના રસમા ૩૮ રોગ નથાય એવી ઇછા છે તેને નીત્ય ખાવી ૩૯ વળી પળીત રોગને-કુપીલીના રસમા અથવા મધમાં ૪૦ કાંતીવધવાને-પાનના બીડામાં ૪૧ માથાની પીડાને મીઠું અથવા જવખારમાં ૪૨ તાડીયા તાવને-ધતુરાના બી અથવા જીરાની સાથે ૪૩ સનીપાતને અજમાનીસાથે ૪૪ પંચગુલમાને-મીઠી કુધીના રસમાં અથવા નગોડના રસમાં અથવા સુનામા ૪૫ વાયુને-ઘીમા અથવા બકરીના દુધમા ૪૬ મુખરોગને-કોરડાની સાથે ૪૭ સરવ વાયુને-ત્રીફળામા અથવા ભાંગરાના રસમાં અથવા આસધ તથા મધમા અથવા અજમોદ તથા ભાંગનીસાથે ૪૮ ઉદર વાયુને-કોથલીના મુળમા ૪૯ પ્રમેહને-આપના દહીંમા અથવા સોકોહોળાના રસમા ૫૦ ધાતુવીકારને-ગોખરૂમાં ૫૧ ધાતુવૃદ્ધિને-ઘીમા ૫૨ પરૂવાળા પરમાને નગોડના રસમાં અથવા બકરીના મુત્રમા ૫૩ તણખીયા પરમાને-સોપારીના રસમા ૫૪ સુંખડાને-ગોળમાં ૫૫ રેચથવાને એરંડીયામાં ૫૬ વીછીના ઝેહેરને-આદાના રસમાં લેપ કરવો ૫૭ પરસેવો ઘણો આવતો હોયતો-ભાંગરાના રસમાં ૫૮ ખર એટલે પોળી છાસ જેવી પેશાબઆવતી હોયતો-બકરીના દુધમા ૫૯ ભુતનાવળગાડઉપર-હીંગુના રસમાં, અથવા નગોડના રસમાં અંજન કરવુ ૬૦ પીતને-આમળા તથા સાકરમાં ૬૧ ઊદરને-ત્રીફલાનુ ચુરણ તથા એરંડીયામા ૬૨ જવરને તથા ઉંઘમાં બળતરા થાયછે તેહેને-ચીપટીના રસમા ૬૩ સોજાને કાંદાને-રસમાં અથવા ભાંગરાના રસમાં અથવા સાવરીના રસમા ટીંપા અળશીનીસાથે આપવી ૬૪ પાંડુરોગને-વરધારાની સાથે અથવા વોસામાટીમા ૬૫ આંખો દુખવા આવેછે તેઉપર-કોથમીરસ્વાની સાથે ૬૬ રક્ત આવવાને-નાગરવેલના રસમા ૬૭ સરવ પ્રકારના ઊદરોને-પીપળીના રસમાં ૬૮ પીતવાયુને-ઘીરૂ તથા મધમાં ૬૯ ધાતુસ્તંભનને વછનાગ અથવા અજમો અથવા આકડાની સાથે ૭૦ દુરથ પીને-અંબાના રસમા ૭૧ ગર્ભધારણ થવાને-ઓપીનકન, તવખીર અને સુંઠ એહેનીસાથે અથવા ગોખરૂસાથે ૭૨ કુમીવીકારને-કરંજની ભાજીની રસમા ૭૩ શરીર બળવાન થવાને-કુપીલીના રસમા ૭૪ મલબધ્ધ મરવાને-નાગરમોથના રસમાં ૭૫ સ્વર સારૂ થવાને-પાનના બીડામાં ૭૬ કંઠરોગને-હીંગુના રસમાં ૭૭ ખસને-ગોમુત્રમાં લેપ ૭૮ સુતીને-ભાંગરાના રસમાં આપવી, તથા લેપ કરવો ૭૯ બચોળીના ઝેહેરને-પાણીમાં આપવી તથા લેપ કરવો ૮૦ આમસુળને-સુરમાંધીંગીમાં ૮૧ દાદર વગેરે રોગોના-પાણીમાં લેપ કરવો. ૮૨ નેત્રરોગને-વડના પાનનો રસમાં અંજન કરવું ૮૩ દરસને-આપના રસમાં ૮૪

કુતરાના જેહેરને-તાંદુળજાના રસમાં ૮૫ કોઢને-ગળોમાં અથવા ગોમુત્રમાં ૮૬ સ્તંભનને-નાગરમોથના રસમાં ૮૭ મુત્રકૃછને-ભાંગરાના રસમાં ૮૮ પ્રલાપને-પાણીમાં ૮૯ ઉન્માદ વાયુને-ચંદનખટવાના રસમાં ૯૦ વમન થવા સારૂં-ભાંગરાના રસમાં આપવી.

જસ્તભસ્મ-નેત્રરોગને-ગાયના જુના ઘીમાં અથવામાખણમાં અથવા વાસી થુંકચા અંજન કરવું ૧ પ્રમેહને-બીડામાં ૨ અગ્નીમંદને-અરણીના રસમાં ૩ ત્રીદોશને-ત્રીસુગંધનીસાથે ૪ પીતજવરને-ખારેક તથા ચોખાનો હીમ તેની સાથે ૫ તાઢીયા તાવને-લવીંગ તથા અજમાની સાથે ૬ રકતઅતીસાર ઉપર-ખજુર તથા ચોખાનો હીમ તેની સાથે ૭ અતીસારને-જીરૂ તથા સાકરમાં ૮ ઊલટી ઉપર જીરૂ તથા સાકરમાં ૯ એકલા અતીસારને તથા પાણી જે પડે છે તે ઉપર-જીરૂ તથા સાકરમાં ૧૦ શુળને-લવીંગ, અજમો, જીરૂ તથા સાકરમાં આપવુ ૧૧ ઝાડો કબજ થયો હોય તો-અજમામાં અથવા ઉન્હા પાણીની સાથે ૧૨ સર્વ પ્રમેહ ઉપર-ભેસના માખણમાં ૧ વાલ માત્રા આપવી, તે ઉપર પથ્ય ઘી તથા ગહુંવીના બીજુ કાઈ ખાઉં નહી ૧૩ આમવાયુને-લવીંગ તથા અજમામાં ૧૪ ઉદ્રસને-મધ તથા પીપરમાં ૧૫ અજીરણ ઉપર-લવીંગ તથા અજમો અને ઉન્હા પાણીના સાથે આપવું ૧૫.

તામ્રભસ્મ -પરીણામશુળ, ઉદર શુળ, પંડુરોગ, જવર, ગુલ્મ, પ્લીહા, યકૃત, ક્ષય, અગ્નીમંદ, મેહ, હરસ, સંગ્રહણી-એ રોગ ઉપર અનુપાન યોજી આપવું.

પરવાળા ભસ્મ—જીર્ણજવર, સ્વાસ, કાસ, હેડકી, કોસ્ટગતવાયુ એ ઉપર મધ તથા પીપરમાં આપવું ૧ જવરને-કરીયાતું, કડુ હરડે, એમા આપવું ૨ પીતને-દૂધ તથા સાકરમાં ૩ ધાતુક્ષય ઉપર-પાકેલા કેલાંમા ૪ દુબળો થયો હોય તેને-પાનના બીડામાં ૫ તનખીયા પરમા ઉપર-ચોખાના ધુવણમાં તથા સાકર અથવા ત્રીફળા તથા મધમાં ૬ ધાતુપુસ્ટીઉપર-ઘી તથા સાકરમાં ૭ પ્રદર રોગને-ગાયના સેડ કઢા દુધમાં ૮ વાયુને તુળસીનો રસ, મધ તથા સાકરમાં ૯ પીતકાસને આદાનો રસ તથા સાકરમાં ૧૦ રાત અંધાને-ઉંદરની લીંડી તળસીના રસમાં ઘસી તેમાં ભસ્મ નાંખી અંજન કરવું ૧૧.

પારાનુભસ્મ—એ ચણોઠીભારથી તે ચાર ચણોઠીભાર સુધી મરીનો ભુકો તથા ઘી એમાં અથવા પીપર અને મધમાં અથવા ઘી તથા મધમાં આપવું. સર્વરોગ દૂર થાય છે ૧ પીતને-ધોયલ સાકર તથા ગાયના દુધમાં ૨ વાયુને-પીપરમાં ૩ શ્લેશ્મવીકારને આદાના રસમાં ૪ જવર ઉપર દાડીંગા લીંબુના રસમાં ૫ રક્તવીકાર ઉપર-મધમાં ૭ અતીસાર ઉપર-દહીમાં ૮ પથ્ય ગાયના દુધમાં અરધો અરધ પાણી નાંખી ઉકાળવું તે પાણી બળે એટલે ઠંડ કરી તેમાં સાકર અથવા ખાંડ નાંખી નીત્ય પીવુ. સળેખમ તથા દુસ્ટકફ એને મરીનો ભુકો ઘી તથા ગોળમા આપવુ પથ્ય ચીકણુ તથા ઉન્હુ એઉ અન્ન તથા દહી ખાવું ૯ કામ ઉત્પન્ન થવાને તથા ખ ઘેજને-અડદનો લોટ તથા ભોંકોલ્હાનુ ચુરણ થયા જેઠીમધનુ ચુરણ

એ ત્રણે સાકર તથા દુધમાં અથવા ઘી તથા મધમા આપવા ૧૦ પીત્ત, ભ્રમ તથા તરીપા તાવ એ ઉપર મોથ, અભેય, રતાજળી, ધાણા, વાળો એનો ઉકાળો કરી મધ તથા સાકરમા માત્રા લેઇ ઉપર ઉકાળો પીવો ૧૧ સ્વાસ, કાસ, કફ, રક્તપીત એને-નરાખ, અરડુસો, હરડે, એના ઉકાળામાં આપવુ ૧૨ મેહવૃદ્ધીને-વાસી પાણીમા મધ નાંખી પીવુ અથવા ભાતના ઓસામણના આપવુ ૧૩ સર્વરોગ ઉપર-સુઠીવાદી વરગનો ઉકાળો કરી તેમા આપવુ ૧૪ રતુપ્રાસ થવાને તથા શુળને તથા રક્તગુલ્મને-કાળા તળનો ઉકાળો કરી તેમા ભારગમુળ ત્રીકટુ, હીંગ એનુ ચુરણમા ગોળ નાખી એમા આપવુ ૧૫ સર્વ રોગોને તેતે રોગ ઉપર કહેલુ અનુપાન પોણ આપવુ ૧૬ પારાના ભસ્મને પથ્ય શાધાહુણ, અમૃત, ધાણા, જઈ, આદુ, તાંદળજો, રેંગણ, પરોળ, પાણી, ગહુ તથા ચોખા જુના, ગાયનુ ઘી તથા દુધ તથા દહી, દાસેઘક, સુગરસ, કુપોરક અપથ્ય જગલીવેગણ, બીલીનુ ફળ, કોહોળુ, વાહાળાકરચા, કારેલા, અડદ, મસુર, વાલ, કળથી, સરસ, મીઠુ, તલ, અનુપમાસ, ખાટુ અનાજ, કેળના પાન ઉપરજમવુ, કાશાનુવાસણ, ચોળ વીકાર કરે એવા પદાર્થો, તીખુ, ઉન્હુ, કાકરી, બોરા, કલીંગ, કરવદા, કેરા, ઉજાગરવન, સ્નાન, નીસીધ પદાર્થ.

રૂપાનુ ભસ્મ—બળતરા થતી હોય તો-સાકરમાં આપવુ. ૧ વાત પીતને ત્રીફળામાં ૨ પ્રમેહને-ત્રીશુ મધના ચુરણમાં ૩

રસ કપુર—એક ચણોઠી ઠીવા બે ચણોઠી જુના ગોળમા આપવુ સર્વ રોગ ઉપર અનુપાન પોણ આપ્યુ હોય તો રોગ દુર કરેછે પણ ૧ તોલાને એક સેર આયનુ ઘી નાંખી પકાવવો, પછી કાઢી લેઇ ખલ કરી સુકવો, તેમાથી એક ચોખા જેટલી માત્રા આપવી, સંધી રોગ પણ મટસે પથ્ય દુધભાત તથા પાનનુ બીડ

રસ સીદુર—એક ચણોઠી અથવા બે ગજ઼ તથા ચાર સુધીઆપવો. વાત પ્રમેહને મધ તથા પીપરમાં આપવો ૧ પીત પ્રમેહને ત્રીફળા તથા સાખરમાં ૨ સ્વાસ કાસ, શુળને, ત્રીકટુ તથા ભારંગમુળના ચુર્ણમા મધ નાખી આપવો ૩ રક્તવીકારને-હળદર તથા સાકરમાં ૪ કુરોગ તથા કમળો તથા અગ્નિમંદ એને ત્રીકટુ, ત્રીફળા, એમા આપવો ૫ અગ્નિમંદ તથા બાંઠોસર તથા છાતીનો રોગ એને પીપર, પીપળામુળ, હરડે, સંચળ, એમાં આપવો. ૬ મુત્રકુછને-ચીકણજીત એલચીદાણા. સાકરમાં ૭ ધાતુવૃદ્ધીને લવંગ, કેશર,જાવ ત્રી,અકલકરા પીપર, ભાગ,૫॥ કપુર ના ભાગ રસ સીંદુર ૧ ભાગ એ મેળવા કરી આપવો. ૮ સર્વ જ્વરને-સવીંગ, સંચળ, હરડે, એમા આપવો. ૯ રેચ થવાને સચળ, તથા ત્રીફળામાં ૧૦ ધાતુવૃદ્ધીને-લવીંગ, કેસર, નાગરવેલનુ બીડુ એમા આપવો. અથવા ગોકોળાના ચુર્ણમાં આપવો. ૧૧ ઊલટીને-બાંમ તથા અજમોદમા ૧૨ પેટ દુખવા ઉપર—સંચળ, હળદર, બાંમ, અજમામા ૧૩ કમી રોગને પળાસ બી, ૨-૪ વાલ. ગણ જુનો ૪-૮ વાલમા ૧૪ સર્વ અતીસારને અફીણ, લવીંગ, તથા બાંમમાં ૧૫ અગ્નિ

મંદને સચળ તથા અજમોદમાં ૧૬ પુષ્ટીથવાને ગળોના સત્વમાં ૧૭ સર્વ રોગોઉપર અનુપાનયોજી આપવો, રોગ નાશ પામેછે. ૧૮ પથ્યાપથ્ય પારાના ભસ્મ પ્રમાણે કરવું, વાયુને–મધ તથા પીપરમાં. ૧૯ કફને–ત્રીકટુ તથા ચીત્રકમાં. ૨૦ પીત્તને સાકરમાં. ૨૧ વૃણુને–ગુગળમાં. ૨૨ ફરી પુષ્ટી સારૂ–ચાતુરજાત, ત્રિફળા, શાલ્મલીપુરૂપ વૃત, કાંતા લલાટ ભરણુ, (કેશર) એમાં આપવું.

લોહ ભસ્મ–૧ ચણોઠી અથવા બે ચણોઠી ભાર આપવું વલીપલીત ઉપર-ત્રિફળામાં ૧ ધાતુના રોગને ત્રીકટુ ભારંગમુળ. મધ એમાં આપવું ૨ શ્લશ્મા રોગને પીપર તથા મધમાં. ૩ રક્તપીત્તને-ચાતુરજાતનુ ચુર્ણ તથા સાકરમાં. ૪ બલ વૃદ્ધીને–સાટોડીનુ ચુર્ણ તથા ગાયના દુધમાં. ૫ પંડુ રોગને-સાટોડીના ઉકાળામાં. ૬ વીસ પ્રકારના પ્રમેહોને-હળદર, મધ અથવા પીપર, તથા મધમાં ૭ મુત્રકછને-સીલાજીતની સાથે ૮ પાંચ પ્રકારના કાસને–અરડુસો, પીપર,દરાખ, મધ, એમાં ગોળી કરી આપવો. ૯ત બોલનીસાથે લીધો હોય તો અગ્નિ પ્રદીપ્ત કરસે, તથા ધાતુ અને કાંતી વધારશે. ૧૦ ઓસડોના ઘણા રસ નાંખી તેમાં કાંજળી યુક્ત કરી, સારૂ ગજપુઠ આપી ઉત્તમ ભસ્મ કરવું. એટલે શરીર લોહ પ્રમાણે થશે તે ઉપર અપથ્ય–કોહળુ, તલનુ તેલ, અડદ, રાઈ, મદ્ય, ખાટા પદાર્થો, દાળ, અનુપમાંસ, જે પદાર્થોનુ પ્રથમ અક્ષર, ક, છે તેવા પદાર્થો, માછલાં. જીવક, વેંગણ, તીખું એવા પદાર્થ વરજ કરવા તથા ઘણું વ્યાયામ કરવું નહી.

લોકનાથ માત્રા—બે અથવા ત્રણ વાલ માત્રા ૨૦ અથવા ૩૦ મરીના દાણાનુ ચુર્ણ કરી તેમાં મેળવી મુકવી વાયુના રોગને ઘીમાં આપવી. ૧ પીત રોગને–માખણમાં આપવી ૨ કફ રોગને–મધમાં આપવી. ૩ અતીસાર, ક્ષય તથા અરૂચી તથા સંગ્રહણી તથા દુબળાપણુ, અગ્નિમંદ ઉદ્રસ, સ્વાસ, તથા ગુલ્મ, એ રોગ ઉપર ઘણી ઉપયોગી છે ૪ એ માત્રા લેઈ તે ઉપર ઘી લગાડેલ ભાતના ત્રણ કોળીયા લેવા, પછી ખાટલા ઉપર જરાવાર ચીતુ સોવું. અરૂચીને–ધાણા ખાંડી તે ઉપરના ફોતરાં કાડી શેકવા અને તેમાં સાકર મેલવી તે ચુર્ણની સાથે માત્રા આપવી. ૫ જવરને–ધાણા તથા ગળોના ઉકાળામાં માત્રા આપવી. ૬ રક્તપીત્ત, તથા કફ તથા સ્વાસ, કાસ, તથા સ્વરભંગ, એ રોગો ઉપર વાળો, તથા અરડુસાના ઉકાળામાં મધ તથા સાકર નાંખી માત્રા આપવી. ૭ નીદ્રા ન આવતી હોય તથા અતીસાર સંગ્રહણી અને અગ્નિમંદ એ રોગો ઉપર–થોડીક ભાંગ સેકી તેના ચુર્ણમાં મધની સાથે માત્રા આપવી. ૮ શુળ તથા અજીર્ણને–સંચલ તથા હીમજ તથા પીપરના ચુર્ણમાં માત્રા મેળવી ઉન્હા પાણીના સાથે આપવી. ૯ જવર ઉપર–મધ તથા પીપરમાં આપવી. ૧૦ પેટમાં ઢાળા પડખે ગાંઠ થાયછે.તે ઉપર-તથા વાતરક્ત, ઉલટી, હરસ અને રક્તપીત્ત ઉપર દાડમના ફુલના રસમાં આપવી. ૧૧ નાકમાંથી લોહી પડતુ હોય તો તેને ધરોના રસમાં તથા સાંવરસીંગ ઘસી તેમાં માત્રા નાંખી નાસ આપવો ૧૨ ઉલટી તથા હેડકીને બોરના ઠળીયા માયલો મગજ તથા પીપર તથા મોરના પીછાનુ ભસ્મ તથા માત્રા એ સર્વ એક ઠેકાણે કરી તેમાં સાકર તથા મધ મેળવી આપવી. ૧૩ સર્વ રોગો ઉપર અનુપાનની યોજના કરી આપવી. એટલે રોગ દુર થસે.

વજ્ર ભસ્મ—સુખની ફુરસ થીને- કપુરની સાથે આપવુ ૧ પુષ્ટીથવા-અશ્વ અથવા દુધનીસાથે. ૨ પ્રમેહને- તુળસીના પાનનીસાથે ૩ પંડુરોગને-ઘીમા ૪ ગુલ્મ રોગને- ત્રકળુનીસાથે ૫ રક્તપીત્ત તથા ઊર્ધ્વ સ્વાસને- હળદરમા ૬ અલબુધ્ધિને- મધમા ૭ પીતને-સાકરમાં ૮ અંપેજને- નાગરવેલને પાનમા. અથવા કસ્તુરીમા ૯ અમિમ ક્ને-કસ્તુરી તથા પીપરના ચુરણમા અથવા કબાબચીનીના સાથે.૧૦ ફુરસ થીને-ચંપાના ફુલના રસમા ૧૧ સર્વ પદ્મ એટલે પાપણીઓના રોગને-ખેરના ઝાડના ઊકાળામા ૧૨ અજીરણને-આમળાની સાથે અથવા સોપારી સાથેઝાડી તાવને-માખણનીસાથે.૧૪ વાતરોગમાં લસણની સાથે ઢાહુઊપરની લુનારસમા૧૬ કુસ્ટ રોગને-સમુદ્રફળમા અથવા નમોઠના રસમા ૧૭કુબડાપણાને આપાડાના મુળમા ૧૮લીંગ વૃધ્ધિને-લવીંગ તથા સમુદ્રફળ નાગરવેલનારસમાં ઘસી લેપ કરવો ૧૯ વસીકરણને-ગોરોચન તથા લવીંગમાં તીલક કરવો ૨ આધા સીસીને-એર ઢાનું મુળ તથા લવીંગ એની સાથે ઘસી લેપ કરવો ૨૧ પ્લીહા રોગને સવાગીનાસાથે ૨૨ વાયુને અજમાનીસાથે અથવા આસંધનીસાથે ૨૩જલોદરને-બકરીના દુધમાં ૨૪ છોકરા થવાને-કાતમા અથવા બધીઠીના દુધમા ૨૫ આકડીના રસમાં ચીકુ હોય તો ના મરણનો ભય થાવછે, ૨૬ મસ્તકરોગને-અઘાડાના રસમા ૨૭ ધાતુના વીકારણીપર-જાયફળ,જાવ ત્રી તથા લવીંગની સાથે આપવુ ૨૮ કેડની પીડાને-જાયફળ તથા આસગંધમા આપવુ ૨૯ જેહેરખાજ એટલે નાડી મરણને-નાગરવેલના પાનસાથે ૩૦ પેટની ફુગાવ ઉપર-હરડાનીસાથે ૩૧ વાતગુલ્મને-છાસમા ૩૨ હરસને-સીયુકા પાનમા ૩૩ વાઈ આવેછે તેહને-લસણના તેલમાં નાસ આપવો. ૩૪ સ્વાસને-જાયફળ, લવીંગ, મધ, એનીસાથે ૩૫ શરીર બળવાન થવાને- તુળસીના રસમાં ૩૬

ત્રીવજ્ર ભસ્મ—ચીતના થાવાને-જાયફળની સાથે ૧ પીતને- ઘીમા ૨ ધાતુ પડછે તેહને. નાગરવેલના પાનમા ૩ ભુક લાગવાને- પીપરમા ૪ શુળને-અજમાની સાથે. ૫ કોસ્ટગત વાયુને તથા નળવાયુને પણ-અજમાની સાથે ૬ પરમાને- કુવારનો રસ તથા તજમાં ૭ છાસ જેવી પેશાબ આવેછે તેહને-કુવારના રસમાં

શીળાજીત—એલચીદાણા તથા પીપરમા ૧ માસ ખાદુ હોય તો મુત્રકૃછ, મુત્રરોધ, પ્રમેહ, ક્ષય, એ રોગનો નાશ કરેછે.

સુવર્ણ ભસ્મ—બળતરાને- કઢમા આપવું ૧ સ્ત્રીનો સંગ કરવો હોયતો- ભાંગરાના રસમા ૨ શરીરમા શક્તિ આવવાને-દુધમા ૩ નેત્રરોગને-સારાઠીમા ૪ વૃદ્ધપણુ તથા વ્યાધી દુર થવાને- ઘીમાં ૫ બુધ્ધિની વૃધી થવાને-વજની સાથે ૬ કાંતી વધવાને કેશરનીસાથે ૭ રાજ્યક્ષ્મા રોગને-સેકમા દુધમા ૮ વીસને- નીરવીશ સાથે ૯ ત્રીદોશ તથા ઊ માદને-મુરુ, લવીંગ તથા મરીનાસાથે ૧૦ શુધ્ધ સુવર્ણના અનુપાનો-મધમા અથવા પાણીમા ઘસી આપવું ઘણો લાભ કરશે ૧૧ ઉંદરવીપર સોનાના વરખ મધમા ચોટી આપવો. ૧૨ સર્વ વ્યાધીને-સર્વોસઘીમાં આપણી ૧૩ મદની પીડાઊપર-મધ, આમળા, સુવર્ણ ભસ્મ એકઠુ કરી આપવું ૧૪ લક્ષ્મી પ્રાપ્ત થવાને-પદ્મકેશરની સાથે આપણી ૧૫ આયુશ વધવાને- શાખ પુસ્પીમાં ૧૬ છોકરા થવાને- બીદારી કદમા ૧૭

હરતાળભસ્મ—૧ વાતરક્ત તથા કુસ્ટાદીરોગ એને ગળોના ઊકાળામાં અથવા ચુરણમાં આપવું. ૨ સર્વે રક્તવીકારને-હળદરનીસાથે ૩ અપસ્માર વાયુને-વછનાગ તથા જીરામાં. ૪ જળોદરને-સમુદ્રફળમાં ૫ ભગંદરરોગને,તથા ફીરંગોપદંશ, વીસાપમંડળ, ચળ, ખસ, વીસ્ફોટક, વાતરક્ત-એ રોગને સાકરકોળાના રસમા આપવું. ૬ તે માત્રા ૧ ચોખા જેટલી અથવા બે ચોખા જેટલી આપવી. જવર, ક્ષય, પંડુરોગ એને સાકરમાં આપવી. આપ્યા પછી તરત પથ્ય આપવું. ભાત, ગાયનુ દૂધ, ધોયલ સાકરનુ બુરૂ, અલ્પ ભોજન કરવું, પાણી ઘણુ પીવું નહીં, રાબમા દૂધ નાંખી પીવું, સાંઝે મોળી ખીચડી ખાવી, સાકર ખાવી. ૭ વાયુ, શુળ, સુવારોગ એને આદાના રસમાં આપવી. પથ્ય ઘી, ખીચડી અથવા ગાયનુ દૂધ. માત્રા લીધા પછી ૪ ઘડી સુધી પાણી પીવું નહીં. અશક્તને ઉન્હુ કરેલ પાણી ઠારીને આપવુ .શનીપાત અરધાગવાયુ,વાયુગોળાને એજ અનુપાનમાં આપવું૮ નબળા માણસને-જાયફળનીસાથે. ૯ રકતપીતીને-હળદરની સાથે.૧૦ક્ષયને-નાગરવેલના પાનમાં. ૧૧વીર્યવૃદ્ધીને-નાગરવેલના પાકેલાં પાનમાં.૧૨ ઉર્ધ્વસ્વાસને હરડેની સાથે. ૧૩સુસ્તીઉપર-સુ ઠની સાથે.૧૪દુર્ગંધીને-ચ પાના ફુલમાં અથવા સુગ ધી પદાર્થોની સાથે આપવી. ૧૫ વાયુને-આદાના રસમાં. ૧૬ પ્રમેહને-તુળસીના રસમાં. ૧૭ જલોદરને-બકરીના મુતમાં. ૧૮ સરદીને-કેસર તથા જાવ ત્રીના સાથે. ૧૯ અફીમ દને-મધ તથા પીપરમાં. ૨૦ કાસક્ષયને-સાકરની સાથે. ૨૧ બંધેજને-લવીંગ તજ, તથા કપુરની સાથે. ઉતાર નીંબુ ૨૨ અઢારકુષ્ટ ઉપરનીરગુંડી સાથે. ૨૩ કામવૃદ્ધીને ગાયના દુધમાં આપવું.

હીરકભસ્મ—૧ કોડઉપર-ખેરનીછાલના ઉકાળામાં આપવું. ૨ વાયુને-આદાનો રસ તથા મધમાં. ૩ કાસ, કફ, સ્વાસ, એને અરડુસો, મરી તથા પીપરમાં આપવું.

હીંગળો-ચસુવારોગને-૧ ચણોઠીભાર માત્રા ગોમુત્રમાં આપવી. ૨ પુસ્ટીને મધ તથા ઘીમાં. ૩ પરસેવો ઘણો આવતો હોય તો સાકરમાં આપવો. ૪ ક્ષયઉપર કેશર બે ચણોઠીભાર જાવ ત્રી બે ચણોઠીભાર, સાકર ૪ માસા અને માત્રા ૨ ચણોઠીભાર એપ્રમાણે આપવી. ૫ સર્વે રોગને અનુપાન યોજી આપવી.

હેમગર્ભ—૧વાયુને-સરગવાના છાલના રસમાં ૨ કફને-આદાના રસમાં ૩ સર્વે રોગોને-મધ તથા પીપરમાં ૪ જવરને-વ્યાઘ્રીના રસમાં.

ગળો તથા તેનુ સત્વ—૧ વાલથી તે ૧ માસા સુધી આપવું. ૧ વાયુને-ઘીમાં આપવુ. ૨ બંધકોસ્ટને-ગોળમાં. ૩ પીતને-સાકરમાં. ૪ કફને-મધમાં. ૫ વાતરકતને-એરંડાયામાં. ૬ આમવાયુને-સુંઠનીસાથે ૭ જવર, વાતરકત, પંડરોગ, જીર્ણજ્વર, ઊલટી, અરૂચી, આર્શરોગ, કમળો, પીત્ત, પ્રમેહ, કાસ,

સ્વાસ, હેડકી, ક્ષયરોગ, બળતરાયુક્ત મુત્રકૃછ, રક્તપ્રદર, પ્રમેહરોગ એ રોગોઉપર જે જે અનુપાનો કહેલા છે તેની યોજના કરી આપવુ ૮ વળીપળીતરોગને– બળોદ ચુરણ નીત્ય બે ટાંક આપવુ ૯ સર્વ મર્મસ્થાનના રોગોઉપર–છાશમા આપવુ ૧૦ સર્વ વ્યાધીને– પકા પાણીમા ૧૧ કોઢ ઉપર–જઅસી તળસના પાન ના રસમા ૧૨ ઉદરરોગ તથા ગુલ્મરોગને મુઠમા ૧૩ નેત્રરોગોને સેહના તાજા ઘીમા. ૧૪ કાળા કેશ થવા સારૂ–ભાગરાના રસમા ૧૫ અફીમ ફને–સુઠીના સાથે ૧૬ ધાતુસ્ત્વભન ઉપર– ગળોના પાથ પ્રમાણે ચુર્ણ કરી આપવુ

ત્રીફળા—હરડે ૩ ભાગ, બેહડા ૬ ભાગ, આમળા ૧૨ ભાગ એનુ ચુરણ કરી તેને વાવડીંગ, ખેર, ભાગરો એની ભાવના આપી મુકવુ ૧ વળી તથા પળી તરોગને ૧ મહીનો આપવુ સારૂ શરીર થવાને ૭ મહીના આપવુ ૨ વૃધપણુ પ્રાપ્ત ન થવા સારૂ ૧ વરસ આપવું ૩ પ્રમેહ, વીસમજ્વર, મંદાગ્ની, રક્તપ્રદરરોગ, પીત્તરોગ, એ રોગ જશે ૪ નેત્રરોગોને મધ તથા ઘીમા. ૫ વાયુરોગને–તેલમા ૭ પીત્તને–ઘીમા. ૭ કફને–મધમા. ૮ બીજો પ્રકાર–ત્રીફળાના ચુરણમા વાવડીંગ, ખેર, ભાગરો, આખરો એના રસોની જુદી જુદી ૭ ભાવના આપવી પછી સરખા ભાગે સાકર મેળવી મુકવુ તે લીધુ હોય તો વળી તથા પળીત એ રોગ તથા સર્વરોગ જસે.

લસણ—સર્વ વાયુરોગો ઉપર સરસીયુ તેલ ૧ ભાગ, લસણ ૧, આદુ ૧, સીંધાલુણ ૧, એ સર્વ એકઠા કરી વાસણમા નાખી ૭ દીવસ તડકામા મુકવુ પછી કાઢી બીજા પાત્રમાં મુકવુ અને સવારે શક્તીપ્રમાણે ખાવા આપવુ, તથા મદ્ય, માંસ, ખાટા પદાર્થ, મીઠા પદાર્થો ખાવાની રજા આપવી અપથ્ય અજીરણ થાય એવી ખાણી નહીં, તડકો સેવો નહીં, ઘણુ પાણી પીવું નહીં, દૂધ તથા ગોળ ખાવો નહીં નળવાયુને–લસણની કળી પ્રમાણે કોરો કાઢી ઘીમા તળી રાતે સુવા વખતે ખાવો. ઉપર પાણી પીવુ નહીં

ચાત્રક—એ લાંબા પાનનો અથવા ગોળ પાનનો કારતક અથવા માગસર મહીનામા જંગલમા જઈ સારી જગ્યા ઉપરના હોય તેના મુળ લાવી તેનુ ચુરણ કરી મુકવુ, તેમાંથી ૩ માસાથી તે ૭ માસા સુધી લેવાના વજનનુ પ્રમાણ છે ૧ શરીર મજબુત થવાને ૩ મહીના સુધી આપવુ ૨ સર્વ વ્યાધી દૂર થઇ દીવ્ય શરીર થવાને એક મહીનો છાસમા આપવુ ૩ વળી પળીત, પંડરોગ, અપસ્માર, જળોદર, ભગંદર, હરસ, પ્રમેહ, કોઢ એ ઉપર સરસીયુ, ઘી તથા મધમા ૪ સર્વ વ્યાધી દૂર થઇ રૂપ સારૂ થવાને એક મહીનો ગોમુત્રમાં આપવુ ૫ બુદ્ધી સારી થવાને એક મહીનો મધમાં ૬ લીધુ ચુરણ કરી તેમા ત્રીકટુનુ ચુરણ સરખા ભાગે નાખી એક તોલા પ્રમાણે ઘી તથા મધમા સાત દીવસ સવારના આપવુ,

અને એકલું દૂધ પીઇ રેહવું, વલી પલીતરોગ દૂર થઈ ઘણી આયો ભોગવે એવી શકતી આવશે.

કુવાડીયો—૧તેના મુળનુ ચુરણ બકરીના મુત્રમાં ૪૯ દીવસ લેવું વાળકાલાં પાસે ૨ વીસ સાતા લીધુ હોય તો અગ્નીની ધાસ્તી રેહસે નહીં. ૩ ચોવીસ સાતા લીધુ હોય તો તે પુરૂષ થાકવાનો નહીં. ૪ પચીસ સાતા લીધુ હોય તો જળનુ ભય રેહસે નહીં. ૫ સર્વ રોગોઉપર છાસની સાથે લેવો. એ ઉપર પથ્ય ગાયનુ દૂધ તથા ભાત તેવીના બીજું કાંઇ ખાવું નહીં. એ અનુપાનો ગોવર્ધન ગ્રંથ માયલાછે.

કર્મવિપાક.

કર્મવિપાક એટલે—પુર્વ જનમના વીશે કરેલા પાપ કરમનો પરીણામ એવો કે બીજા જન્મના વીશે રોગ ઉત્પન્ન થાય છે, તે મટવા વાસ્તે દેવની પૂજા, શાંતી,જપ,દાન,બ્રાહ્મણભોજન તથા ઓસડ વગેરે ઉપાયો કહેલા છે. એ માટે કીયા પાપથી કીયા કીયા રોગ ઉત્પન્ન થાય છે તથા તે મટવાનો ઉપાયો શું છે તે લખું છું.

૧ બ્રહ્મહત્યા થકે, રાજયક્ષ્મા એટલે ક્ષય ઉત્પન્ન થાય છે, તેને મૃત્યુંજયનુ અનુસ્ટાન, સીવપુજા, તુળાદાન તથા નીત્ય સુવર્ણદાન કરવુ.

૨ બીજાનુ દ્રવ્યહરણ કરી હોય તથા કોઈ ભોજન કરતુ હોય તો તેને ઉઠાડવાથી વીશુચીકા થાય છે, તેણે દરીદ્રી લોકોને ઈછાભોજન કરાવવુ.

૩ પોતાના ગોત્ર માયલી કન્યા ભોગી હોય તથા સોનાની ચોરી કરી હોય તો પ્રમેહ, મુત્રકૃછ એ રોગ થાય છે. તેને સોનાનુ દાન કરવુ.

૪ શીવનુ દેરૂ પાડીયુ હોય તથા ધન, ધાન્ય હરણ કરી હોય તથા બીજાના માનભંગ કરે તથા અપરાધ ન છતાં દંડ કરે તો પંડુરોગ તથા કમળો થાય છે. તેને ભુમીદાન કરવું તથા સાકરનુ પાણી એટલે સરબત કરી ગરીબોને પાવું.

૫ બીજાને ભારે પીડા કરે તો શોફરોગ થાય છે. તેને જાસવંદીના લાખ ફુલ દેવ ઉપર ચઢાવવા.

૬ જાદુ કરી, કીંવા ઓસડો આપી ગર્ભ પાડયો તો જલોદર થાય છે, તે બાબત મારગમાં ધરમખાતે પાણીની પરબ મુકવી.

૭ હીંસા તથા નીંદા કરી છે તો નાડીવ્રણ થાય છે. તેને ઉભયતોમુખી ગાયનુ દાન કરવું (એટલે વાછરૂ અરધુ જણ્યુ છે તેવી ગાય.)

૮ બાળહત્યા કરી છે તો ગર્ભ પડે છે તથા વૃદ્ધી થાતો નથી, તેને દેવ તથા બ્રાહ્મણનો પુજા કરવી.

- ૯ વીશ્વાસઘાત કરવો તથા ખરાબ શબ્દ બોલવા બીજાનો છીદ્ર સેવો તથા અપરાધ વીના કોઈને કેદમા રાખવો તથા દ્વેશ કરવો તથા વગર અરથે રીસ કરવી, રસ વીક્રય કરવો તથા નીંદા કરવી તથા દેવ બ્રાહ્મણ ઉપર શસ્ત્રના અરથે દોશ મુકવા એવા કારણોથી તેર પ્રકારના શનીપાત થાય છે

બીજા કારણો હોમના કુંડા, યજન, વીવાહ, કુવા,પાણીના નવાણો, તૌબરનો નાશ કરીયો હોય તો તેર શનીપાત થાય છે, તેને સોનાની તુલા કરવી, પયાદ્ર દાન કરવુ અથવા વાવ, કુવા, દેરા બંધાવવા, તથા આમલી, કોઠ તથા બીલી તથા આંબાના ઝાડો, મારગ ઉપર વવરાવવા

૧૦ મુર્તીયો ફોડે તથા વરસાસન ભાંગે તથા ચોર જાર એવુ બીજાને કહ્યુ હોય તો હરસ, અતીસાર એ રોગ થાય છે તેને ભુમીદાન કરવુ તથા રસ્તા ઉપર બાગ બનાવવો, ઉંચા ઝાડ તથા તળાવ બાંધવા એટલે હરસ, અતીસાર એ રોગ દુર થઈ કાસ, સ્વાસ પણ જાય છે

૧૧ પંગતમાં જે જમવા બેસે તે તે ઘણુ ખાય છે એવું જે દુખ માને છે તેને અરૂચી થાય છે, તે બાબત અનાજ તથા પાણીનુ દાન કરવુ

૧૨ બીજાને સુળ ઉપર ચઢાવવો, હાથ તથા પગ તથા કાન કાપવા, આંખો ફોડવી પ્રાણીને અગ્નીથ મારવો એવા કરમોથી સત્તાવીસ પ્રકારના શુળ ઉત્પન્ન થાય છે તે બાબત જે મારગે ચોરનુ ભય હોય તેનો બંદોબસ્ત કરી તે મારગ નીરભય કરવો બકીવાનો છોડાવવા તરેતરેના ફલ તથા રસનુ દાન કરવુ, પાણીના નવાણ કરવા, હોમ તથા બ્રાહ્મણ ભોજન તથા જપ કરવા.

૧૩ બીજાને પીડા કરે છે તથા તેને દુઃખ ક્યારે પડશે એવી ઈછા કરે છે તથા વીશ્વાસઘાત તથા મોટુ પાપ કરે છે તેને હેડકી, કાસ, સ્વાસ, એ ઉત્પન્ન થાય છે તે બાબદ પીપળાને પરદક્ષણા કરવી, મહુધાતી, પ્રાયશ્ચીત, દેવ, ગાય એની પુજા કરવી.

૧૪ ગાય, કન્યા તથા પકરસ જે વેચે છે તેને ઘણી પ્રકારના વાયુ થાય છે, તે બાબત ગોમદાન તથા મધુ, ઘૃત એ આપવા.

૧૫ કથા ન સાંભળી હોય તો કરણમુળ રોગ થાય છે, તેને [illegible] આપવુ
૧૬ બીજાનો દ્વેશ કરે છે અને પૈશુન્ય બોલે છે તેને અપસ્માર (એટલે ફેફર અથવા વાઈ) આવે છે તે બાબદ વાઝા સોતી કપીલા ગાયનુ દાન કરવુ
૧૭ જે દભથી દેવ તથા બ્રાહ્મણની ભક્તી કરે છે પણ મનમા કોપયુક્ત હોય છે તેના પેટમા રોગ ઉત્પન્ન થાય છે, તે બાબદ સોનાની પ્રતીમા કરી વેદ દાન કરવું

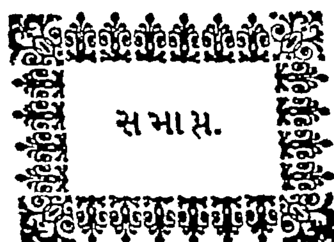
૧૮ ફીકરાની વહુ તથા કન્યાની સાથે બદકરમ કરયુ હોય તો તેને પથરીનુ દરદ થાય છે, તે બાબદ તીર્થયાત્રા કરવી

૧૯ બીજાનુ દ્રવ્ય તથા સ્ત્રીનુ હરણ કરયુ હોય તો તથા નીંદા કરી હોય તો તેને નેત્રરોગ થાય છે, તે બાબદ ચાંદ્રાયણ પ્રાયચીત કરવું.

૨૦ બ્રાહ્મણ, ગાય, રાજા એને મારયા હોય તથા ઘર અને પાણીના નવાણુ ભાંગ્યા હોય તથા પરદ્રવ્ય તથા અનાજ તથા ગુરૂ, ધણી એની સ્ત્રી તથા કુટુંબમાયલા સ્ત્રીનુ હરણ કરવાથી તેને પડુરોગ, કોઢ, ક્ષય, અતીસાર, પ્રમેહ, પથરી, મુત્રકૃછ, શુળ, કાસ, વર્ણ એ રોગ અનુક્રમે કરી થાય છે, તે બાબદ દશ દાન કરવા.

૨૧ શરીર અશુદ્ધ રાખવાથી સ ગ્રહણી થાય છે. બીજાને નરસા શબ્દો બોલવાથી ક્ષયરોગ થાય છે, એ બાબદ તથા સર્વ રોગ બાબદ ગૌપ્રદાન કરવા.

૨૨ અનેક પ્રકારના વીલક્ષણ તાવ આવ્યા હોય તો દશદાનો તથા ગૌદાનો કરવા. પંડુ તથા કોઢ એ રોગ બાબદ ગાય, ભુમી, સોનુ એ દાન કરવા. પ્રમેહ, શુળ, સ્વાસ, ભગદર એ બાબદ સોનાનુ દાન, જ્વર, સ્વાસ, કાસ એ બાબદ શીવની પુજા, શોક, વર્ણ, પીનસ, દાહાજ્વર એ બાબત શાંતી કરવી, ઊલટી બાબદ અન્ન દાન, ભ્રમને શસ્ત્રદાન, મંદાગ્નીને અગ્નીની સેવા, ગુલ્મરોગને કન્યાદાન, પ્રમેહ તથા પથરીને લવણદાન, શુળને બ્રામ્હણભોજન, રકતપીત્તને ઘી તથા મધનુ દાન, વર્ણરોગને પીપળા તથા ઉમરાને પાણી નાખવું. સંગ્રહણી તથા અતીસાર એને ચતુરવીધ આહાદાનો કરવા, કુસ્ટરોગને ધાતુદાન, બહુમુત્રને ગોદાન, નેત્રરોગને ધૃતદાન, નાસીકારોગને સુગંધી પદાર્થોનુ દાન, ત્વચાસંબધી રોગોને તેલદાન જીવ્હારોગોને છ રસના દાનો, દંતરોગને સ્તોત્ર પાઠ કરવો.

નામ	કીમત.
પ્રયોગ, કર્મ, સંબંધી પુસ્તક	
આહ્નિક પ્રદીપ—ચારે વેદનું સંક્ષિપ્ત નિત્યકર્મ	૦—૪—૦
આહ્નિક કર્મપ્રયોગ.	૦—૪—૦
ઉપાકર્મ સમંત્ર સટીક.	૦—૮—૦
ગ્રહશાન્તિ અને નીરપદ્ધતિ.	૦—૫—૦
દિનાહ્નિક સટીક	૧—૦—૦
નવગ્રહના જાપ સટીક.	૧—૦—૦
પ્રયોગભાસ્કર પ્રથમ પ્રકાશ ઋગ્વેદી, યજુર્વેદી, સામવેદી, પ્રત્યેક	૦—૬—
પ્રયોગભાસ્કર દ્વિતીય પ્રકાશ પ્રત્યેક	૦—૧૦—૦
પુરાણકર્મદર્પણ ગર્ભાધાનથી લઇ તમામ સંસ્કાર (શાન્તી ઉદ્યાપન વિગેરે.	૫—૦—૦
પુરાણોક્તવ્રતકથા	૦—૧—૬
પુરાણોક્ત વિવાહ.	૦—૧—૬
પુરાણોક્ત મહાશાન્તિ ટીકાસાથે.	૦—૪—૦
પુરાણોક્ત શ્રાદ્ધ પદ્ધતિ.	૦—૪—૦
મહાલય શ્રાદ્ધ સટીક	૦—૪—૦
લઘુ શાસ્ત્ર આહ્નિક ગુજરાતી ટીકાસાથે.	—૪—૦
યજુર્વેદી સંધ્યાપ્રયોગ સટીક	૦—૧—૬
ઋગ્વેદી સંધ્યાપ્રયોગ. સટીક	—૧—૬
વિવાહવિધિ.	૦—૮—૦
નવરાત્ર ગુજરાતી.	૪—૦—૦
સામવેદી બ્રાહ્મણોનું આહ્નિક (ગુજરાતી ટીકાસાથે)	૦—૮—૦
સામવેદી સંધ્યાપ્રયોગ.	૦—૧—૬
વાસ્તુવિધિ (યજુર્વેદી)	

નામ	કીમત.
ટીકાસાથે.	૦—૪—૦
વિવાહસંસ્કાર.	૧—૦—
પુરાણ, કથા, માહાત્મ્ય, ઈ	
ગરુડપુરાણ સટીક (પ્રેતકલ્પ)	૧—૦—૦
શ્રીભાગવત ભાષાન્તર	૮—૦—૦
શ્રીકૃષ્ણજન્મખંડ ભાષાન્તર પૂર્વાર્ધ.	૨—૦—૦
શ્રીકૃષ્ણખંડ સંપૂર્ણ (કવિતારૂપે)	૧—૮—૦
ગણેશ પુરાણનું ભાષાન્તર.	૫—૦—૦
માર્કંડેયપુરાણ (કવિતારૂપ)	૫—૦—૦
સેતુબંધ (કાશી) પુરાણ ગુજરાતી ભાષાન્તર.	૩—૦—૦
વાલ્મીક પુરાણનું ભાષાન્તર.	૨—૦—૦
વિષ્ણુપુરાણનું ભાષાન્તર.	૪—૮—૦
શિવપુરાણ—જ્ઞાનસંહિતા સટીક	૪—૦—૦
શિવરહસ્ય સટીક.	૮—૦—૦
સ્કંદપુરાણ-પ્રભાસખંડ શિવજીએ પાર્વતીજીને કહેલું પ્રભાસમાહાત્મ્ય.	૩—૮—૦
સ્કંદપુરાણોક્ત નાગરખંડ ભાષાંતર.	૭—૮—૦
બ્રહ્મોત્તરખંડ	૦—૧૨—૦
શ્રીભાગવત—શ્રીધરી ટીકા અનુસાર ગુજરાતી ટીકાસાથે ગુટકા સાઇઝમાં	૮—૦—૦

નામ	કીમત.
શ્રીમદ્ભાગવત સટીક (શ્રીધરી) શ્રીભાગવતબોધિની, સુબોધિની આદિ ઘણી ટીકાને આધારે ટીપણીએ તથા શ્રીનાથજીનાં ચિત્ર સાથે બાળબોધ લીપીમાં મોટા અક્ષર છુટાં પાન (બે જાતના ટાઈપ.)	૧૨—૦—૦
શ્રીમદ્ભાગવત ભાષાન્તર ઉપર લખી ટીકાને આધારે શ્રીનાથજીનાં રંગીન અપૂર્વ ચિત્ર તથા ટીકાયુત, શ્રીગોવર્ધનનાથજીનું ચિત્ર જન્મચરિત્ર અને બીજાં ૧૭ ચિત્ર સાથે.	૫—૦—૦
શ્રીમદ્ભાગવત ભાષાંતર શ્રીધરીટીકાને આધારે (વેદધર્મસભાનું)	૫—૪—૦
શ્રીમદ્ભાગવત સંપૂર્ણ પંચરત્ન તથા ભગવદ્ગીતા સટીક—ચિત્ર (વામન અને પ્રેમાનંદકૃત) શ્રીનાથજી અને મૂર્તિ મનોહર તથા બીજાં ઉત્તમ ચિત્રો સહિત.	૫—૦—૦
શ્રીમદ્ભાગવત દશમસ્કંધ ભાષાંતર.	૧—૮—
ભાગવત દશમસ્કંધ સટીક	૩—૦—૦
ભાગવત એકાદશસ્કંધ ભાષાંતર.	૧—૦—૦

આ પછી બીજાં સંસ્કૃત તથા સર્વે પુસ્તકો યોગ્ય કિંમતથી મળશે.